

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Ryšardas Burda
Samuelis Kuklianskis

APKLAUSA IKITEISMINIO TYRIMO METU

(TAKTIKOS TEORIJA IR PRAKTIKA)

Mykolo Romerio universitetas

Ryšardas Burda

Samuelis Kuklianskis

APKLAUSA IKITEISMINIO TYRIMO METU (TAKTIKOS TEORIJA IR PRAKTIKA)

Vilnius
2007

UDK 340.6(474.5)
Bu299

Recenzavo:
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas dr. *Petras Ancelis*;
Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamento vyriausiasis prokuroras *Algimantas Kliunka*

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedra 2004 m. gruodžio 16 d. posėdžio sprendimu (protokolas Nr. 1KRK-6) leidinį rekomendavo spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto vadovėlių, mokslo bei mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2006 m. balandžio 27 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-7) leidinį patvirtino spausdinti.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

ISBN 978-9955-19-068-4

© Mykolo Romerio universitetas, 2007.
© Ryšardas Burda, Samuelis Kuklianskis, 2007.

Turinys

Autorių žodis 6
Pratarmė 7
1. Įvadas į apklausą 9
1.1. Apklausa – ypatinga verbalinio bendravimo forma 10
1.2. Kriminalistinės-procesinės apklausos ypatybės 12
1.2.1. Verbalinio bendravimo bendrosios ypatybės 12
1.2.2. Procesinio verbalinio bendradarbiavimo dalyviai 15
1.2.2.1. Apklausiantieji 15
1.2.2.2. Nukentėjusysis 19
1.2.2.3. Liudytojas 22
1.2.2.4. Įtariamasis 24
1.2.2.5. Kiti dalyviai 29
1.2.3. Apklausos dalykas 29
1.3. Apklausos atlikimo menas arba apklausiančiojo elgesys apklausos metu 31

2. Apklausos taktikos teoriniai pradmenys 42
2.1. Parodymų formavimosi procesas 44
2.1.1. Įvykių (reiškinių, faktų) suvokimas 45
2.1.2. Įvykių (reiškinių, faktų) įsiminimas ir išlaikymas atmintyje 54
2.1.3. Įvykių (reiškinių, faktų) atsiminimas 60
2.2. Apklausos taktikos pagrindinės nuostatos 63
2.2.1. Apklausos taktikos principai 63
2.2.1.1. Teisėtumas 64
2.2.1.2. Humaniškumas 68
2.2.1.3. Individualumas 70
2.2.1.4. Dinamiškumas 70
2.2.1.5. Aktyvumas 70
2.2.1.6. Laikiškumas 71
2.2.2. Aplinkybės, darančios įtaką apklausai 72
2.2.2.1. Aplinkybės, neigiamai veikiančios apklausą 72
2.2.2.2. Aplinkybės, teigiamai veikiančios apklausą 76
2.2.2.3. Apklausiančiojo kūrybiškumas ir apklausos veiksmingumas 80

2.2.2.3.1. Kalba ir elgsena 82
2.2.2.3.2. Mimika ir gestai 84

3. Apklausos taktika 89
3.1. Apklausos taktikos struktūra 89
3.1.1. Pasirengimas apklausai 90
3.1.2. Apklausos darbinis etapas 97
3.1.2.1. Tiesioginio psichologinio ryšio užmezgimas 98
3.1.2.2. Laisvo pasakojimo stadija 106
3.1.2.3. Klausimų stadija 107
3.2. Apklausos taktiniai būdai 109
3.2.1. Apklausos taktiniai būdai nekonfliktinėje situacijoje 113
3.2.1.1. Apsirikimas ir melas 113
3.2.1.2. Prisiminti padedantys taktiniai būdai 117
3.2.2. Apklausos taktiniai būdai konfliktinėje situacijoje 122
3.2.2.1. Informacijos taktinė reikšmė 124
3.2.2.2. Taktiniai būdai, paremti apklausiamojo socialinėmis-psichinėmis, fizinėmis, dorovinėmis savybėmis 125
3.2.2.3. Logikos dėsningumais (dėsniais) paremti apklausos taktiniai būdai 129
3.2.2.4. Kriminalistinės apklausos organizavimas 132
3.2.2.5. Taktiniai būdai, susiję su apklausos intensyvumu 134
3.2.3. Įrodymų pateikimas apklausos metu 135
3.2.4. Netradiciniai apklausos būdai 138
3.2.4.1. Poligrafas 139
3.2.4.2. Hipnozė 141
3.2.4.3. Farmakologinės ir kitokios medžiagos 143
3.3. Apklausos fiksavimas 145
3.4. Apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas 161

4. Atskirų apklausos rūšių taktikos ypatumai 163
4.1.Įtariamojo apklausos ypatumai 163
4.1.1. Įtariamojo procesinė padėtis ir interesai 168
4.1.2 Įtariamojo asmenybė 172
4.1.2.1. Nusikalstamos veiklos patirtis 173
4.1.2.2.Antivisuomeniškumas (asocialumas) 175
4.1.2.3.Nusikaltėlio vertybinė orientacija 177
4.1.2.4.Nusikalstamos veikos pobūdis 179
4.1.2.5.Atsakomybės laipsnis 180
4.1.3.Įtariamojo apklausos taktika 183

4.2.Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktikos ypatumai 188
4.2.1. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos bendra procesinė tvarka 193
4.2.2. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos atskirose situacijose 195
4.3.Nepilnamečių apklausos taktikos ypatumai 203
4.3.1.Procesinė nepilnamečio apklausos tvarka 203
4.3.2.Nepilnamečių asmenybės ypatumai 209
4.3.3.Atskirų grupių nepilnamečių apklausos taktikos ypatumai 212
4.3.3.1. Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos taktikos ypatumai 212
4.3.3.2. Nepilnamečio įtariamojo apklausos taktikos ypatumai 216
4.3.3.3. Poveikis nepilnamečiui įvairiose apklausos situacijose 220
4.4.Specialisto (eksperto) apklausa 224
4.4.1.Specialisto ir eksperto apklausos procesinis reglamentavimas 224
4.4.2. Specialisto (eksperto) apklausos taktikos ypatumai 226
4.5. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų taktikos ypatumai 228
4.6. Psichologinio ir fizinio smurto apklausos metu prevencija 231

5. Akistatos taktika 234
5.1.Akistatos samprata 234
5.1.1.Akistatos uždaviniai 237
5.1.2.Akistatos psichologiniai aspektai 239
5.2. Akistatos atlikimo taktika 242
5.2.1. Pasirengimas akistatai 242
5.2.2. Akistatos atlikimo taktikos bendrosios taisyklės 247
5.2.3. Akistatos taktiniai būdai 249
5.2.4. Akistatų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, atlikimo tvarkos ypatumai ir taktikos būdai 257
5.2.5. Akistatos fiksavimas 260
Baigiamosios pastabos 264
Literatūra 265
Priedai 273

Autorių žodis

Apklausa – dažnai atliekamas veiksmas ikiteisminio tyrimo metu. Profesoriui habil. dr. Samueliui Kuklianskiui neatsitiktinai kilo idėja parašyti darbą, naudingą ir praktikams, ir studijuojantiems kriminalistiką.

Pirmasis S. Kuklianskio sumanymas buvo sujungti trijų kartų specialistų patirtį apklausos klausimais: jo paties, docento dr. Petro Ancelio ir docento dr. Ryšardo Burdos. P. Ancelis ir R. Burda dirbo tardytojais Vidaus reikalų ministerijos Tardymo departamente, S. Kuklianskis – prokuratūroje, įgijo nemažą įtariamųjų, kaltinamųjų, liudytojų apklausos patirtį. Deja, dėl didelio darbo krūvio vadovaudamas Mykolo Romerio universiteto Teisėsaugos fakultetui dr. P. Ancelis negalėjo prisidėti prie šio darbo, todėl profesoriaus S. Kuklianskio sumanymas buvo įgyvendintas tik iš dalies.

Dr. P. Ancelis kruopščiai recenzavo šią studiją, kiekvienas jo kritinis žodis buvo išgirstas ir įvertintas. Esame dėkingi jam už pastabas. S. Kuklianskis savo paskutiniame laiške bendraautoriui teigė sutinkantis su pastabomis ir priimantis jas. Profesorius išsakė ir minčių, kurios aiškina požiūrį į darbą. Jis rašė: „Darbas parašytas iš kriminalistinių pozicijų. Kriminalistika nebūna tarybinė ar netarybinė. Santvarka nekeičia kriminalistikos apklausos problematikos pamatų. Mes rašome ne apie lietuvišką kriminalistiką, kai pagal Lietuvoje padarytas atskirų rūšių nusikalstamas veikas galima suformuluoti ir teiginius apie organizuotos grupės narių apklausą, apklausas tiriant nusikaltimus informatikai, ekonomikai ir pan. Tai būtų galima padaryti tik po to, kai bus parengta lietuviškų veikalų bendraisiais klausimais, kurie būtų tarsi apklausos kriminalistinės teorijos ir praktikos ypatinga dalis."

Šis darbas nebūtų parašytas be profesoriaus S. Kuklianskio dukros Fainos Kuklianski pagalbos. Ne vieną kartą, derinant tekstą, rankraštis keliavo iš vieno autoriaus, gyvenančio Izraelyje Natalijos mieste, į Lietuvos sostinę kitam autoriui. Dėkui jai už pagalbą.

Pratarmė

Galima drąsiai teigti, kad nė vienos baudžiamosios bylos ikiteisminio tyrimo ir jos nagrinėjimo teisme metu neapsieinama be apklausos (įtariamųjų, kaltinamųjų, liudytojų, nukentėjusiųjų, civilinių atsakovų ir pan.). Tiriant nusikalstamas veikas paprastai būtina apklausti visus suinteresuotus asmenis: įtariamuosius (kaltinamuosius), nukentėjusiuosius ir pan., todėl apklausos taktikos tobulinimas lieka viena iš svarbiausių kriminalistikos problemų.

Yra daug literatūros apie apklausos atlikimo taktiką. Kiekviename kriminalistikos vadovėlyje galima rasti skyrių apie apklausos taktiką[1]. Gana daug ir monografinio pobūdžio literatūros[2]. Tačiau ši literatūra parašyta 1935–1970 metais. Joje daugiau dėmesio skiriama apklausos organizavimui bei apklausos atlikimui, mažai kalbama apie parodymų susidarymo mechanizmą. Be to, baudžiamajame procese įvyko esminių pasikeitimų (pvz., gynėjo dalyvavimas apklausoje, ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos), kurie daro poveikį apklausos taktikai.

Naujesnėse publikacijose[3] apie apklausos taktiką pabrėžiamas psichologinis aspektas, todėl nukenčia kriminalistikos pradas. Apie apklausą psichologiniu požiūriu daug rašoma teismo psichologijos vadovėliuose bei monografijose[4].

---

[1] Žr. Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 225–244; Криминалистика. – Москва, 1988. С. 400–425.

[2] Žr.: Тактика допроса при расследовании преступлений. – Москва, 1970; Кертес И. Тактика и психологические основы допроса. – Москва, 1965.

[3] Ратинов А. Р., Ефимов И. И. Психология допроса обвиняемого. – Москва, 1988.

[4] Дулов А. В. Судебная психология. – Москва, 1975; Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. – Москва, 1967; Звирбуль Ю. В. Юридическая психология. – Москва, 1995; Соловьев А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. – Москва, 2002.

Svarbu tai, kad lietuviškos literatūros, išskyrus paminėtą kriminalistikos vadovėlį ir Baudžiamojo proceso kodekso[5] nuostatas (apie 20 p.), apklausos tema nėra.

Šio darbo tikslas – kompleksiškai išnagrinėti apklausos taktiką remiantis ne vien psichologijos pagrindais, bet ir kriminologijos, pedagogikos bei kriminalistikos mokslo pagrindais ir dėsniais.

Studiją parengė du buvę tardytojai: prof. habil. dr. S. Kuklianskis, apie dvidešimt metų dirbęs tardytoju Lietuvos generalinėje prokuratūroje, ir doc. dr. R. Burda, penkerius metus dirbęs Tardymo valdyboje prie Vilniaus vyriausiojo policijos komisariato, todėl greta teorinių nuostatų išdėstyta ir autorių darbo patirtis.

Studijoje dėstomas autorių požiūris į apklausą ir jos dėsningumus. Darbe tiesiogiai nenagrinėjama teisminė apklausa, nes ji skiriasi nuo apklausos ikiteisminio tyrimo metu. Skiriasi ne tik todėl, kad apklausa vyksta viešai, girdint teismo salėje esantiems žmonėms, kurie įvairiai reaguoja į parodymus. Svarbiausias teismo apklausoje yra rungtyniškumo principas. Teismo posėdyje apklausia ne teisėjas, jis vadovauja apklausai, o apklausą vadovaudamiesi savo interesais atlieka prokuroras, nukentėjusysis ir jo atstovas, teisiamasis (kaltinamasis) ir jo gynėjas, civilinis ieškovas ir atsakovas (bent taip mes suprantame rungtyniškumo principo įgyvendinimą).

Nors bendrieji teoriniai dėsningumai tinka ir teisminės apklausos taktikos analizei (šias mintis skaitytojas ras mūsų darbe), tačiau nurodytas esmines apklausos ypatybes teisme reikia išsamiai apibendrinti, tik po to pateikti rekomendacijas. Neteisinga ir nepagrįsta dabartinė praktika mechaniškai perkelti apklausos taktikos nuostatas iš ikiteisminio tyrimo į teisminį nagrinėjimą.

R. Burda

---

[5] Fragmentiškai apie apklausą baudžiamojo proceso aspektu: Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmenų parodymai baudžiamajame procese. – Vilnius: VU leidykla, 1991; Rinkevičius J. Pradiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. – Vilnius: VU leidykla, 1990; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

1. Įvadas į apklausą

Išanalizavus penkiasdešimties metų nusikaltimų tyrimo bei ikiteisminio tyrimo praktiką nerasta baudžiamųjų bylų be apklausos protokolų; be žmonių (nukentėjusiųjų, liudytojų, įtariamųjų) apklausos neapsieinama. Tiesa, S. Kuklianskiui praeito šimtmečio šešiasdešimtaisiais metais teko tirti homoseksualinio pobūdžio bylas, kuriose buvo apsieita be liudytojų parodymų[6]. Tiriant tokius nusikaltimus liudytojų būna retai. Vis dėlto galima teigti, kad nukentėjusiųjų, liudytojų, įtariamųjų apklausa yra būtinas veiksmas tiriant bet kokį nusikaltimą, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kuriam pavestas nusikalstamos veikos tyrimas, arba prokurorui bei ikiteisminio tyrimo teisėjui, teismo teisėjui būtinos išsamios žinios apie šio tyrimo veiksmo atlikimo taktiką. Tačiau čia kyla esminė problema: ar galima išmokti atlikti apklausą ir daryti tai veiksmingai? Autoriai ne kartą įsitikino, kad ne visi nusikaltimų tyrėjai suvokia apklausos specifiką, nors ir moka jos apibrėžimą.

Be to, tiriant nusikalstamas veikas susiduriama su įvairiomis nuostatomis.

Pirma, kai kurie ikiteisminio tyrimo tyrėjai ir kriminalistikos žinovai mano, kad išmokti apklausti neįmanoma, todėl mokytis veiksmingai atlikti apklausą nėra poreikio. Specialiosios žinios nebūtinos, esą reikia tik sveiko proto ir gyvenimo patirties.

Antra, kai kurie ikiteisminio tyrimo tyrėjai uoliai mokosi apklausti žmones, nes mano, kad to išmokti galima, tačiau taip ir nesugeba tinkamai ir veiksmingai atlikti apklausą. Apklausos fiksavimas skiriasi nuo to, ką žmonės pasakoja tyrėjui. Pagal formą – tai apklausa, bet iš esmės – tik apklausiamojo išsakytų žodžių fiksavimas.

---

[6] Žr.: Куклянскис С. С., Содейка Д. С. Некоторые особенности расследования дел о мужеложстве / Преступления против нравственности. Материалы научно-практической конференции. – Вильнюс, 1970. С. 177–182.

Trečia, yra ikiteisminio tyrimo tyrėjų, kurie kruopščiai išmoko apklausos teoriją ir sugeba tą mokymą veiksmingai taikyti praktikoje. Apklausos veiksmingumas labai priklauso nuo tyrėjo asmenybės, jo intelekto, žinių ir pan. Tyrėjo sugebėjimai ir gilios bei išsamios žinios apie apklausos taktiką – štai kas gali užtikrinti apklausos veiksmingumą.

Reikia ypač pabrėžti, kad apklausos būna skirtingos. Yra nesudėtingų apklausų, kurių metu apklausiančiajam, vaizdžiai kalbant, tenka tik spėti fiksuoti apklausiamojo parodymus. Išskyrus apklausos dalyko nustatymą, kita vyksta beveik mechaniškai, tik reikia apklausos metu neišeiti iš apklausos dalyko ribų. Praktikoje dažniausiai susiduriama su vidutinio sudėtingumo apklausomis. Tai – apklausos, kurios vyksta vidutinės įtampos konfliktinėje situacijoje. Tokiais atvejais be apklausos taktikos apsieiti negalima, o jeigu nepaisoma taktinių gudrybių – apklausa paprastai būna neefektyvi. Praktikoje taip pat susiduriama su itin sudėtingomis apklausomis, kurioms būdingos aštrios konfliktinės situacijos, o pati apklausa trunka gana ilgai. Mūsų praktikoje buvo apklausų, kurios tęsėsi mėnesius; jų protokolus sudarė 100–200 lapų.

Išnagrinėję kriminalistinę literatūrą apie apklausos atlikimo taktiką pasigedome darbų apie apklausos ideologinį pagrindą, apie apklausos kaip sudėtingo bendravimo proceso esmę.

1.1. Apklausa – ypatinga verbalinio bendravimo forma

E. Palskys apklausą apibūdina kaip ikiteisminio tyrimo veiksmą, „kurio metu tyrėjas iš apklausiamojo asmens gauna ir užfiksuoja žinias, turinčias reikšmę bylai“[7].

Šiame apklausos apibrėžime įžvelgiamas apklausos verbalinio bendravimo pobūdis. Mūsų nuomone, E. Palskio ir užsienio kriminalistų apklausos apibrėžimus[8] yra tikslinga plėtoti pabrėžiant verbalinio bendravimo apklausos metu esmę ir dėsningumus. Cituotame apklausos apibrėžime yra vienpusiškai išdėstyti tokio bendravimo ele-

---

[7] Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 225.

[8] Žr.: Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии. – Москва, 1998. С. 27; Питерцев С. К., Степанов Н. А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. – Санкт-Петербург, 2001. С. 8.

mentai: iš apklausiamojo asmens yra gaunamos žinios, o verbalinis bendravimas apima pasikeitimą informacija (žiniomis), tarpusavio suvokimą bei abipusį poveikį[9].

Apklausos metu vyksta verbalinis bendravimo procesas:

- informacija yra ne tik gaunama, ja yra keičiamasi. Siekiant gauti iš apklausiamojo žinių (informacijos), paprastai reikia išaiškinti, kokios informacijos iš jo laukiama. Tuo atliekant apklausą neapsiribojama: per klausimus, teigimus, aiškinimus, pristatydamas save ir pan. tyrėjas perduoda apklausiamajam informaciją ir gauna iš jo atitinkamą informaciją, t. y. vyksta informacijos mainų procesas;
- abi pusės: klausiantysis (tyrėjas) ir apklausiamasis, per apklausą turi vienas kitą pažinti bei suvokti abipusiškai teikiamą informaciją. Kitaip jie vienas kito nesupras;
- abipusių informacijos mainų metu perduodama ir gaunama informacija daro poveikį apklausos proceso dalyviams. Ir čia nesvarbu, koks poveikis pasikeitus informacija yra daromas šalims: teigiamas ar neigiamas. Be to, vienai šaliai perduodama ir gaunama informacija gali būti teigiama, o kitai gali būti neigiama. Gali atsitikti ir taip, kad apklausos metu perduodama ir gaunama informacija proceso dalyviams darys vienodą poveikį.

Manytume, kad tik paprastai perduodant informaciją apklausos metu abipusis poveikis yra daugiau nesąmoningas. Dažniausiai bendraujant, ypač apklausos metu, išskyrus atvejus, kai perteikiamos žinios, imamasi ypatingų priemonių siekiant didžiausio abipusio poveikio. Toks verbalinio bendravimo poveikis apklausos metu priskiriamas prie valinio pobūdžio poveikio. Jis net gali būti tinkamiausias parenkant tam tikrą informacijos srautą ir pobūdį, jį „dozuojant".

Verbalinį bendravimą lemia bendravimo subjektų (partnerių) santykiai, charakteris, intelektas, asmens savybės, jų nuostatos, ketinimai, tikslai, interesai. Dėl bendravimo subjektų santykių pobūdžio, kurį lemia jau minėtos nuostatos, ketinimai, tikslai, interesai ir pan., bendravimo tėkmė gali būti taiki arba konfliktiška. Tai pastebima ir apklausos metu.

---

[9] Žr.: Psichologijos žodynas. – Vilnius, 1999. P. 42–43.

Viskas, kas būdinga verbaliniam bendravimui, yra būdinga ir apklausai, tačiau sutapatinti bendravimą ir apklausą būtų netikslinga. Apklausai būdingos ypatybės, kurios paprastam verbaliniam bendravimui suteikia išskirtinumo ir determinuoja jos taktiką.

Galima pažymėti dvi grupes ypatybių, kurios apklausai suteikia išskirtinumo: 1) tai, kad bendravimą apklausos metu reguliuoja baudžiamojo proceso įstatymas, 2) tai, kad bendravimo apklausos metu dalykas yra nusikalstamos veikos aplinkybės. Jas sąlygiškai pavadinsime kriminalistinėmis bendravimo (apklausos) ypatybėmis. Toliau stengsimės išnagrinėti tuos paminėtų ypatybių grupių pagrindinius požymius, kurie išryškina ar padeda išryškinti apklausos ideologiją, jos esmę bei įvaizdį.

1.2. Kriminalistinės-procesinės apklausos ypatybės

Kriminalistinės-procesinės apklausos ypatumus apibūdina baudžiamojo proceso reikalavimai, kurie yra privalomi atliekant apklausą, apklausos – ypatingo verbalinio bendravimo – dalyviai bei apklausos dalykas. Tokia tvarka juos ir nagrinėsime.

1.2.1. Verbalinio bendravimo bendrosios ypatybės

Verbalinio bendravimo ypatybės susijusios su baudžiamojo proceso įstatymu. Galima teigti, kad baudžiamojo proceso įstatymas, siekdamas užtikrinti žmogaus teisių įgyvendinimą bei normalią verbalinio bendradarbiavimo eigą, pastarąjį įvelka į įstatymo rūbą bei reglamentuoja kai kuriuos suvaržymus.

Baudžiamojo proceso normos turi gana didelę įtaką apklausai, todėl manome, kad tikslinga panagrinėti pagrindines Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normas, liečiančias apklausą ir darančias įtaką apklausos taktikai.

Galiojantis Baudžiamojo proceso kodeksas reglamentuoja apklausos tvarką nuo šaukimo į apklausą iki apklausos protokolo surašymo. Gynėjui leidžiama dalyvauti tiriant bylą nuo pirmosios įtariamojo apklausos. Baudžiamojo proceso normos užtikrina aktyvų gynėjo dalyvavimą apklausos metu.

Baudžiamojo proceso kodekse yra nustatyta liudytojų, įtariamųjų apklausos tvarka. Tyrėjui draudžiama užduoti menančius klausimus, stengtis išgauti parodymus smurtu, grasinimais ar kitokiomis neteisėtomis priemonėmis.

Nustatyta liudytojų, įtariamųjų apklausos vieta ir laikas. Įstatymas, pavyzdžiui, nustato, kad įtariamasis apklausiamas ikiteisminio tyrimo atlikimo vietoje, kad įtariamasis negali būti apklausiamas naktį, išskyrus neatidėliotinus atvejus (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 174 str.)[10]. Tyrėjui taip pat leidžiama apklausti įtariamąjį jo buvimo vietoje, jeigu tyrėjas tai pripažįsta esant būtina. Įstatymas nustato ir liudytojų apklausos vietą bei laiką.

Dažnai apklausa atliekama nusikalstamos veikos vietoje, įvykio vietos apžiūros ar parodymų patikrinimo vietoje metu. Iš esmės galima sutikti su tais mokslininkais, kurie teigia, kad tyrėjo atliekamas objektyvus vietos ištyrimas negali pakeisti liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų[11]. Parodymų formavimo aspektus tyrėjas gali suvokti tik pats būdamas įvykio vietoje, o nusikalstamos veikos įrodinėjimo logika diktuoja atskirą duomenų apie įvykį gavimą iš asmenų ir jų lyginimą su kitais duomenimis griežtai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo normų.

Nustatyta ypatinga nepilnamečio liudytojo apklausos tvarka. Tokioje apklausoje turi teisę dalyvauti vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, prireikus – ir nepilnamečio tėvai ar kiti įstatyminiai atstovai (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 186 str.).

Baudžiamojo proceso kodekse yra numatyti apribojimai šaukti ir apklausti kaip liudytojus:

- asmenis, kurie gali duoti parodymus apie savo padarytas nusikalstamas veikas;
- gynėjus – apie bylos aplinkybes, kurias jie sužinojo eidami gynėjo pareigas;
- teisėjus – apie teismo pasitarimų kambario paslaptis;
- dvasininkus – dėl to, kas jiems buvo pasakyta per išpažintį;

---

[10] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius, 2003. P. 121.

[11] Соловьёв А. В. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса. – Москва, 2002. С. 70–71.

- viešosios informacijos priemonių atstovus apie jų informacijos šaltinius;
- asmenis, kurie dėl savo fizinių ir psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reiškinių ir faktų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 str.).

Įtariamojo, kaltinamojo arba teisiamojo šeimos nariai ir artimi giminaičiai gali būti apklausiami tik jiems sutikus.

Apibendrinus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso apklausos reglamentavimą, tenka daryti išvadą, kad nustatyta gana išsami apklausiamųjų apklausos tvarka, kartais taip smulkmeniškai, kad lieka per mažai erdvės apklausos taktikai (žr., pvz., Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 2 d.). Mes jokiu būdu neneigiame būtinumo reglamentuoti ikiteisminio tyrimo veiksmus ir apklausą, tačiau manome, kad toks reglamentavimas turi būti minimalus. Baudžiamojo proceso įstatymas turėtų daugiau reglamentuoti tai, kas draudžiama daryti atliekant bet kurį ikiteisminio tyrimo veiksmą, apklausą.

Mūsų manymu, 2002 m. priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas atskirais atvejais sumenkino visą nusikalstamų veikų tyrėjų darbą paskelbęs, kad jų tyrimo veiksmais gaunami ne įrodymai, o kažkokie neaiškūs įrodinėjimo požiūriu duomenys. Pavyzdžiui, Baudžiamojo proceso kodekso 184 straipsnyje kalbama apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą liudytojo apklausą ir nurodoma: „Prokuroras kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl liudytojo apklausos manydamas, kad: 1) liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; 2) liudytojas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus". Taigi tyrėjo užfiksuoti parodymai teismui neturi jokios išankstinės įrodomosios reikšmės. O ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos įtariamojo apklausos metu gautiems parodymams suteikiamas išankstinis įrodymų statusas. Tai matyti ir iš Baudžiamojo proceso kodekso 189 straipsnio 3 dalies analizės.

Mūsų nuomone, toks išankstinis nepasitikėjimas asmenimis, atliekančiais nusikalstamos veikos tyrimą, yra ne tik neteisingas, bet ir įžeidžiantis. Negalima išankstinė nuostata, ką laikyti įrodymu, ko nelaikyti, kieno surašytą protokolą laikyti įrodymu, kieno ne. Išankstinės nuostatos dėl įrodymų pripažinimo gali labai pakenkti įrodinėjimo procesui. Manome, kad kiekvienas tyrimu nustatytas faktas arba reiškinys, jeigu jis nustatytas nepažeidus baudžiamojo proceso nor-

mų, gali būti pripažintas įrodymu. Jo teisingumas, liečiamumas, objektyvumas, jo vertė yra teismo vertinimo dalykas, bet jokiu būdu negalima vertinti neišnagrinėjus įrodymų visumos.

1.2.2. Procesinio verbalinio bendradarbiavimo dalyviai

Baudžiamojo proceso įstatymas nustato tokius šio verbalinio bendradarbiavimo dalyvius: tai – teismas, teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas[12], liudytojas, nukentėjusysis, ekspertas, įtariamasis, kaltinamasis.

Išvardintus baudžiamojo proceso dalyvius visų pirma galima suskirstyti į dvi dideles grupes pagal vaidmenį per apklausą. Vieną grupę sudarytų apklausiantieji: teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Antrą grupę sudarytų apklausiamieji. Tai – liudytojas, ekspertai, įtariamieji, kaltinamieji, teisiamieji. Atskirai reikėtų nurodyti gynėjus, kurie patys apklausti kol kas neturi teisės[13], jų apklausa yra ribota, tačiau jie yra aktyvūs apklausos dalyviai ir nuo jų elgesio apklausos metu daug kas priklauso, ypač apklausos kokybė ir efektyvumas. Tačiau mes nesiekiame aptarti gynėjo dalyvavimo apklausoje; gynėjo dalyvavimą per apklausą minime kaip sąlygą, į kurią apklausiantysis turi atsižvelgti.

1.2.2.1. Apklausiantieji

Apklausiančiuosius galima skirstyti pagal jų einamas pareigas ir tuo pačiu pagal jų pareigas ir teises nusikalstamos veikos tyrimo bei bylos teisminio nagrinėjimo atžvilgiu. Pavyzdžiui, prokuroras kontro-

---

[12] Ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra ikiteisminėje tyrimo įstaigoje dirbantis asmuo, kuris atlieka ikiteisminio tyrimo veiksmus: siekia nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir tokios veikos aplinkybes (Baudžiamojo proceso kodekso 18 str.).

[13] Nenorėtume sutikti su Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaro 48 straipsnio autoriais G. Goda ir R. Markevičiumi. Jie labai plačiai aiškina Baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 6 punktą suteikdami, iš esmės, gynėjui teisę daryti lygiagretų nusikaltimų tyrimą: pvz., gynėjų teisę kalbėtis su nusikaltimą mačiusiais ir aplinkybės žinančiais asmenimis. Toks veikimas būdingas ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorui, o G. Goda ir R. Markevičius gynėjui (gynybai) siūlo bendrauti su ekspertais (žr.: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius, 2003. P. 501).

liuoja, ar teisėtai pradėtas tyrimas baudžiamojoje byloje, kaip laikomasi įstatymų atliekant ikiteisminį tyrimą, ir pats gali atlikti tyrimą baudžiamojoje byloje. Tačiau apklausos atžvilgiu visi čia nurodyti apklausiantieji turi vienodas teises ir pareigas apklausdami ir apklausiamiesiems. Jų visų apklausų tikslas taip pat vienodas – gauti tikrus ir išsamius parodymus. Tai kelia vienodus reikalavimus apklausiančiojo asmenybei.

Atsižvelgdami į išimtinį apklausiančiųjų vaidmenį apklausoje, nuo jų pradėsime nagrinėti apklausos dalyvius.

Apklausiantieji turi pasižymėti humaniškumu, padorumu, aukšta vidine kultūra, profesionalumu, būti išsilavinę, aukšto intelekto. Be to, jie turi būti linkę bendrauti ir objektyviai nusiteikę.

Aptariant apklausiančiojo humaniškumą, reikėtų remtis humanizmo sąvoka. „Humanizmas (lot. *humanus* „žmoniškas“) – požiūrių sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe, jo gerovę – socialinių institutų vertinimo kriterijumi, o lygybę, teisingumą, žmogiškumą – trokštamais žmonių santykių principais“[14]. Apklausiantysis apklausiamajame visų pirma turi matyti žmogų; turi nustatyti žmoniškus santykius su įtariamuoju (kaltinamuoju), liudytojais, ekspertais ir kitais proceso dalyviais. Geri apklausiančiojo ir apklausiamojo santykiai apsaugo nuo viso to, kas žemina žmogaus orumą, gali sukelti fizinį bei moralinį skausmą, o jeigu to išvengti negalima, privalo rasti įstatyminius būdus, kurie švelnintų tą skausmą. Humaniškumo principas turbūt apima ir geranoriškumą apklausiant, tačiau negalima kuriuos nors interesus ginti paminant kitus.

Apklausiantysis turi būti padorus. Žodynuose padorumas aiškinamas kaip sąžiningumas, moralumas bei etiškumas[15]. Tokios apklausiančiojo savybės lemia arba bent gali lemti atitinkamą apklausiamojo reakciją – būti apklausos metu sąžiningam, elgtis moraliai bei etiškai, netriukšmauti, nerėkauti bei nebūti agresyviam.

Apklausą sąlygiškai galima palyginti su menu. Menininko vaidmenį čia atlieka apklausiantysis. Tokią apklausą tegali atlikti tik profesionalas.

A. Ratinovas kritikuoja nuomonę, kad apklausiamajam nebūtinos kokios nors specialios įgimtos savybės. Jis teigia, kad visos tokios

---

[14] Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 2001. P. 391.
[15] Lyberis A. Sinonimų žodynas. – Vilnius, 1981. P. 282.

savybės yra įgyjamos[16], bet mes linkę abejoti A. Ratinovo tvirtinimu. Atlikti apklausą gali ne kiekvienas; tam reikia būti aukštos vidinės kultūros, pasižymėti greita reakcija, dinamišku mastymu, sugebėti be kitų pagalbos priimti sprendimus, išlaikyti didelį psichologinį krūvį, pažinti gyvenimą, ypač nusikalstamą pasaulį, jo vidinius „įstatymus“, nuostatas, vertybes, išmanyti žmonių psichologiją. Sudėtinga išvardyti visas žinias ir gebėjimus, kurių turi turėti apklausiantysis; jo tyrimų laboratorija yra gyvenimas. Žinoma, niekas nedraudžia ir neturintiems nurodytų savybių daryti apklausas, tam tereikia užimti atitinkamas pareigas, bet vargu galima tikėtis gerų apklausos rezultatų.

Apklausiamųjų negalima vertinti vien jų bendrųjų žmogiškų savybių kontekste, t. y. savybių, įprastai lemiančių verbalinį žmonių bendravimą. Būtina atsižvelgti ir į tas savybes, kurios tampa būdingos žmonėms dėl jų padarytų nusikaltimų ir procesinės padėties.

Temperamentas – individo savybių arba psichinių ypatybių, nuo kurių priklauso psichinės veiklos dinamika (intensyvumas, tempas, ritmas), visuma: išskirsime melancholikus, cholerikus, sangvinikus ir flegmatikus. Melancholikui būdingas lėtumas, stiprus nuolatinis emocinis jautrumas, nepasitikėjimas, subtilus gyvenimo situacijų suvokimas. Cholerikui įgimtas pusiausvyros nebuvimas, greitai kylantis ir stiprus emocinis jautrumas, ekspresyvi jausmų raiška, mimika, kalba, pantomimika, judrumas, noras aktyviai veikti. Sangvinikui būdinga pusiausvyra, greitai kylantis, bet nepastovus emocinis jautrumas, labai greita nuotaikų kaita, veiklos chaotiškumas. Flegmatikui būdinga pusiausvyra, iš lėto kylantis silpnas ir trumpas emocinis jautrumas, silpna išorinė jausmų raiška, psichinių procesų lėtumas.

Emocijos reguliuoja žmonių bendravimą, turi įtakos renkantis bendravimo partnerius, lemia bendravimo būdus ir priemones. Emocijos suprantamos kaip jausmai, išgyvenimai, susijaudinimas. Žmogaus emociniai išgyvenimai įvairūs. Emocijos rodo, kaip vertinamos aplinkybės, padedančios ar trukdančios žmogaus veiklai (baimė, pyktis), kaip žiūrima į veiklos rezultatus (džiaugsmas, sielvartas).

Charakterio, t. y. visumos žmogaus psichinių ypatybių, kurios pasireiškia jo veiksmais bei elgesiu, bruožai pasireiškia žmogaus santykiais su kitais žmonėmis, su savimi. Apklausai reikšmingi tokie charakterio bruožai: draugiškumas (ekstravertas), uždarumas (intraver-

---

[16] Ратинов А. Психология для следователей. – Москва, 1957. С. 72.

tas), atsakingumas, nesąžiningumas, teisingumas, polinkis meluoti, kuklumas, savimyla, savikritiškumas, išdidumas, dosnumas, godumas, taupumas, išlaidumas, tvarkingumas, aplaidumas, pastovumas ir pan.

Motyvacijos, t. y. elgesio, veiksmų skatinimo proceso, kurį sukelia įvairūs motyvai arba motyvų visuma, srityje nagrinėjant mums rūpimus klausimus tenka išskirti žmogaus motyvaciją apskritai ir motyvaciją nusikalstamos veikos atžvilgiu. Pastaruosius du motyvacijos aspektus nagrinėsime vėliau, čia tik paminėsime bendrąją žmogaus elgesio motyvaciją, kurios supratimas gali padėti geriau suprasti apklausiamąjį. Labai svarbu, kokios vertybės dominuoja žmogaus elgesyje: materialios, idealios, visuomenėje pripažintos, iškreiptos, visuomenei nepriimtinos ir pan. Kai kurios įprastos ir visuomenėje pripažintos teigiamos vertybės esant tam tikroms aplinkybėms ir situacijoms tampa normalios motyvacijos kliūtimi. Pavyzdžiui, materialinių vertybių motyvacija, kai nėra galimybės legaliai siekti didžiulių turtų, taip pat nerealus vertybių siekimas gali tapti nusikalstamos veikos motyvu.

Labai svarbu įvertinti apklausiamo žmogaus gabumus bei sugebėjimus ir kaip žmogus pats save vertina (savęs vertinimą). Savęs vertinimo lygis yra reikšmingas susidarant bendrą nuomonę apie apklausiamąjį. Labai svarbu žinoti ir apie apklausiamojo auklėjimo ir socializacijos sąlygas, jo socialinius ryšius, tradicijas, polinkius, pomėgius ir pan. Sunku būtų tiksliai išvardyti, ko nereikia žinoti apie apklausiamąjį; kuo daugiau informacijos, tuo veiksmingesnė gali būti apklausa[17].

Deja, dažniausiai nėra laiko ir galimybių gauti reikiamų žinių apie apklausiamąjį, nes aplinkybės verčia skubiai apklausti liudytojus, įtariamuosius bei kaltinamuosius.

Patyrę nusikaltimų tyrėjai apie žmogų sprendžia iš jo padarytos nusikalstamos veikos arba santykio su padaryta nusikalstama veika, jo aprangos, tvarkingumo ar nerangumo, elgesio apklausos metu, iškalbos, kultūros ir žinių lygio, priklausymo atitinkamai socialinei grupei, išsilavinimo, mokėjimo dėstyti mintis, kalbos kultūros ir pan. Pažintis

---

[17] Darbe remtasi psichologijos srities žiniomis iš šių šaltinių: Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 2001; Psichologijos žodynas. – Vilnius, 1993. P. 47, 75, 177; Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. – Москва, 1995. С. 52–64; Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений. – Москва, 1996. С. 214–283.

su žmogumi, jo vidiniu ir išoriniu pasauliu tokiais atvejais vyksta organoleptiškai.

Dažniausiai mokslinės rekomendacijos, kaip kaupti žinias apie apklausiamąjį, yra nepriimtinos, nes reikalauja ilgų tyrimų, o tam nėra laiko. Reikėtų bendrų praktikų ir mokslininkų – psichologų, kriminalistų – pastangų rengiant rekomendacijas, kaip „lauko sąlygomis", t. y. neturint laiko pasirengti apklausai pagal atskirus apklausiamojo elgesio, aprangos, santykių su nusikaltimu, nusikalstamos veikos pobūdžio, gyvenimo būdo ir panašius požymius spręsti apie jo vidinį pasaulį, santykius su aplinka, charakterio, temperamento bruožus, vertybes, motyvaciją ir pan.

Dabartinės mokslinės rekomendacijos žmogui pažinti naudingos, nes tiriant nusikalstamas veikas atsirado „atoslūgis" arba vyksta pozicinė priešprieša, todėl yra laiko tobulinti „laboratorinius" tyrimo darbus.

Baigus trumpą bendrųjų apklausiamųjų savybių apžvalgą yra tikslinga nagrinėti ypatybes, būdingas tik apklausiamiesiems. Apklausiamieji turėtų būti skirstomi pagal jų santykį su nusikalstamos veikos mechanizmu ir jų procesine padėtimi. Pagal šiuos požymius išskiriami nukentėjusieji, liudytojai, įtariamieji (kaltinamieji) bei atskirai ekspertai[18].

1.2.2.2. Nukentėjusysis

Pradėsime nuo nukentėjusiųjų, apie kuriuos kalbama kaip apie mažiausiai ginamus baudžiamajame procese (bet tai – baudžiamojo proceso rūpestis). Mums rūpi kriminalistinė nukentėjusiojo apklausos problema, o ji, kaip matysime, yra gana sudėtinga[19]. Nukentėjęs asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu apklausiamas kaip liudytojas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 185 str.).

---

[18] Jų čia neaptarsime, ši tema priskirtina prie apklausos ypatumų, o mes nagrinėjame bendruosius klausimus.

[19] Kriminologija sprendžia savitas nukentėjusių problemas. Jas kriminologija sprendžia viktimologijos ribose. Žr. pvz., Шнайдер Г. Й. Криминология. – Москва, 1994, С. 346–376.

Klasikinis nukentėjusiojo įvaizdis – tai asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 str. 1 d.). Bet praktikoje nukentėjęs nėra vienareikšmiškai pasyvus nusikalstamos veikos atžvilgiu asmuo, kuriam nei iš šio, nei iš to nusikaltimu padaroma įstatyme įvardyta žala. Tokį nukentėjusįjį mes sąlygiškai pavadintume idealiuoju nukentėjusiojo tipu, kuris praktikoje, sakytume, dominuoja, bet nėra vienintelis.

Kriminalistinėje literatūroje nukentėjusieji skirstomi į:

– sąžiningus aktyvius;
– sąžiningus neaktyvius;
– nepastovius;
– nesąžiningus[20].

Atsižvelgdami į savo darbo patirtį, be jau minėto idealaus nusikaltėlio tipo, pateiksime tokius nukentėjusiųjų tipus:

– nukentėjęs savo veiksmais (elgesiu) provokavo nusikaltimą. Tai gali būti aktyvūs ir pasyvūs veiksmai (elgesys). Pavyzdžiui, teigianti buvusi iššaginta nukentėjusioji pati savo noru aplankė įtariamąjį jo bute (viešbučio kambaryje), kai kitų žmonių ten nebuvo, glėbesčiavosi, bučiavosi su juo, buvo apsinuoginusi ir pan. Pasyvios provokacijos pavyzdys – nukentėjusysis nuosavą šaunamąjį ginklą saugojo užtaisytą. Išgertuvių metu jo draugas, žaisdamas su ginklu, netyčia paspaudė gaiduką ir sužalojo ginklo šeimininką.
– nukentėjęs pats buvo nusikalstamos grupės (susivienijimo ir pan.) narys, aktyviai dalyvavo grupei darant nusikaltimus. Dėl kokių nors priežasčių jo keliai su kitais nusikaltėliais išsiskyrė, todėl prieš jį buvo pavartotas smurtas arba jis buvo nužudytas. Tokių pavyzdžių Lietuvoje yra daug, apie juos labai dažnai rašoma spaudoje;
– nukentėjo todėl, kad pats elgėsi nusikalstamai arba bent neteisėtai. Pavyzdžiui, asmuo norėjo apiplėšti kitą asmenį. Užpuolimo metu užpuolikas buvo sužeistas (nušautas, patyrė vienokius ar kitokius kūno sužalojimus ir pan.);
– asmuo nukentėjusieji inscenizuoja užpuolimą, vagystę, plė-

---

[20] Бурданова В. С., Быков В. М. Виктимологические аспекты криминалистики. – Ташкент, 1981. С. 16–20.

šimą ir pan. siekdami nuslėpti kitą nusikalstamą veiką, gauti materialinę ar moralinę naudą. Pavyzdžiui, sovietiniais metais labai populiaru buvo pirma pagrobti patikėtas saugoti vertybes, o vėliau inscenizuoti vagystę (negalima pamiršti to ir šiandien) arba suvaidinti (inscenizuoti) apdrausto turto vagystę ar padegimą siekiant gauti draudimo išmoką:

- nukentėjęs asmuo gyvena nusikalstamą gyvenimą (nemoka valstybei mokesčių, ima kyšius, daro kitas nusikalstamas veikas, ypač turtinio pobūdžio), vengia atskleisti prieš jį padarytą nusikaltimą, atsisako rašyti pranešimus apie nusikaltimą, slepia jį arba nusikalstamos veikos esmę. Tuo siekiama, kad nekiltų viešumon nukentėjusiojo turtingumas, jo nusikalstami ar intymūs ryšiai ir t. t.;
- nukentėjęs asmuo pagal konkretaus įvykio raidą galėjo būti nusikalstamos veikos, kurios metu nukentėjo, kaltininkas. Tai ypač būdinga nusikaltimams, susijusiems su piktybiniu eismo taisyklių pažeidimu. Pavyzdžiui, girta kompanija, kurioje blaivių asmenų nebuvo, bet visi turėjo vairuotojo pažymėjimus, bevažiuodama padarė avariją, kurios metu visi susižeidė, taip pat ir vairavęs automobilį asmuo. Pagal įvykio eigą kiekvienas iš nukentėjusiųjų galėjo būti avarijos kaltininkas ir atvirkščiai. Moralinė atsakomybė, mūsų nuomone, tenka visos girtos kompanijos nariams.

Galima nurodyti ir kitokius nukentėjusiųjų tipus, bet, atrodo, šitie gana išsamiai atskleidžia nukentėjusiųjų įvairovę, tai apklausos metu lemia ir jų interesų įvairumą[21].

Toliau nagrinėdami nukentėjusiųjų savybių įtaką apklausai, panagrinėkime jų interesus baudžiamajame procese. Nukentėjusiųjų interesus baudžiamajame procese galima skirstyti į normalius, savanaudiškus ir kerštingus. Normalūs nukentėjusiųjų interesai sutampa su baudžiamojo proceso įstatymu, jo ginamais interesais gauti adekvatų padarytos žalos atlyginimą.

Savanaudiški interesai pasireiškia įvairiai – jie gali būti turtinio ir neturtinio pobūdžio:

- pasipelnyti iš savo ir kitų nelaimės (dažniausiai tai išreiškiama pervertinant materialinę žalą, net klastojant dokumentus);

---

[21] Atrodytų, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso kūrėjai ateityje turėtų atsižvelgti į nukentėjusiųjų nevienalytiškumą ir diferencijuotai juos vertinti.

- pasipelnyti pervertinus moralinę žalą (pareikalavus didelės sumos kaip kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo sąlygos ir pan.);
- išvengti baudžiamosios, moralinės ir kitos atsakomybės: nusikalstamos veikos inscenizavimo atvejais;
- nuslėpti savo amoralų elgesį, nusikalstamą gyvenimo būdą ir pan.

Pravartu paminėti, kad dažniausiai konfliktinė situacija siejama su įtariamojo ar kaltinamojo interesų prieštaravimu (susikirtimu) nusikalstamos veikos tyrimo objektyviesiems arba nukentėjusiojo interesams. „Nekonfliktinė situacija būna tais atvejais, kai asmuo pripažįsta padaręs nusikaltimą, konfliktinė – kai jis atsisako duoti parodymus arba duoda žinomai melagingus parodymus“[22].

Mes pritariame nuomonei, kad konfliktinė situacija gali susidaryti (ir susidaro), kada yra iškreipti nukentėjusiųjų bei liudytojų interesai baudžiamojoje byloje ir todėl jais remiantis yra teikiami neobjektyvūs, žinomai melagingi parodymai[23].

1.2.2.3. Liudytojas

Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 78 str.). Taigi liudytojas šaukiamas, kad duotų parodymus apie bylai reikšmingas aplinkybes, t. y. apie visa, kas reikšminga bylai, ir „duotų teisingus parodymus“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 83 str. 1 d.). Jis net atsako už melagingus parodymus pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį.

Taigi ne bet kas gali būti liudytoju. Liudytojas – fizinis asmuo, kuris, tyrimo institucijos manymu, turi žinių ir todėl turi duoti parodymus apie aplinkybes ir faktus, turinčius reikšmės baudžiamajam pro-

---

[22] Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 229. Panašiai, nors tiesiogiai jų neįvardinant, konfliktinės ir nekonfliktinės situacijos traktuojamos: Справочная книга криминалиста. Под ред. Н. А. Селиванова. – Москва, 2000. С. 131–134, 136–138.

[23] Žr.: Альбом схем по криминалистике. – Москва, 1989. С. 94.

cesui, arba kuris buvo pakviestas dalyvauti procesiniame veiksme[24]. Iš šios sąvokos aiškėja, kad ir tais atvejais, kada liudytojas neduoda reikšmingų duomenų, jis vis tiek nepraranda savo procesinio statuso.

Nors dauguma liudytojų sąžiningai vykdo savo pilietinę pareigą teisingumui, tačiau kai kurie liudytojai duoda žinomai melagingus parodymus, tuo klaidina nusikaltimų tyrėjus ir trukdo objektyviai ištirti nusikaltimą. Yra daug tokio elgesio priežasčių, mes paminėsime tik svarbiausias.

Pirma, neteisingus parodymus skatina duoti skirtingi šaukiamų duoti parodymus žmonių interesai. Ilgametė nusikaltimų tyrimų praktika rodo, kad ne visi žmonės, kviečiami liudyti byloje, yra nesuinteresuoti bylos baigtimi. Pastebėtina, kad nėra visiškai nesuinteresuotų bylos baigtimi – beveik visi nori, kad padarytas nusikaltimas būtų išaiškintas. Tai itin būdinga nusikalstamoms veikoms prieš asmenį, bet mes čia kalbėsime tik apie asmeninius liudytojų interesus byloje.

Į suinteresuotų bylos baigtimi grupę reikėtų skirti šiuos žmones:

- įtariamųjų giminaičius, draugus, meilužius ir pan. Baudžiamasis procesinis įstatymas šį klausimą palengvino, bet neišsprendė. Įstatymas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 82 str. 2 d.) uždraudė versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius, dar liko tolimi giminaičiai, suvestiniai broliai ir seserys, draugai, draugės ir kiti, kurie jaudinasi dėl įtariamojo ir kaltinamojo ir pasirengę, nepaisydami gresiančios baudžiamosios atsakomybės, meluoti įtariamojo naudai. Apklausos taktikos požiūriu čia glūdi problema – paveikti artimus giminaičius ir šeimos narius taip, kad jie suprastų, jog teisingi parodymai, kurie objektyviai nušviečia nusikaltimą, yra ne tik būtini tiriant bylą, bet ir naudingi jų šeimos nariui ar giminaičiui;
- žmones, kurie yra netiesiogiai įtraukti į nusikaltimą, arba jų elgesys nusikaltimo metu buvo amoralus. Pavyzdžiui, nelabai noriai liudija asmenys, nesuteikę pagalbos nukentėjusiems, nors tai galėjo ir turėjo padaryti pagal pilietinę

[24] Gruza E. Pojźcie - wiadka w procesie karnym // Problemy kryminalistyki. 2002. Nr. 235. P. 7.

pareigą, arba žmonės, kurie matė nusikaltimą, bet apie tai niekam nepranešė.

Didelį poveikį žmonių parodymams turi nusikaltimų pobūdis. Nenoriai žmonės liudija apie valstybinio, visuomeninio, akcinių bendrovių turto grobimą, kyšininkavimą, apie kitus nusikaltimus, priskirtus prie ekonominių, jeigu tais nusikaltimais nepažeisti jų interesai. Kitaip vertinami nusikaltimai prieš asmenį – žmonės dažniausiai noriai bendradarbiauja su nusikaltimų tyrėjais, net buvo atvejų, kada įtariamieji (kaltinamieji), prisipažinę padarę nusikaltimą, akistatose demaskuodavo liudytojus, davusius melagingus parodymus.

Labai klastinga kai kurių liudytojų vartojama priemonė – kerštas. Siekiant keršto parodymai būna itin melagingi, ypač tiriant pavojingus nusikaltimus. Nemažą reikšmę liudytojų parodymams turi gailestis ir pan.

Yra sąžiningai klystančių liudytojų grupė. Jų parodymams tam tikrą pobūdį suteikia neteisingai suvokti faktai arba išankstiniai atmintyje užfiksuoti įvykiai, reiškiniai ar faktai. Net Baudžiamojo proceso kodekse yra norma (79 str.), kuri numato, kad negali būti šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas asmuo, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus.

Sąžiningai klysti gali asmenys su fiziniais trūkumais (neregiai arba dalinai matantys, kurti ar apkurtę, turintys iškreiptą uoslę, jutimo organų trūkumų ir pan.). Vertinti tokių žmonių parodymus reikia atsargiai, nes dažnai pasitaiko žmonių, kurie turi dalinių psichinių ir fizinių trūkumų, ir apklausiančiojo uždavinys yra atskirti „grūdus nuo pelų“. Bet tai – problema, kurios šiame darbe nenagrinėsime.

1.2.2.4. Įtariamasis

Pagrindinis baudžiamojo proceso dalyvis – įtariamasis. Dėl jo viso ikiteisminio ir teisminio tyrimo metu yra „laužomos ietys“. Visos nusikaltimų tyrimo procesinės ir neprocesinės priemonės ir apklausa skirtos jį identifikuoti (nustatyti).

Negalima teigti, kad kriminalistai bei kriminalistikos psichologai įtariamojo apklausai neskiria dėmesio. Daug apie tai parašyta,

tačiau, mūsų manymu, trūksta kompleksinių darbų, nagrinėjančių įtariamojo apklausos problemas visapusiškai – tiek kriminalistikos, tiek kriminalistinės psichologijos, taip pat kitų su šia problematika susijusių mokslų požiūriu[25]. Dabar kiekvienos paminėtos mokslo šakos atstovai apibrėžia savo mokslo įtaką apklausos taktikai. Mūsų nuomone, reikėtų parengti gilią įvairiais mokslais pagrįstą įtariamųjų tipologiją. Universali įtariamųjų kriminalistinė tipologija galėtų tapti apklausos tipologijos pagrindu.

Mes nesiekiame parengti įtariamojo – žmogaus, padariusio nusikaltimą – tipologiją, tačiau nagrinėdami įtariamojo apklausos ideologiją (mąstyseną) kalbėsime ir apie tipologijos pagrindus.

Atliekant įtariamojo (kaltinamojo) apklausą svarbu atsižvelgti ne tik į bendras kiekvienam žmogui būdingas, bet ir į specifines savybes.

Įtariamiesiems būdingos „nusikalstamos specialybės“ yra įvairios. Jas galima suskirstyti pagal nusikalstamas veikas, įvardintas Baudžiamajame kodekse: žudikas, prievartautojas, vagis, plėšikas, sąvadautojas, sukčius, kyšininkas ir pan. Jie gali būti grupuojami pagal nusikaltimų rūšių grupes: smurtininkai, nusikaltėliai turtui, nusikaltėliai ekonomikai, nusikaltėliai ekologijai ir pan.

Nusikaltėlių „specialybė“ grupės viduje gali būti dar konkretesnė. Pavyzdžiui, vagys gali būti skirstomi į kišenvagius, gyvulių vagis, valstybinio, akcinio, kooperatinio turto vagis, sukčius ir pan. Žudikai gali būti skirstomi į vaikžudžius, moterų prievartautojus ir jų žudikus, serijinius žudikus, žudikus-plėšikus ir pan.

Įtariamųjų „specialybė“ yra reikšminga tuo, kad pagal ją mes nustatom, kokių visuomenei priimtinų vertybių nusikaltėlis nevertina ir dėl to į jas kėsinasi. Tai savo ruožtu nurodo nusikaltėlio nuostatas, vertybines orientacijas ir pan.

---

[25] Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. – Москва, 1965; Соловьёв А. Б. Использование некоторых психологических закономерностей при изобличении виновного // Следственная практика. Вып. 85. – Москва, 1970. С. 110–118; Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений. – Москва, 1996; Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. – Москва, 1997; Антонян Ю. М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. Криминальная сексология. Под ред. Ю. М. Антоняна. – Москва: Спартак, 1999; Судебная психология для следователей. – Москва, 2001; Соловьев А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. – Москва, 2002.

S. Kuklianskis prisimena žmogžudystę, kuri buvo įvykdyta Kaune apie 1954–1955 m. Tyrimo įstaigos pradėjo domėtis nusikaltėlių „autoritetais“, taip pat ir kišenvagiais. Kauno milicijos valdyba gavo nusikaltėlių anoniminį laišką, kuriame buvo pabrėžta, kad milicijai nereikia ieškoti žudiko tarp kišenvagių, nes kišenvagiai niekada nežudo. Tais laikais dar gyvavo nusikalstamo pasaulio taisyklė – kiekviena nusikaltėlių grupė „dirbo“ griežtai pagal savo nusikalstamą „specialybę“. Dabar nusikaltėliai yra įvaldę keletą nusikalstamų „specialybių“, griežtai pagal „specialybes“ jau nesiskirsto ir nevengia peržengti savo „specialybės“ ribų. Tai iš dalies pagrįsta tuo, kad įvairių nusikalstamų „specialybių“ nusikaltėliai laisvės atėmimo bausmę atlieka kartu, todėl išmoksta „gretutinių specialybių“. Tai sunkina tipologijos sudarymą, o dar labiau – tyrėjo darbą apklausos metu.

Labai svarbu prieš apklausą nustatyti apklausiamo įtariamojo padarytos nusikalstamos veikos motyvus. Tokių būna gana daug – nuo nurodytų Baudžiamajame kodekse (griežtinantys atsakomybę ar kvalifikuojantys nusikaltimą) iki buitinių. Tarp tokių motyvų gali būti savanaudiškumas, kerštas, baimė, pavydas, įvairūs šeimos nedarnumai, sunkios gyvenimo sąlygos, neteisingai suprastos draugystės motyvai ir pan. Nusikalstamos veikos motyvai gali būti ir gana teigiami: dėl meilės, draugiškumo, šeimos garbės ir pan. Nepilnamečių nusikaltimai dažnai ribojasi su valiūkiškumu, išdaigomis ir pan. Šiuos motyvus galima skirstyti smulkiau, pavyzdžiui, savanaudiškumą galima skirstyti į turtinio ir moralinio pobūdžio savanaudiškumą.

Nusikaltimų motyvai yra plataus spektro – nuo pačių žemiausių iki patriotinių, teigiamų ir kilnių, pavyzdžiui, būtinosios ginties ir būtinojo reikalingumo, nors ir peržengia jų ribas.

Didelę įtaką įtariamojo elgesiui apklausos metu daro jo nusikalstama praeitis. Čia nesvarbu, ar teistumas buvo panaikintas dėl senaties, ar dėl amnestijos arba patenkinus malonės prašymą. Iš vienos pusės svarbu, kiek nusikaltimų buvo padaryta iki apklausos, kiek teistumų būta, dar labai svarbu, kur įtariamasis atliko bausmę, ar buvo laisvės atėmimo vietose, ir net tai, kuriose iš jų atliko laisvės atėmimo bausmės laiką. Pagal tai galima spręsti, kokias nusikalstamo pasaulio vertybes jis gerbia, kokių laisvės atėmimo vietų elgesio „taisyklių“ laikosi ir pan.

Matyt, reikia skirti nusikalstamo darbo, bausmės atlikimo bei teistumo patirtį. Teistumo patirtį suprantame plačiai, įtraukiame ir

ikiteisminį tyrimą, ir teismą. Svarbu, kaip su įtariamuoju (kaltinamuoju) buvo elgtasi ankstesnio ar ankstesnių nusikaltimų tyrimo metu, kaip vyko ankstesnieji teismai, ar buvo laikytasi teisėtumo ir teisingumo. Ne paslaptis, kad kartais su įtariamaisiais bei kaltinamaisiais elgiamasi ne visai korektiškai. Tokie atvejai sunkina tyrėjo ir įtariamojo psichologinį ryšį – kiekvienas turi savų nuostatų.

Svarbu suvokti galimą įtariamojo elgesio pobūdį ir interesų ratą apklausos metu.

Negalima neigti, kad yra įtariamųjų, kurių interesai sutampa su apklausiančiųjų interesais nustatyti tiesą. Yra įtariamųjų, kurie patys atvyksta ir prisipažįsta padarę nusikaltimą. Tai paprastai būna žmonės, kurie nusikaltimą padarė didžiai susijaudinę (nors ir galėjo suprasti savo veiksmų padarinius) arba nusikaltimą padarė vedami ne žemų paskatų (bent jų nuomone), o vadovaudamiesi kilniais motyvais.

Nemažai įtariamųjų jokių interesų neišreiškia – jie tikisi iš apklausiančiųjų, kad jie teisingai išaiškins, kas įvyko. Kai kurių įtariamųjų manymu, visas gyvenimas baigėsi padarius nusikalstamą veiką: po nusikalstamos veikos padarymo esą viskas baigta, dabar jam nesvarbu, kas bus toliau. Kai kuriems tokia būklė yra laikina (iškart po nusikalstamos veikos), kitiems tokia būklė tęsiasi gana ilgai, net laikas „neišgydo“. Taip būna žmonėms, kurie nusikalsdami sutrypė viską, kas jiems buvo vertingiausia (pvz., nužudęs žmoną ir vaikus, vyriškis sutrypė savo ir, svarbiausia, šeimos garbę ir pan.). Tokie interesai būdingi dažniausiai „atsitiktiniams“ nusikaltėliams, t. y. tiems, kurie pateko į sudėtingą situaciją ir, jų manymu, kitaip elgtis negalėjo. Juos reikia skirti nuo „situacinių (aplinkybinių)“ nusikaltėlių – tai paprastai būdinga nepilnamečiams. Nepilnamečius dažnai veikia situacinės aplinkybės kaip nusikaltimų priežastys (bloga kriminogeninė aplinka, laikinos nusikalsti skatinančios sąlygos ir pan.)[26]. Mūsų nagrinėjamai temai svarbios tokios aplinkybės kaip sugebėjimas tinkamai įvertinti padėtį, kitos – nenusikalstamos – išeities nesuradimas. Tokios situacijos dažnai lemia savižudybę. Norisi pabrėžti, kad su tokiais įtariamaisiais reikia elgtis labai atsargiai, nenukreipti jų depresinės būklės prieš juos pačius.

---

[26] Apie situacinius, aplinkybinius nepilnamečius nusikaltėlius žr.: Dapšys A., Kuklianskis S. Kriminologiniai kovos su nepilnamečių nusikalstamumu aspektai. – Vilnius, 1980. P. 15–18.

Didžiausiai daliai įtariamųjų vis dėlto yra būdingi savanaudiški interesai, kurie yra itin skirtingi. Dažniausiai siekiama:

- išvengti baudžiamosios atsakomybės;
- švelninti bausmę;
- padėti išvengti atsakomybės bendrininkams bei nusikalstamos veikos organizatoriams, ypač jeigu jie yra giminės arba geri draugai;
- išvengti grupinės atsakomybės, kurią įtariamieji supranta kaip griežtesnę;
- menkinti savo vaidmenį grupiniame nusikaltime, gaujoje, susivienijime ir pan.;
- parodyti, kad jo nusikalstamas elgesys susidariusioje situacijoje buvo neišvengiamas (kitaip elgtis jis negalėjo);
- parodyti, kad nusikaltimas buvo padarytas dėl susiklosčiusių sunkių materialinių sąlygų, nuslėpti tikras nusikalstamos veikos paskatas, ypač jeigu jos buvo žemos ir visuomenės itin smerkiamos;
- kiti interesai, kurie dažniausiai yra susiję su atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis.

Įdomu stebėti įtariamųjų interesus baudžiamojoje byloje tiriant grupines nusikalstamas veikas. Dažnai čia galima stebėti įtrauktų į nusikaltimą ir įtariamų asmenų interesų konkurenciją ar koliziją. Nusikalstama grupė (susivienijimas, gauja ir pan.) retai būna vieninga. Susidaro labai keistas (tyrėjo požiūriu) ir natūralus (nusikaltėlio požiūriu) vaizdas: darant nusikalstamas veikas lyderiai paprastai pasiglemžia didžiausią pajamų (pagrobtų, pavogtų, sukčiautų ir pan.) dalį, o kada tenka atsakyti už padarytą nusikaltimą – lyderių beveik niekada nebebūna. Įtariamųjų, padariusių grupines nusikalstamas veikas, interesų konfliktų daugės, nes įstatymų leidėjas įvedė antraeilio nusikalstamos grupės (gaujos, bendrijos) dalyvio sąvoką su atitinkamomis galimomis atsakomybės nuolaidomis (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 249 str. 3–4 d.).

Įdomūs ir vertingi kriminologiniai nusikaltėlio asmenybės tyrimai, taip pat ir Lietuvos kriminologų darbai. S. Kuklianskio ir J. Masioko tyrimų duomenimis, piliečių turto vagys ne tokie, kokie jie vaizduojami populiariojoje grožinėje literatūroje[27]. Dabartinis vagis – daž-

[27] Kuklianskis S., Masiokas J. Kai kurie vagysčių iš butų kriminologinio tyrimo klausimai // Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы. Вып. 3. – Вильнюс, 1991. С. 28–35.

nai ne girtuoklis, turi ne mažesnį kaip vidurinį išsilavinimą, pirma ištiria objektą, užsitikrina savo saugumą. Iš publikacijų leidiniuose galima spręsti, kad žudikai dabar kitokie, negu buvo prieš 10–15 metų. Dažnai tai – profesionalūs žudikai (samdomi), gaunantys nemažai naudos iš nusikaltimų. Keičiasi ir nusikaltėlių motyvai: vis dažniau motyvai būna turtinio pobūdžio; žudoma dėl didelių pajamų ir pan.

1.2.2.5. Kiti dalyviai

Baudžiamojo proceso kodeksas numato psichologo bei vaikų teisių apsaugos institucijos atstovo dalyvavimą apklausiant nepilnametį. Jų vaidmenį per nepilnamečio apklausą smulkiau nagrinėsime ketvirtoje dalyje. Būtina pažymėti tik tai, kad ir psichologo, ir vaikų teisių apsaugos tarnybos uždavinių apklausos metu negali savintis nė viena apklausos pusė: nei tyrimo institucijos, nei gynybos. Jų vaidmuo per apklausą yra dvejopo pobūdžio. Iš vienos pusės jie talkina tyrėjui ir gynybai siekiant nustatyti nusikalstamos veikos aplinkybes, o iš kitos pusės jie saugo vaiko specifinius interesus. Jie saugo ir nuo neleistino psichologinio poveikio, kartais tampa savotiškais vaiko kalbos vertėjais, užtikrina tinkamą elgesį su vaiku (pertraukas, mitybos ir gamtinių poreikių klausimus ir pan.), padeda įvertinti nepilnamečio socialinę augimo ir brendimo aplinką ir pan. Jie turi padėti apklausiamam nepilnamečiui suvokti apklausos aplinką, sumažinti psichologinį diskomfortą, savo buvimu drausti (trukdyti) daryti psichologinį spaudimą nepilnamečiui.

1.2.3. Apklausos dalykas

Apklausos dalykas – tai, kas ir apie ką kalbama bendraujant – sudaro verbalinio bendravimo turinį. „Nusikaltimas, – rašoma Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsnio 1 dalyje, – yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė“. Tokių veikų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse išvardyta daug. Tai – tyčiniai ir netyčiniai nužudymai, įvairūs sveikatos sutrikdymai, iššaginimai, plėšimai, vagystės, sukčiavimai, turto prievartavimas, kyšininkavimas, įvai-

rūs nusikaltimai ekonomikai ir verslo tvarkai, įvairūs nusikaltimai teisingumui, gyvūnijai ir augmenijai, visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai, nusikaltimai valdymo tvarkai, nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui konstitucinei santvarkai ir pan. Apibendrindami galime teigti, kad apklausos dalykas – tai neigiami visuomenės reiškiniai, iš kurių kiekvienas atitinkamu laipsniu kenkia normaliam žmogaus gyvenimui, silpnina valstybę, daro žymią žalą žmonių interesams.

Apklausai nebūdingi nei dviejų gerų bičiulių, nei kaimynų, nei viršininko ir jo pavaldinio pokalbio bruožai. Apklausos metu nekalbama apie tobulą meilę, apie normalius žmonių tarpusavio santykius, bet kalbama apie gyvenimo purvą, apie tokius žmonių elgesio variantus, kad kartais neįmanoma patikėti, kad tai padarė žmogus. Kalbama ir apie intymiausius žmonių tarpusavio santykius ir elgesį, apie kerštą, klastą, išdavystę, godumą, neapykantą, nesąžiningumą bei kitas blogybes.

Atliekant apklausą vartojami žodžiai meilė, draugystė, sąžinė, pasididžiavimas, kiti kilnaus turinio žodžiai, bet jie minimi kaip fonas arba kaip išeities taškas pradedant nagrinėti, nuo ko viskas prasidėjo, arba siekiant išryškinti tų kilnių žodžių antipodus ir pan.

Apklausa susijusi su prisiminimais apie patirtus išgyvenimus (mirtį, iššaginimą, turto praradimą ir pan.), tai kelia skausmą, itin nemalonias asociacijas, kartais net stresą ir isteriją.

Pabrėžtina, kad apklausa sukelia tam tikras juridines pasekmes, apklausos protokolas, kuriame fiksuojami apklausos rezultatai, dažniausiai tampa įrodymu, todėl apklausančiajam ir apklausiamajam apklausos metu tenka didelė atsakomybė. Laisvai ir lengvabūdiškai elgtis apklausos metu jokiu būdu negalima. Čia svarbūs net tiriamo įvykio, dėl kurio atliekama apklausa, niuansai. Tiriant nusikalstamas veikas, taip pat ir atliekant apklausą smulkmenų nėra.

Nagrinėjant apklausą svarbu prisiminti nusikaltimų klasifikaciją (tyčiniai, netyčiniai, sunkūs nusikaltimai ir pan.). Kai kurie nusikaltimai net nusikaltėlių itin neigiamai vertinami, priskiriami prie „neprestižinių“ kategorijos. Yra nusikaltimų (pvz., senos moters iššaginimas), kurių nenori prisiminti net pats nusikaltėlis, nes tokie nusikaltimai yra labai smerkiami visos visuomenės.

Apklausos dalyką liečiančias aplinkybes galima sugrupuoti pagal apklausos metu gaunamos informacijos (duomenų) pobūdį:

- duomenys apie įrodinėjimo dalyką;
- informacija, padedanti surasti naujus įrodymus;
- duomenys, reikalingi pasiekti tarpinius tyrimo tikslus;
- informacija, skirta patikrinti ir įvertinti įrodymus;
- informacija, turinti taktinę reikšmę nusikalstamos veikos tyrimui.

•••

Siekti apklausos veiksmingumo – gauti tikrus ir išsamius parodymus, nepraleisti smulkmenų, nes nereikšmingos medžiagos apklausoje nėra, ir elgtis apklausos metu nusikaltimų tyrėjui turi padėti kriminalistika, rengdama apklausos taktiką. Apklausiančiojo bei apklausiamojo savybės bei apklausos dalykas sudaro pagrindą rinktis apklausos taktinius būdus. Baudžiamojo proceso nustatyta apklausos tvarka riboja apklausos taktikos ir apklausos būdų pasirinkimo laisvę.

1.3. Apklausos atlikimo menas arba apklausiančiojo elgesys apklausos metu

Apklausa yra ypatinga verbalinio bendravimo forma, tad tyrėjo elgsenos turinį turi sudaryti ypatingo verbalinio bendravimo taktika. Ši taktika, jos įgyvendinimas turi atitikti bendrojo pobūdžio rekomendacijas. Apklausos taktikos rekomendacijos ideologijos (mąstysenos) požiūriu turėtų atitikti tam tikrus principus.

Visų pirma reikia pabrėžti apklausos ***individualumą***. Apklausos individualumas lemia tai, kad pati apklausa, nors ir turi kai kurių bendrų bruožų, kiekvienu atskiru atveju yra unikalus reiškinys – apklausos procesas yra nepakartojamas, todėl visos rekomendacijos turi tik patariamąją reikšmę.

Apklausos individualumas verčia nusikaltimų tyrėją – apklausiantįjį – pažinti konkretaus apklausiamojo asmenybę. Bendri ir ypatingi (kriminalistiškai reikšmingi) apklausiamųjų bruožai leidžia rengiantis apklausai ir apklausos metu nuspręsti, kuriam tipui (tipažui) gali priklausyti apklausiamasis, ir pasirinkti priimtiną savo elgesio apklausos metu variantą bei jį koreguoti apklausos proceso metu.

Antra, reikia pabrėžti apklausiančiojo ***elgesio priklausymą*** ne tik nuo apklausiamojo asmenybės tipo, bet ir nuo susidariusios apklausos metu situacijos[28].

Situacijos apklausos metu gali būti teigiamos, neigiamos ir neutralios. Dažniausiai jos vadinamos konfliktinėmis, nekonfliktinėmis ir neutraliomis. Situacijos pradeda klostytis dar prieš pradedant apklausą ir formuojasi dažniausiai apklausiamojo santykių, nusikaltimo, ikiteisminio ar teisminio bylos tyrimo fone, todėl dar prieš apklausą tikslinga sužinoti apklausiamojo nuostatas apie apklausos objektą ir imtis priemonių normalizuoti santykius. Tačiau reikia pabrėžti, kad apklausiantysis neturėtų vien fiksuoti susidariusią situaciją, bet privalo ją teigiamai veikti. Apklausiančiajam gali tekti šalinti priežastis, lemiančias neigiamos situacijos susidarymą, tai gali būti, pavyzdžiui, baimė, kerštas, neapykanta, netiksli, iškreipta informacija arba informacijos stoka ir pan. Pagerinti netinkamą apklausos situaciją gali padėti teisingų parodymų davimo paskatų naudojimas. Paprastai teisingų parodymų davimo paskatos būna susijusios su visišku arba daliniu apklausiamųjų interesų tenkinimu. Pavyzdžiui, interesas mažinti savo atsakomybę už nusikalstamas veikas, padarytas grupėje, yra susijęs su objektyviu kiekvieno grupės nario vaidmens atskleidimu; noras gauti mažesnę bausmę yra susijęs su atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 59, 61, 62 str.) bei visišku kaltės pripažinimu. Teisingų parodymų davimą gali skatinti ir moralinio pobūdžio interesai (šeimos garbė ir orumas, draugystė, meilė ir pan.).

Situacija dažnai kinta pačios apklausos metu. Tai apklausos procesą daro dinamišką, nes keičiantis situacijai apklausiantysis turi naudoti atitinkamas priemones, kreipiančias situaciją teigiama linkme. Tai iš apklausiančiojo reikalauja greitai mąstyti ir reaguoti.

Apklausos metu apklausiantysis (nusikalstamos veikos tyrėjas) turi būti aktyvus ir neišleisti iniciatyvos iš savo rankų, bet tyrėjo ***elgsenos aktyvumas*** arba iniciatyvumas be tikslo nepageidautinas. Norime pabrėžti dalykinį aktyvumą, dalykinę iniciatyvą. Jei tokio pobūdžio

---

[28] Apie apklausos situacijas, išskyrus paminėtas šiame straipsnyje, žr.: Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 230–234; Kuklianskis S. Teorinės tardymo situacijų problemos // Kriminalistinė justicija. 1996. T. 5. P. 90–100; Зорин Т. А. Теоретические основы криминалистики. – Минск, 2000. С. 63–89, 367–412.

iniciatyva arba aktyvumas neįmanomas, geriau nutraukti apklausą, negu demonstruoti neturintį dingsties aktyvumą bei iniciatyvą.

Kita būtina apklausiančiojo savybė yra jo ***elgsenos operatyvumas***. Jis susijęs su žmogaus atmintimi ir laiku, per kurį galima atkurti stebėtą, patirtą ar girdėtą įvykį bei reiškinį. Čia laiko veiksnys turi gana didelę reikšmę. Kuo mažiau laiko prabėgo nuo įvykio iki apklausos, tuo tikslesni, ryškesni bei išsamesni turėtų būti parodymai. Be to, kuo mažiau laiko nuo įvykio iki apklausos, tuo ryškesni įspūdžiai bei emocijos, sukelti įvykio. Tai atskirais atvejais padeda sudaryti tinkamą psichologinę apklausos aplinką.

Vis dėlto nereikia pervertinti operatyvumo veiksnio apklausos taktikoje, nes apklausos veiksmingumas priklauso nuo tinkamo pasirengimo, o pasirengimas užima daug laiko. Pirminės informacijos rinkimo metu pirmenybė tenka operatyvumui (nes dar nežinoma, kaip ir kam bei kodėl rengtis). Kuo daugiau laiko praėjo nuo įvykio iki apklausos, tuo svarbesnis pasirengimas apklausai, bet nevertėtų užmiršti operatyvumo (operatyviai ruoštis apklausai). Puiku, kada operatyvumas derinamas su pasirengimu apklausai, bet jų sulyginti nereikėtų.

Dar vienas apklausos tyrėjo elgsenos požymis – tai ***netikėtumas***. Mūsų manymu, netikėtumo veiksnys turi didelę, o kartais net lemiamą reikšmę apklausos sėkmei. Čia galima išskirti tris momentus: netikėtumas iškviečiant žmogų apklausai (iškvietimo netikėtumas), netikėtas apklausiamajam apklausos dalykas ir netikėti apklausiamajam teikiami klausimai. Visa tai kartu bei kiekvienas atskirai gali tam tikru laipsniu ar visai sutrikdyti (suardyti) „namų ruošą“ – parengtus parodymus bei atsakymus į klausimus.

Apklausai dera tinkamai pasirengti. Į pasirengimo apklausai darbus reikia įtraukti apklausiamojo asmenybės tipo nustatymą, apklausos sąlygų parengimą: nustatyti apklausos dalyką, sudaryti tinkamas apklausai aplinkybes, nuspėti apklausiamojo elgesį per apklausą, numatyti apklausos scenarijų ir apklausos taktiką, parengti poveikio priemones, t. y. parengti įkalčius bei įrodymus (daiktus, objektus), kad juos galima būtų naudoti apklausos metu ir pan.

Kai kurie tyrėjai nepakankamai įvertina pasirengimo apklausai reikšmę. Be to, dažnai būna taip, kada nėra laiko pasirengti apklausai; tai lemia konkrečios nusikalstamos veikos tyrimo sąlygos ir darbo operatyvumas tiriant nusikalstamas veikas. Tada kalbame apie eksprom-

tą. Tačiau ir tokiais atvejais apklausos metu reikia stengtis atlikti tai, ką reikėjo padaryti rengiantis apklausai.

Apklausos ekspromtas susijęs su apklausos **laiku**. Kuo anksčiau apklausa atliekama, tuo didesnė tikimybė, kad apklausiamasis nepamirš matytų, girdėtų, patirtų įvykių ar reiškinių. Apklausiamajam įtaką daro įvykio (nusikalstamos veikos) įspūdžiai, patirtos emocijos. Jis dar nėra nusprendęs, kaip elgtis apklausos metu, o įtariamasis dar nėra suplanavęs savo gynybos, jeigu, žinoma, jis tuo nepasirūpino prieš darydamas nusikaltimą. Dažnai įtariamieji pirmiausia pasirūpina alibiu arba jį dirbtinai sukuria. Atliekant arba rengiantis atlikti apklausą ekspromtu reikia elgtis atsargiai, nes tai vis dėlto yra neparengta apklausa. Mūsų mintyse kai kas gali įžvelgti prieštaravimus, bet juos lėmė prieštaringa situacija, kurioje tenka veikti nusikalstamos veikos tyrėjui – apklausiančiajam. Dar didesnį prieštaravimą galima pastebėti tarp mūsų minčių ir atskirų nusikalstamos veikos rūšių metodikos rekomendacijų, ypač ten, kur kalbama apie pirminius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Bet čia – tik menamas prieštaravimas: renkant pirminę informaciją dažniausiai tenka veikti „apčiuopom“, juk apie nusikaltimą beveik nieko ar labai mažai žinoma, todėl nusikalstamos veikos tyrėjas visus ikiteisminio tyrimo veiksmus atlieka ekspromtu. Pasekmės priklauso nuo nusikalstamos veikos tyrėjo profesionalumo ir patirties tirti atskirų rūšių nusikalstamas veikas – specializacijos, kai kada ir nuo atsitiktinumų.

Aptariant atskirus apklausos taktikos elementus, manytume, tikslinga panagrinėti šiuos aspektus: apklausos dalyko nustatymą, tinkamos apklausai aplinkos sudarymą, informacinio ir psichologinio bei emocinio poveikio apklausiamajam sudarymą, apklausiamojo bendražmogiškų ir ypatingų savybių naudojimą siekiant gauti teisingus parodymus apklausos procese, išorinių aplinkybių naudojimą teisingiems parodymams gauti, tyrėjo elgesį apklausos metu siekiant gauti teisingus ir išsamius parodymus.

Apklausiantysis turi stengtis palaikyti žmogiškus santykius su apklausiamuoju, nepriklausančius nuo to, kokią procesinę padėtį jis užima ir koks jo vaidmuo nusikaltime. Nusikalstamos veikos tyrėjas visų pirma prieš save turi matyti žmogų, nesvarbu, ar jis geras, ar blogas. Tai lemia pageidaujamą apklausiančiojo elgesio modelį, kuriam būdingas geranoriškumas, nuoširdumas, objektyvumas. Nesakome gerumas, bet geranoriškumas, nesakome geri arba draugiški santykiai,

bet humaniški santykiai, kurie turi būti būdingi apklausiančiojo ir apklausiamojo bendravimui. Negalima meluoti apklausiamajam, netesėti savo pažadų, šantažuoti bei naudoti kitus neteisėtus arba amoralius veiksmus, žinoma, negalima naudoti fizinio ar psichinio smurto prieš apklausiamąjį. Kartą teko pažadėti įtariamam savo tetos nužudymu asmeniui (nusikaltimas buvo inscenizuotas kaip autoįvykis) netaikyti apklausos dieną laikino sulaikymo ir neuždaryti įtariamojo į areštinę, nes tą dieną jis šventė gimtadienį. Įtariamasis davė nuoširdžius parodymus, todėl ir jo bendrininkas pradėjo sakyti tiesą. Po apklausos jis buvo paleistas namo, o kitą dieną prokuroro nurodymu buvo sulaikytas.

Visos taktinės gudrybės turi nepažeisti įstatymo bei moralės normų, tačiau negalima galvoti, kad apklausa, ypač įtariamųjų apklausa, gali būti vykdoma „baltomis pirštinėmis" ir dar manyti, kad jos nesusiteps.

Nuolaidžiauti, prižadėti visokių gėrybių ir nuolaidų, kurių teisėtai ištesėti negalima, yra toks pats blogis, kaip fizinis ar psichinis poveikis.

Kai kurios ikiteisminio tyrimo tyrėjų taktinės „gudrybės" būna ties teisėtumo ir moralumo riba. Tai didina tyrėjo psichologinę įtampą bei profesinę atsakomybę.

Sudėtinė pasirengimo apklausai dalis yra apklausos dalyko nustatymas ir suformulavimas. Apklausos dalykas suformuluojamas atsižvelgiant į byloje esančią informaciją. Kuo išsamesnė bylos informacinė bazė, tuo aiškiau ir tiksliau suformuluojamas apklausos dalykas. Smerktina praktika, kad nusikalstamos veikos tyrėjai, neišsiaiškinę, kokius klausimus jie turi užduoti apklausiamajam (nežino, ko klausti), kviečia žmones į apklausą. Dažnai išeina taip, kad apklausiantysis nežino, ko nori iš apklausiamojo. Dar dažniau pasitaiko, kad todėl, jog apklausos dalykas nebuvo tikslus, tą asmenį apklausti reikia dar kartą (kartais net po kelis kartus). Tai nereiškia, kad asmenys negali būti papildomai apklausti dėl informacijos stokos, netiksliai suformulavus apklausos dalyką. Reikia nepamiršti, kad dėl apklausos metu gautos informacijos apklausos dalykas gali būti koreguojamas ir net keičiamas.

Nusikalstamų veikų tyrėjas organizuoja apklausos atlikimą ir vadovauja jai neatsižvelgdamas į tai, kiek ir kokio rango bei statuso asmenų joje dalyvauja; jis yra apklausos šeimininkas, jis nustato kon-

krečią apklausos tvarką vadovaudamasis baudžiamojo proceso nustatyta tvarka. Gaila, kad Baudžiamojo proceso kodekse nenurodoma apklausos tvarka dalyvaujant joje prokurorui, gynėjui (ar gynėjams), specialistams. Atrodo, kad principinis tokios tvarkos reglamentavimas būtų naudingas.

Tinkamos apklausai aplinkos sudarymo nereikėtų suprasti pažodžiui (pvz., dėl vietos, kurioje bus vykdoma apklausa; techninio pasirengimo apklausai, aplinkos, baldų išdėstymo ir pan.). Apklausos aplinka yra daug platesnė sąvoka, siejanti vietos, laiko pasirinkimą ir konkrečios apklausos vietos tinkamą parengimą.

Apklausos vieta nustatoma ne vien pagal patogumą dirbti (erdvė, baldų išdėstymas ir pan.), bet ir pagal tai, kokį poveikį apklausos vieta gali daryti apklausiamojo parodymams. Tai gali būti ir apklausiamojo gyvenamoji vieta, jeigu nusikalstamos veikos tyrėjas įžvelgia, kad neformalioje aplinkoje apklausiamasis patogiau jausis ir duos teisingus parodymus. Ir atvirkščiai, kitiems apklausiamiesiems didesnį psichologinį poveikį gali padaryti apklausa nusikalstamo įvykio (nužudymo, iššaginimo ir pan.) vietoje. Yra apklausiamųjų, kurių parodymams didesnę įtaką daro apklausa oficialioje aplinkoje (tyrėjo kabinete). Tada tam talkininkauja ir tyrėjo apranga (uniforma). Taigi apklausos vietos pasirinkimas – tai ne įnoris, o apsvarstytas pasirinkimas.

Kai kalbama apie apklausos laiką, tai nereiškia vien laiko, kada tyrėjas netrukdomai gali rengtis tik apklausai, kada jis ir apklausiamasis yra geriausiai arba tinkamiausiai pasirengę apklausai (nors tai svarbu), bet ir momento parinkimą, kada apklausiamasis yra pasirengęs arba yra „subrendęs“ duoti teisingus ir išsamius parodymus[29]. Apklausiamasis gali būti „subrendęs“ iš karto po nusikalstamos veikos, kada patirti įvykiai dar yra prieš akis („gyvi“) ir visa esybė reikalauja iškrovos (ir dažnai nesvarbu kam – tyrėjui, motinai, žmonai ar tiesiog praeiviui; žmogui tiesiog reikia išsipasakoti). Vis dėlto dažniausiai tyrėjui tenka parengti apklausiamąjį apklausai, sudaryti tinkamą apklausos aplinką. Tai pasiekiama įvairiais būdais, bet dažniausiai atliekant intensyvius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Pavyzdžiui, prieš apklausą yra atliekama taktinė operacija: kratos, pateikiami asmenys atpažinti, asmens laikinas sulaikymas (jeigu tam yra įstatyminis pagrindas) bei kiti

[29] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 27 str. nustato nakties metą nuo 22 iki 6 valandos.

galimi ikiteisminio tyrimo veiksmai. Tik po to atliekama apklausa. Būtina prisiminti, kad kiekvienas atliktas ikiteisminio tyrimo veiksmas turi būti įvertintas pagal tai, kokį emocinį, psichologinį bei informacinį poveikį jis daro apklausiamiesiems.

Galima mums prikišti tai, kad mes tris atskiras kategorijas (informacinio, psichologinio ir emocinio poveikio) sujungėme į vieną. Bet tai – ne klaida arba aplaidumas, o būtinybė: kas galėtų nubrėžti ribas tarp šių trijų paminėtų poveikių? Informacijos apimtis (informacinis alkis ar perteklius ir pan.) gali sukelti psichologinę įtampą ir atitinkamą emocinę būklę. Taigi visos šios trys kategorijos yra glaudžiai susijusios tarpusavyje.

Nagrinėjant informacijos reikšmę apklausai, reikėtų atskirti apklausiančiojo ir apklausiamojo informacinius poreikius. Apklausiamasis yra reikalingas apklausiančiajam kaip teisingų ir išsamių žinių šaltinis, todėl apklausiantysis siekia iš jo išgauti tą informaciją. Apklausiamasis nori žinoti, ką apklausiantysis žino apie jį, jo padarytą nusikaltimą, įrodymus, kuriuos pastarasis gali pateikti per apklausą. Apklausiamojo suinteresuotumą informacijos apimtimi galima išnaudoti „dozuojant“ teikiamą apklausiamajam informacijos kiekį arba net dezinformuojant jį, arba sudarant įvaizdį, „kad tyrėjui viskas yra žinoma“. Per visą nusikaltimų tyrimą ir per apklausą vyksta informacinė apklausiančiojo ir apklausiamojo „kova“. Ta kova yra aktyvesnė apklausiant įtariamąjį. Paradoksalias formas informacinis „karas“ pastaraisiais metais įgyja apklausiant kai kurių tipų nukentėjusiuosius.

Apklausa eiliniam žmogui yra ypatingas arba bent neįprastas ir neeilinis įvykis gyvenime. Tai sukelia psichologinį diskomfortą, įtampą. Teko stebėti, kaip žmonės, iškviesti į apklausą kaip liudytojai, nesugebėdavo suvaldyti savęs (dreba rankos, kojos). Tokia žmogaus psichinė būsena trukdo gauti teisingus ir išsamius parodymus, žmogų tenka raminti. Tačiau kartais siekiant gauti teisingus parodymus tikslinga sudaryti tam tikrą psichinę būseną – dirbtinai ją sukelti. Tai pasiekiama „dozuojant“ informaciją arba tinkamai parenkant apklausos vietą bei laiką ir pan. Kartais psichinė įtampa būna „užprogramuota“ dar iki apklausos. Ją dažnai lemia baimė, pavydas, kerštas, gailestis ir pan. Baimė gali būti įvairi: baimė prieš gaujos vadeivas arba nusikalstamos veikos organizatorius, baimė dėl atsakomybės, baimė prieš tėvus ir pan. Kerštas taip pat gali būti įvairus ir nukreiptas ne tik prieš įtariamąjį, bet ir jo gimines, draugus ir pan. Siekiant gauti teisingus

parodymus, tokias ir panašias priežastis reikia pašalinti ar bent neutralizuoti.

Svarbi apklausiamojo psichologinio poveikio priemonė yra įtaiga. Įtaiga psichologinėje literatūroje skirstoma į tiesioginę, netiesioginę, sąmoningą ir atsitiktinę. „Tiesioginė sąmoninga įtaiga – tiesioginis poveikis psichinei būsenai ir elgesiui daromas žodinėmis formulėmis. Netiesioginė įtaiga – nepastebimas slaptas tam tikros informacijos ar elgesio būdų įteigimas žmogui, kuris nesuvokdamas nevalingai priima tai, kas jam peršama“[30]. Apklausiant priimtini abu tiesioginės ir netiesioginės įtaigos būdai, tik su sąlyga, kad būtų laikomasi teisėtumo ir moralumo, todėl hipnozė, narkotikų naudojimas, kiti apsvaiginimo būdai nėra priimtini. Dažniausiai naudojama įtaigos priemonė yra žodžiai. Tačiau tam reikia laiko, kantrybės, patyrimo ir net įgimtų savybių. Įtaiga paprastai vyksta apklausos metu. Reikia pabrėžti, kad vyksta abipusė įtaiga – apklausiančiojo apklausiamajam ir atvirkščiai. Kas ką „nugalės“, priklauso nuo nusikalstamos veikos tyrėjo elgesio, asmeninių savybių, vertybių sistemos ir pan.

Emocijos apklausos požiūriu vertintinos kaip vienas iš vidinių elgesio reguliavimo veiksnių. Rekomenduojama skatinti teigiamas apklausiamojo savybes, išnaudoti apklausiamojo simpatijas ir antipatijas ir pan. Net tarp daugelį kartų teistų nėra visiškai „žlugusių“ žmonių. Žmoguje glūdi kažkas teigiamo, tai, ką jis vertina: meilė motinai, šeimai, koks nors pomėgis. Kartais atvirkščiai – reikšmingi neigiamas emocijas sukeliantys atskirų žmonių neigiami veiksmai, pavyzdžiui, išdavystė arba beveik visų nuteistųjų neigiamas požiūris į seksualinius prievartautojus, vadinamuosius „gaidžius“ ir pan. Gerai pažinus apklausiamąjį yra galimybė (ir net būtinybė) išnaudoti apklausiamojo emocinę būklę gaunant teisingus parodymus. Nusikalstamos veikos tyrėjas neturėtų vien pasyviai fiksuoti ir naudotis apklausiamojo emocine būkle, bet privalo stengtis suformuoti tokią emocinę apklausiamojo būklę, kuri padėtų gauti teisingus ir išsamius parodymus[31].

---

[30] Psichologijos žodynas. – Vilnius, 1993. P.128.

[31] Žr. Palskys E. Melo problema teisėje // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 1; Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 234; Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmens parodymai baudžiamajame procese. – Vilnius, 1991; Руководство для следователей. – Москва, 1982. С. 341.

Didelę įtaką apklausai turi išorinės aplinkybės. Prie išorinio poveikio aplinkybių reikia priskirti viešąją nuomonę. Tai, kaip viešoji nuomonė vertina padarytą nusikalstamą veiką, smerkia arba, atvirkščiai, palaiko, kaip vertina nusikalstamą veiką padariusį asmenį, reikšminga tiriant visą nusikalstamą veiką (aktyvi pagalba arba pasyvumas ir net priešiškumas nusikaltimų tyrėjų veiksmams), taip pat ir apklausos procesui. Turbūt labai svarbu, ar liudytojas noriai duoda parodymus, ar vengia atlikti savo pilietinę pareigą ir pan. Tam tikrą vaidmenį atlieka ir masinės informacijos priemonės. Kaip tik čia iškyla informacijos apie nusikaltimą bei jo tyrimo procesą kiekio, kokybės ir interpretavimo klausimai.

Didelę įtaką apklausos sėkmei daro artima apklausiamųjų aplinka: šeimos nariai, draugai, bendramoksliai ir pan. Pavyzdžiui, bendramokslis iššaginо bendramokslę. Ji apie tai pranešė teisėsaugos institucijai. Merginos bendramokslės neigiamai įvertino tokį iššaginto-sios elgesį: esą čia nieko blogo neįvyko, paprastas ryšys tarp priešingų lyčių asmenų. Paveikta savo bendramokslių nukentėjusioji atsiėmė savo pareiškimą dėl iššaginimo.

Tikslinga panagrinėti ir apklausos vietą nusikalstamos veikos įrodinėjimo metu. Dažnai orientuojamasi į parodymus, ir, nors oficialiai nepripažįstama, prisipažinimas yra pagrindinis įrodymas. Tyrimo ir net teisminio nagrinėjimo praktikoje prisipažinimui vis dėlto teikiama pirmenybė. Neteisinga neatsižvelgus į konkretaus nusikalstamos veikos tyrimo ypatumus teikti pirmenybę vienam kuriam nors ikiteisminio tyrimo bei teisminio nagrinėjimo veiksmui. Yra baudžiamųjų bylų, kurių svarbiausieji įrodymai sutelkti įvykio vietos apžiūros protokole, yra bylų, kurių įrodymai sutelkti kaip daiktiniai įrodymai (nusikalstamos veikos tyrėjo uždavinys – „prakalbinti“ juos), tačiau negalima neigti, kad kai kurios bylos orientuotos tik į parodymus (jei kitų įrodymų nėra). Vis dėlto vertinant įrodinėjimo procesą praktinės kriminalistikos požiūriu remtis vien parodymais yra rizikinga, nes visą laiką bylos eiga priklauso nuo proceso dalyvių subjektyvių įnorių. Āpklausos, apklausos metu gautų parodymų nereikia pervertinti: parodymai kaip įrodymai turi būti vertinami visų galimų įrodymų kontekste (Baudžiamojo proceso kodekso 20 straipsnio 5 dalis).

Iš liudytojų, įtariamųjų, nukentėjusiųjų ir kitų asmenų apklausos metu gaunami atskiri įrodymai, jie patikrinami ir nustatomi jų šaltiniai (nuorodos į tokius šaltinius). Sukaupta byloje informacija

padeda suformuluoti apklausos dalyką, sukaupti byloje įrodymai ir informacija naudojama siekiant gauti teisingus bei išsamius parodymus, jie naudojami ir demaskuojant apklausiamųjų parodymuose melą bei įtikinant juos duoti teisingus parodymus. Atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus sukaupta informacija bei įrodymai yra apklausos pagrindas. Jeigu byloje yra sukaupta mažai informacijos ir įrodymų, apklausos sėkmė priklauso nuo apklausiančiojo sugebėjimų ir profesionalumo[32].

Dėl įtariamojo teisės turėti gynėją nuo pirmos apklausos vienas iš kriminalistikos uždavinių yra parengti rekomendacijas, patarimus, kaip racionaliai atlikti apklausą dalyvaujant joje tretiesiems asmenims, gynėjui ir pan. Tokių rekomendacijų mažai, o lietuviškoje literatūroje visai nėra.

Kai kurie tyrėjai patiria diskomfortą, kada tenka apklausti asmenį trečiųjų asmenų, ypač gynėjo, akivaizdoje. Tačiau, pasak patarlės, ne toks baisus velnias, kaip jį vaizduoja. Panagrinėkime, kokie skirtumai apklausiant asmenį *vis à vis* (veidas į veidą arba vienas prieš kitą)[33] ir dalyvaujant tretiesiems asmenims, t. y. verbališkai bendraujant vienam su kitu bei dalyvaujant kitiems žmonėms.

Apklausoje dalyvaujant tretiesiems asmenims visų pirma prarandamas intymumas (nuoširdumas), kuris gali būti pasiektas bendraujant tik dviese.

Apklausoje, kurioje turi dalyvauti gynėjas, prarandamas kai kurių taktinių apklausos būdų netikėto panaudojimo poveikis. Apklausiamas asmuo netikėtai praranda galimybes iš anksto pasirengti apklausai: numatyti apklausos dalyką, tyrėjo klausimus bei parengti į juos atsakymus.

Antra vertus, apklausoje dalyvaujant tretiesiems asmenims yra sudėtingiau atsisakyti arba keisti parodymus, nes pirmieji parodymai buvo duoti girdint „liudytojams“, t. y. tretiesiems asmenims ir – tuo labiau – gynėjui.

Manytume, kad apklausoje dalyvaujant gynėjui nusikalstamos veikos tyrėjui lengviau išaiškinti apklausiamajam jo netinkamų nuo-

---

[32] Praktikoje tada kalbama, kad tyrėjas paliktas vienas su įtariamuoju, liudytoju ir pan., o nuo savęs pridėsime, kad paliktas likimo valiai.

[33] Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Москва., 1984. С. 74 // http://www.websters-dictionary-online.org

statų beviltiškumą ir kritiškai įvertinti savo padėtį, todėl kai kuriais atvejais gynėjo dalyvavimas per apklausą net gali turėti teigiamą poveikį. Sąžiningai pareigas savo klientui atliekančio gynėjo dalyvavimas apklausos metu turėtų padėti veiksmingai ir racionaliai atlikti apklausą.

Nusikalstamų veikų tyrėjai gali kompensuoti tuos nepatogumus, kuriuos sukelia trečiųjų asmenų dalyvavimas apklausoje, užduodami apklausiamajam netikėtus klausimus, kurie ardo parengtą parodymų sistemą, ypač tada, jeigu iš anksto parengti parodymai būna melagingi. Tokią apklausą rekomenduojama atlikti klausimų-atsakymų forma po kiekvieno atsakymo apklausiamajam ir gynėjui pasirašant. Nors dalyvauja daug žmonių, taip pat ir aukšto rango pareigūnai, kaip minėta, apklausos „šeimininkas“ yra nusikalstamos veikos tyrėjas. Be jo leidimo niekas negali teikti klausimų apklausiamajam. Apklausiamojo bendravimas su gynėju turi būti leidžiamas prieš apklausą, jeigu jie to pageidauja, ir apklausos pertraukų metu. Pertraukas ir jų laiką nustato apklausiantysis. Apklausos metu tartis su gynėju turi būti neleidžiama.

2. Apklausos taktikos teoriniai pradmenys

Apklausti, t. y. verbaliai bendraujant gauti teisingus ir išsamius parodymus iš apklausiamojo, yra sudėtinga. Bendrą apklausos tvarką nustato baudžiamojo proceso įstatymas. Bet to neužtenka – reikia rimto pasirengimo ir praktinių įgūdžių. Ypač gerai reikia išmanyti kriminalistinės apklausos rekomendacijas ir nuostatas. Tokias rekomendacijas ir nuostatas nagrinėja kriminalistikos taktika. Savo ruožtu kriminalistinė taktika greta kitų rengia nuostatas ir rekomendacijas, kaip veiksmingiau atlikti atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Tai liečia ir apklausos taktiką. Apklausos taktikos apibrėžimo klausimu mokslininkų nuomonės skirtingos.

I. Kertes nuomone, „apklausos taktika yra tardymo taktikos dalis ir sudaro apklausos organizavimo, planavimo ir atlikimo būdų visumą“[34].

Anot N. Porubovo, apklausos taktika – tai visuma racionaliausių būdų, nustatančių tyrėjo elgesio liniją atsižvelgiant į konkrečios bylos tyrimo aplinkybes, apklausiamojo asmenybę ir sąlygas, kuriomis vyksta apklausa[35]. Vėliau N. Porubovas tobulino apklausos sąvoką: apklausa – tai procesinis veiksmas, kurio metu tyrimo institucija gauna iš apklausiamojo parodymus apie žinomus jam faktus, sudarančius įrodinėjimo dalyką byloje, laikantis taisyklių, kurias nustato baudžiamojo proceso įstatymas[36].

Kitų autorių nuomone, apklausos taktika – tai įstatymu pagrįsti tyrėjo poveikio būdai apklausiamajam (liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam, kaltinamajam) siekiant gauti maksimaliai išsamią infor-

---

[34] Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. – Москва: Юридическая литература, 1965. С. 7.

[35] Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике. – Минск, 1968. С. 19.

[36] Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии. – Москва, 1998. С. 19.

maciją byloje kuo mažiausiomis laiko ir nervinės energijos sąnaudomis[37].

Mūsų manymu, būtų tikslinga siūlyti pakoreguoti lietuviškoje kriminalistikos literatūroje pateiktą apklausos apibrėžimą: „Apklausos taktika – tai įstatymų, mokslų ir nusikaltimų tyrimo praktika pagrįstų racionalių (optimalių) būdų, kurių kaip rekomendacijos laikantis ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu atsižvelgiant į jo situaciją, gali būti gaunami tikri (teisingi) ir išsamūs parodymai, sistema“ [38].

Pacituotame apibrėžime pervertinama kriminalistikos parengta ir toliau tobulinama apklausos būdų sistema, kurią tik panaudojus gaunami tikri ir išsamūs parodymai. Dėl to verta pateikti dvi pastabas.

Pirma, kriminalistikos siūlomų apklausos būdų sistema gali tik padėti gauti tikrus ir išsamius parodymus, gali nurodyti apklausos kryptį, rekomenduoti, kaip elgtis apklausos metu. Daug kas priklauso nuo apklausos situacijos, apklausiamojo nuostatos dėl apklausos dalyko, net nuo jo nuotaikos, apklausiančiojo psichofizinės būklės ir jo pasirengimo apklausai.

Antra, įsigilinus į tai, ką siūlo kriminalistika arba kriminalinė psichologija dėl apklausos taktikos, kaip atlikti šį sudėtingą veiksmą, galima įsitikinti, kad vis dėlto nepateikiami konkretūs veikimo būdai ir, mūsų manymu, jų neįmanoma pateikti. Pateikiamos bendro pobūdžio rekomendacijos. Kriminalistinėje technikoje yra galimi ir būtini tikslūs tyrimo būdai bei metodai, kitose kriminalistikos srityse vargu ar galima parengti tikslius veiksmų atlikimo būdus, kurie nepriklausomai nuo realios situacijos nurodytų, ką reikia daryti. Kriminalistikos taktikoje ir kriminalistikos metodikoje, gal su atskiromis išimtimis (pvz., įvykio vietos apžiūra, eksperimento atlikimas, kratos atlikimo ir pan.), turėtų būti vartojamas žodis rekomendacija: mokslu, praktika ir įstatymu paremta rekomendacija, kurios viena iš reikšmių, kaip nurodyta tarptautinių žodžių žodyne, reiškia „patarimas, pasiūlymas“. Ypač moksliškos, praktikoje pasitvirtinusios bei įstatymui neprieštaraujančios rekomendacijos tinka aprašant apklausos taktiką.

---

[37] Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. – Москва, 1975. С. 51.

[38] Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 225.

Kaip pagrindą, mūsų manymu, reikia vartoti literatūroje pateiktą, E. Palskio jau anksčiau minėtą apklausos apibrėžimą. Atsižvelgus į mūsų išdėstytas mintis, apklausą būtų galima apibrėžti kaip procesinį nusikalstamos veikos tyrimo veiksmą, kurio metu tyrėjas (prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas), griežtai laikydamasis baudžiamojo proceso normų reikalavimų, ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu iš apklausiamojo asmens parodymų forma gauna ir užfiksuoja informaciją (duomenis) apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Apklausos taktika bus vertingesnė, jeigu remsis baudžiamojo proceso psichologijos, sociologijos, fiziologijos, kriminalistikos mokslų esminėmis nuostatomis ir, žinoma, ikiteisminio tyrimo bei teismo praktika.

2.1. Parodymų formavimosi procesas

Matyti kokį nors daiktą – iš esmės reiškia įsitikinti, kad šis reiškinys plastiškas, todėl, kad tai mes žinome per lytėjimo jausmą.

H. Grosas[39]

Nusikaltimas – žmogaus gyvenimo akimirksnis, jis paprastai išplėšia žmogų iš įprasto gyvenimo ritmo, dažnai jam būna vienintelis ir ilgai, gal visą gyvenimą, prisimintinas nepakartojamas įvykis. Kiekvienas žmogus veikia savo aplinkoje (socialinėje erdvėje), atlikdamas tam tikrus naudingus (arba nenaudingus) sau ir visuomenei darbus, įgyvendindamas fizinius, protinius ir psichinius sugebėjimus. Regėdami, klausydami, užčiuopdami, veikdami ir neveikdami žmonės palieka savo pėdsakus materialiame pasaulyje, tačiau lygiai taip pat materialus pasaulis atsispindi jų atmintyje palikdamas idealius pėdsakus.

Neišsiaiškinus, kaip susidaro idealieji pėdsakai, koks yra parodymų formavimosi procesas, sudėtinga pateikti rekomendacijas, kaip juos gauti bei įtvirtinti.

---

[39] Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Москва, 2002. С. 85.

Apklausos problematika buvo domimasi nuo G. Groso laikų. Apie parodymų formavimosi procesą rašė Alfa[40], apie sugestiją (įsikalbėjimą) – Č. B.[41]. B. Kalvaitis parašė nemažai straipsnių apie liudininkų psichologiją, jų socialinius, fiziologinius ir moralinius faktorius, apie hipnozę[42].

Parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus[43], tačiau apibendrintai parodymų formavimosi visumą galima įvardinti kaip faktų, reiškinių, įvykių suvokimą, atgaminimą, laikymą atmintyje ir atsiminimų visumos procesą. Psichologijoje išskiriamos informacijos apdorojimo stadijos: užkodavimas, laikymas, atkūrimas[44]. Aiškindami šį procesą, mes suskirstome jį į sąlygiškai autonomiškus suvokimo, įsiminimo, laikymo atmintyje ir atsiminimo etapus[45].

2.1.1. Įvykių (reiškinių, faktų) suvokimas

Suvokimas (angl. *preception*) yra psichinis procesas – daikto, situacijos ar įvykio visumos atsispindėjimas sąmonėje[46] arba pasaulio pažinimas per regos, klausos, uoslės ir kitus pojūčius[47]. Suvokimo metu dirgikliai (materialūs, idealūs) dirgina jutimo organų (akių, ausų, liežuvio ir pan.) receptorius, tokiu būdu žmogus suvokia aplinką bei gali joje orientuotis. Suvokimas yra esminė pažinimo proceso dalis, susijusi su mąstymu, atmintimi.

Suvokimas yra esminė parodymų formavimosi (įvykių, reiškinių, faktų pažinimo) proceso dalis.

---

[40] Alfa. Apie liudininkų parodymus (sekant dr. Anuschatą) // Policija. 1930. Nr. 12. P. 230–232.

[41] Č. B. Liudininkų parodymų tikrumas // Policija. 1929. Nr. 14. P. 252–253.

[42] Kalvaitis B. Liudininkų psichologija // Policija. 1932. Nr. 13. P. 221–222; Nr. 15. P. 253–254; Nr. 16. P. 270–271; Nr. 17. P. 290–291; Nr. 19. P. 325–329.

[43] Weston P. B., Wells K. M. Criminal investigation: basic perspectives. – Englewood Cliffs [New Jersey]: Prentice Hall', 1990. P. 149.

[44] Myers D. G. Psichologija. – Vilnius, 2000. P. 288.

[45] Literatūroje galima rasti ir kitokius parodymų formavimosi proceso skirstymus (pvz., Ратинов А. Р., Ефимов И. И. Психология допроса обвиняемого. – Москва, 1988. С. 409; Руководство для следователей. – Москва, 1997. С. 320–321), kuriuose nepagrįstai išplečiamas parodymų formavimosi procesas ir jo ketvirtoji stadija išeina už jo ribų arba nepagrįstai siaurinamas parodymų davimo procesas.

[46] Psichologijos žodynas. – Vilnius, 1993. P. 301.

[47] Bendravimo psichologija. Vadovėlis. – Kaunas: Technologija, 2001. P. 58.

Parodymų formavimuisi būtinas ne bet koks suvokimas, o adekvatus (lot. *adaequatus* – prilygintas, prilygstantis, tolygus, tapatus, ekvivalentus) suvokimas[48]. Visiško adekvatumo sunku tikėtis, nes tam turi įtakos subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai. Kalbant apie suvokimą bendrai ir suvokimą parodymų formavimosi stadijoje galima skirti įvairius suvokimo adekvatumo laipsnius (visas, dalinis ar mažas adekvatumas). Tai priklauso nuo įvairių aplinkybių, bet pamatą asmens suvokimui sudaro žmogaus fiziologija, t. y. asmens jutimo organų veikla. Skaitytojui, besigilinančiam į fiziologinius suvokimo aspektus, rekomenduotinas Kauno medicinos universiteto leidinys[49].

Suvokiant nusikalstamas veikas svarbiausia yra tai, kad tie įvykiai (reiškiniai, faktai ir pan.) paprastai būna ekstremalūs, neeiliniai, sukeliantys ypatingus dirgiklius, savotiškas emocijas ir pan. Be to, nusikaltimai dažniausiai suvokiami spontaniškai, kai kada pojūčiai net nesusiję su nusikaltimu. Reikia pabrėžti ir tai, kad toks suvokimas dažniausiai vyksta ypatingoje retai gyvenime pasitaikančioje situacijoje.

Galima įvardinti šiuos subjektyvius ir objektyvius veiksnius, turinčius įtakos suvokiant įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), susijusius su nusikaltimu.

Subjektyvūs veiksniai – tai žmogaus amžius, išsilavinimas, lytis, profesija (amatas), asmenybės bruožai, psichinė ir fizinė žmogaus būklė, įvairūs psichikos sutrikimai, susiję su suvokimu.

Amžius – tai individo psichinės raidos ir jo asmenybės vystymosi pakopa. Amžiaus tarpsnius lemia dėsningų fiziologinių, psichinių pokyčių (pastaruosius taip pat veikia socialinės ir gyvenimo sąlygos) visuma. Kiekvienam amžiaus tarpsniui būdingas savitas socialinės aplinkos (socialinių sąlygų) ir individo, kaip asmenybės, santykis. Tačiau reikia pabrėžti, kad tos pačios sąlygos bei jų elementai skirtingai veikia įvairaus amžiaus žmones – tai priklauso nuo socializacijos laipsnio bei individo psichologinių savybių.

Žmogaus amžiaus tarpsniai skirstomi taip: prenatalinio vystymosi tarpsnis trunka nuo vaisiaus užuomazgos iki kūdikio gimimo; kūdikystė – nuo gimimo iki 2-ejų metų amžiaus; ankstyvoji vaikystė – nuo 2-ejų iki 4-erių metų amžiaus; vėlyvoji vaikystė – 4–6 metai; pradinis mokyklinis amžius trunka nuo 6-erių iki 12-os metų; jaunesniojo

---

[48] Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 2001. P. 35.

[49] Žmogaus fiziologija. Vadovėlis. Sudarytojai: E. Kėvelaitis, M. Illert, H. Hultborn. – Kaunas, 2002. P. 75–120.

paauglio – 12–18 m.; vyresniojo paauglio – 18–22 m.; jauno suaugusiojo – 22–34 m.; vidutinio suaugusiojo – 34–60 m.; vyresniojo suaugusiojo – 60–75 m.; senatvės – nuo 75 m. iki mirties[50] bei ilgaamžiškumo – 90 ir daugiau metų[51]. Praktikoje kartais susiduriama su amžiaus nustatymo problema, kai žmogaus kalendorinis amžius nesutampa su biologiniu amžiumi. Biologinį amžių apibūdina tam tikros amžiaus grupės vidutinių morfologinių ir fiziologinių išsivystymo rodiklių visuma[52]. Šie rodikliai svarbūs nustatant asmens amžių lytinio brendimo arba senėjimo metu, kai nėra tradicinių būdų nustatyti asmens amžių (pagal pasą, asmenų parodymus ir pan.).

Žinios apie žmogaus amžiaus tarpsnius reikalingos, kad suprastume, jog kiekvienam tarpsniui būdingi ypatumai, kurie daro įtaką suvokiant įvykius (reiškinius, faktus ir pan.). Kuo jaunesnis žmogus, tuo įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimas (paprastai) yra mažiau adekvatus. Tai susiję su žmogaus aplinkos pažinimu ir supratimu, psichikos raida ir kt.

Pavyzdžiui, finansų (dabar mokesčių) inspektorius, lankydamasis butuose pas asmenis, įtariamus besiverčiančius uždraustu verslu, nesant suaugusiųjų namie, tvirkino mažametes mergaites. Apklaustos jos parodė, kad dėdė „mėsinį termometrą“ kaišiojo joms tarp kojų ir „matavo temperatūrą“. Ši apklausa parodė, kad mažos mergaitės nesuprato, kas vyksta, tik žinojo, kad joms sergant mama matuoja temperatūrą įvesdama termometrą į sėdimą vietą. Taigi nurodyta mažamečių mergaičių apklausa – tai pavyzdys mergaičių mąstysenos, paremtos jų trumpo gyvenimo patyrimu ir žinių stoka. Panašių pavyzdžių žinoma labai daug. Čia svarbu yra ne daikto (šiuo atveju lytinio organo) pavadinimas, o jo funkcinės paskirties supratimas. Suvokti tegalima tai, kas mums yra suprantama, žinoma.

Žmogui bręstant jis bendrauja su vis platesne ir turiningesne aplinka, plečiasi ratas asmenų, su kuriais bendraujama. Žmogus palaipsniui įsisąmonina žmonijos sukauptą patyrimą, pats patiria gyvenimo realijas, jų įtaką ir pan., todėl nusikalstamos veikos metu stebimi ar išgyvenami įvykiai (reiškiniai, faktai ir pan.) suvokiami adekvačiai.

---

[50] Jauno suaugusiojo psichologija. Metodinis leidinys aukštosioms mokykloms. – Vilnius: Presvika, 2003. P. 33.

[51] Psichologinis žodynas. – Vilnius, 1993. P. 15.

[52] Jankauskas R., Povilaitis R. Antropologijos pagrindai teisininkams. Vadovėlis. – Vilnius, 1995. P. 39–40.

Lyties įtaka suvokimui yra menkesnė negu žmogaus amžius. Skirtumai susiję dažniausiai su įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimu. Čia išskirtinės moterų savybės yra patirtis auklėjant vaikus, tvarkant šeimos ūkį, psichologija, moteriškos intymios paslaptys ir pan. Kartais net galima išgirsti apie „moteriškas" ar „vyriškas" nusikalstamas veikas[53]. „Moteriškas" nusikalstamas veikas dažniausiai apibūdina ne fizinė jėga, o intelektas ir net fiziologiniai ypatumai. Vyrų ir moterų smegenys skirtingai reaguoja į tas pačias situacijas. Indianos valstijos (JAV) universiteto mokslininkai nustatė, kad klausant garso įrašą kraujas vyrų smegenyse plūsteldavo tik į kairįjį galvos smegenų pusrutulį, tuo tarpu moterų – į abu smegenų pusrutulius. Tai paaiškina, kodėl moteris lengviau suvokia informaciją iš kelių šaltinių[54].

Pavyzdžiui, teismo medicinos ekspertė moteris pateikė išvadą, kad pil. D. buvo nušautas iš mažo kalibro pistoleto. Tyrėjas, apžiūrėjęs kulką, išimtą iš D. galvos, iškėlė prielaidą, kad tai – pistoleto „TT" šovinys. Teismo ekspertė, apklausta kaip liudytoja, pareiškė, kad, jos nuomone, visi maži ginklai yra mažo kalibro.

Moterys dažnai geriau suvokia įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), susijusius su vaikų auklėjimu, jų elgesiu, šeimos konfliktais ir kt. Joms geriau sekasi tvarkytis buityje. Tačiau plečiantis moterų funkcijoms visuomenėje padėtis keičiasi.

Profesijos (specialybės, amato) pobūdis taip pat turi atitinkamą poveikį reiškinį suvokiant. Čia kalbama ne apie kasdieninių įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimą, o apie situacijas, kai suvokti būtinos žinios ir įgūdžiai iš atitinkamų mokslo sričių. Mes nekalbame apie specialisto ar eksperto, kviečiamų dalyvauti tiriant nusikalstamą veiką, žinias ar įgūdžius siekiant įvertinti žinias asmenų, susijusių su nusikalstama veika: liudytojų, įtariamųjų, nukentėjusiųjų ir pan. Įrodyta, kad, pavyzdžiui, siuvėjas geriau suvokia nusikaltėlio aprangą, šaltkalvis – nusikalstamos veikos įrankį (jeigu padarytas iš metalo), gydytojas – pažeidimo pobūdį ir pan. Tarpukario Lietuvoje kriminalistai teikdavo atskiras rekomendacijas[55] apklausiant tarnautojus, karius, teisėjus, advokatus, inžinierius, gydytojus, valkatas, prostitutes[56].

---

[53] Kriminologijoje, kaip ir kriminalistikoje, toks skirstymas gali būti tik sąlyginis.

[54] Два пола – два мозга // Литовский курьер. 2000. № 51(302).

[55] Plačiau apie apklausos taktikos apžvalgą tarpukario Lietuvoje žr.: Palskys E. Lietuvos kriminalistikos apybraižos /1918–1940/. Monografinė studija. – Vilnius, 1995. P. 234–249.

[56] Kalvaitis B. Liudininkų psichologija (tęsinys) // Policija. 1932. Nr. 15. P. 253–254.

Reikėtų pabrėžti, kad specialistui (amatininkui) niekas nekliudo suvokti ir kitus įvykio elementus arba jų visumą, tačiau savos srities suvokimas yra išskirtinis (reljefiškesnis, adekvatesnis).

Norėtume konstatuoti, kad suvokiant yra reikšminga ne tik lytis, profesija ar pirmas įspūdis, bet ir suvokimo vyksmo selekcijos ir inferencijos aspektai. Tiriant nusikaltimus svarbus selekcijos aspektas, tai – „nuomonės apie žmogų susidarymas turint galvoje ne visus stebėtus jo veiksmus, o tik tuos, kurie laikomi esminiais ir tipiškais“[57].

Charakterio ypatumai. Žmogaus savybių atskleidimas išryškina jų subjektyvią įtaką suvokiant įvykius (reiškinius, faktų ir pan.). Antai žmogaus charakteris apibūdinamas kaip pastovių žmogaus elgesio ypatybių visuma, kuri išreiškia jo santykį su kitais žmonėmis ir su savimi, savo veiksmais. Su charakteriu susiję šie žmonių tipai: ekstravertiškasis ir intravertiškasis.

Intravertas linkęs labiau domėtis savo vidiniu, subjektyviu pasauliu, jis užsisklendęs, sunkiai bendrauja su kitais žmonėmis. Iš to galima spręsti, kad jis nedėmesingas aplinkai, o tai savo ruožtu veikia jo suvokimą, nes dėmesingumas – viena iš svarbiausių suvokimo sąlygų.

Ekstravertas – tai žmogus, linkęs gyvai reaguoti į aplinką, sugebantis greitai užmegzti ryšius su kitais žmonėmis, yra impulsyvus, energingas, iniciatyvus. Galima daryti išvadą, kad ekstravertas yra dėmesingas ir aktyviai stebi aplinką, net bando ją paveikti. Nurodyti bruožai turėtų teigiamai veikti žmogaus suvokimo procesą.

Pagal temperamentą (individo psichines ypatybes, nuo kurių priklauso psichinės veiklos dinamika) žmonės skirstomi į melancholikus, cholerikus, sangvinikus ir flegmatikus.

Melancholikas – tai žmogus, kuriam būdingas mažas psichinis aktyvumas, lėti judesiai, santūri motorika ir kalbėjimo maniera. Jis greitai pavargsta. Esant nepalankioms sąlygoms, melancholikas gali pasidaryti pernelyg jautrus, uždaras, atitolti nuo aplinkinių. Mažas psichinis aktyvumas, per didelis jautrumas ir greitas nuovargis, be abejo, turi reikšmės bendram suvokimui ir – ypač – suvokiant įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), susijusius su nusikaltimu. Juk nusikaltimas beveik visada vyksta ekstremaliai ir dažniausiai nepalankiomis aplinky-

---

[57] Fürst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998. P. 301.

bėmis, suvokiantysis negali pasirinkti palankių suvokimui sąlygų ir aplinkybių; nuo jo paprastai tai nepriklauso.

Cholerikas – tai žmogus, kuriam būdingas labai didelis psichinis aktyvumas, staigūs emociniai protrūkiai, jo veiksmai ūmūs, greiti, energingi. Jis nekantrus, kartais net agresyvus. Suvokimui, regis, turi reikšmės staigumas, greitumas, emocijų protrūkis.

Sangvinikui būdingas didelis psichinis aktyvumas, darbingumas, energija, gyvi judesiai ir greita kalba. Jis lengvai ir greitai reaguoja į aplinką, tačiau patekusiam į nepalankias situacijas sangvinikui gali būti sunku susikaupti. Tokios prieštaringos būdo savybės turi įtakos suvokiant įvykius (reiškinius, faktus ir pan.).

Flegmatikas pasižymi mažu psichiniu aktyvumu, lėtumu, neaiškia mimika, skurdžiomis emocijomis. Jis lėtai pereina nuo vienos veiklos rūšies prie kitos, sunkiai prisiderina prie naujų aplinkybių. Nepalankiomis sąlygomis gali pasidaryti vangus[58]. Flegmatiko santykiai su aplinka ekstremaliose situacijose turi neabejotiną ryšį su suvokimu.

Psichinę žmogaus būklę įvykio (reiškinio, fakto ir pan.) suvokimo metu gali išreikšti pyktis, džiaugsmas, sielvartas, baimė (teigiamos ar neigiamos emocijos), nerimas, neviltis (frustracijos pasireiškimai), įvairūs stresai. Visas nurodytas psichines būsenas didele dalimi lemia teigiama ar neigiama aplinka, todėl jos vienaip ar kitaip veikia suvokimą. Nusikaltimas kiekvienam eiliniam žmogui yra išimtinis atvejis, taigi jis negali nepaveikti individo psichinės būklės.

Suvokiant didelę reikšmę turi asmens emocinė būsena, tarkim, sielvartas, baimė, džiaugsmas ir t. t.

Sielvartas – tai labai skausmingas išgyvenimas, pasireiškiantis tam tikru sąmonės sutrikimu: nerealumo pojūčiu, padidėjusiu emociniu nutolimu nuo kitų žmonių, laiko tėkmės nejutimu.

Baimė apibūdinama kaip emocija, kylanti individui išgyvenant biologiškai ar socialiai pavojingas situacijas, susijusias su tikru ar įsivaizduojamu pavojumi. Baimė lemia elgesio stereotipus (sprukimą, apstulbimą, apsauginę ir pan. reakciją). Ji sukausto žmogaus valią, sugebėjimą adekvačiai suvokti įvykius (reiškinius, faktus ir pan.) bei adekvačiai pasipriešinti (yra posakis „baimės didelės akys“).

---

[58] Aprašant psichologinius reiškinius buvo remtasi psichologijos žodynais. Psichologinių postulatų išdėstymas šioje studijoje, mūsų nuomone, turi būti lakoniškas ir tuo pačiu esminis. Žodynų lakoniškumas, sąvokų bei reiškinių išdėstymo esmingumas autoriams yra priimtinas.

Džiaugsmas – malonus emocinis potyris, kylantis pasiekus tikslą arba patenkinus poreikį, taip pat kaip ir baimė gali iškreipti suvokimą, ypač įvykio reikšmingumą.

Fizinės žmogaus būsenos poveikis suvokimui, atrodo, yra akivaizdus. Regėjimo, klausos, jutimo organų sutrikimai arba visiška atrofija neleidžia tinkamai suvokti aplinkos. Juk labai sudėtinga suvokti įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) jo nemačius. Vis dėlto vieno kurio nors organo trūkumą gali kompensuoti kitas, į tai reikia atsižvelgti.

Yra dar viena subjektyvių veiksnių grupė – psichinė-fiziologinė žmogaus būsena. Tai – girtumas, apsvaigimas nuo narkotikų, laikinas sveikatos sutrikimas (įvairios ligos, net sloga, kurios metu sutrinka uoslė). Šiuos veiksnius galima būtų santykinai pavadinti konkrečia žmogaus fizine ir psichine būkle įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimo metu.

Skirtingi suvokimo aspektai priklauso ir nuo įgimtų gabumų, ir nuo patirties, kuri padeda įprasminti jutimus[59].

Yra objektyvūs poveikį suvokimui darantys veiksniai. Tai – konkrečios aplinkos situacija, įvykio (reiškinio, fakto ir pan.) pobūdis, žinių (taip pat ir mokslinių) lygis.

Tiesioginę įtaką suvokimui turi konkrečios aplinkos pobūdis. Ją charakterizuoja matomumas, girdimumas ir pan. (rūkas, lietus, pūga, akustikos būklė ir kt.). Verta pažymėti su tuo susijusias suvokimo iliuzijas: regos, figūrų formų ir fono (spalvų), gylio, dydžio ir nuotolio[60].

Vakarų šalių teisinėje praktikoje daug dėmesio skiriama įvykio stebėjimo trukmei. Įvairiais eksperimentais buvo prieita prie išvados, kad esminį liudijimo patikimumą padidinantis veiksnys yra stebėjimo trukmė[61].

Įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) apibūdina daug požymių. Tai – įvykio išskirtinumas, reikšmingumas (nusikalstamas, nenusikalstamas, kasdienis įprastas įvykis ir pan.), jo rezonansas, sudėtingumo laipsnis (arba suvokti reikia specialių žinių bei tam tikro profesinio pasirengimo).

---

[59] Myers D. G. Psichologija. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000. P. 184.

[60] Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 138–140; Myers D. G. Psichologija. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000. P. 185–209; Kaffemanas R. Suvokimo psichologija. – Šiauliai, 1996. P. 37–39.

[61] Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 145.

Kaip rodo ikiteisminio tyrimo praktika, nurodyti požymiai turi didelę reikšmę suvokimui. Pavyzdžiui, žmogus geriau suvokia tokius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), kurie nereikalauja specialių žinių ar išsilavinimo, specialaus pasirengimo, tačiau nereikšmingi kasdieniniai įvykiai (reiškiniai, faktai ir pan.) gali likti nepastebėti ir tuo pačiu nesuvokti.

Liudytojas gali suvokti, prisiminti ir laiką, ir atstumą, ir greitį, bet tik reliatyviai, lygindamas, pavyzdžiui, dviejų automobilių greičius. Liudytojas gali suvokti ir prisiminti, kad, sakysime, važiuodamas autobusu, jis pro priekinį langą pamatė pėsčią žmogų, kai šis buvo šalia medžio arba kito objekto. Liudytojas, specialiai nestebėjęs autoįvykio, gali duoti parodymus ir apie laiką, bet ne sekundėmis jį matuodamas, o remdamasis kokiais nors laiko orientyrais. Pavyzdžiui, byloje dėl automobilio ir motociklo susidūrimo kelio sankryžoje liudytojas parodė, kad, jam važiuojant sunkvežimiu ir artėjant prie sankryžos, žalia šviesa užsidegė tuo momentu, kai jis važiavo pro tam tikrą ženklą. Žinant šviesoforo darbo režimą ir atstumą tarp to ženklo bei susidūrimo vietos, buvo nustatytas automobilio judėjimo greitis[62].

Antra vertus, klausinėjant liudytojus apie greitį ar atstumą (kilometrus per valandą, metrus, sekundes), reikia žinoti, kad čia susiduriama ne tiek su liudytojų suvokimo galimybe, kiek su jų sugebėjimu apskaičiuoti, nustatyti, nes metrai, kilometrai per valandą ir sekundės nėra tiesioginis liudytojų suvokimo rezultatas, o matavimo dydžiai, kuriuos galima tiksliai apskaičiuoti tik specialiais prietaisais. Taigi šių kategorijų nustatymas iš esmės yra ne suvokimo išdava (tai, ką liudytojas pats matė, stebėjo, girdėjo), o protavimo procesas, kai liudytojas atstumui, laiko tarpui, greičiui skaičiuoti taiko sekundžių, kilometrų per valandą, metrų matavimo dydžius. Liudytojo suvoktas atstumas arba laiko tarpas yra jo atmintyje, ir matmenų taikymas taip pat vyksta atmintyje, nes objektyvaus užfiksuoto autoįvykio paveikslo nėra, o tikslūs laiko, greičio ir nuotolio matavimo kriterijai atmintyje neegzistuoja[63].

Adekvatų įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimą gali trikdyti įvairūs žmogaus psichiniai sutrikimai: neurozės, oligofrenija (silpna-

---

[62] Slavinas J. Liudytojų parodymų vertinimas autoavarijų bylose // Socialistinė teisė. 1975. Nr. 1. P. 40.

[63] Ten pat. P. 39.

protystė) ar atitinkamos formos debiliškumas, reaktyvinė būklė, sukelta pačios nusikalstamos veikos ir net išlikusi po jos. Svarbu, kad įvairūs psichiniai sutrikimai turi įtakos ne tik suvokiant, bet ir įsimenant bei informaciją išlaikant atmintyje.

Mokslininkai įžvelgia ir skirtumų tarp skirtingų rasių ir tautų žmonių. „Mičigano universiteto mokslininkai padarė netikėtą atradimą: įvairios pasaulio tautos skirtingai mato pasaulį. Tyrimo ataskaitą spausdina Prancūzijos mokslinis žurnalas *„Science et vie"*. Specialistai atliko eksperimentus, kuriuose dalyvavo studentai iš Kinijos ir JAV. Paaiškėjo, kad šios dvi tautos skiriasi ne tik bendravimo kalba, bet ir regimuoju aplinkinio pasaulio suvokimu. Studentams buvo siūloma apžiūrėti įvairių objektų nuotraukas, taip pat peizažus. Tuo pat metu sudėtinga kompiuterių programa stebėjo jų vyzdžių judėjimą. Paaiškėjo, kad amerikiečiai iš sudėtingo vaizdo išskiria priešakinį planą ir sutelkia dėmesį į jį. Tuo tarpu kinai žvilgsniu aprėpia visą vaizdą, mėgindami nepalikti be dėmesio nė vieno iš daugybės objektų. Mokslininkai mano, kad tai nulemia kiekvienos civilizacijos kultūros ir istorijos specifika, taip pat galvos smegenų veiklos ypatumai"[64].

Baigiant įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimo analizę, norėtųsi pabrėžti du dalykus.

Pirma, gaunant ir įvertinant parodymus, į nurodytus aukščiau veiksnius reikia atsižvelgti, nes apklausos atžvilgiu šie veiksniai veikia kaip visuma. Tačiau negalima neįvertinti ir pavienių akivaizdžių veiksnių, kurie konkrečioje apklausoje gali dominuoti (pvz., aklumas, kurtumas, girtumas ir pan.)[65].

Antra, gali kilti klausimas, ar tai, kas išdėstyta apie suvokimą, visiškai neliečia nusikaltėlio, kuris gerai supranta, ką daro. Reikia pabrėžti, kad, tiriant nusikalstamas veikas, būtina įrodyti, kaip įtariamasis suvokė ir ar galėjo suvokti savo veiksmų pobūdį. Tam net skiriama psichiatrinė ir psichologinė teismo ekspertizė. Be to, kai kurie pavienių nusikaltėlių veiksmai sveiku protu sunkiai suvokiami.

---

[64] http://www.delfi.lt/news/daily/science/article.php?id=7802974.

[65] Detaliau apie suvokimą žr.: MartišiusV. Kognityvinė psichologija. 1 dalis. Suvokimas ir atmintis. – Kaunas: VDU, 2006. P. 44–131.

2.1.2. Įvykių (reiškinių, faktų) įsiminimas ir išlaikymas atmintyje

Įsiminimas – tai procesas, įgalinantis išlaikyti atmintyje informaciją. Skiriamas valingas ir nevalingas įsiminimas[66].

Nevalingas įsiminimas būna tada, kai žmogus nesiekia įsiminti kokį nors dalyką, todėl šiuo atveju įsimenama tarsi tiesiogiai, be specialių valios pastangų, nesirenkant įsimenamo dalyko, be kokių nors kitų sąmoningų veiksmų.

Valingas įsiminimas – tai specialus veiksmas, turintis konkretų tikslą – įsiminti kuo tiksliau ir kuo ilgesniam laikui, taip pat vėliau prisiminti.

Nusikalstamų veikų įsiminimui būdingi abu įsiminimo būdai (valingas ir nevalingas įsiminimas). Atsitiktiniams liudytojams (žmonėms, buvusiems nusikalstamos veikos įvykdymo metu) dažniau būdingas nevalingas įsiminimas. Šiuo atveju žmogus kartais nesuvokia, kad įvyko nusikaltimas ar įvykis, susijęs su nusikaltimu.

Tiesioginiai įvykio dalyviai ar žmonės, neatsitiktinai atsiradę įvykio vietoje, įvykio aplinkybes dažniausiai įsimena valingai. Jie bent pasąmonėje suvokia įsiminimo tikslą – kaltininkui teks atsakyti už padarytą nusikaltimą, o nukentėjusiems ir liudytojams reikės kuo tiksliau aprašyti įvykį.

Čia labai svarbų vaidmenį vaidina dėmesys – žmogaus veiklos sutelkimas tam tikru momentu į kurį nors realų ar idealų objektą. Dėmesys – tai procesas, kurio metu suvokimo turinys aiškiai įsisąmoninamas ir integruojamas į vientisą aukštesnio patyrimo struktūrą. Tai – intensyvus sąmonės sutelkimas ties vienu kuriuo nors dalyku[67].

Taigi tarp dėmesio ir įsiminimo yra tiesioginis ryšys. Tačiau parodymų formavimosi požiūriu dėmesys gali būti labiau sutelktas ties išskirtiniais įvykiais (reiškiniais, faktais ir pan.). Eiliniams įvykiams paprastai neskiriama (arba skiriama mažai) dėmesio. Šiuo atveju jis gali tapti nevalingu dėmesiu, kurį psichologija įvardina kaip orientacinį (orientacija aplinkoje, įvykių sraute, t. y. sugebėjimas nevalingai išskirti, kas svarbiausia, esmę).

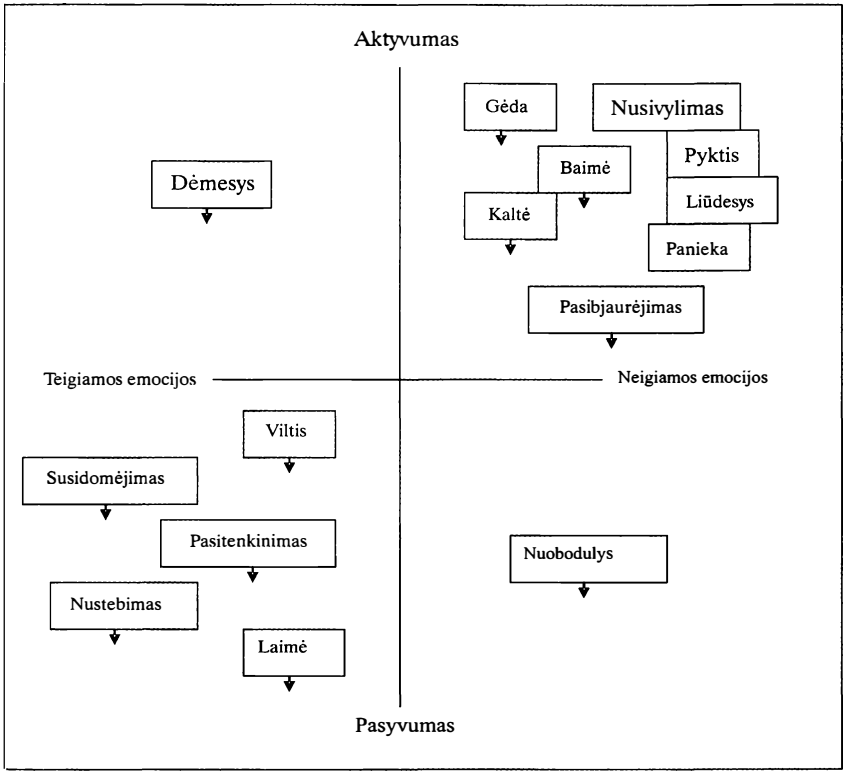
---

[66] Plačiau žr.: Martišius V. Kognityvinė psichologija. 1 dalis. Suvokimas ir atmintis. – Kaunas: VDU, 2006. P. 149–204.

[67] Lietuvių kalbos žodynas.T. 2. – Vilnius: Mintis, 1969. P. 400.

J. Bielinienės pateiktoje schemoje prie aktyvių teigiamų emocijų priskirtas dėmesys, susidomėjimas, o jo priešybė nuobodulys yra pasyvios neigiamos emocijos raiška (žr. 1 pav.).

1 pav. **Emocijų priešybių skalė** (J. Bielinienė, 2000).

„Emocijų priešybių skalėje, tokioje kaip džiaugsmas – liūdesys, laimė – drąsa, pyktis – gailestis, bene didžiausią reikšmę turi dvi priešingų emocijų ypatybės: malonumas ir nemalonumas, teigiamas ir neigiamas santykis ir antra – emocijų aktyvumo ir pasyvumo priešybė“[68]. Taigi teigiamos ir neigiamos emocijos reikšmingos vertinant asmens dėmesio koncentraciją ir suvokiant reiškinį bei jį prisimenant.

[68] Bielinienė J. Iškalbos menas. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. – Vilnius, 2000. P. 56.

Skiriama trumpalaikė ir ilgalaikė atmintis[69].

Trumpalaikė, arba operatyvinė, atmintis – tai atminties posistemė, kurioje jutimo organų dėmesys fiksuojamas trumpai. Trumpalaikei atminčiai būdingas duomenų vidinis (prasminis, tūrinis) įvertinimas. Trumpalaikė atmintis būdingesnė nevalingam įsiminimui.

Ilgalaikei atminčiai būdingas valingas įsiminimas. Ilgalaikė atmintis – tai atminties posistemė, kurioje žinios, kita informacija išlaikoma net dešimtmečius. Ilgalaikei atminčiai lemiamą reikšmę turi prasminis naujos informacijos interpretavimas, ryšių tarp jos ir to, kas jau žinoma, nustatymas[70]. Mūsų manymu, be valinio įsiminimo ilgalaikė atmintis vargiai galima.

Įsimenant bei prisimenant informaciją, kaip ir suvokiant ją, turi įtakos nemažai objektyvių ir subjektyvių veiksnių.

Subjektyvūs veiksniai – tai žmogaus amžius, išsilavinimas, profesija, psichologinės savybės, įvairios psichinės anomalijos. Šie veiksniai jau buvo aptarti nagrinėjant suvokimo problemą, tačiau šiuo atveju jie įgauna kai kurių ypatumų.

Amžiaus tarpsniai įsiminimo kontekste siejami su tokiais komponentais, kaip dėmesingumas, orientacija aplinkoje, sugebėjimas interpretuoti suvoktą informaciją. Atrodo, kad visos šios savybės būdingesnės brandaus amžiaus žmonėms. Tokios savybės, kaip dėmesingumas, orientacija aplinkoje, sugebėjimas interpretuoti informaciją, įgyjamos kartu su patirtimi, su žmogaus socializacijos laipsniu. Tokios nepilnamečių, kurie dar tik kaupia gyvenimo patirtį, savybės mažiau išvystytos. Vyresnio amžiaus žmonių dėmesingumas ir orientacija blogėja, todėl senatvėje žmogus šias savybes pamažu praranda.

Reikėtų išskirti tą amžiaus tarpsnį, kada dėmesingumas ir orientacija yra geriausi – paprastai tai žmogaus brandos amžius. Tačiau yra ir išimčių. Pavyzdžiui, vaikai savo interesams yra labai dėmesingi, todėl vaikai ir paaugliai geriau sugeba įsiminti informaciją, liečiančią būtent juos, arba tiesiog juos dominančią informaciją. Vaikai ir paaugliai neretai puikiai įsimena informaciją apie žaislus ir su jais susijusius veiksmus, pavyzdžiui, berniukai puikiai įsimena viską, kas susiję su lenktiniais peiliukais, mergaitės – viską apie lėles ir pan. Vaikų ir

---

[69] Роуз С. Устройство памяти. От молекул к сознанию. – Москва: Мир, 1995. С. 137.

[70] Apie tai plačiau: Myers D. G. Psichologija. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000. P. 288, 300–307.

paauglių atmintis dažniausiai būna trumpalaikė, tačiau esama pavyzdžių, kai nusikalstamos veikos įvykis ar faktai, susiję su juo, vaikų atmintyje išlieka labai ilgai, ypač tuomet, kai nusikalstamas įvykis susijęs su jų interesais (susijęs su tėvais, kitais šeimos nariais ir pan.). Apskritai reikia pabrėžti, kad savi interesai turi išskirtinę reikšmę įsimenant.

Išsilavinimas – tai žmogaus mokymosi rezultatas. Paprastai kuo aukštesnis išsilavinimas (treniruojama atmintis), tuo įsiminimo laipsnis didesnis. Besimokydamas žmogus lavinasi, plečia savo akiratį, tobulėja jo intelektas – sugebėjimas mokytis, išmokti, orientuotis naujose situacijose, atskleisti reiškinių ryšius. Tai – elementai (ypač du paskutinieji), tiesiogiai darantys įtaką informacijos išlaikymui atmintyje.

Tam tikrų bruožų įsiminimui suteikia žmogaus profesija. Ji apibūdinama kaip specializuoto ir kvalifikuoto darbo rūšis. Specializuotą ir kvalifikuotą darbą tegali atlikti žmogus, turintis tam tikros veiklos srities žinių ir įgūdžių. Jei išsimokslinimui būdingos bendrosios žinios, tai profesijai to nepakanka – būtinos specialiosios žinios. Dabar, mokslui ir technikai pasiekus aukštą lygį, ne viskas būna suprantama eiliniam bendrąjį išsilavinimą turinčiam žmogui. Suvokiant ir įsimenant buitinius reiškinius turbūt pakanka bendrojo išsilavinimo žinių, o suvokti ir įsiminti išskirtinius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.) būtinos specialiosios žinios.

Žmonių tipai (pagal charakterį bei temperamentą) su jų savybėmis turi reikšmės įsimenant. Apie žmonių tipologijos reikšmę suvokimui jau rašėme. Čia mums tenka išskirti įvairių tipų žmonių savybes, darančias įtaką įsiminimo procesui.

Pavyzdžiui, cholerikas greitai susivokia aplinkoje, ir tai teigiamai veikia suvokimą, tačiau įsiminimui neigiamą poveikį daro trumpalaikė atmintis. Sangvinikų atmintis ilgalaikė. Melancholikas vangiai suvokia, bet suvoktą dalyką gerai įsimena ir ilgai išlaiko atmintyje. Panašios ir flegmatiko savybės – jis negreit susigaudo, tačiau ilgai atsimena. Flegmatiko balansas tarp suvokimo ir įsiminimo trukmės yra ryškesnis negu melancholiko.

Didelę reikšmę įsimenant ir informaciją išlaikant atmintyje turi įvairūs psichiniai sutrikimai. Paminėsime tik keletą būdingų mūsų nagrinėjamai temai sutrikimų.

Išskiriama oligofrenija (silpnaprotystė) ir jos formos: debilumas, idiotizmas ir imbecilumas. Mokslininkų teigimu, apie 32 proc. šių li-

gonių dalyvauja nusikaltimuose, kurių nusikalstami veiksmai susiję su kerštu, pavydu ir savanaudiškumu[71].

Psichiatrijoje žinomi ir kiti sutrikimai, su kuriais tyrėjas gali susidurti apklausos metu:

- pseudoreminencija: klaidingi prisiminimai, taip pat ir praeities įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) perkėlimas į dabartį;
- pseudodeminencija – netikra silpnaprotystė: paprasčiausios informacijos prisiminimų praradimas, netiksli orientacija aplinkoje;
- Korsakovo sindromas: orientacijos (laike, vietoje) sutrikimas, klaidingi prisiminimai, asmenų atpažinimo sutrikimai ir pan.;
- corifubiliacija: neteisingi prisiminimai (įvykis realus, bet perkeltas laike);
- derializacija: realios aplinkos suvokimo sutrikimai;
- amnezija: įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) užmiršimas;
- šizofrenija: asmenybės sutrikimai (asmenybės skilimas, disociacija tarp emocijų ir intelekto, specifiniai mąstymo ir suvokimo sutrikimai ir pan.).

Tam tikri psichikos sutrikimai tampa asmens antruoju „aš“, tų asmenų asocialus elgesys yra tipiškas ir turi pastovius požymius. Psichiatrijoje išskiriami:

- kleptomanai;
- piromanai;
- patologiniai lošėjai;
- sergantys protarpiniu greito supykimo sutrikimu;
- sergantys dalybų manija;
- kiti[72].

Prie objektyvių veiksnių, turinčių įtakos įvykius (reiškinius, faktus ir pan.) įsimenant ir informaciją išlaikant atmintyje, priskiriamas laikas, kuris praeina po įvykio suvokimo, traumos (ypač galvos smegenų), gautos po įvykio, ligos, įgytos po įvykio, ir reikšmingi po to nutikę įvykiai žmogaus gyvenime.

Laikas, praėjęs po įvykių, yra didžiausias įvykių įsiminimo ir išlaikymo atmintyje priešas. Jau rašėme, kad pagal laiką skiriamos dvi

---

[71] Балабанова Л. М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). – Донецк: Сталкер, 1998. С. 176–177, 179.

[72] Blackburn R. The Psychology of Criminal Conduct. Theory, Research and Practice. – John Wiley & Sons Ltd, 1993. P. 72–74.

atminties formos: trumpalaikė ir ilgalaikė atmintis. Sunku, net beveik neįmanoma prognozuoti, kokį laiką informacija apie konkrečius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.) gali išlikti žmogaus atmintyje, todėl praktikoje daugiau tenka orientuotis į trumpalaikę atmintį.

Laikas turi reikšmės ne tik parodymų formavimosi procesui (įvykis išdyla iš atminties), bet ir kitiems įrodymams (laikui bėgant nyksta fiziniai įvykio pėdsakai).

Įvairios traumos (mechaninės ir psichinės), gautos dėl nusikalstamos veikos ar jos darymo metu, turi reikšmės suvokiant ir įsimenant informaciją. O tokios traumos, gautos po nusikalstamos veikos, veikia informacijos išlaikymą atmintyje.

Psichinės traumos dažniausiai sukelia reaktyvinę būseną. Skiriamos dvi reaktyvinės būsenos rūšys. Pirmosios, reaktyviosios depresijos, būsenos žmogus yra prislėgtos nuotaikos, lėtos reakcijos, nejudrus, į klausimus atsakinėja trumpai, neišraiškingai, visą laiką galvoja apie praeities įvykius ir liguistai juos išgyvena. Antrąją, reaktyviosios depresijos, būseną charakterizuoja tokie simptomai: sutrinka sąmonė, žmogus pasiduoda panikai arba jį apima visiškas sustingimas. Psichopatiškiems žmonėms liga arba sunki psichinė trauma gali sukelti reaktyvinę psichozę, kuri pasireiškia sąmonės aptemimu, kliedesiu ir pan.

Mechaninės galvos traumos ypač pavojingos žmogaus psichikai. Galvos traumos gali sukelti įvairius psichinius sindromus, taip pat ir sąmonės praradimą, psichikos sutrikimus, kurių metu žmogus negali adekvačiai suvokti ir įvertinti įvykių.

Atitinkamą įtaką suvokimui ir bendrai atminčiai turi ir somatinės ligos, kurios dažnai tampa psichikos sutrikimų priežastimi. Didelę reikšmę turi galvos smegenų kraujagyslių užkalkėjimas, sukeliantis sklerozę, kurios metu sutrinka atmintis.

Ikiteisminio tyrimo praktika rodo, kad vėlesni po nusikalstamos veikos įvykę ar susiję su juo reikšmingesni žmogui įvykiai, išgyvenimai taip pat gali paveikti informacijos išlaikymą atmintyje. Tokie įvykiai (jei liečia minimą žmogų) gali būti artimųjų mirtis ar katastrofos (žemės drebėjimas, potvynis, epidemija ir pan.).

2.1.3. Įvykių (reiškinių, faktų) atsiminimas

Atsiminimas – tai savotiškas įsiminto įvykio pakartojimas, padedantis įsiminti ir išsaugoti informaciją[73]. Tai – sužadinimas atmintyje to, kas buvo suvokta, įsiminta (įsiminimo procese užkoduotos informacijos dekodavimas).

Atsiminimas gali būti valingas ir nevalingas. Valingas atsiminimas – kai žmogus sąmoningai stengiasi ką nors atsiminti. Nevalingam atsiminimui būdinga tai, kad tarsi savaime iš atminties iškyla įsimintini dalykai.

Parodymų formavimosi procese reikšmingos abi atsiminimo formos. Paprastai valingas atsiminimas būdingas apklausos proceso pradžiai. Apklausos metu nevalingo atsiminimo galimybės išsiplečia tyrimą dominančiomis detalėmis. Žmogus savaime atsimena atskirus įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), kurie vėliau virsta valingu atsiminimu.

Skiriamos trys atsiminimo formos: atgaminimas, atpažinimas ir atkūrimas[74].

Atgaminimas (reprodukcija) – tai individo sugebėjimas įsiminti, sisteminti, išlaikyti atmintyje tai, kas patirta, ir prireikus vėl grąžinti šią informaciją į sąmonę bei ja remtis mąstant ir elgiantis.

Atkūrimui (rekonstrukcijai) būdinga tai, kad įsiminti dalykai atsimenami kartu su kitais ankstesnės patirties dalykais, savaip pertvarkomi, apibendrinami, įtraukiami į tam tikrą sistemą. Atkūrimo forma atsimenama ne visa įsiminta plati informacija.

Atpažinimas – trečia atsiminimo forma – tai objekto, įvykio atsiminimas jam pasikartojus ir jį pamačius. Pamatytas objektas atpažįstamas jį palyginus su atmintyje laikomu jo vaizdu. Skiriamas valingas ir nevalingas atpažinimas. Nevalingas atpažinimas yra savaiminis, spontaniškas (pvz., sutikto žmogaus atpažinimas). Valingas atpažinimas būna tada, kai atpažinti pasitelkiamas protas, dėmesys, atkuriama įvykių eiga.

Visos atsiminimo formos, pabrėžiant jas parodymų procese, turi kai kurių bendrų požymių:

- išskyrimas iš atminties svarbių įvykių (objektų, reiškinių ir pan.), t. y. dominančių įvykių;

---

[73] Соловьёв А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. – Москва, 2002. С. 46.

[74] Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Е. Допрос. – Волгоград, 1978. С. 17–20.

- įsimintos informacijos sisteminimas;
- įsimintos informacijos formulavimas (aprašymas, atpasakojimas ir pan.);
- atitinkamas proto lavinimas.

Šie momentai yra svarbūs tiek gaunant parodymus ir juos vertinant, tiek aiškinant atsiminimą lemiančius veiksnius. Tarp atsiminimą lemiančių veiksnių yra amžius, profesija, specialybė (amatas), išsimokslinimas, lytis, psichinė ir fizinė būsena atsiminimo metu, atsiminimo aplinka ir tikslas.

Reikėtų įvertinti šių veiksnių svarbą atsimenant.

Kuo vyresnis ir labiau išsilavinęs žmogus, dažniausiai tuo geriau jis sugeba išskirti iš atminties tai, kas svarbu, reikšminga, sisteminti esamą informaciją bei formuluoti atsakymus. Amžius koreliuojamas su išsimokslinimu, juos abu sieja procesas, kurio metu įgyjama naujų žinių, sugebėjimų, įgūdžių. Mokymasis gali būti nesąmoningas – toks, kuriuo nesiekiama įgyti naujų žinių, įgūdžių ir pan. Metams bėgant žmogus nesąmoningai (savaime) mokosi iš gyvenimo, jo protas lavinasi. Sąmoningam mokymuisi būdingas mokslo, įgūdžių, patirties, tikslo siekimas.

Specialybė (amatas, pomėgis) padeda žmogui atsiminti tokius dalykus (reiškinius, faktus ir pan.), kurie su ja susiję. Neapibrėžtos specialybės žmogus gali neatsiminti specialiosios informacijos. Savo specialybės ribose sugebama išskirti reikšmingas detales ir elementus, sisteminti juos bei formuluoti atsakymus. Atlikti tyrimai su dviem grupėm šachmatininkų: meistrais ir mėgėjais, parodė, kad šachmatininkai meistrai geriau atsimena šachmatų padėtis negu mėgėjai, tačiau tik tais atvejais, kai tai yra tikrai vykusių šachmatų partijų padėtys. Šachmatų figūras išdėsčius atsitiktine tvarka, skirtumai tarp šių asmenų grupių išnyksta[75].

Psichinė ir fizinė būsena veikia žmogų visose gyvenimo situacijose, todėl ji svarbi ir atminties procesui. Jei žmogus sveikas, atsipalaidavęs, ne streso būsenos, jo neveikia pašaliniai dirgikliai, tai ligos nenustelbia atminties.

Ne vieno mokslininko tyrimais įrodyta, kad asmens emocinė

---

[75] Hoffmann J. Das aktive Gedächtnis. Psychologische Experimente und Theorien zur menschlichen Gedächtnistätigkeit. – Berlin, 1982 (Хофмфан И. Активная память. Экспериментальные исследования и теории человеческой памяти. – Москва, 1986. С. 222–223).

būsena turi didelę reikšmę bendraujant ir tuo pačiu galutiniam apklausos rezultatui. Irzlus, piktas, skausmingai reaguojantis į nesėkmes asmuo linkęs į demonstratyvią elgseną, afektus, nestabilumą, konfliktus[76].

Atsimenant svarbi aplinka, kurioje šis procesas vyksta. Šeimoje, draugų aplinkoje lengviau valingai atsiminti, sudėtingiau – egzaminų metu, bet dar sunkiau atsiminti tyrėjo kabinete, jau nekalbant apie teismą, kai atsiminimų klauso ir juos vertina daug pašalinių, dažnai priešiškai nusiteikusių žmonių.

Svarbus atsimenant ir atsiminimo tikslas (egzaminas, pokalbiai su draugais, parodymai tyrėjo kabinete ar teisme). Su tikslu siejama ir atsakomybė už atsiminimus. Pavyzdžiui, draugams pasakojantis apie kokį nors įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) žmogus žino, kad jam bus „atleista“ už netikslumus, todėl dažnai pabrėžia – „jeigu tiksliai prisimenu“. Visai kitokia atsakomybė atsakinėjant į egzaminatoriaus užduotus klausimus. Ir dar atsakingiau atsimintą dalyką reikia išdėstyti tyrėjui, teismui, kai žmogus žino, kad jo atsiminimas gali lemti kito žmogaus likimą. Kartais žmogus per pakartotinę apklausą tiksliau ir išsamiau išdėsto atsimintus dalykus. Šiuo atveju žmogus paprastai aiškina: „nebuvau tikras, kad tiksliai atsimenu“ arba „nemaniau, kad tai svarbu“.

Galima suformuluoti tokius apklausos taktikos tikslus:

- padėti apklausiamajam atsiminti tyrimui svarbius įvykius (reiškinius, faktus ir pan.);
- padėti iš informacijos srauto išskirti informaciją, liečiančią nusikaltimą (išvengti informacinio triukšmo);
- padėti suformuluoti atsakymus, tačiau taip, kad atsakymai tikrai būtų apklausiamojo;
- veikiant teisėtomis priemonėmis demaskuoti melą apklausiamojo parodymuose;
- teisėtomis priemonėmis sudaryti tokią situaciją, kuri skatintų teisingų parodymų davimą.

---

[76] Беляева А. В., Коротков В. Л., Тарабарина Н. В. Личностный аспект вербального взаимодействия в диаде // Психологические исследования общения. – Москва, 1985. С. 192–206.

Apklausos taktika taikoma tais atvejais, kai laisvo pasakojimo (dėstymo) metu nepasiseka gauti tikslių ir teisingų parodymų.

Sąžiningas apklausiamasis pats be tyrėjo pagalbos gali tiksliai ir teisingai pavaizduoti nusikalstamą veiką bei su juo susijusius reiškinius. Žinoma, jo parodymus reikia vertinti atsižvelgiant į suvokimo, įsiminimo, informacijos išlaikymo atmintyje ir atsiminimo sąlygas ir veiksnius. Apklausiamajam leidžiama pačiam surašyti savo parodymus (Baudžiamojo proceso kodekso 81 str. 1 d. 4 p.). Tokiu atveju paprastai neapsieinama be patikslinamųjų klausimų[77].

2.2. Apklausos taktikos pagrindinės nuostatos

2.2.1. Apklausos taktikos principai

Apibendrindami literatūrą apklausos klausimais bei remdamiesi savo patirtimi galime suformuluoti pagrindinius apklausos taktikos principus (nuostatas), kuriais reikėtų vadovautis rengiant apklausos taktikos kriminalistines rekomendacijas, taip pat atliekant konkrečią apklausą.

Apklausos taktikos principai dalinai išplaukia iš jau suformuotų taktinių apklausos būdų ir verbalinės sąveikos apklausos metu analizės. Apklausos taktikos principai turi atgalinį ryšį – į jį reikia atsižvelgti rengiant apklausos taktinius būdus bei tyrėjo ir apklausiamojo sąveiką apklausos metu.

Kriminalistinėje literatūroje išskiriami trys apklausos taktikos principai: atitikimas įstatymui, efektyvumas pažintiniu požiūriu ir atitikimas etikos reikalavimams[78].

Mes apžvelgsime tokius mūsų išskirtus apklausos taktikos principus: teisėtumą, humanizmą, individualumą, dinamiškumą, aktyvumą ir tinkamą laiką.

---

[77] Mūsų atliktos ikiteisminio tyrimo rašytų įtariamųjų ir liudytojų (nukentėjusiųjų) metu 160 apklausos protokolų analizės metu nė vieno nebuvo aptikta.

[78] Žr.: Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 226.

2.2.1.1. Teisėtumas

Teisėtumo problema apklausos taktikoje nėra deramai išnagrinėta. Tiek teorijoje, tiek praktikoje neaišku, kaip, pavyzdžiui, atskirti atsakymus menančius klausimus nuo praktikoje naudojamo nebaigtų sakinių taktikos būdo arba kaip vertinti provokacinius klausimus, apklausos trukmę, kaip atskirti psichologinį poveikį nuo draudžiamo psichologinio smurto ir kitų, ar atskiri taktiniai būdai, skatinantys duoti teisingus parodymus, nėra apgaulė ir pan.

Teisėtumas reiškia, kad rengimasis apklausai ir jos atlikimas turi būti pagrįstas, apklausa turi būti atlikta griežtai laikantis ir vykdant įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytus reikalavimus[79].

Štai pagrindinės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų nuostatos:

- Apklausai gali būti kviečiamas kiekvienas asmuo, tačiau ne bet koks, o tik tas, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokios nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (Baudžiamojo proceso kodekso 78 str.).
- Tyrėjas (teismas) gali domėtis aplinkybėmis ir atlikti apklausą tik dėl duomenų, turinčių reikšmės nusikaltimui ištirti (Baudžiamojo proceso kodekso 78 str.).
- Negali būti kviečiami asmenys, nesugebantys suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus (Baudžiamojo proceso kodekso 79 str.).
- Negali būti apklausiami liudytojais (Baudžiamojo proceso kodekso 80 str.):
  a) asmenys, kurie gali duoti parodymus apie savo pačių padarytą nusikalstamą veiką;
  b) teisėjai – apie teismo pasitarimų kambario paslaptį;
  c) įtariamojo, kaltinamojo, išteisintojo ar nuteistojo gynėjai, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovai – dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo atlikdami gynėjo arba atstovo pareigas;
  d) dvasininkai – dėl to, kas jiems buvo patikėta per išpažintį;

---

[79] Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. Справочник. – Москва, 2001. С. 8.

e) viešosios informacijos rengėjai, platintojai, viešosios informacijos rengėjo ir (ar) platintojo savininkai, žurnalistai – dėl to, kas pagal Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymą sudaro informacijos šaltinio paslaptį, išskyrus atvejus, kai šie asmenys patys sutinka duoti parodymus.

- Negalima versti duoti parodymus asmenis, kurie turi teisę atsisakyti duoti parodymus (Baudžiamojo proceso kodekso 82 str. 2 d.).

Baudžiamojo proceso kodekse apklausai, jos atlikimo tvarkai skiriama gana daug dėmesio ir, atrodo, detaliai reglamentuojamas šio ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimas. Apklausos metu naudojami taktiniai būdai turi atitikti visus įstatymo reikalavimus, keliamus atitinkamo proceso subjekto apklausai, kaip ir bet kokiam kitam veiksmui. Bet koks tyrėjo veiksmas ar susilaikymas nuo jo, bet koks jo poveikis proceso subjektams neturi prieštarauti baudžiamojo proceso įstatymo normoms. Tyrėjas privalo elgtis taip, kad nebūtų pažeistos proceso dalyvių ir kitų asmenų teisės. „Leistini tik tokie taktiniai būdai, kurie yra teisėti, neprieštarauja procesiniams parengtinio tyrimo principams, nepažeidžia proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų, atitinka įstatymo nustatytą tardymo veiksmų atlikimo tvarką“[80].

Baudžiamojo proceso kodekse nurodyta apklausos tvarka ir tam tikri draudimai[81]:

1) nustatoma asmens tapatybė (Baudžiamojo proceso kodekso 183 str. 1 d.);
2) liudytojas įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą (Baudžiamojo proceso kodekso 183 str. 1 d.);
3) liudytojui pasiūloma papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti (Baudžiamojo proceso kodekso 183 str. 2 d.);
4) po to gali būti užduodami klausimai, neleidžiami atsakymą menantys klausimai (Baudžiamojo proceso kodekso 183 str. 2 d.);

---

[80] Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 173.

[81] Kiekvieno atskiro proceso dalyvio procesinė apklausos tvarka turi tam tikrų specifinių bruožų, todėl rėmėmės liudytojo ir įtariamojo apklausa.

5) ikiteisminio tyrimo metu iki kaltinamojo akto surašymo įtariamasis turi būti apklaustas (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 1 d.);
6) įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 2 d.);
7) apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 3 d.);
8) draudžiama stengtis išgauti parodymus smurtu, grasinimais ar kitomis neteisėtomis priemonėmis.

Pabrėžtina, kad bet koks baudžiamojo įstatymo pažeidimas kartu yra ir teisėtumo principo pažeidimas. Mūsų nuomone, baudžiamojo proceso pažeidimų skirstymas į esminius ir neesminius prieštarauja logikai. Joks baudžiamojo proceso pažeidimas netoleruotinas, nes tai yra teisėtumo pažeidimas.

Apklausos taktikos taisyklių pažeidimai būna akivaizdūs ir neakivaizdūs. Akivaizdūs pažeidimai – tokie, kurie tiesiogiai nurodo fizinį ir psichinį smurtą bei grasinimus taikyti smurtą prieš apklausiamąjį arba jo artimuosius ir pan. Neakivaizdūs pažeidimai – tokie, kurie atrodo teisėti, bet užslėpta forma, dažniausiai apgaule, stengiamasi išgauti tyrimui reikalingus ar naudingus parodymus.

Neakivaizdūs apklausos taktikos taisyklių pažeidimai dažniausiai būna šie:

- Įvairūs neteisėti pažadai, kurių tyrėjas negalės įvykdyti arba jie nepriklauso jo kompetencijai (pažadai mažinti baudmę, atsakomybę, nutraukti bylą prieš artimuosius ir pan.).
- Dažnai tarp tyrėjo ir apklausiamojo (ypač įtariamojo arba kaltinamojo) vyksta neoficialus ir neteisėtas sandėris (susitarimas). Dabar įstatymas numato susitarimus su proceso šalimis (Baudžiamojo proceso kodekso 212 str. 5 d.), bet juos turi vykdyti tam įgalioti asmenys (pareigūnai), nors nei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, nei jo komentare nenustatyta, kas įgaliotas vesti derybas.
- Procesinių prievartos priemonių naudojimas siekiant daryti poveikį apklausiamajam. Dažniausiai tam naudojamos kratos (nesant reikalo), asmenų sulaikymas formaliais ar net išgalvotais motyvais arba taikomas nepagrįstas suėmimas sie-

kiant paveikti apklausiamąjį. Vienu metu praktikoje buvo naudojamas net toks būdas kaip liudytojų sulaikymas ir jų paleidimas po „rezultatyvios“ apklausos. Šioje teisėtumo pažeidimų grupėje pati „nekalčiausia“ yra krata be reikiamo pagrindo, t. y. neteisėta, atliekama pas žmones, kurie, tyrėjo manymu, gali duoti vienokius ar kitokius parodymus. Kita problema – kaip atskirti sulaikymą arba kratą kaip priemonę išgauti parodymus nuo sulaikymo ir kratos kaip būtinos sąlygos efektyviam ikiteisminiam tyrimui atlikti. Galimi įvairūs teoriniai svarstymai, tačiau atskirti teisėtą kratą ar asmens sulaikymą nuo neteisėtų galima tik konkrečiai išnagrinėjus bylos medžiagą.

- Neteisingas įstatymų aiškinimas apklausiamajam. Įstatymas aiškinamas apklausiamojo nenaudai, dažniausiai bauginant jį.
- Melas apie nusikalstamą veiką ir apklausiamojo vaidmenį jame, apie jo šeimos būklę ir pan.
- Tam tikrų veiksmų atlikimas siekiant sudaryti klaidingą vieno ar kito įvykio (reiškinio, fakto ir pan.) įspūdį, naudojantis menku apklausiamojo išprusimu, naivumu ar prietaringumu. Pavyzdžiui, tyrėjas fotomontažo būdu įmontavo nužudytojo akies fotonuotraukoje apklausiamojo atvaizdą. Tuo tyrėjas „įrodinėjo“, kad nužudymo metu žudiko atvaizdas užfiksuojamas nužudytojo akyse, tuomet apklausiamajam esą belieka tik prisipažinti.
- Smurtas prieš apklausiamojo gimines ir artimuosius (neteisėti sulaikymai, kratos ir pan.), giminių ir artimųjų šantažas (grasinimas paskelbti asmenį žeminančią ar kompromituojančią informaciją) siekiant gauti parodymus. Yra valstybių (Izraelis), kuriuose atskirais atvejais įteisintas smurto naudojimas prieš apklausiamąjį (dažniausiai įtariamąjį), ypač teroristus, motyvuojant tai valstybės ir piliečių saugumo ir interesais.

Baigiant nagrinėti apklausos taktikos teisėtumo principą, reikėtų ypač pabrėžti, kad teisėtumo reikia laikytis ne tik atliekant konkrečią apklausą, teisėtos turi būti visos kriminalistinės apklausos taktikos nuostatos ir rekomendacijos.

2.2.1.2. Humaniškumas

Humaniškumo principas, kaip ir teisėtumo principas, yra universalus. Juo taip pat reikia vadovautis tiriant visas nusikalstamas veikas. Humaniškumo principas yra lyg teisėtumo principo tąsa. Visi teisėtumo reikalavimai turi būti humaniški. Ten, kur įstatymai „tyli“ arba yra neaiškūs, humaniškumo principas įgauna ypač didelę reikšmę. Savarankiškumo humaniškumo principas įgauna, kai yra procesinių nuostatų įgyvendinimo alternatyva (galimybė pasirinkti). Tai ypač tinka taikant procesines prievartos priemones.

Humaniškumas – tai pasaulėžiūra, kuriai būdinga meilė žmogui, pagarba žmogaus orumui. Humaniškas elgesys taip pat yra dorovingas elgesys, bet humaniška pasaulėžiūra neapribota moralės normomis. Humaniškumas, kaip pasaulėžiūra (ideologija), vienija ne tik dorovės normas, bet ir dorovės dvasią, kuria reikia vadovautis kuriant dorovės normas bei jas įgyvendinant. Humaniškumas, kaip ideologija, yra išeities taškas, dorovingo žmogaus elgesio, taip pat ir profesinio elgesio kryptis. „Kadangi bet kuri ideologija, skirtingai nuo mokslo, atliekančio pažinimo funkciją, orientuota tik į praktinius visuomenės uždavinius, tai ir humanizmas – tik praktikos, bet ne mokslo problema“[82].

Humaniškumo idėjomis turi būti persunktos ne tik dorovės, bet ir teisinės normos, tačiau dorovė yra platesnė sąvoka negu teisė. Ne viskas, kas nedorovinga, ne visa, kas humaniška, yra reglamentuota teisės, juolab baudžiamojo ciklo teisės.

Iš apklausos taktikos turi būti išgyvendintas grubumas, veiksmai ir žodžiai, žeminantys apklausiamojo orumą ir panašiai (keiksmažodžiai tyrėjo leksikone, vertimas ilgai laukti apklausos, taip tikintis išvarginti apklausiamąjį ir palaužti jo pasipriešinimą ir pan.)[83].

Įstatymas negali reglamentuoti visų gyvenimo vingių, juolab atskirų procedūros detalių, surežisuoti visų atvejų. Baudžiamasis procesas negali reglamentuoti kiekvieno dalyvio elgesio, tai net nebūtina, nes varžytų tyrėjo veiksmus, atimtų veikimo laisvę. Tyrėjo elgesio laisvė derintina su jo elgesio humaniškumu.

---

[82] Morkūnienė J. Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys. – Vilnius: Baltic ECO, 1995. P. 76–77.

[83] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 225.

Vis dėlto humaniškumo nedera sieti vien su gailesčiu, ypač nusikaltėliui. Humaniškumas per apklausą siejamas su tyrėjo ir apklausiamojo (taip pat ir įtariamojo) žmogiškais santykiais. Tai apsaugo nuo visko, kas žemina žmogaus orumą ir garbę, kas gali sukelti fizines ir psichines kančias. Jokiu būdu negalima humaniškumo priešinti įstatymui. Humaniškumas apklausos metu turi tarnauti gaunant teisingus parodymus.

Dažnai tyrėjo humaniškas elgesys tampa papildomu taktiniu apklausos būdu. Tai turėtų būti būdinga tyrėjo elgesiui visos nusikalstamos veikos tyrimo metu.

Moralės normų sistema keičiasi laikui bėgant, be to, gali būti labai svarbus nacionalinis faktorius.

Neleistini taktiniai būdai, jeigu jų metu:

- naudojama prievarta arba grasinama ją naudoti;
- naudojama apgaulė ar faktų falsifikavimas;
- naudojamasi asmens kultūriniu atsilikimu arba prietarais;
- naudojami nepadorūs motyvai;
- naudojami veiksmai, kurių forma arba intensyvumas gali lemti melagingus parodymus ar apkalbas;
- naudojami bet kurie veiksmai, žeminantys žmogaus orumą;
- naudojami veiksmai, žeminantys teisėsaugos institucijų autoritetą;
- skatinama nacionalinė, religinė nesantaika, asmeniniai konfliktai;
- naudojamos provokacijos;
- naudojamasi asmens bejėgiška būkle, silpnybėmis bei asmenybės neigiamais bruožais[84].

Tyrėjo elgesys, žodžiai, gestai, instrukcijos ar nurodymai proceso dalyviams ir kitiems asmenims neturi žeminti jų garbės ir orumo. Jam draudžiama naudoti smurtą ar kitokį fizinį poveikį, naudoti buitinės ir specialios paskirties priemones, kankinti asmenį badu, nemiga, garso ar šviesos efektais ir pan. Tyrėjas negali įžeidinėti proceso dalyvių ir kitų asmenų religinių ir nacionalinių jausmų, demonstruoti savo išsilavinimo ar sugebėjimų pranašumų, tyčiotis iš piliečių išsilavinimo, kultūros stokos ir kitų trūkumų. Jis turi vengti dažnai peršamų

---

[84] Apie policininko etiketą, elgesį taip pat žr.: Tidikis R. Policininko etikos bruožai. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1994.

diskusijų apie religinius ar politinius įsitikinimus, politinę santvarką, teisėsaugos organų darbo kokybę ir panašiai.

2.2.1.3. Individualumas

Apklausos taktikos individualumas reiškia, kad apklausiant reikia atsižvelgti į apklausiamojo asmenybę bei apklausiamojo būseną apklausos metu. Nėra universalios unifikuotos apklausos taktikos. Konkretaus asmens apklausa visuomet yra individuali. Rinkdamasis konkretaus asmens apklausos taktiką tyrėjas turi atsižvelgti ne tik į apklausiamojo asmenybę, jo individualius bruožus, bet ir į nusikalstamos veikos pobūdį, apklausos situaciją, apklausiamojo vaidmenį jame, padarytos žalos dydį, visuomenės suinteresuotumą nusikaltimu ir kita.

2.2.1.4. Dinamiškumas

Apklausos taktikos dinamiškumas reiškia, kad keičiantis apklausos situacijai turi keistis ir apklausos taktika. Apklausa – nuolat kintantis procesas. Jo metu tyrėjas susiduria su įvairia (adekvačia ar neadekvačia, o kartais agresyvia) reakcija. Tai savo ruožtu veikia tyrėjo reakciją. Pateikdamas klausimus tyrėjas turi operatyviai reaguoti į apklausiamojo reakciją. Keičiantis apklausiamojo reakcijai, turi operatyviai keistis ir tyrėjo elgesys, jo taikomi taktiniai būdai.

Tyrėjas turi numatyti apklausos eigą ir nuspėti apklausiamojo nuotaikos ar nuomonės pokyčius. Tik taip tyrėjas gali diktuoti savo sąlygas ir išlaikyti iniciatyvą.

2.2.1.5. Aktyvumas

Iniciatyvumo principas ragina tyrėją apklausos metu nuolat būti aktyvų – tyrėjas privalo būti apklausos „šeimininkas“. Aktyvumo nereikėtų sieti su tyrėjo pakeltu balsu ar kitais aktyvumą imituojančiais veiksmais. Jei apklausa nėra dalykiška, tai ir aktyvumas yra tik tariamas. Autorių nuomone, tyrėjo agresyvumas apklausos metu rodo jo padėties silpnumą.

Tikrą, ne tariamą, aktyvumą lemia tyrėjo žinios apie apklausos dalyką, apklausiamojo asmenybę, taip pat kriminalistikos žinios (žinios apie apklausos būdus ir pan.).

2.2.1.6. Laikiškumas

Apklausos laikiškumo principas yra labai svarbus. Laikiškumas – tai tinkamiausio apklausos laiko pasirinkimas. Apklausos laikiškumo esmę sudaro du dalykai.

Pirmas – tai skubumas (operatyvumas). Tai reiškia, kad apklausti žmones reikia kuo greičiau, kai atmintyje ryškiausi įspūdžiai. Kad būtina operatyviai apklausti asmenį, rodo ir parodymų formavimosi procesas. Laikas neigiamai veikia informacijos išsaugojimo procesą atmintyje. Galima pavėluoti, t. y. apklausti asmenį po to, kai jo parodymai bus pakoreguoti pašalinio poveikio, pavyzdžiui, papirkimais, grasinimais, smurtu ir pan.

Vis dėlto operatyvumas tikslingas ne visais atvejais. Kitaip sava-laikiškumo principą tektų pavadinti operatyvumo principu.

Antra, yra sąlygos, į kurias reikia atsižvelgti sprendžiant dėl apklausos operatyvumo:

- apklausai reikia pasirengti, tai užtrunka;
- laikiškumas turi taktinę reikšmę. Tam tikrais atvejais būtina sulaukti momento, kai apklausiamojo psichinė būsena bus tinkamiausia teikti teisingus parodymus. Žinoma, neatmetamos situacijos, kurių metu apklausiamasis būtų psichologiškai rengiamas (tarkim, akistatai ar parodymų atpažinti veiksmams, kurių metu jam teks susitikti akis į akį su įtariamuoju, kurio apklausiamasis bijo). Parenkant apklausos laiką, reikia atsižvelgti į apklausiamojo psichinę būseną. Šiuo požiūriu apklausiamajam galima „padėti“ prieš apklausą atliekant specialias operatyvines priemones bei naudojant kitų atliekamų ikiteisminio tyrimo veiksmų (kratų, sulaikymo ir pan.) psichologinį poveikį, atliekant specialias tyrimo kombinacijas, kuriomis siekiama sudaryti palankią apklausos situaciją. Čia labai svarbu atsižvelgti į apklausiamųjų apklausos eiliškumą, ikiteisminio tyrimo veiksmų seką ir suderinamumą (pirma daryti kratą, po to apklausti arba pirma pateikti asmenį atpažinimui ir tik po to apklausti).

2.2.2. Aplinkybės, darančios įtaką apklausai

Ankstesniame skyriuje išnagrinėti pagrindiniai apklausos principai (teisėtumas, humanizmas, individualumas, dinamiškumas, aktyvumas ir laikiškumas) – prielaidos objektyviems parodymams gauti. Šiame skyriuje nagrinėsime aplinkybes, darančias įtaką gaunant objektyvius parodymus ir sąlygas, kurias būtina sudaryti siekiant gauti teisingus parodymus.

Aplinkybes, lemiančias parodymų objektyvumą, galima suskirstyti į dvi grupes: aplinkybes, trikdančias parodymų objektyvumą (parodymų objektyvumo antisąlygos), ir aplinkybes, skatinančias duoti objektyvius parodymus.

Aplinkybės, trikdančios parodymų objektyvumą, skirstomos į dvi grupes. Pirma grupė – natūralios aplinkybės, išplaukiančios iš parodymų formavimosi proceso. Jos yra subjektyvaus pobūdžio (amžius, išsimokslinimas ir pan.), tačiau kai kurios yra objektyvios (suvokimo aplinka, laikas, praėjęs nuo įvykio ir pan.). Atsižvelgiant į parodymų formavimosi proceso ypatumus, galima spręsti, ar apklausiamasis galėjo adekvačiai suvokti ir kokiu adekvatumo laipsniu suvokė įvykius (reiškinius, faktus ir pan.), ar jis galėjo įsiminti ir išlaikyti atmintyje bei teisingai atgaminti (atkurti) išgyventus dalykus.

Antros grupės aplinkybės trukdo duoti teisingus parodymus, jos labiau susijusios su parodymų davimo motyvacija ir emocijomis. Tačiau jas galima vertinti ir kaip aplinkybes, trukdančias duoti teisingus parodymus, ir kaip skatinančias procesą. Nagrinėjant šias aplinkybes, visų pirma reikia atsižvelgti į įgimtą žmogaus savisaugos instinktą ir individualias žmogaus savybes, kurios dažniausiai suteikia parodymams natūralų subjektyvų atspalvį.

2.2.2.1. Aplinkybės, neigiamai veikiančios apklausą

Aplinkybių, trikdančių parodymų objektyvumą, yra daug.

Pradėsime nuo baimės. Baimė – tai emocija, kylanti individo biologiniam ar socialiniam gyvavimui pavojingose situacijose, susijusiose su tikru ar įsivaizduojamu pavojumi. Baimė ne visada neigiamai veikia žmogaus elgesį. Pavyzdžiui, baimė būti patrauktam baudžiamojon atsakomybėn neretai teigiamai veikia žmogaus elgesį, griežtesnės bausmės baimė tam tikrais atvejais verčia žmogų atgailauti, nuoširdžiai pripažinti savo nusikalstamą elgesį.

Tiriant **nusikalstamas veikas** ir apklausiant žmones susiduriama su tokiomis baimės išraiškomis: bausmės baime, viešumo baime, kerštо baime, nusikalstamos veikos lyderių ar bendrininkų reakcijos baime, tėvų, giminių, viršininkų baime ir pan.

Trumpai aptarsime šias išraiškas. Bausmės baimė **nereikalauja komentarų**. Norėtųsi pabrėžti tik du dalykus. Pirma, neteisingai manoma, kad bausmės baimė trukdo duoti teisingus parodymus tik įtariamiesiems (kaltinamiesiems). Bausmės baimės jausmas būdingas ir kitiems su byla susijusiems asmenims, duodantiems parodymus (pvz., atsakomybės baimė nesuteikus reikiamos pagalbos, nepranešus apie žinomą nusikaltimą). Antra, bausmės baimė ne visada lemia neobjektyvių parodymų davimą. Bausmės baimė ne visada skatina ir visiškai melagingų parodymų davimą, jie gali būti iš dalies melagingi (siekiant mažinti atsakomybės laipsnį ir tuo pačiu bausmės dydį).

Bausmės baimė gali skatinti žmogų, padariusį nusikalstamą veiką, išryškinti nusikalstamos veikos motyvus, jeigu šie buvo „žmogiški“ („nenorėjau nužudyti, bet kitaip pasielgti negalėjau“, pvz., dėl būtinosios ginties ir pan.). Bausmės baimė gali versti žmogų išgalvoti nusikalstamos veikos motyvus, suteikti jiems „žmogišką“ pobūdį.

Viešumo baimė labai dažnai būna priežastis keisti parodymus teisme. Ikiteisminio tyrimo metu parodymai buvo duoti „akis į akį“, tačiau viešai prisipažinti padarius nusikalstamą veiką arba pasielgus amoraliai žmogui baisu. Apskritai žmonės bijo viešinti savo neigiamus poelgius. Viešumo baimė atskirais atvejais daro didesnį poveikį apklausiamųjų parodymams negu bausmės baimė.

Kerštо baimė – tai baimė prieš nusikalstamos veikos lyderius, bendrininkus, nukentėjusiųjų ir liudytojų baimė prieš nusikaltėlius. Baimė būdinga įtariamųjų parodymams. Tokio pobūdžio baimė labai reikšminga. Svarbiausia, kad tokia baimė yra akivaizdi, o ne menama. Dažniausiai nusikalstamos veikos lyderių ar bendrininkų baimė fiksuojama tiriant grupines bylas ar gaujų nusikalstamas veikas. Čia neretai įtakos turi gaujoje (grupėje) vyraujanti disciplina.

Bijoti nusikaltėlių dažniau būdinga nukentėjusiems, bet neretai ir liudytojams. Tas labai charakteringa dabartinei Lietuvai[85]. Žmo-

[85] Neatsitiktinai 1996 m. vasario 13 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas, 2002 m. priimtame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra atskiras skirsnis „Proceso veiksmų su nukentėjusiuoju ar liudytoju, kuriems taikomas anonimiškumas, ypatumai“.

nės vengia pranešti apie nusikaltimą prieš juos, jei, žinoma, nusikaltimas nėra akivaizdus ir jo nuslėpti negalima (sprogimai, padegimai, lavonų suradimas ir pan.). Tokie atvejai būdingi reketui, pinigų „išmušimui“ ir pan. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad panašūs nusikaltimai dažnai įvykdomi prieš asmenis, kurie patys veikia nusikalstamai (užsiima kontrabanda, slepia mokesčius, gauna kyšius ar daro kitas ekonomines nusikalstamas veikas). Šiuo atveju nukentėję asmenys, slėpdami prieš juos įvykdytą nusikaltimą, slepia ir savo prasižengimus.

Kitos priežastys lemia moterų, nukentėjusių nuo lytinių nusikaltimų, elgesį. Jam įtakos turi gėdos jausmas, nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis, nenoras viešinti intymius išgyvenimus.

Tėvų ir giminių baimė dažniausiai pasireiškia nepilnamečiams ir artimiesiems. Tai susiję su apklausiamojo priklausomybe (vaikai priklauso nuo tėvų, žmona nuo vyro ir atvirkščiai). Dažnai vyrai, pragėrę algą ir kitus turėtus pinigus, aiškinasi, kad juos apvogė (apiplėšė), ir praneša apie tai teisėsaugos institucijoms. Būna atvejų, kai apie moters lytinį santykiavimą tampa žinoma aplinkiniams, tuomet pastaroji pareiškia, kad ją iššagino, nors santykiavo savo noru.

Baimė prieš viršininkus (vadovus) būdinga pareiginiams nusikaltimams. Ji svarbi tol, kol asmuo, kurį liečia parodymai, yra vadovas ir nuo jo priklauso materialinių ir dvasinių gėrybių skirstymas (apklausiamojo gerovė priklauso nuo žmogaus, apie kurį jis apklausiamas).

Kita sąlyga, trikdanti objektyvių parodymų davimą, – tai nusikalstamos veikos, dėl kurios asmuo apklausiamas, pobūdis.

Klaidingai manoma, kad nusikalstamos veikos, dėl kurios vyksta apklausa, pobūdis svarbus tik įtariamiesiems, – jis svarbus visiems apklausiamiesiems. Šiuo požiūriu iš visų nusikaltimų reikia išskirti sunkias nusikalstamas veikas. Tai – tokie nusikaltimai, kuriuos visą žmonijos istoriją visuomenė smerkė. Tai – visų pirma nusikaltimai žmogaus gyvybei, nusikaltimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei, nusikaltimai žmoniškumui ar valstybės nepriklausomybei ir pan. Prie tokių nusikalstamų veikų galima priskirti tėvų ar globėjų nužudymą, vaikų tvirkinimą, iššaginimą. Pastebima, kad ne tik įtariamieji, bet ir liudytojai tokiais atvejais stengiasi atsiriboti nuo nusikalstamos veikos arba buvimo jos erdvėje (pvz., dalyvavimas girtame sambūryje, kuriame buvo iššaginta viena iš ten buvusių moterų ir pan.).

Nenoriai asmenys liudija ekonominio pobūdžio bylose, ypač dėl nusikaltimų, kurie, jų manymu, nepadarė žalos (nusikaltėlis niekam blogo nepadarė).

Iškreipti parodymus kartais skatina gėda dėl padarytos nusikalstamos veikos arba dėl buvimo jos erdvėje. Tai susiję su anksčiau paminėtų nusikaltimų pobūdžiu, bet tuo neapsiriboja. Dabar kinta daugelio vertybių samprata, taip pat ir kai kurių nusikaltimų bei dalyvavimo juose vertinimas. Sovietiniais laikais kyšis ir valstybinio arba visuomeninio turto grobimas daugelio žmonių nebuvo smerkiami (ir ne dėl disidentinio požiūrio į režimą). Grobstytojai ir kyšininkai, švelniai tariant, buvo vadinami „kombinatoriais“, o smulkūs grobstytojai dar švelniau – „nešėjais“. Nereikia manyti, kad toks vertinimas išnyko nepriklausomoje Lietuvoje. Praėjo per mažai laiko, kad žmonių mąstysena ir elgsena iš esmės pasikeistų.

Atmintyje iškyla vaizdas senyvo žmogaus, kuris buvo pakviestas liudyti byloje. Šis senyvas žmogus su širdgėla kalbėjo: „Kokia gėda man ir mano šeimai, kad esu kviečiamas į tokias institucijas. Ką apie mus pagalvos kaimynai?“. Tai, kad dar yra tokių žmonių, kuriems gėda ne tik daryti nusikaltimą, bet ir būti iškviestam į teisėsaugos institucijas, nuteikia optimistiškai.

Kerštas ir pavydas, kaip melo veiksnys, yra paplitęs nusikaltimų motyvas. Kerštas ir pavydas tampa apkalbų, neteisingo liudijimo ir kitų veikų priežastimi. Melo motyvas dažniausiai pasitaiko vadinamųjų buitinių nusikaltimų (nužudymo ar kūno sužalojimo dėl buitinių motyvų ir pan.) parodymuose.

Giminystė, draugystė, intymumas kaip melo paskata dažniausia pasitaiko parodymuose apie labai artimų žmonių padarytus nusikaltimus. Šie veiksniai gali tapti akstinu vengti duoti parodymus. Dabartiniu metu įtariamojo (kaltinamojo) šeimos nariai ar artimi giminaičiai gali visiškai atsisakyti duoti parodymus, atsisakyti atsakinėti į atskirus pateiktus klausimus (Baudžiamojo proceso kodekso 82 str. 2 d.), tačiau lieka tolimi giminaičiai, draugai ir pan. Todėl čia aptartos melo paskatos svarbios ir dabar.

Didelis blogis, lemiantis neteisingus parodymus, yra papirkimas, pažadai padėti nukentėjusiojo šeimai ir pan. Labai dažnai iššagintos moterys papirktos atsisako savo parodymų arba keičia juos žagintojų naudai.

Darbų saugos pažeidimų bylose įmonių vadovai skirdavo įvairias išmokas nukentėjusiems asmenims, kad šie nesiskųstų arba duotų parodymus įtariamųjų naudai. Vienam iš autorių (S. K.) žinomas atvejis, kai žuvusiojo žmonai kaltininkai pažadėjo kas mėnesį išmokėti tam tikrą pinigų sumą, net buvo sudaryta sutartis, kurią patvirtino vietos valdžia.

Nusikaltėlių gaujose sudaromas atitinkamas piniginis fondas, vadinamasis *„obščiak"*. Iš jo išmokamos tam tikros pinigų sumos gaujos nario šeimai, jai pastarasis „įkliūva" (areštuojamas, nuteisiamas). Jeigu gaujos narys pažeidžia discipliną, t. y. prisipažįsta ar išduoda savo bendrininkus, jo šeima pašalpos negauna.

Neobjektyvių parodymų davimą dažnai lemia noras mažinti savo vaidmenį nusikalstamoje veikoje, siekis nuslėpti kitą nusikaltimą (ar, atvirkščiai, prisipažįstama padarius kitą nepavojingą nusikaltimą siekiant išvengti bausmės už sunkesnį), nenoras atiduoti pagrobtas vertybes.

Atsisakymą duoti parodymus arba melagingus parodymus įtariamieji (kaltinamieji) naudoja kaip gynimosi priemonę. Įtariamieji (kaltinamieji) dažnai mano, kad be jų parodymų jų kaltė nebus įrodyta.

Dažnai iškreipti parodymus skatina nepasitikėjimas tyrėju, jo objektyvumu, humaniškumu ir pan.

Išvardijome ne visas aplinkybes, trukdančias gauti teisingus parodymus. Tokių aplinkybių sąrašas priklauso nuo žmonių mentaliteto raidos ir pobūdžio atskiruose regionuose. Pavyzdžiui, autoriai pastebėjo skirtingas ypatybes apklausiant žmones Žemaitijoje, Dzūkijoje ir Aukštaitijoje. Žemaičiai paprastai nekeičia pirminių parodymų, nors šie buvo neteisingi arba duoti tiesiog suklydus. Kartą Žemaitijoje žmogus, iškviestas liudytoju, pareiškė tyrėjui: „Įrodyk, kad aš mačiau".

2.2.2.2. Aplinkybės, teigiamai veikiančios apklausą

Paskatų duoti teisingus parodymus taip pat yra daug. Jas, kaip ir aplinkybes, trukdančias duoti teisingus parodymus, galima suskirstyti į dvi grupes, tai – paskatos, išplaukiančios iš parodymų formavimosi proceso, ir paskatos, susijusios su parodymų davimo motyvacija.

Pirmai grupei būdingas adekvatus suvokimas ir suvoktos informacijos atsiminimas. Mūsų manymu, čia didesnę reikšmę turi adekva-

tus įvykių (reiškinių, faktų ir pan.) suvokimas, nes nesuvokto įvykio negalima nei įsiminti, nei teisingai atgaminti.

Antrai grupei būdingas suinteresuotumas bylos baigtimi. Teisybės dėlei reikėtų pabrėžti, kad visiškai nesidominčių bylos baigtimi žmonių nėra. Galima kalbėti tik apie tokio domėjimosi laipsnį bei pobūdį.

Aplinkybes, skatinančias duoti teisingus parodymus, susijusius su motyvacija, galima sąlygiškai suskirstyti į subjektyvias aplinkybes ir objektyvias sąlygas.

Prie subjektyvių aplinkybių, skatinančių teisingus parodymus, priskirtina pilietinė pareiga ir atsakomybė, nusikalstamos veikos smerkimas, nuoširdus gailestis, savanaudiškumas, beviltiška padėtis, žemos paskatos.

Pilietinė pareiga ir atsakomybė, kaip paskata, būdinga netyčinių nusikaltimų atvejais. Tokie nusikaltėliai gali nesigailėti dėl padarytos nusikalstamos veikos, bet pilietinės pareigos ir atsakomybės skatinami yra pasirengę atsakyti už savo veiksmus. Tokių pavyzdžių praktikoje yra nemažai. Štai apgautos merginos tėvas nužudė dukters skriaudiką, pats paskambino į policiją ir davė teisingus parodymus. Kitas pavyzdys: Vidaus reikalų ministerijos tarnautojas nužudė neištikimybe įtartą žmoną, paskambino į prokuratūrą ir pranešė apie padarytą nusikaltimą.

Žinoma, „užkietėję" nusikaltėliai, padarę piktybinius nusikaltimus, dažnai seniai pamiršę pilietinės pareigos ir atsakomybės jausmą.

Pilietinės pareigos ir atsakomybės suvokimas dažniausiai yra paskata liudytojui duoti teisingus parodymus. Tokie žmonės patys atvyksta pas tyrėją ir prašo juos apklausti. Taip jie suvokia savo pareigą kovojant su nusikaltimais. Deja, tenka apgailestauti, kad tokių liudytojų nėra daug.

Nuoširdus gailestis ir nusikalstamos veikos smerkimas – ši paskata dažniausiai siejama su įtariamojo (kaltinamojo) nuoširdžiu gailesčiu ir savo kaltės pripažinimu. Viena iš savo kaltės pripažinimo paskatų yra gailestis, kad buvo įvykdytas nusikaltimas, noras atlyginti žalą, atsiprašyti nukentėjusių ir visuomenės už padarytą nusikaltimą. Kaltinamojo nuoširdus gailestis neretai tampa paskata ir kitiems su nusikaltimu susijusiems žmonėms (nukentėjusiems, liudytojams, nusikalstamos veikos bendrininkams) duoti teisingus parodymus. Neretai tenka spręsti, ar įtariamasis nuoširdžiai gailisi padaręs nusikaltimą, ar tuo mėgina sumažinti gresiančią pelnytą bausmę.

Nauda – labai svarbi paskata ir meluoti, ir duoti teisingus parodymus. Susidaro įspūdis, kad kiekvienas įtariamasis, duodamas parodymus, svarsto, kokią naudą jam duos jo parodymai.

Liudytojams nauda taip pat gali būti akstinas duoti vienokius ar kitokius parodymus. Akivaizdžiausias yra liudytojų papirkimas, teikiantis materialinę naudą, bet yra ir kitokių naudos rūšių (pvz., moralinė nauda – moralinis pasitenkinimas).

Reikia pažymėti, kad nauda kaip paskata gali būti ne tik sau, bet ir tretiesiems asmenims (pvz., „prisipažinsiu ir brolio padarytas nusikalstamas veikas, per apklausą nepasakysiu, kad nusikaltimą taip pat matė Juozas – kam jam tie nemalonumai“ ir pan.).

Apklausiamųjų parodymams reikšmės turi ir beviltiškumo jausmas, įsitikinimas (tariamas ar tikras), kad tyrėjas viską nustatė ir nėra ko slėpti. Tai būdinga ne tik apklausiamiems įtariamiesiems (kaltinamiesiems), bet ir liudytojams. Įtariamojo beviltiškumas susijęs su savo padėties suvokimu. Pastebėta, kad labiau išsilavinę apklausiamieji dažnai greičiau suvokia savo padėties beviltiškumą negu mažiau išsimokslinę žmonės, jie gali tiksliau įvertinti duomenis, informaciją ir nustatyti tikrąją savo padėtį bei ateitį tiriant bylą.

Matydami, kad yra pakankamai įrodymų, jog tyrėjas turi patikimos informacijos dėl jų elgesio (įtariamųjų – dėl nusikalstamo elgesio, liudytojų ir nukentėjusiųjų – dėl elgesio nusikalstamos veikos padarymo metu) apklausiamieji dažnai duoda teisingus parodymus.

Vis dėlto yra vienas „bet“, reikšmingas apklausos taktikai. Apklausiamasis turi realiai suvokti beviltišką padėtį, kurioje atsidūrė, t. y. apklausiamasis turi kritiškai įvertinti susidariusią padėtį. Tuo paaiškinama, kad išsilavinę žmonės greičiau suvokia savo padėties beviltiškumą, atvirkščiai, neišsilavinę, žemo intelekto žmonės nėra pajėgūs suvokti susidariusią situaciją ir dažnai neigia akivaizdžius dalykus.

Kartais ir žemos paskatos (kerštas, pavydas) skatina duoti teisingus parodymus. Apklausiamasis galvoja taip: „Tegul ir aš nežymiai nusikaltau, bet Jonas (Petras) gaus savo“.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad baimė gali būti ir aplinkybė, trukdanti duoti teisingus parodymus, ir paskata duoti teisingus parodymus. Baimė dažnai sukausto sąmonę tiek, kad žmogus praranda valią priešintis, taip pat sakyti netiesą – meluoti. Šiuo atveju dominuoja baimė dėl padarytos nusikalstamos veikos, dėl ateities, net ikiteisminio tyrimo ar teismo pareigūnų, proceso baimė ir pan.

Panagrinėkime teisingus parodymus skatinančias aplinkybes. Prieš pradedant jas vardinti reikėtų pabrėžti, kad tokios aplinkybės gali būti įvairaus laipsnio paskatos gauti objektyvius parodymus, tai lemia aplinkybių pobūdis ir intensyvumas.

Prie teisingus parodymus skatinančių aplinkybių priskiriame bendrą teisėtumą, taip pat kriminogeninę situaciją parodymų davimo (gavimo) metu, viešąją nuomonę nusikalstamumo atžvilgiu, tai sudaro apklausos makrosituaciją.

Pradėsime nuo bendro teisėtumo, tarp jų – kriminogeninės situacijos dalykų, kurie liečia apklausą. Svarbus situacijos grėsmingumas, sudėtingumas ir pan. Kuo situacija sudėtingesnė (padaroma daugiau nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų), tuo pavieniam nusikaltimui skiriama mažiau dėmesio.

Praktiškai tyrėjas privalo nagrinėti daug bylų, neturi galimybių bei laiko kruopščiai pasirengti apklausai ir dirbti su apklausiamaisiais. Dėl didelio darbo krūvio tyrėjo darbas vienodėja. Kuo teisėtumas, taip pat ir kriminogeninė būklė, yra geresnės būklės, tuo švelnesnės visos įvardintos aplinkybės, atsiranda galimybė individualiai ir apgalvotai dirbti su apklausiamaisiais.

Su teisėtumu, taip pat ir kriminogenine situacija, tampriai susijusi viešoji nuomonė apie nusikalstamumą. Nuo viešosios nuomonės priklauso ir atskirų visuomenės individų, tarp jų ir apklausiamųjų, teisinis poelgių ir įvykių vertinimas. Tai gali atsiliepti apklausiamųjų padėčiai objektyvių parodymų davimo atžvilgiu, apklausiamųjų melas mažiau tikėtinas (galvojama: kaip aš meluosiu – juk tai nepadoru). Čia didelę reikšmę turi ir žmonių dvasingumas.

Tarybiniais metais valstybinio turto grobstymas, spekuliacija, kyšininkavimas beveik tapo gyvenimo norma, žmonės gyveno pagal dvigubą ir net trigubą moralę. Tokiomis sąlygomis padorūs, atitinkantys objektyvią tiesą parodymai sunkiai įsivaizduojami. Taip ir buvo. Tiriant vadinamąsias ūkines bylas buvo labai sunku rasti liudytojų, kurie duotų teisingus parodymus. Jie buvo visuomenės smerkiami.

Apklausos makrosituacija – apklausos metu susidarantys tyrėjo ir apklausiamojo santykiai – visuomenės viešosios nuomonės, bendros tvarkos šalyje fone didele dalimi lemia apklausos sėkmę. Čia mes norime pabrėžti apklausos makrosituaciją kaip veiksnį, skatinantį duoti (gauti) teisingus parodymus. Pati apklausos situacija lemia daug daly-

kų, iš jų paminėsime tyrėjo ir apklausiamųjų asmenybes, konkrečius taktinius būdus bei konkrečią apklausos aplinką.

Apklausą ir jos taktinius būdus aptarsime kituose darbo skyriuose, o tyrėją norėtųsi išskirti kaip svarbiausią apklausos subjektą.

2.2.2.3. Apklausiančiojo kūrybiškumas ir apklausos veiksmingumas

Apklausos veiksmingumas reiškia, kad visi apklausos metu taikomi taktiniai būdai turi teikti praktinę naudą. Tai reiškia, kad tyrėjas, pritaikęs tam tikrą taktinį būdą, turi gauti visą įmanomą informaciją, užfiksuoti kiek įmanoma daugiau reikalingų duomenų. Veiksmingumas gali būti didinamas naudojant kelis taktinius būdus, juos gilinant bei derinant juos taikymo metu.

Apklausos veiksmingumą lemia mažiausiai dvi sąlygos: esami įrodymai, kuriais tyrėjas gali naudotis apklausos metu, ir apklausiamasis, jo asmenybė. Todėl tyrėjas turi gerai išmanyti bylos medžiagą, esamus įrodymus bei apklausiamojo asmenybės požymius (apklausiamojo biografiją, jo pomėgius, ryšius ir pan.). Apklausiamasis turi įsitikinti, kad tyrėjas apie jį žino „daugiau negu reikia“. Čia didelę reikšmę turi apklausiančiojo asmens bruožai, profesionalumas ir kūrybiškumas.

Tyrėjas – tai profesija[86]. Dažnai manoma, kad nusikaltimų tyrimas – tai menas, kurio išmokti negalima; teisėju, prokuroru, ikiteisminio tyrimo pareigūnu (tyrėju), kriminalinės žvalgybos agentu (operatyviniu darbuotoju) galima tik gimti, tapti juo negalima.

A. Ratinovas šią nuomonę kritikuoja ir teigia, kad būti tardytoju nebūtinos kokios nors specialios įgimtos savybės. Visos tos savybės, kurios yra būtinos tyrėjui, yra įgyjamos. Nesugebėjimas dirbti tyrėjo darbo yra ne kokių nors gabumų stoka, o tik ikiteisminio tyrimo tyrėjų rengimo spragos[87].

---

[86] Plačiau apie tardytoją žr.: M. Kazlauskas Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese. – Vilnius, 1969. P. 26; Kuklianskis S. Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys. – Vilnius, 1995. P. 4–11.

[87] Ратинов А. Судебная психология. – Москва, 1957. С. 72.

Nekritikuodami nė vienos iš šių dviejų nuomonių, manytume, kad tyrėjo darbą gali dirbti tikrai ne kiekvienas. Tyrėjas turi būti humaniškas, teisingas, doras, aukšto intelekto, išsilavinęs (ne tik profesiniu požiūriu), aukštos vidinės kultūros žmogus. Apklausiamieji turi tikėti, kad jis objektyviai ištirs jų problemą, taip pat ir apklausos metu. Iš esmės apklausos metu tyrėjui neretai patikima ateitis bei intymiausios paslaptys, siekiai, apnuoginamas elgesys (kad ir koks jis būtų) ir pan. Apklausos metu tyrėjas privalo ištverti didelį psichologinį krūvį, mokėti bendrauti su žmonėmis, sugebėti juos atskirti ir pan.

Sunku pasakyti, kurio asmenybės tipo privalo būti tyrėjas. Žinoma, tyrėjas turi būti linkęs bendrauti, būti geraširdis (ciklotiminis tipas), bet kartu jis turi būti ir uždaras (schizotiminis tipas), kad išlaikytų atstumą bendradarbiaudamas, mažai linkęs siekti naujų pažinčių; jis turi būti geranoriškas ir griežtas, emocionalus ir sugebėti valdyti savo emocijas; aktyvus ir sugebėti tramdyti aktyvumą ir pan.

Turi būti išvystyta tyrėjo intuicija, t. y. euristinis procesas – sprendimo paieška remiantis logiškai nesusijusiais požymiais. Tai yra svarbu apklausos metu. Čia paminėtini du dalykai. Pirmas – sugebėti pastebėti (atskirti) reikšmingus požymius; antras – jais remiantis rasti teisingą sprendimą, paaiškinimą, susidaryti teisingą vaizdą.

Apklausos metu tyrėjas turi būti labai pastabus, jautrus bent mažiausiam apklausiamojo elgesio pasikeitimui ir pan. Norėtume aptarti keletą tyrėjo savybių: aktyvumą, kryptingumą, geraširdiškumą (geranoriškumą) bei griežtumą, nes jų buitinė interpretacija nėra tiksli. Tam daugiau tinka psichologinė šių sąvokų interpretacija.

Aktyvumas – tai žmogaus nervų sistemos būsena, kuri rodo jos pasirengimą veikti. Ne visų žmonių aktyvumo lygis yra vienodas. Tyrėjui turi būti būdingas aukštas aktyvumo lygis. Tai – pastovi galvos smegenų mobilizacija tam tikrai veiklai, nuolatinis pasirengimas veikti.

Tyrėjo veiksmai turi būti kryptingi ir apklausos metu. Kryptingumas čia suprantamas kaip žmogaus pastovių motyvų, interesų, įsitikinimų, kurie nukreipia jo veiklą ir beveik nepriklauso nuo kompromisinių ir konkrečių situacijų, visuma. Tyrėjo motyvacija, interesai, įsitikinimai – jo pasaulėžiūra – lemia objektyvų ir teisingą nusikalstamos veikos tyrimą. Apklausos kryptingumu siekiama gauti objektyvius parodymus.

Tyrėjo nuostatos apklausos metu turi būti geranoriškos, bet jis neturi būti atlaidus. Tyrėjas gina ne savo interesus – žmonių, visuomenės, valstybės interesus. Būti geram, atlaidžiam ir tuo pažeisti kitų asmenų interesus negalima. Tyrėjas turi būti geraširdiškas (geranoriškas), griežtas ir reiklus (sau ir kitiems).

Kaip matome, ne visos išvardintos savybės gali būti būdingos vienam žmogui, todėl „idealių" tyrėjų nėra daug.

Apklausa, kaip ypatinga asmenų bendravimo forma, padeda nustatyti apklausiamojo asmenybės (sociopsichologinius) identifikacinius požymius, bet ne vien apklausa skirta identifikuoti asmenį. Asmens materialiąją išraišką (kūną), jo aprangą ir kitus išorės požymius tyrinėja kriminalistinė habitoskopija.

Kriminalistinė habitoskopija – tai kriminalistikos technikos šaka, tyrinėjanti žmogaus statinių, dinaminių ir kitų savybių visumą, rengianti mokslinius asmens identifikavimo metodus, būdus ir priemones[88]. Duomenys, gauti tiriant žmogaus išorės požymius, turėtų būti naudojami gaunant teisingus parodymus apklausos metu. Asmens išvaizda, kurią pastebi tyrėjas, pamatęs į apklausą pakviestą asmenį, – visuma duomenų apie asmens išvaizdą. Tai, kas pirmiausiai krenta į akis, gali būti atskiri asmens išvaizdos elementai, gestai ir pan.

Habitoskopinio tyrimo įgūdžiai gali padėti apklausiančiajam padaryti ne tik pagrįstas išvadas dėl asmens rasės, lyties, amžiaus, ūgio, kūno sudėjimo ir kitų apklausiamojo anatominių požymių, bet ir teisingai įvertinti ir išnaudoti apklausos taktikoje asmens funkcinius požymius, gestus, mimiką, įpročius. Pastarieji yra kalbos, verbalinio bendravimo „palydovai", turintys savo dėsningumus.

2.2.2.3.1. Kalba ir elgsena

Kaip minėjome, apklausa yra verbalinė, t. y. žodinė, kalbinė bendravimo forma. Kalba yra žodinio minčių reiškimo forma[89], sudaryta iš svarbiausių reikšminių vienetų (žodžių)[90]. Tai – ženklų sistema,

---

[88] Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. Vadovėlis. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 226.

[89] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993. P. 277.

[90] Ten pat. P. 963.

atliekanti pažintinę (informacijos gavimo, apdorojimo, išlaikymo), išraiškos (ekspresinę, norų, tikslų, jausmų), bendravimo (komunikacijos, informacijos perdavimo, dvasinio bendravimo) funkciją[91]. Kalbos dėka gauname apie 90 nuošimčių informacijos[92].

Kiekviena kalba yra ne tik informacijos perdavimas, bet ir kreipimasis į kitą žmogų tikintis jį paveikti, pakeisti jo minčių eigą, tam tikra linkme pakreipti jo elgesį, pripažinti arba atmesti tai, kas pasakyta[93].

Kai kurių žmonių mąstysena ir kalbėsena daro tokį ryškų įspūdį, kad negalime į tai nereaguoti. „Jų mąstymas tarsi vieno kurpalio, jie mąsto ir kalba stereotipais, tad visada iš karto aišku, ką pasakys. Toks raiškos būdas irgi padeda geriau suprasti žmogų“[94].

Kalboje išnaudojamos ir kitos, neverbalinės, priemonės[95]:

– mimika ir gestai;
– elgesio ir aplinkos priemonės (asmens poza ir lengvai pakeičiami aplinkos objektai (stalas, kėdės, daiktai ant stalo, palangių ir pan.).

Žmonių kalba glaudžiai susijusi su jų gestais, mimika. Jie vienas kitam daro įtaką. Tai priklauso ir nuo atitinkamos socialinės grupės. Šią kalbos sąsają psichologijos mokslininkai vadina „kūno technika“, o kalbinė (ypač fonologinė) kompetencija yra kūno *hexis* aspektas, kuriuo pasireiškia santykis su socialiniu pasauliu apskritai. Visa tai reiškia, pavyzdžiui, kad socialinei klasei būdinga kūno schema lemia klasės tarčiai būdingą fonologinių ypatybių sistemą, kurią Pierre'as Guirand (1965) vadina „artikuliacijos stiliumi“[96].

---

[91] Lapė J., Navickas G. Psichologijos įvadas. Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 151.

[92] Apie bendravimo būdus bei informacijos gavimo sistemas plačiau žr.: Želvys R. Bendravimo psichologija. – Vilnius, 1995. P. 27–62.

[93] Ten pat. P. 156; daugiau apie žodinį bendravimą: Bendravimo psichologija. Vadovėlis. – Kaunas: Technologija, 2001. P. 77–102.

[94] Adler A. Žmogaus pažinimas. – Vilnius: ALK/VAGA, 2003. P. 195.

[95] Прикладная юридическая психология. Под ред. А. М. Столяренко. – Москва, 2001. С. 440.

[96] Bourdien P., Wacquant L. J. D. Įvadas į refleksyviąją sociologiją. – Vilnius, 2003. P. 191.

2.2.2.3.2. Mimika ir gestai

Tyrėjas, bendraudamas su apklausiamuoju, negali nematyti ir net privalo stebėti asmens emocijas, nuotaiką, tai paprastai atspindi apklausiamojo mimika. Aukščiau minėtoje kriminalistinėje literatūroje nemažai diskutuojama apie mimikos psichologiją, fiziologiją bei žmogaus pažinimą.

Mimika – tai raumenų ir veido elementų judėjimas, dėl kurių keičiasi veido išvaizda priklausomai nuo asmens emocinės būsenos ir norų[97].

Siūloma asmens veidą skirti į viršutinę ir apatinę dalis, kuriose yra reikšmingiausios veido dalys: pirmu atveju – akys, antruoju – burna. Viršutinėje dalyje kartu su akimis juda akių vokai, blakstienos, antakiai. Viršutinėje veido dalyje funkcinis mimikos rezervas labai didelis – nuo stiprios valios išraiškos iki sutrikimo, nusivylimo, tačiau geriausiai išreikštas būna dėmesys[98].

Apatinėje veido dalyje svarbi ne tik burna, bet ir kramtomieji raumenys, dantų forma ir sukandimas bei uždengtumas, lūpų forma ir simetrija. Su lūpomis siejamos pasitenkinimo (teigiamos) ir kančių (neigiamos) arba neutralioji mimikos. Pastarajai mimikai priskiriamos laukimo, sprendimo priėmimo (vadinamoji tarnybinė mimika), savimeilės, t. y. kai veide dar neišryškėjo nei pasitenkinimas, nei nusivylimas, išraiškos[99] (daugiau – žr. 1 lentelę bei 1 ir 2 priedus).

---

[97] Аверьянова Е. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Р. С. Белкина. – Москва, 1999. С. 342.

[98] Куприянов В. В., Стовичек Г. В. Лицо человека. – Москва, 1988. С. 181.

[99] Ten pat. C. 192.

1 lentelė. **Mimikos išraiškos**
(V. Kuprijanov, G. Stoviček, 1988)

	Veido išraiškos:
Kančia	Susitraukia viršutinė akies žiedinio raumens dalis (*m. orbicularis oculi*), susiraukia antakiai, nusileidžia burnos kampai, kartu paryškėja nosies ir lūpos raukšlės (nors raumenų susitraukimas nevyksta). Gali prasiverti burna, atsirasti apatinio žandikaulio drebėjimas.
Liūdesys	Nuleisti žemyn akių, antakių, burnos kampai.
Džiaugsmas	Išoriniai akių, antakių kampai pakelti. Viršutinės lūpos keliamasis raumuo (*muskulus levator labii superioris*) susitraukęs, burnos kampai pakelti ir patraukti į šonus. Apatinis žandikaulis kiek nuleistas ir atpalaiduotas, dėl to burna gali šiek tiek prasiverti (panašu į vaiko juoko išraišką).
Susikaupimas	Žvilgsnis fiksuotas, mimikos raumenys įtempti, antakiai suraukti.
Sielvartas	Antakiai pakelti ir suraukti, kaktoje išilginės raukšlės jungiasi su skersinėmis (graikiška raidė „omega“), panašu į sunkiai besusikaupiančio asmens veido išraišką (melancholiko veidas). Dantys sukąsti, žvilgsnis nuleistas, smakras nuleistas.
Nuostaba	Antakiai pakelti, kaktoje susidaro horizontalios raukšlės, akys plačiai atmerktos.
Mąstymas	Antakiai suraukti. Susimąstymas, pasinėrimas į savo mintis, žvilgsnis susikaupęs, tarp antakių susidaro vertikalios raukšlės (*muskulus procerus*).
Susikaupimas, dėmesys	Žvilgsnis susikaupęs, fiksuotas.
Nekantrumas, abejingumas, nusivylimas	Būdingas klajojantis žvilgsnis, rodantis, kad asmens nedomina pokalbio esmė.
Emocinis nestabilumas	Nesugebėjimas fiksuoti žvilgsnio („klaidžiojantis žvilgsnis“), net ir pašnekovui bandant atkreipti dėmesį.

Nuovargis	Niūrus žvilgsnis, vangus, kartais beprasmis, nukreiptas žemyn ar į tolį. Antakiai suraukti, kaktoje susidaro vertikalios raukšlės (*muskulus procerus*). Nevalingai susiaurėja akių plyšys (akys merkiasi), visų mimikos raumenų tonuso sumažėjimas.
Stiprus susijaudinimas	Įtempti vokai, išsiplėtę vyzdžiai, išsiplėtusios šnervės, sukąsti dantys.
Susimąstymas	Žvilgsnis nukreiptas tolyn.
Gėda, liūdesys, prislėgtumas	Apatinis tiesusis raumuo (*muskulus rectus inferior*) pasuka akį žemyn, žvilgsnis išsiblaškęs ar koncentruotas, lūpos sučiauptos, lūpų kampai kiek nuleisti.
Panieka, pasibjaurėjimas	Žvilgsnis nukreiptas į šoną, išsiplėtusios šnervės, nosies nugarėlės oda suraukta.
Pasipiktinimas, nepasitenkinimas	Antakiai suraukti.
Atkaklumo, pasiryžimo	Lūpos suspaustos, apatinė lūpa patraukta į viršų.
Malonumas	Burnos kampai pakelti, sudaro šypseną, vokai įtempti (susitraukęs žiedinis akies raumuo- *muskulus orbicularis oculi*), skruostai suapvalėję, šnervės išsiplėtusios, akys blizga.
Skausmas	Įtempta galvos padėtis, antakiai suraukti, pakelti, akys reflektoriškai užsimerkia, burnos kampai ir viršutinė lūpa patraukiami į viršų, dantys sukąsti, skruostų raumenys įtempti, smakro oda įtempta.
Baimė	Vokai pakelti, nosis užaštrėjusi, oda išblyškusi, burnos aplinkos raumenų judesiai sukaustyti.

Psichologai nagrinėja atskirus veido elementus: plaukus (pvz., blondinai esą darbštūs), ausis (plačios ir plonos esą liudija apie talentą), antakius (reti ir ilgi rodo kerštingumą ir pavydumą), akis (lyg padengtas rūku žvilgsnis rodo blogą sveikatą), nosį (šiek tiek kuprota liudija ištikimybę santuokoje), lūpos (plonos rodo „stiprų“ charakte-

rį), smakrą ir pan.[100]. Sudaromi tam tikri stereotipai, kurie kartais visiškai netinka konkrečiam asmeniui. Taigi apklausos metu mes turime kompleksiškai vertinti gaunamą verbalinę ir „nebylią" informaciją.

Ne mažiau informacijos apie asmens parodymų teisingumą gali suteikti gestai.

Prie gestų priskirtini visokie raumenų judesiai[101]. Tai – rankų, galvos, kūno, kojų dideli ir maži judesiai. Psichologijos mokslininkai bihevioristai neverbalinėje bendravimo sistemoje neatsitiktinai sureikšmina burnos sritį ir rankas (suteikdami joms atitinkamai 40 ir 41 stebėjimo vienetų iš 136)[102]. Kai kuriuos judesius, gestus, pozą (laikysena, sėdėsena, stovėsena ir pan.) asmuo gali stebėti ir valdyti, tačiau mažus judesius, mikrojudesius, organizmo reakcijas nėra taip lengva valdyti ar kontroliuoti[103].

Galima sutikti su tais mokslininkais, kurie skeptiškai vertina asmens gestų, elgsenos reikšmę vertinant asmens nuostatą apie apklausos dalyką, jo tikrų emocijų raišką ir pan. Tai siejama su galimu klaidingu elgesio vertinimu, tačiau toks vertinimas priklauso arba nuo tyrėjo kvalifikacijos arba nuo apklausiamojo valios. Mūsų nuomone, žinios apie asmens gestų kalbą psichologiniu požiūriu yra vertingos, bet apie tai žino ne vien tyrėjas. Sumanūs nusikaltėliai lygiai taip pat gali naudoti šias žinias bendraudami su tyrėju apklausos metu ir siekdami atspėti tikras apklausiančiojo emocijas bei bendrą psichologinę būklę.

Ypač pabrėžtina, kad prieš apklausą, atsižvelgus į apklausiamojo socialinę-psichologinę ir kitą charakteristiką, turi būti įvertinta apklausos situacija, jos teigiami ir neigiami momentai (aplinkybės). Turi būti šalinamos apklausos veiksmingumo kliūtys bei skatinamos (ryškinamos) aplinkybės, teigiamai veikiančios apklausą. Kaip jau minėta, apklausa – dinamiškas procesas, apklausiamojo nuotaikos (kaip teigiamos, taip ir neigiamos) gali kisti, todėl privalu reaguoti į besikeičiančias sąlygas ir apklausiamojo nuotaikas. Habitoskopijos žinios gali tam pasitarnauti.

---

[100] Bierach A. J. Komunikacja niewerbalna. Sztuka czytania z twrzy. – Wrocław, 1996. S. 8–21.

[101] Birkenbihl V. F. Komunikacja niewerbalna. Sygnały ciała. – Wrocław, 1998. S. 52.

[102] Martišius V. Psichologijos metodai. – Vilnius, 1999. P. 83.

[103] Thiel E. Komunikacja niewerbalna. Mowa ciała. – Wrocław, 1997. S. 16.

Mimika, gestai, laikysena, sėdėsena yra neverbalinio bendravimo būdo išraiškos, kurios nereikėtų atsieti nuo verbalinio bendravimo būdo. Ir pirmą, ir antrą būdą veikia asmens lytis, išsilavinimas, situacija arba aplinka, kurioje jis bendrauja[104].

Pačiam tyrėjui svarbu lavinti kalbą, jos stilių, toną ir sakinio intonaciją; valdyti, kontroliuoti ir apgalvotai pritaikyti savo mimiką, gestus ir pozą. Visa tai kartu su perduodama apklausiamajam informacija suteikia didelių galimybių pasiekti tikslus. Neatsitiktinai šios žinios dėstomos rengiant policininkus[105].

---

[104] Zulawski D. E., Wicklander D. E. Practical aspects of Interview and Interrogation. – New-York: Elsevier, 1992. P. 146–147

[105] Justickis V., Navikas G. Bendravimo psichologija. Vadovėlis Policijos akademijos studentams. – Vilnius, 1995. P. 54–67.

3. Apklausos taktika

3.1. Apklausos taktikos struktūra

Apklausos taktikai būdingi visi pagrindiniai ikiteisminio ir teisminio tyrimo veiksmų bruožai. Apklausos taktikos turinį sudaro ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo taikomi taktiniai būdai. Pastarieji teorijoje skirstomi į keturis etapus ir stadijas: pasirengimo etapas, apklausos atlikimo etapas (jame dvi stadijos – laisvo pasakojimo ir klausimų), fiksavimo etapas ir apklausos rezultatų įvertinimo ir analizės etapas.

Dėmesingas kriminalistinės literatūros skaitytojas turėjo pastebėti tam tikrų apklausos taktikos struktūros skirtumų. Kai kur pateikiama trinarė taktikos struktūra[106], kurioje apklausos eigos bei rezultatų fiksavimas ir apklausos analizė bei įvertinimas pateikiami kaip trečiojo apklausos etapo atskiros stadijos. Mūsų manymu, nėra esminio prieštaravimo, tai – požiūrio klausimas, atliekamo veiksmo taktikos esmė nesikeičia. Dviejų apklausos taktikos struktūrų skirtumai ir panašumai pavaizduoti lentelėje (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. **Apklausos taktikos struktūra**

Trinarė apklausos taktikos struktūra		**Keturnarė apklausos taktikos struktūra**	
1 etapas	Pasirengimo apklausai	1 etapas	Pasirengimo apklausai
2 etapas	Atlikimo (darbinis etapas)	2 etapas	Atlikimo (darbinis etapas)
	2.1. Laisvo pasakojimo stadija		2.1. Laisvo pasakojimo stadija
	2.2. Klausimų stadija		2.2. Klausimų stadija
3 etapas	Baigiamasis etapas	3 etapas	Apklausos fiksavimo etapas
	3.1. Apklausos fiksavimo stadija	4 etapas	Apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas
	3.2. Apklausos rezultatų analizė ir įvertinimo stadija		

[106] Malevski H. Įvykio vietos apžiūra. – Vilnius, 1999. P. 20.

Mes siūlome nagrinėti keturių etapų apklausos taktiką, nes ji turi mažiau posistemių (3.1., 3.2. lentelės papunkčiai), kurios psichologiniu požiūriu sunkina struktūros suvokimą ir įsiminimą. Be to, baigiamojo etapo atsiradimas keturnarėje sistemoje būtų labiau suprantamas (tuomet tai būtų penktas etapas) kaip etapas, skirtas pašalinti neigiamus ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo padarinius. Semantiniu požiūriu išvengtume etapų pavadinimų pasikartojimo.

3.1.1. Pasirengimas apklausai

Apklausa yra svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriam tyrėjas turi rengtis gana ilgai ir kruopščiai. Apklausa turi būti planuojama, tai suteikia galimybę tikslingai siekti užsibrėžto tikslo.

Pasirengimas apklausai pradedamas renkantis tinkamus organizacinius taktinius būdus, kuriais siekiama sudaryti palankias apklausai sąlygas bei gauti visapusiškus ir išsamius parodymus. Pasirengimą apklausai sudaro tokie elementai:

1) bylos medžiagos išstudijavimas;
2) apklausiamojo asmenybės ištyrimas;
3) apklausos dalyko nustatymas;
4) apklausos plano sudarymas;
5) apklausiamojo ir kitų asmenų iškvietimas bei techninių priemonių parengimas[107].

Išnagrinėti esamą bylos medžiagą privalu tada, kai tyrėjas pirmą kartą rengiasi iškviesti į apklausą apklausiamąjį, po to, kai gavo nusikalstamos veikos bylos medžiagą iš prokuroro arba savo kolegos ir iki tol buvo atliktas bylos tyrimas, apie kurį jis dažniausiai mažai žino. Tokiais atvejais labai svarbu atidžiai perskaityti visą bylos medžiagą atkreipiant dėmesį į pirminius asmenų pasisakymus, užfiksuotus pareiškimuose (pranešimuose) arba pareigūnų tarnybiniuose pranešimuose, susipažinti su operatyvine medžiaga, išsiaiškinti, ką būsimas apklausiamasis apie nusikalstamą veiką kalba su savo draugais ir kokios informacijos jis nenori teikti nusikaltimų tyrimo institucijoms, išsiaiškinti tokios nuostatos priežastis. Tyrėjas privalo įsigilinti į nusikalstamo įvykio aplinkybes, perskaityti įvykio vietos apžiūros protokolą ar

---

[107] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius: Mintis, 1985. P. 228.

įvykio vietos tyrimo ataskaitą, išanalizuoti aptiktų nusikalstamos veikos vietoje pėdsakų atsiradimo priežastinius ryšius, gautus įvairiais veiksmais ir proceso prievartos priemonėmis daiktus ir dokumentus. Išstudijavęs iki tol apklaustų asmenų parodymus tyrėjas turi juos sugretinti ir įvertinti naudodamas duomenis, gautus kitais ikiteisminio tyrimo veiksmais.

Tais atvejais, kada tyrėjas nusikalstamos veikos tyrimą pradėjo nuo įvykio registracijos momento, paprastai nereikia giliai ir detaliai studijuoti medžiagą. Tyrėjas dažniausiai gana tiksliai atsimena (įsisavina) ir orientuojasi informacijoje bei asmenų parodymuose ir gali greitai prisiminti tam tikrų asmenų parodymus, kitą bylos medžiagą, aplinkybes, kurios gali būti svarbios per būsimą apklausą. Tačiau, laikui bėgant, atnaujinti informaciją būtų naudinga.

Abiem atvejais būtina ištirti apklausiamojo asmenybę. Tam tikra informacija gali būti gauta iš bylos medžiagos, operatyvinių ir kriminalistinių įskaitų, medicinos, priklausomybės ligų ir psichiatrinių įstaigų, darbovietės, apylinkės įgaliotinių, draugų, kaimynų, giminių. Nemažai informacijos tyrėjas gali gauti iš oficialių dokumentų (pvz., charakteristikų iš mokymosi įstaigų, darbovietės ar gyvenamosios vietos, įvairių medicinos pažymų, administracinių bylų medžiagos ir t. t.). Paskutiniu laiku nemažai informacijos galima gauti iš masinių informacijos priemonių, elektroninės žiniasklaidos ir pan. Reikiamais atvejais galima gauti ir psichologinę apklausiamojo charakteristiką, kurią pavedama parengti teismo psichologui.

Renkamos informacijos apie asmenį pobūdis turi priklausyti nuo jo procesinės padėties byloje. Labai svarbu nepažeisti piliečių teisės į privatų gyvenimą. Konfidenciali informacija, gauta iš specialių institucijų, negali būti naudojama ir atskleidžiama viešai. Dažnai svarbu, kad apklausiamasis kuo mažiau žinotų apie turimą byloje informaciją apie baudžiamosios bylos dalyvių interesus, pomėgius, charakterį, pažeidimus, santykius su giminaičiais ir su kolegomis darbovietėje, t. y. visa tai, kas gali trukdyti užmegzti psichologinį ryšį (kontaktą).

Gauta informacija apie apklausiamąjį leidžia spręsti apie jo elgesį konkrečioje situacijoje. Išsamus asmenybės ištyrimas padeda užmegzti būtiną kontaktą su apklausiamuoju, teisingai iškelti versijas, suprasti ir paaiškinti veiksmus, nustatyti parodymų teisingumą ir išaiškinti melą bei objektyviai įvertinti parodymus.

Rengdamasis apklausai tyrėjas turi nustatyti įvairias duomenų apie apklausiamojo asmenybę grupes, tai – socialiniai-psichologi-

niai (intelektualinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialiniai-biologiniai (lytis, amžius, sveikatos būklė) ir kiti duomenys, apibūdinantys socialinį požiūrį, jo darbą; elgesį buityje, laisvalaikio metu; duomenys apie ankstesnius teisės pažeidimus arba nusikalstamą veiklą.

Rengimosi apklausai metu būtina aiškiai apibrėžti tikslą, uždavinius ir apklausos dalyką, apgalvoti ir sudaryti apklausos planą. Plane turi atsispindėti pagrindiniai taktiniai būdai, pagrindiniai klausimai (kai kurie turi būti tiesiogiai ir preciziškai suformuluoti, pateikti nuosekliai), pateiktinų dokumentų, daiktų ir daiktinių įrodymų pavadinimai, jų pateikimo nuoseklumas ir susijusių su jais klausimų suformulavimas ir pan.

Svarbu nustatyti, kaip jau minėta, apklausos dalyką. Jis visada būna konkretus ir todėl nustatomas individualiai. Mes galime pateikti tik kai kurias rekomendacijas.

Visų pirma apklausos dalykas yra susijęs su nusikalstamos veikos pobūdžiu. Vienas dalykas nustatomas apklausos metu tiriant nužudymus, kitas – kyšininkavimą (nors kartais nusikaltimai susiję).

Toliau apklausos dalykas konkretizuojamas pagal apklausiamųjų dalyvavimo nusikaltime laipsnį, jo procesinę padėtį. Vienaip apklausos dalykas bus formuluojamas įtariamajam, kitaip – liudytojui, trečiaip – nukentėjusiajam.

Apklausos dalykas priklauso nuo apklausiamojo žinių apie nusikaltimą pobūdžio (pvz., liudytojas, kuris matė įvykį, arba liudytojas, kuris žino įtariamojo ryšius ir pan.).

Toliau konkretizuodami apklausos dalyką pastebėsime, kad ne visiems liudytojams, ne visiems įtariamiesiems, ne visiems nukentėjusiesiems nustatomi vienodi apklausos dalyko turiniai.

Apklausa, kurios planas neparengtas, dažnai būna padrika; tyrėjas joje neaktyvus, pateikiama informacija trumpa, nelogiška ir nepadedanti išaiškinti nusikaltimą. Tai ypač pabrėžtina kalbant apie nusikalstamų veikų vadovų, organizatorių, nusikalstamų susivienijimų narių, svarbesniųjų liudytojų apklausas.

Planuojant apklausą, yra svarbus apklausos laikas, vieta ir apklausiamojo iškvietimo į apklausą būdas. Laikas pasirenkamas atsižvelgiant į piliečio socialinę padėtį, santykius darbovietėje ir darbo pobūdį. Paprastai tai vyksta darbo laiku, tačiau kartais tenka taikytis prie apklausiamojo galimybių atvykti į apklausą per pietus arba baigiantis darbo dienai.

Apklausos laiką galima panaudoti kaip apklausos taktikos būdo elementą. Apklausą organizuojant nusikalstamos veikos padarymo laiku (apklausos laikas primintų apie nusikaltimą) arba norint sureikšminti iškvietimo į apklausą laiką, nereikėtų taikytis prie apklausiamojo darbo grafiko (užimtumo).

Įstatymas apklausos trukmės nereglamentuoja, bet apklausa be poilsio ir fiziologiniams poreikiams skirtų pertraukų gali nutraukti užmegztą psichologinį ryšį[108].

Apklausos vieta yra tyrėjo, prokuroro arba ikiteisminio tyrimo teisėjo darbo vieta. Praktikoje retai naudojamas atskiras taktinis būdas – apklausa įvykio vietoje. Tai svarbu tais atvejais, kada apklausiamajam, patyrusiam psichologinį ar fizinį poveikį, sunku prisiminti įvykio aplinkybes, ir buvimas toje aplinkoje (aplinka, vaizdai, garsai, kvapai) gali paskatinti įvykių prisiminimo procesą.

Apklausa gali būti organizuota neformalioje aplinkoje, apklausiamojo darbo vietoje ir net gyvenamojoje vietoje (bute).

Apklausos aplinka ir tvarka tyrėjo darbo vietoje turi nuteikti rimtam pokalbiui. Labai dažnai tyrėjo kabinete sukaupta daug įvairių daiktinių įrodymų, ant stalo – baudžiamųjų bylų medžiagos. Kai kurie tyrėjai išblukusius tapetus „papuošia“ kino žvaigždžių, sekso simbolių plakatais ir pan. Visa tai neleidžia pakviestam į apklausą piliečiui susikaupti, o tyrėjui trukdo tinkamai panaudoti pasirinktus taktinius būdus.

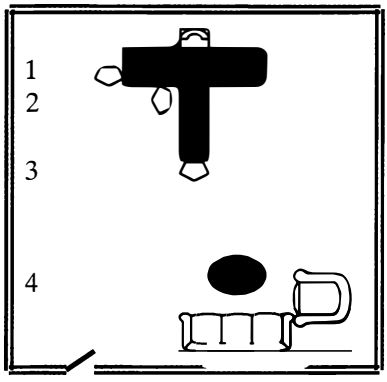
Užmegzto psichologinio ryšio tvarumui turi reikšmės tai, kokią vietą kabinete tyrėjas pasiūlys apklausiamajam. Lietuvos teisėsaugos institucijose ne visos tarnybinės patalpos atitinka reikalavimus, įgyvendinti kriminalistikos rekomendacijas kartais būna sunku. Psichologai išskiria tris psichologinės erdvės zonas: intymią (0,20–0,30 m), privačią – iki 1 metro, socialinę – iki 3 metrų nuo asmens kūno[109]. Dažnai tyrėjai siūlo visiems tą pačią vietą, bet ir tradiciniuose tyrėjų kabinetuose galima rinktis įvairius atstumus. Parodysime tai schemoje (žr. 1 schemą).

---

[108] Plačiau apie tai žr.: Астанова Л. И., Гаръягдыева Э. О времени, месте и участниках допроса // Проблемы первоначального этапа расследования. Сборник научных трудов. – Ташкент, 1986. С. 121.

[109] Панасюк А. Ю. А что у него в подсознании? (12 уроков по психотехнологии проникновения в подсознание собеседника). 4-е изд. – Москва: Дело, 2001. С. 214.

1 schema. **Tyrėjo ir apklausiamojo padėtys**

1 padėtis – tyrėjui iš dešinės (atstumas apie 1–1.5 m.);
2 padėtis – priešais tyrėją (atstumas apie1.5–2 m.);
3 padėtis – priešais tyrėją (atstumas apie 2–3 m.);
4 padėtis – iki 1 m.

Dažniausiai siūlomos pirmos trys padėtys, suteikiančios įvairaus lygio distancijas ne tik fiziniu, bet ir psichologiniu požiūriu.

Iškvietimo į apklausą būdų yra daug, pradedant įprastu šaukimų siuntimu paštu (telegrafu, faksu, asmeniškai įteikiant, atvesdinant), baigiant kvietimais elektroninių laiškų arba SMS (trumpųjų žinučių sistemos) pagalba.

Nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusio Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 182 straipsnyje teigiama, kad asmuo į apklausą gali būti šaukiamas telefonu ar kitais būdais, tačiau tyrėjas negalės jam taikyti proceso prievartos priemonių (atvesdinimo, baudos arba arešto). Pastarosios galimos tik tada, kai asmuo šaukiamas tradiciniu būdu – šaukimu. Galimi šaukimo būdai turi teigiamų ir neigiamų požymių (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. **Šaukimo būdų analizė**

Eil. Nr.	Šaukimo būdas	Teigiamos pusės	Neigiamos pusės
1.	Šaukimo siuntimas paštu	gaunamas šaukimo patvirtinimo dokumentas, suteikiantis galimybę taikyti prievartos priemones	palyginti ilgas laiko tarpas nuo išsiuntimo iki gavimo
2.	Šaukimo įteikimas per kurjerį	gaunamas šaukimo patvirtinimo dokumentas, suteikiantis galimybę taikyti prievartos priemones	nepastebėta

Eil. Nr.	Šaukimo būdas	Teigiamos pusės	Neigiamos pusės
3.	Šaukimo perdavimas per trečiuosius asmenis	abejotinos, labai daug priklauso nuo kviečiamo asmens statuso ir tiriamo nusikalstamos veikos pobūdžio, asmens savybių, taip pat nuo trečiųjų asmenų sąžiningumo	nėra garantijos, kad kaimynas, giminaitis ar bendradarbis perduos; jeigu ir perduos, vengiantys ateiti į apklausą asmenys gali neigti gavę šaukimą o teisinių pasekmių nebus nei kviečiamam, nei trečiajam asmeniui
4.	Šaukimo įteikimas per policijos pareigūną	gaunamas šaukimo patvirtinimo dokumentas, suteikiantis galimybę taikyti prievartos priemones	gali atsirasti tam tikrų sunkumų užmezgant psichologinį kontaktą su apklausiamuoju; policininko atėjimas vertinamas kaip grėsmė ateičiai, pavojus
5.	Šaukimo įteikimas per darbovietės administraciją	šaukiamasis turi tam tikrą papildomą paskatą atvykti pas tyrėją	gali atsirasti tam tikrų sunkumų užmezgant psichologinį kontaktą su apklausiamuoju, nes gali atsirasti neigiamas aspektas bendraujant dėl santykių su teisėsaugos institucija paviešinimo; nėra garantijos dėl šaukimą patvirtinančio dokumento gavimo
6.	Šaukimo įteikimas asmeniškai	gaunamas šaukimo patvirtinimo dokumentas, suteikiantis galimybę taikyti prievartos priemones; galima pastebėti kai kurias šaukiamo asmens gyvenimo aplinkybes	reikia skirti laiko, kurio paprastai labai trūksta

7.	Šaukimas telegrama	gaunamas šaukimo patvirtinimo dokumentas, suteikiantis galimybę taikyti prievartos priemones; greitas įteikimas	gali būti įteikta pavėluotai; šaukiamasis gali nespėti atvykti nurodytu laiku
8.	Šaukimas telefonu	greitas susisiekimas; galima susitarti patogiu abiem pusėms laiku	nėra dokumento apie įteikimą; nepatikimas; pavojus įsivelti į diskusiją dėl šaukimo priežasties ir pan.
9.	Šaukimas faksograma	greitas susisiekimas	gali negauti dėl prasto ryšio; nėra dokumento apie įteikimą; jeigu fakso aparatas darbovietėje, tai gali atsirasti neigiamas aspektas bendraujant dėl santykių su teisėsaugos institucija paviešinimo
10.	Šaukimas SMS žinute (balso paštu)	greitas susisiekimas	nepatikimas; suasmenintas bendravimas; atskleidžiamas tyrėjo ryšio priemonės numeris
11.	Šaukimas elektroniniu paštu	greitas susisiekimas; galima susitarti patogiu abiem pusėms laiku	nėra dokumento apie įteikimą; atskleidžiamas tyrėjo ryšio priemonės numeris; nepatikimas
12.	Atvesdinimas	apklausiamasis pristatomas nurodytu laiku ir į nurodytą vietą	po to sunku užmegzti psichologinį kontaktą; sudaroma konfliktinė apklausos situacija

Baigiant svarstyti šį klausimą galima pasakyti, kad universalaus, visiems tinkamo šaukimo į apklausą būdo nėra. Kiekvienu atveju būtina atsižvelgti į kviečiamo asmens amžių, lytį, darbo grafiką, darbo pobūdį, charakterį bei į apklausos interesus.

Asmuo kviečiamas į apklausą pas pareigūną darbo dienomis ir dienos metu. Neatidėliotinais ir itin išskirtiniais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas turi teisę kviesti bei apklausti asmenį ir poilsio, švenčių dienomis ar nakties metu[110].

Planuojant kelių asmenų apklausas toje pačioje byloje svarbu suplanuoti jų atvykimo eiliškumą, apklausos trukmę ir numatyti kitus susijusius su duotais parodymais veiksmus (akistatas, parodymų patikrinimus vietoje ir t. t.).

Tyrėjo sprendimai dėl iškvietimo į apklausą, apklausos laiko, vietos, asmenų, dalyvausiančių apklausoje, taip pat sprendimai dėl apklausos taktinių būdų ir jos rezultatų fiksavimo metodų taip pat yra reikšmingi[111].

3.1.2. Apklausos darbinis etapas

Griežtos ribos tarp pasirengimo apklausai ir apklausos nėra. Mūsų manymu, pasirengimas gali trukti iki to momento, kai asmuo peržengia tyrėjo darbo kabineto slenkstį. Čia apklausos pasirengimo stadija pereina į apklausos darbinį etapą.

Darbinį apklausos etapą sudaro:

1) psichologinio ryšio su apklausiamuoju užmezgimo (arba anksčiau užmegzto palaikymo) stadija;

2) laisvo pasakojimo stadija;

3) klausimų stadija;

4) apklausos pabaigos stadija.

---

[110] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P .476.

[111] Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики. – Москва: Юридическая литература, 1980. С. 17.

3.1.2.1. Tiesioginio psichologinio ryšio užmezgimas

Apklausa prasideda nuo psichologinio ryšio su apklausiamuoju užmezgimo. Šis klausimas nedaug nagrinėtas kriminalistikos vadovėliuose. Publikacijose, skirtose nagrinėti psichologinio kontakto turinį, dažniausiai pateikiamos tradicinės psichologijos nuostatos[112]. Tuo tarpu psichologinis tarpasmeninių santykių pobūdis labai skiriasi nuo psichologinio tyrėjo ir apklausiamojo santykio pobūdžio.

Psichologinį kontaktą įprastuose santykiuose galima suprasti kaip žmonių bendravimo būdą, paremtą psichologiniais dėsningumais. Toks bendravimas – tai žmonių tarpusavio sąveika, sudėtingi, įvairialypiai žmonių kontaktai.

Psichologinio kontakto turinį sudaro: keitimasis informacija, tarpusavio supratimas (suvokimas) ir abipusis poveikis.

Skiriami trys bendravimo tarpusavio sąveikos aspektai: komunikacinis, interakcinis ir percepcinis[113].

Komunikacinis bendravimo aspektas yra susijęs su informacinio proceso tarp žmonių specifika, partnerių santykiais ir nuostatomis, tikslais, interesais, ketinimais. Svarbi komunikacinio proceso ypatybė yra jų dalyvių noras daryti įtaką vienas kitam, paveikti kito elgesį. Be to, yra ir labai svarbi sąlyga – vienodai suprasti situaciją, tarpusavio bendravimo formą ir pan.

Interakcinio bendravimo aspektas – tai bendras tarpusavio poveikis.

Percepcinis bendravimo aspektas apima kito žmogaus vaizdinį suvokimo procesą: iš fizinių žmogaus požymių sprendžiama apie psichikos savybes ir elgesio ypatybes. Tai padeda pažinti kitą bendravimo subjektą. Tai – suvokimas per regos, klausos, uoslės ir kitus pojūčius.

Skiriami įvairūs žmonių sąveikos tipai. Šie tipai dažnai apibūdinami kaip santaika ir konfliktas.

Išdėstytos bendrosios psichologinio kontakto nuostatos tampa pagrindu užmezgant psichologinį ryšį apklausos metu.

Psichologinis ryšys per apklausą išsiskiria:

1) ypatingu bendravimo subjektų teisiniu, socialiniu-psichologiniu bei moraliniu statusu;

---

[112] Žr.: Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. – Москва, 1995. С. 73–78.

[113] Bendravimo psichologija. Vadovėlis. – Kaunas. Technologija, 2001. P. 58.

2) apibrėžta bendravimo tema (apklausos dalyku);
3) specifiniu subjektų bendravimo mikro ir makroaplinkos poveikiu.

Trumpai juos apžvelgsime.

Ypatingą bendravimo subjektų teisinį, socialinį-psichologinį bei moralinį statusą lemia skirtingas asmenų teisinis statusas. Baudžiamojo proceso įstatymas tyrėjui suteikia ypatingus įgaliojimus apklausos metu ir darant ikiteisminį tyrimą. Jis yra apklausos šeimininkas. Štai keletas būdingų bruožų:

- tyrėjas gali pasirinkti apklausos vietą bei laiką, apklausiamasis – negali;
- tyrėjas gali pasirinkti, išskyrus Baudžiamojo proceso kodekse nurodytus atvejus, kokiam specialistui dalyvauti apklausoje, apklausiamasis – negali;
- tyrėjas gali panaudoti tyrimo tikslams kriminalistinę techniką, apklausiamasis – negali.

Nėra pariteto (lygybės) tarp dialogo subjektų.

Nagrinėjant socialinius-psichologinius tyrėjo ir apklausiamojo skirtumus, reikėtų pirmiausia pabrėžti štai ką:

- apklausiamasis per visą apklausą jaučia psichologinę priklausomybę nuo tyrėjo;
- jis yra lyg tyrėjo „įnamis“, ateina į apklausos vietas, kuriose jis nėra šeimininkas;
- apklausiamąjį slegia žinojimas apie tai, kad tyrėjo „pusėje“ yra baudžiamojo proceso prievartos priemonės;
- apklausiamasis nuolat jaučia tyrėjo viršenybę (ji kartais būna tik menama).

Moraliniu požiūriu tyrėjas yra aukštesnis (arba bent turėtų būti). Tyrėjas – tiesos ieškotojas, o apklausiamąjį labai dažnai slegia moralinė kaltė dėl tiriamo įvykio, kuris paprastai būna amoralus, neteisėtas, nukentėjusiuosius slegia viktimologiniai kaltės aspektai; liudytojai kartais jaučia moralinę kaltę dėl įvykio stebėjimo, sekimo, „kišimosi“ į kito asmens asmeninį gyvenimą ir pan.

Apklausos dalykas gana subtilus, kartais labai nemalonus, dažnai apklausiamojo vertinamas kaip pavojingas.

Kaip žinoma, apklausos dalykas – tai aplinkybės, susijusios su padarytu nusikaltimu. Per apklausą kalbama apie konkrečią nusikalstamą veiką, kurią padarė konkretus žmogus. Bet apklausos metu daž-

nai nevienodai suprantamas ir vertinamas nusikalstamas įvykis. Antai motina, kurios nepilnametis vaikas pavogė iš sandėliuko uogienę arba kitų mažmožių, vagystę paprastai aiškina kaip vaiko išdaigą, o nukentėjusieji mano, kad vagystę padarę vaikai yra banditai ir pan. Kiekvienas pagal savo interesų pobūdį, moralines nuostatas savaip vertina nusikalstamą įvykį. Tyrėjas taip pat vertina nusikalstamą veiką (iš esmės iš oficialių pozicijų, pagal įstatymo raidę ir dvasią), kitaip vertina apklausiamasis (iš savo subjektyvių pozicijų, gali būti konkretūs arba nekonkretūs motyvai). Neretai iš apklausiamųjų tenka girdėti: „visi taip daro“, „kitaip negalėjo pasielgti“ ir pan. Šiuo požiūriu apklausiamųjų parodymai apie įvykį dažniausiai būna objektyvūs ir detalūs, bet įvykio vertinimas savitas, elgesys dažnai vertinamas kaip nenusikalstamas arba tik dalinai nusikalstamas. Ir tyrėjai kartais subjektyviai arba net neobjektyviai vertina įvykį (dėl profesionalumo stokos, dėl asmeninių savybių, kartais net piktybiškai), todėl reikia pabrėžti du dalykus.

Pirma, dažniausiai neteisingai vertinami smurtiniai nusikaltimai (nužudymai, sutuoktinio sužalojimas, iššaginimas ir pan.), kurie paprastai visų apklausos subjektų moraliniu požiūriu vertinami neigiamai.

Antra, svarbus ne tik pradinis nusikalstamos veikos įvertinimas (kvalifikacija), bet įvykio kaip pavojingos veikos vertinimas. Nusikalstamos veikos kvalifikacinių aplinkybių eiliniai žmonės dažniausiai nežino, kvalifikuodami painią nusikalstamą veiką gali klysti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, ir prokurorai, ir teisėjai.

Tyrėjo ir apklausiamojo bendravimo rezultatą lemia valstybinės institucijos galimybės, teisinis šio bendravimo reglamentavimas Baudžiamojo proceso kodekse, kriminalistikos taktikos rekomendacijos ir pareigūno elgesio taisyklės.

Bendravimo rezultatą taip pat lemia nusikalstamos veikos aplinka. Nusikaltimas paprastai paliečia daugelio žmonių interesus. Nebūna taip, kad nusikaltimas vyktų erdvėje, kurioje nėra kitų žmonių, o tik nusikaltėlis(-iai), auka(-os). Svarbu giminės, draugai, pažįstami, darbo bei mokymosi kolektyvai, gyvenamosios vietos bendruomenė, o vadinamųjų ekonominių nusikaltimų aplinka neapribota vien gyvenamosios vietos bendruomenės.

Aplinka, tiesiog jos buvimas jau daro įtaką tyrėjo ir apklausiamojo dialogui. Šį reiškinį sąlygiškai pavadinsime „pasyviu aplinkos

veikimu (įtaka) tyrėjo ir apklausiamojo dialogui“. Praktinėje veikloje tai pasireiškia mintimis: „man nedera prisipažinti“, arba „nemalonu apie tai kalbėti, nes tuo užtraukiu gėdą savo giminėms (bendrijai, kolektyvui)“, arba „apie tai nekalbėsiu, nes pas mus (giminėje, etninėje grupėje ir pan.) taip elgtis nedera“, arba „toks elgesys yra smerkiamas“. Didelį neigiamą poveikį turi teisinis nihilizmas, kuris itin veikia apklausiamųjų nuostatas. Tenka pabrėžti, kad visuomenės teisinis nihilizmas kartais „persiduoda“ tyrėjui ir iškreipia jo elgesį.

Aplinka dažniausiai aktyviai veikia apklausiamojo nuostatas. Tai – įvairūs įkalbinėjimai, grasinimai, smerkimai, papirkinėjimas ir pan. Dabar ypač dažnai grasinama ir net susidorojama su apklausiamaisiais.

Vis dėlto nereikia manyti, kad aplinka vien tik neigiamai veikia apklausiamąjį ir tyrėją. Yra daug pavyzdžių, kada aplinka teigiamai veikia tyrėjo ir apklausiamojo bendravimą. Buvo atvejų, kada tėvai atvesdavo savo nusikaltusius vaikus, kurie nuoširdžiai prisipažindavo ir gailėdavosi dėl savo nusikalstamo elgesio. Būta, kada darbo kolektyvas pasmerkė neteisingą liudytojo elgesį tyrimo metu.

Siekiančiam sušvelninti arba neutralizuoti teisinius, socialiniuspsichologinius bei moralinius skirtumus tarp dialogo (bendravimo) dalyvių tyrėjui tikslinga užmegzti su apklausiamuoju neformalius santykius.

Neformalių tyrėjo ir apklausiamojo santykių esmė grindžiama tuo, kad atsisakoma oficialaus apklausos tono. Neformalūs tyrėjo ir apklausiamojo santykiai taip pat turi ribas, nors ir neįstatymines. Neformalių santykių metu negalima daryti to, kas neatitinka įstatymo, humaniškumo, negalima elgtis taip, kad būtų pažemintas žmogaus, jo giminaičių bei artimųjų orumas, negalima bauginti ir pan. Neformalūs santykiai – tai taktinis būdas, padedantis bendrauti su apklausiamuoju.

Neformaliais tyrėjo ir apklausiamojo santykiais siekiama šių tikslų:

1) švelninti arba neutralizuoti tyrėjo ir apklausiamojo statusą sukuriant abipusį pasitikėjimą, abipusės pagarbos ir supratimo aplinką;
2) stengtis kuo objektyviau įvertinti nusikaltimą ir tuo pačiu švelninti, neutralizuoti bei įvertinti problemas – suartinti nuostatas (pozicijas) dėl bendravimo dalyko suvokimo bei jo įvertinimo;

3) užkirsti kelią, neutralizuoti bei švelninti aplinkos poveikį bendravimo procesui.

Tyrėjas neformalių santykių tarp jo ir apklausiamojo metu gali skatinti apklausiamojo teigiamus asmenybės bruožus (meilę tėvams, broliams, žmonai, pomėgius, teigiamas charakterio savybes ir pan.).

Iš kitos pusės tyrėjas turi įrodyti (o ne deklaruoti) savo objektyvumą, nešališkumą. Paprastai apklausiamieji pažadais nelabai tiki. Viena iš menko pasitikėjimo pareigūnais priežasčių, mūsų manymu, yra ta, kad apklausiamieji netiki aukšta tyrėjo morale.

Aiškinantis ir vertinant nusikaltimą, kurio aplinkybės tiriamos, visų pirma reikia atkreipti apklausiamųjų dėmesį, kad nusikaltimu daroma žala ne tik nukentėjusiems, bet ir kaltininkui, jo šeimai, artimiesiems. Reikia stengtis įrodyti, kad problemas buvo galima išspręsti kitais – nenusikalstamais – veiksmais, kad nusikalstamą veiką daryti buvo nenaudinga.

Saugant nuo neigiamos aplinkos įtakos, reikėtų pabrėžti, kad atsakomybė už padarytą nusikalstamą veiką arba už neteisingų parodymų davimą teks apklausiamajam, o ne jo „patarėjams“. Be to, reikia išaiškinti apklausiamajam tokių asmenų patarimų žalingumą bei tų asmenų tikslus ir pan.

Ne viską galima pasiekti neformalių santykių pagalba, dažnai reikia papildomų pastangų.

Manytume, kad reikia užkirsti kelią apklausiamųjų papirkinėjimui, grasinimui, bauginimui, smurto naudojimui prieš juos. Tam reikia panaudoti ikiteisminio tyrimo (ginant, jeigu yra pagrindas, galima net patraukti baudžiamojon atsakomybėn) ir operatyviąsias priemones.

Tyrėjas taip pat privalo pašalinti kliūtis, kurios trukdo apklausiamajam duoti teisingus parodymus bei skatinti aplinkybes, padedančias duoti teisingus parodymus.

Tyrėjo pastangos gali pasiekti tikslą sudarius palankią psichologinę apklausos situaciją. Tokia situacija apibūdinama kaip apklausos dalyvių kooperacija arba santaika. Kartais tarp tyrėjo ir apklausiamojo nusistovi palankūs santykiai ir be tyrėjo pastangų; tiesiog apklausiamieji be jokios ikiteisminio tyrimo tyrėjų įtakos į apklausą jau ateina pasiryžę duoti teisingus parodymus. Tai dažniausiai atsitinka apklausiant įtariamuosius dėl netyčinių nusikaltimų ir liudytojus bei nu-

kentėjusiuosius – įstatymui paklusnius piliečius. Būna atvejų, kada apklausiamieji bijo ir todėl nekonfliktuoja su tyrėju.

Deja, ne visuomet tyrėjo pastangas lydi sėkmė, ne visuomet tenka apklausti teisingus parodymus duodančius įtariamuosius ir įstatymui paklusnius liudytojus bei nukentėjusiuosius. Tais atvejais apklausa dažniausiai vyksta nepalankioje konfliktinėje aplinkoje.

Kalbant apie apklausos psichologinio kontakto ypatumus, reikėtų priminti, kad rengiant apklausos procesą, užmezgant psichologinį ryšį reikia atsižvelgti į aplinkybes, trukdančias bei skatinančias teisingus parodymus.

Taigi psichologinio ryšio užmezgimas yra dvejopo pobūdžio procesas: tyrėjas stebi apklausiamąjį, apklausiamasis – tyrėją. Jeigu tyrėjas su apklausiamuoju susiduria pirmą kartą, anksčiau nebendravo (nei atliekant kratas, nei apžiūros metu ir pan.), bendravimo rezultatas gali lemti tolesnį nusikaltimų tyrimą. Čia viskas svarbu: ir apklausiamojo būsena (nuovargis, nervingumas, net pagiringumas), elgesys (iššaukiantis, santūrus, paslaugus ir pan.), apranga (tvarkinga, netvarkinga, iššaukianti, kukli ir pan.), laikysena, replikavimo būdas ir pan.

Kitas apklausos psichologinio kontakto ypatumas – psichologinis barjeras, kuris atsiranda apklausos metu. Apklausiamajam reikia padėti jį įveikti.

Labai svarbu užmegzti psichologinį ryšį apklausos pradžioje. Tai turi didelę reikšmę, nes užmezgus psichologinį kontaktą išgaunamas „tiesos momentas“.

Galvojama, kad psichologinis ryšys tarp tyrėjo ir apklausiamojo užmezgamas tuo metu, kada tyrėjo pakviestas apklausiamasis atvyksta į apklausą, t. y. pačioje apklausos pradžioje. Šis požiūris koreguotinas. Negalima psichologinio ryšio pradžią suvokti vienareikšmiškai bei tiesmukiškai. Čia gali būti keletas variantų. Vienas iš tokių variantų – kai psichologinio kontakto užmezgimo pradžia reikia laikyti apklausos pradžią, bet šią nuostatą reikėtų patikslinti viena sąlyga – jeigu tyrėjas ir apklausiamasis susitinka pirmą kartą. Tais atvejais, kada tyrėjas ir apklausiamasis susitiko anksčiau (darant kratą, apžiūrint įvykio vietą, atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus), psichologinio ryšio pradžia reikia laikyti pirmą susitikimą. Tai aiškinama tuo, kad nuomonė apie apklausos dalyvius sudaroma per pirmąjį pasimatymą. Pirmas įspūdis yra pats stipriausias. Nereikėtų pamiršti, kad tyrėjo veiks-

mai (tikslumas, elgesio santūrumas, darbo atlikimo tvarkingumas ir pan.) fiksuojami apklausiamųjų sąmonėje. Pakoreguoti pirmą įspūdį, kurį padaro tyrėjas liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam, yra sunku. Mes esame minėję, kad svarbu, jog apklausiamasis pasitikėtų tyrėju. Pasitikėjimas – vienas iš veiksnių, skatinančių duoti teisingus parodymus bei būtina sąlyga teigiamam psichologiniam ryšiui, todėl reikėtų priminti tyrėjams, dirbantiems rajonuose, kuriuose ikiteisminio tyrimo tyrėjų yra mažai ir žmonės vieni kitus pažįsta, kad būtina kontroliuoti savo elgesį, t. y. elgtis buityje padoriai, vengti veiksmų, kurie gali sukompromituoti, nes kitaip bus labai sunku užmegzti teigiamą ryšį su apklausiamais gyventojais.

Tyrėjas gali atkreipti dėmesį į apklausiamojo elgseną tik jam peržengus kabineto slenkstį: koks apklausiamasis – ryžtingas, besipiktinantis išdrįsusiais iškviesti jį į apklausą, nenorintis bendrauti ir gaišti laiką niekams; familiarus; mandagus, supratingas be nuolankumo, išlaikantis savigarbą; kuklus, neryžtingas, bijantis ir pan. Visais atvejais, kurie gali turėti įvairių psichologinių atspalvių, tyrėjas turėtų sulaikyti emocijas, reikiamu momentu padrąsinti asmenį nuotaikingu pasisveikinimu arba tam tikrais atvejais griežtu tonu pasisveikinti bei pasiūlyti prisėsti ir pan. Tyrėjas turėtų vengti emociškai atspindėti į apklausą atėjusio asmens nuotaiką.

Siekiant palaikyti psichologinį ryšį, siūloma pakalbinti atvykusį į apklausą apie kelionę, orą, transporto spūstis, vakar įvykusius nepolitinius, sportinius, kultūrinius įvykius atsižvelgiant į asmens amžių, išsilavinimą, interesus.

Į psichologinio ryšio užmezgimo stadiją pagrįstai įtraukiamas asmenybės nustatymas, kai tyrėjas paprašo asmens tapatybę patvirtinančio dokumento (paso, asmens tapatybės kortelės, vairuotojo pažymėjimo, t. y. dokumento, kuriame yra: asmens nuotrauka, vardas, pavardė, asmens kodas, dokumento serija ir numeris, institucijos, išdavusios dokumentą, pavadinimas, išdavimo data, spaudas). Po to tyrėjas turėtų mandagiai paaiškinti, kokiam veiksmui atlikti atvyko asmuo, išaiškinti jo teises ir pareigas bei įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Šioje stadijoje tyrėjai dažnai tiesiog pateikia Baudžiamojo proceso kodeksą ar apklausos protokolo blanko dalį su atitinkamu straipsniu ar jo išrašu. Tai yra taktinė klaida. Per tokį trumpą laiką asmuo nesugeba sukaupti dėmesio,

įdėmiai perskaityti, suprasti teisinį tekstą ir įvertinti jį. Pasekmė – psichologinis nepasitenkinimas, neigiamos emocijos, asmuo užsidaro savyje, tyrėjas praranda ryšį su apklausiamuoju. Įtaigus aiškinamasis pokalbis, kai tyrėjas mato piliečio reakciją į pasakytus žodžius, leidžia jam operatyviai reaguoti į apklausiamojo mimiką, judesius, iš kurių galima suprasti, ar aiškinami dalykai suprantami.

Būtina nepamiršti surašyti kitus apklausiamojo duomenis, jį charakterizuojančią informaciją[114] bei paprašyti pasirašyti patvirtinant tai, kad jam išaiškintos jo teisės ir jis įspėtas dėl baudžiamosios atsakomybės.

Baigiant nagrinėti psichologinį kontaktą būtų galima glaustai išvardinti psichologinio ryšio palaikymo apklausos metu pagrindinius taktinius būdus:

a) įtikinti apklausiamąjį, kad tyrėjas yra nešališkas, siekia objektyviai nustatyti tiesą;
b) suinteresuoti apklausiamąjį duoti parodymus bei bendrauti su tyrėju;
c) rūpintis apklausiamojo teisėmis (netingėti išaiškinti jo teises, paklausti, ar suprato, pasiteirauti dėl planų artimiausiu laiku, ar suderinta su darbdaviu ir pan.);
d) sudaryti ir palaikyti ramią ir dalykišką apklausos nuotaiką (vengti reikšti emocijas, laidyti pašaipias replikas, pasakoti anekdotus, ypač neliečiančius šio įvykio ir pan.);
e) apklausos metu būti taktiškam, kalbėti taisyklingai (pagarbiai, be familiarumo kreiptis, be reikalo nenaudoti slengo, nepertraukinėti ir pan.).

---

[114] Baudžiamojo proceso kodeksas nurodo tyrėjui išsiaiškinti apklausiamojo asmenį charakterizuojančią informaciją. Generalinė prokuratūra parengė apklausos protokolo blanką, kuriame nurodytina ne tik tautybė, išsilavinimas, šeimyninė padėtis, bet ir duomenys apie teistumą. Mūsų manymu, turėtų būti pabrėžiamas teistumas už melagingus parodymus, tai labai svarbu sprendžiant dėl pasitikėjimo liudytojo ar nukentėjusiojo parodymais. Kita vertus, asmenį charakterizuojantys duomenys nėra tokie, už kurių nepateikimą gali kilti baudžiamoji ar kita atsakomybė, todėl jų reikalavimas iš apklausiamojo teisiškai nepagrįstas, o taktiškai gali būti nenaudingas.

3.1.2.2. Laisvo pasakojimo stadija

Po įžanginių žodžių tyrėjas pasiūlo apklausiamajam laisvai papasakoti apie jam žinomas aplinkybes. Toks pasiūlymas išreiškiamas klausimu ar sakiniu, kuris neturėtų būti menantis. Pavyzdžiui, tyrėjas klausia:

– Ar žinote, dėl kokio įvykio jūs pakviestas į apklausą?
– Taip.
– Kas Jums žinoma apie tai?

Kai apklausiamasis negali konkretizuoti įvykio arba išskirti tyrėją dominantį įvykį iš stebėtų įvykių gausos, arba tas įvykis buvo seniai ir apie jį reikia priminti apklausiamajam, tyrėjas gali pasakyti:

– Prašau Jūsų papasakoti apie penktadienį prie Jūsų namų įvykusį atsitikimą,

arba:

– Ką Jūs prisimenate apie 2003 metų lapkričio mėnesio įvykį troleibuse?

Paprastai apklausiamajam pakanka priminti vieną kitą aplinkybę, taip sužadinant jo atmintyje prisiminimus. Be abejo, gali būti situacijų, kai apklausiamasis sunkiai atsimena įvykius, tačiau klausinėjant jį atskleisti visus esminius įvykio aspektus ir juolab detales yra grubi taktinė klaida.

Tyrėjas klausosi apklausiamojo laisvo pasakojimo, stebi ir analizuoja jo elgesį (atpasakojimo toną, pasakojimo būdą, veido išraišką, gestus, kalbos raiškumą). Tai savo ruožtu padeda tyrėjui įvertinti parodymų nuoširdumą, pasirengti tolimesnei apklausos stadijai, jis gali pasižymėti neaiškius klausimus, prieštaravimus ir pan.

Šioje stadijoje tyrėjas naudoja taktinius būdus, kurie padeda:

– nenukrypti nuo apklausos dalyko;
– išlaikyti pasakojimo loginę seką;
– pakreipti laisvą pasakojimą reikiama tema;
– prisiminti tam tikras aplinkybes;
– sukelti tam tikras asociacijas, padėti atgaminti atmintyje tam tikrus faktus ir pan.

3.1.2.3. Klausimų stadija

Apklausa yra toks tyrimo veiksmas, kurio įrodymų rinkimo būdo esmę sudaro klausinėjimo metodas[115].

Po laisvo pasakojimo, jeigu būtina, teikiami klausimai apklausiamajam ir išklausomi jo atsakymai į klausimus. Klausimai apklausiamiesiems turi būti formuluojami aiškiai, nedviprasmiškai, suprantamai, korektiškai, neįžeidžiant apklausiamųjų. Į pateiktą žodžiu klausimą turi būti pateikiamas vienas atsakymo variantas. Kitas dalykas, kad apklausiamieji dažnai atsako, kad neprisimena. Suprantama, kad kiekvienam apklausiamajam pateikiami individualūs klausimai. Klausimai išplaukia iš apklausiamojo laisvo pasakojimo (atpasakojimo) turinio kokybės. Klausimai gali būti konkretizuojantys (detalizuojantys) laisvą pasakojimą, tikslinantys jį, taip pat ir kontroliuojantys. Klausimus galima skirstyti į tiesioginius ir netiesioginius. Pirmieji klausimai paprastai pateikiami atsižvelgiant į laisvo pasakojimo metu gautą informaciją ir ją tikslinant, detalizuojant. Netiesioginiai klausimai teikiami tuomet, kai apklausiamasis nepateikia duomenų apie dalykus, kuriuos, tyrėjo nuomone, žino, arba atvirkščiai, kai tyrėjas neturi pakankamai duomenų, tačiau nori sudaryti įvaizdį, kad žino daugiau, negu pasakė pateikdamas klausimą. Pagal įtaigos laipsnį klausimai skirstomi į kelias grupes[116]:

1. Neutralūs. Atsakymus į šiuos klausimus apklausiamasis formuluoja laisvai savo nuožiūra.

2. Skirstomieji (arba-arba).

3. Alternatyvūs. Tai klausimai, reikalaujantys teigiamo arba neigiamo atsakymo.

4. Su pasirinkimo teise. Tyrėjas pateikia klausimą, kuriame yra netiesioginis atsakymas, kurio laukia tyrėjas (pvz.: Ar tikrai jus užpuolęs su peiliu vyras buvo su kepure?). Tai – netiesioginės įtaigos klausimas.

5. Atsakymą menantys klausimai. (Ar Jonaitis buvo nusikalstamos veikos vietoje? Reikėtų formuluoti taip: Ką matėte nusikalstamos veikos vietoje?).

---

[115] Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – Москва, 2001. С. 73–74.

[116] Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. – Москва, 1996. С. 238.

6. Melagingo turinio. Tai – klausimai su vadinamaisiais „spąstais“. Tai – psichinės prievartos atspalvio neleistini klausimai (pvz., Ar Jonaitis buvo girtas nusikalstamos veikos metu? Tuo tarpu byloje nėra jokių duomenų apie Jonaičio dalyvavimą nusikalstamoje veikoje).

Klausimus rekomenduojama formuluoti:

a) tiksliai, aiškiai, konkrečiai, trumpai;

b) vengiant atsakymo krypties (negali būti menantys);

c) neklaidinant apklausiamojo;

d) neįžeidžiant ir nežeminant asmens;

e) nevertinant įvykio, vengiant vertinamųjų teiginių;

f) skatinant vienareikšmį atsakymą.

Klausimai gali būti pateikiami:

a) chronologine tvarka;

b) atbuline tvarka;

c) loginiu būdu, t. y. susiejus su įvykio logine prasme arba atsižvelgiant į apklausos pobūdį (pagrindinis, papildomas, patikslinamasis, kontrolinis, įrodantis kaltę);

d) nesilaikant eiliškumo;

e) psichologiniu pagrindu (atsižvelgiant į apklausiamojo psichinę ir emocinę būseną).

Ne kartą teko matyti, kaip patyręs tyrėjas, pertraukinėdamas apklausiamojo laisvą pasakojimą pateikdavo patikslinamuosius klausimus ir tuo pat metu spausdindavo apklausos protokolą. Viena vertus, tai rodo, kad tyrėjas yra gerai susipažinęs su bylos medžiaga, turi didelę apklausos patirtį ir darbo stažą (kartais tai laikoma „aukštuoju tyrėjo pilotažu“). Tačiau, kitaip pažvelgus, tai rodo nepagarbą apklausiamajam, jo duodamiems parodymams; tai rodo, kad tyrėjas apkrautas darbu ir neturi laiko kurti taktines kombinacijas ir būdus; tai rodo, kad tyrėjo materialinis ir techninis (įskaitant ir pagalbininkus) aprūpinimas prastas; tai gali rodyti, kad tyrėjas iš anksto numano bylos baigtį ir apklausiamojo žinių turinį. Bendrai tai turėtų būti vertinama neigiamai.

Šioje stadijoje tyrėjas turi suteikti galimybę gynėjui, specialistui (kai jis dalyvauja) pateikti klausimų apklausiamajam. Kiekvienas jų klausimas turi būti užfiksuotas pažymint, kas pateikė klausimą.

Tyrėjas turi atkreipti dėmesį ir fiksuoti kiekvieną klausimą. Kartais gynėjai atšaukia pateiktą klausimą ir prašo neatsakinėti į jį. Tai – gynėjų naudojamas neleistinas taktinis būdas – patarimas, koreguojantis įtariamojo parodymus tyrimo veiksmo metu.

Specialistas turi formuluoti klausimus nenaudodamas specialiosios terminologijos. Klausimai gali būti siejami su veiksmų būdu, nusikaltimo mechanizmu, įrankių ir priemonių pagaminimo (įsigijimo) būdu ir pan.

3.2. Apklausos taktiniai būdai

Apklausinėjimas – tai smegenų kova, kurią nugali tas, kuris yra miklesnis, kuris labiau atkreipia dėmesį į smulkmenas, kuris logiškiau suvokia įvairias gyvenimo apystovų paslaptis. Nugali tas, kuris geriau pažįsta žmones, kuris turi geresnę atmintą ir sąmoją, kuris nesigaili triūso gerai ištirti bylą. Tam uždaviniui atlikti policininkas – be asmeninių savybių – turi būti gerai susipažinęs su įvairiais apklausinėjimo metodais.

Vyrmantas [117]

Beveik kiekviename kriminalistikos vadovėlyje rašoma apie kriminalistinius taktinius būdus, pateikiama ir jų samprata. Dažniausiai kriminalistinis taktinis būdas yra formuluojamas taip: „Taktinis būdas – tai racionaliausiais, efektyviausias tyrėjo veikimo būdas (elgesys), kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią tyrimo situaciją ir kuriuo pasiekiamas optimalus rezultatas“[118]. Mūsų manymu, šia kriminalistikos taktinio būdo definicija galima remtis kaip pagrindu.

Atsižvelgdami į bendrą kriminalistinio taktinio būdo sąvoką galime suformuluoti ir apklausos taktinio būdo sąvoką: apklausos taktinis būdas – tai racionaliausiais, efektyviausias tyrėjo veikimo būdas (elgesys), kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią apklausos situaciją ir kuriuo pasiekiamas optimalus apklausos rezultatas.

Kadangi apklausos situacijos būna skirtingos, tyrėjas gali tikėtis sėkmingų apklausos rezultatų tik tuomet, jeigu tarpiniam uždaviniui išspręsti taikys grupę taktinių būdų, iš kurių kiekvienas turi savitą turinį, pavaldų bendriems apklausos tikslams[119].

---

[117] Vyrmantas. Įtariamųjų apklausinėjimas // Policija. 1930. Nr. 18. P. 346.

[118] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 172.

[119] Лосев Д. М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых. Автореф. канд. диссерт. – Москва, 1982. С. 8.

Reikėtų išsiaiškinti, kas yra situacija ir kas yra apklausos situacija.

Apklausos situacijos problema visų pirma yra praktinė problema, nes apklausos situacijose tyrėjui tenka būti beveik kas dieną. Bet apklausos situacijos problema kartu yra ir teorinė problema, nes nuomonė apie ją nėra aiškiai išsakyta literatūroje: situacija dažniausiai suprantama kaip aplinkybių visuma[120], tačiau čia pat situacija aiškinama kaip padėtis (situacija – padėtis). Kriminalistikos tikslais aiškinantis apklausos situacijos sąvoką svarbu nustatyti, ką reiškia žodis „aplinkybės". Aplinkybės, kaip nurodyta literatūroje, tai – įvairūs reiškiniai, tarp jų minimi ir santykiai[121]. Nagrinėjant apklausos situacijos sąvoką, situaciją reikėtų suprasti kaip santykius, kurie susidaro apklausiant įtariamuosius, kaltinamuosius, liudytojus ir kitus proceso dalyvius. Mes nelinkę apklausos situaciją sutapatinti su susiklosčiusia padėtimi atliekant apklausą, todėl negalime sutikti su tais autoriais, kurie tyrimo situaciją sutapatina su bylos padėtimi tiriant nusikalstamas veikas[122]. Tyrimo situacija atliekant atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus sutapatinama su esama padėtimi ir lietuviškame vadovėlyje[123]. Reikia skirti ikiteisminio tyrimo veiksmo situaciją nuo nusikalstamos veikos tyrimo situacijos[124]. Padėtis (būklė), aplinka, susiklosčiusi atliekant atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus, apibūdina tuos reiškinius ir santykius, kurie susidaro apklausos proceso metu. Padėtis yra situacijos atspindys. Iš padėties (aplinkos), susiklosčiusios apklausiant žmogų, galime spręsti apie apklausos pobūdį. Antai kaltinamojo atsisakymas duoti parodymus apibūdina apklausos situaciją – ji įvardija-

---

[120] Žr.: Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 32.

[121] Žr.: Ожегов В. И. Словарь русского языка. – Москва, 1963. Р. 348.

[122] Žr.: Образцов В. А., Ястребов В. В. Актуальные направления криминалистической методики и тактики расследования преступлений // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования. – Москва, 1978. С. 7, 21; Танасевич В. Т. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственной ситуации для методики расследования / Актуальные направления советской криминалистики. – Москва, 1979. С. 31; Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение. – Волгоград, 1988. С. 5.

[123] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 229.

[124] Apie nusikaltimo situaciją skaitykite: Kuklianskis S. Teorinės tyrimo situacijos problemos // Kriminalinė justicija. 1996. Nr. 5. P. 90–100; Kuklianskis S., Matulienė S. Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata // Jurisprudencija. 2002. T. 29(21). P. 54–56.

ma kaip nekonfliktinė. Atsižvelgiant į konkrečių nusikaltimų tyrimo savitumus, minėta situacija dažniausiai susidaro, kai tyrėjo ir kaltinamojo santykiai įtempti arba kai įtariamasis nėra suinteresuotas, kad būtų nustatyta tiesa (prieštaravimai tarp tyrėjo ir kaltinamojo interesų, tikslų ir pan.).

Svarbu įsisąmoninti, kad apklausos situacija itin dinamiška. Jos trukmė nepastovi. Ji keičiasi arba keičiama keičiantis arba pakeitus (pasikeitus) situaciją lemiančias sąlygas. Apklausiant žmones, keičiantis aplinkybėms, kinta ir apklausos situacija.

Apibendrinus tai, kas pasakyta apie apklausos situacijas, galima suformuluoti, kad **apklausos situacija yra visuma aplinkybių (reiškinių, santykių), atsirandančių apibrėžtu laiku apklausos procese.**

Apklausos situacijas pagal turinį galima skirstyti į konfliktines, nekonfliktines (taikias) ir neutralias.

Konfliktinės tyrimo situacijos dažniausiai susidaro, kai tyrėjo ir kitų proceso dalyvių (liudytojų, įtariamojo, kaltinamojo ir pan.) interesai nesutampa. Kartais konfliktinė situacija suprantama kaip situacija, kai proceso dalyviai išreiškia nepagarbą vienas kitam arba elgiasi agresyviai. Tokias situacijas santykinai galima pavadinti agresyviomis konfliktinėmis apklausos (tyrimo) situacijomis. Tačiau labai dažnai konfliktinės apklausos (tyrimo) situacijos būna be agresyvumo ir be įžeidinėjimo požymių. Jas galima būtu pavadinti tyliomis konfliktinėmis tyrimo situacijomis. Jos pasireiškia tuo, kad atsisakoma duoti parodymus, slepiama tiesa, neigiamos pagrindinės (esminės) nusikalstamos veikos detalės, nepateikiami ir slepiami įrodymai, apklausiamieji sąmoningai klaidina tyrėją ir pan. Visa tai daroma be triukšmo, „kultūringai“ ir santūriai. Kartais tai slepiama po geranoriškumo skraiste ir pan. Tokios tylios konfliktinės situacijos yra gana pavojingos, nes jas atpažinti ir įveikti būna sunkiau negu agresyvias konfliktines situacijas. Tylios konfliktinės situacijos dažniausiai būna racionalaus pobūdžio: elgesys apgalvotas, savanaudiškas, pasirūpinta „užnugariu“ – dėl viso pikto parengti melagingi liudytojai, o kaltės įrodymai sunaikinti arba paslėpti. Agresyvios konfliktinės situacijos dažniau pagrįstos proceso dalyvių emocijomis.

Nekonfliktinės situacijos dažniausiai atsiranda tada, kai proceso dalyvių ir tyrėjo interesai iš esmės sutampa (nėra esminių prieštaravimų). Ir vieni, ir kiti proceso dalyviai suinteresuoti nustatyti objektyvią tiesą, prieštaravimų pavyko išvengti.

Kriminalistikos literatūroje atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų tyrimo situacijos pagal turinį dažniausiai skirstomos tik į konfliktines ir nekonfliktines[125], pamirštamos labai dažnai pasitaikančios neutralios apklausos situacijos. Jas galima apibūdinti kaip situacijas, susidarančias tarp tyrėjo ir kitų apklausos dalyvių, kai jų interesai iš esmės nėra skirtingi, bet bendradarbiauti jie nelabai nori. Pavyzdžiui, liudytojas nesuinteresuotas bylos baigtimi, bet nelinkęs (dėl jam vienam žinomų aplinkybių) atskleisti tai, kas jam žinoma. Paprastai toks liudytojas laukia tyrėjo klausimų, o jeigu tyrėjas nepaklausia, žinomus faktus nutyli. Toks liudytojas nėra piktavališkai nusprendęs slėpti faktus nuo tyrėjo: slėpti – ne, bet nutylėti, jeigu nepaklaus, – taip. Panašios situacijos susidaro ir tarp tyrėjo bei kai kurių įtariamųjų. Dažnai iš įtariamųjų tenka girdėti: „jeigu įrodys, prisipažinsiu“ arba „prisipažinsiu tik tai, kas įrodyta“.

Apklausos situacijos dar skirstomos pagal informaciją apie situacijos apimtį į individualias ir tipines.

Konkretaus ikiteisminio tyrimo veiksmo situacija visuomet būna individuali. Tai priklauso nuo daugelio konkretų nusikaltimą lėmusių veiksnių, asmenų, įtrauktų į nusikaltimą, bei konkretaus tyrėjo savybių. Atliekant konkrečius atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus susidarančios situacijos būna skirtingos.

Apibendrinus daugelį individualių apklausos situacijų pagal visus požymius ir turinį yra konstruojamos tipinės situacijos. Tai – dažniausiai pasitaikančios situacijos, tačiau jų negalima sutapatinti su individualiomis situacijomis. Jos yra svarbios rengiant kriminalistikos rekomendacijas.

Apibendrinant pravartu pažymėti tris dalykus:

Pirma, griežtos ribos tarp įvairios būsenos apklausos situacijų nėra, perėjimas iš vienos į kitą būseną gali įvykti bet kurioje apklausos stadijoje. Apklausa, kaip minėta, – dinamiškas reiškinys, jo metu tyrėjui tenka didžiulė įtampa.

Antra, nekonfliktinė (taiki) situacija savaime dažniausiai nesusidaro. Tai – tyrėjo nuopelnas. Sudarydamas nekonfliktinę (santaikos) situaciją tyrėjas iš esmės įgyvendina kriminalistikos rekomendacijas, savo darbe naudoja kriminalistinius taktinius ir techninius būdus.

---

[125] Žr.: Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение. – Волгоград, 1988. С. 7.

Trečia, konfliktinei situacijai įveikti neužtenka tų būdų, kurie nurodyti aprašant santaikos situacijos sudarymą, tam reikia naudoti daug sudėtingesnius būdus.

3.2.1. Apklausos taktiniai būdai nekonfliktinėje situacijoje

Tik nustačius su apklausiamuoju abipusiu pasitikėjimu[126] grįstą psichologinį ryšį[127], sudarius nekonfliktinę situaciją, prasideda apklausos dalykinė (procesinė) dalis. Po to, kai buvo užmegztas teigiamas psichologinis ryšys, būtina pasistengti gauti kuo teisingesnius parodymus. Panašiai tokio paties tikslo siekiama konfliktinės situacijos per apklausą metu. Bet esama esminių skirtumų tarp parodymų gavimo (davimo) nekonfliktinėje situacijoje ir konfliktinėje situacijoje. Pagrindinis – tai, kad konfliktinėje situacijoje tyčia (sąmoningai) iškreipiama tiesa, o nekonfliktinėje situacijoje susiduriama su apsirikimu (nesąmoningu tiesos iškraipymu). Per kiekvieną apklausą tyrėjas turi įminti mįslę, ar apklausiamasis meluoja, ar apsirinka.

Kyla labai opi problema, kaip atskirti melą nuo apsirikimo. Literatūroje nurodyta problema labai retai aprašoma[128], arba aprašoma daugiausia psichologiniu požiūriu[129]. Keli požymiai gali padėti atskirti melą nuo nesąmoningo klydimo.

3.2.1.1. Apsirikimas ir melas

Apsirikimui ir melui yra būdingas nukrypimas nuo tiesos, informacijos iškraipymas. Apsirikimo priežastis dažniausiai lemia neadekvatus jutimas, suvokimas bei mąstymo ar parodymų atgaminimo defektai. Asmens apsirikimo priežastys:

– klaidingai arba vienpusiškai pajuto, matė, girdėjo, užuodė, užčiuopė patį įvykį, faktą, reiškinį ir pan.;

---

[126] Abipusis pasitikėjimas yra sąlyginis, absoliutaus pasitikėjimo tarp apklausiančiojo ir apklausiamojo negali būti, to neleidžia skirtingas jų statusas.

[127] Apie taktinius būdus siekiant nustatyti teigiamą psichologinį kontaktą jau kalbėta.

[128] Palskys E. Melo problema teisėje // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 1. P. 42–48.

[129] Ekman P. Telling lies. Clues to Deceit in the Market place, Politics, and Marriage. – New York, London, 1992.

- neadekvačiai suvokė įvykį (faktą, reiškinį ir pan.) dėl asmenybės savybių ar psichologinės būsenos[130];
- mąstymas apie įvykį (faktą, reiškinį ir pan.) buvo neadekvatus suvokimui, apklausiamasis nesugeba adekvačiai mąstyti (fantazuoja, prideda savo);
- informacija apie įvykį (faktą, reiškinį ir pan.) neišliko atmintyje dėl atminties sutrikimo arba objektyvių aplinkybių (nauja, ryškesnė informacija ištrynė, užgožė seną informaciją, laikas, praėjęs nuo įvykio ir pan.);
- apklausiamasis nesugebėjo suformuluoti ir perteikti turimą informaciją.

Gali būti ir kitų apsirikimo priežasčių ir sąlygų.

Melas apskritai suprantamas kaip sąmoningas tikrovės iškreipimas, tyčia pasakyta neteisybė, netiesa, apgaulė. Tuo melas skiriasi nuo sąžiningo klydimo, fantazavimo, lengvabūdiško pagyrūniškumo. Teisiniu požiūriu melas – visada sąmoninga, valinga žmogaus veikla, kuria siekiama tam tikro rezultato: suklaidinti, apgauti kitą iš to turint turtinės ar kitokios naudos, išvengti nemalonumų, atsakomybės ir pan. Čia susilieja ir loginis-pažintinis, ir etinis, ir psichologinis melo aspektai.

Žinoma daug melo formų. Paprastai jos skirstomos pagal tai, kokiu laipsniu iškreipiama tikrovė. Taigi galima kalbėti apie visišką ir dalinį melą. Pirmuoju atveju kieno nors pranešamos žinios visiškai neatitinka tikrovės (pranešėjo nurodytų faktų iš tikrųjų nebuvo, jie išgalvoti). Prie visiško melo priskirtinos ir tokios melo atmainos, kai pranešėjas sąmoningai neigia iš tikrųjų buvusius ir jam gerai žinomus faktus, kai patvirtina ištisai melagingą informaciją ir pan. Antruoju atveju tikrovė iškreipiama tik iš dalies, kada sąmoningai nutylimi, nuslepiami kurie nors faktai, tikrieji faktai iškreipiami, pakeičiami ar papildomi išgalvotais ir kt.[131]

Dažniausiai melas pateikiamas žodine (verbaline) arba rašytine forma. Bet ne tik kalba yra melo laidininkas – juo gali būti ir veiksmai. Inscenizacija, simuliacija, dezinformacija, apsimetimas – taip pat nuo seno žinomos melo formos, su kuriomis tekdavo susidurti įvairių laikų teisininkams.

---

[130] Криминалистика. Техника, тактика и методика расследования преступлений. Т. 2. – Волгоград, 1994. С. 161.

[131] Palskys E. Melo problema teisėje // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 1. P. 42.

Melas – tai valingas ir sąmoningas nukrypimas nuo tiesos (visiškai ar dalimis). Apklausiamasis, duodamas neteisingus parodymus, ne tik suvokia, kad sako netiesą (dalinę tiesą), bet siekia klaidinti tyrėją. Melas pasireiškia tik parodymų formavimosi paskutinėje stadijoje – parodymų formulavimo stadijoje.

Apklausiamojo valingas sprendimas iškraipyti informaciją turi savo motyvus, kurie gali būti įvairūs[132]:

- baimė pabloginti santykius su kitais asmenimis, kurie figūruoja byloje;
- siekis nuslėpti savo nedorą ar neteisėtą elgesį;
- siekis sušvelninti įtariamojo padėtį dėl draugiškų, giminystės ar kitų santykių;
- klaidingas savo veiksmų vertinimas laikant juos nusikalstamais ir siekis tai nuslėpti;
- siekis dalyvauti procese ir pan.

Galima suformuluoti požymius, atskirsiančius apsirikimą nuo melo.

Nukrypimas nuo tiesos dažniausiai nustatomas, kada žmogaus parodymai neatitinka kitos bylos medžiagos. Bet čia reikia pabrėžti, kad tai – neabsoliutus kriterijus atskirti nukrypimą nuo tiesos; gali būti, kad kita bylos medžiaga (priežastys gali būti įvairios: piktybiškumas, tyrėjo nesugebėjimas orientuotis byloje ir pan.) neatitinka tiesos, o parodymai yra teisingi. Čia verta prisiminti ir jausmų reikšmę fiksuojant parodymus vaizdo įrašu. Tikri jausmai veide atsispindi anksčiau, negu pasakomi žodžiai. Bene patikimiausias melo ženklas – veido asimetrija[133]. Apie veido išraiškos reikšmę mes rašėme anksčiau.

Kaip jau minėta, apsirikimas, būdamas nevalingas, nesąmoningas apklausiamojo elgesys, pasireiškia visose parodymų formavimosi stadijose.

Požymiai, rodantys, kad būta apsirikimo, yra šie:

- nėra nustatytas suinteresuotumas bylos baigtimi;
- yra duomenų apie apklausiamojo parodymų formavimosi proceso sutrikimą;
- būta įvykių, užgožiančių (ištrinančių) atsiminimus apie nusikaltimą;

---

[132] Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. – Москва, 1999. С. 612.

[133] Navaitis G. Melas ir mokslas // Psichologija tau. 2001. Nr. 5. P. 13.

– būta ligų (sveikatos sutrikimų), kitokio pobūdžio psichikos sukrėtimų, galvos traumų, ištrinančių iš apklausiamojo atminties duomenis apie nagrinėjamą įvykį.

Gali būti ir kitų požymių, rodančių apsirikimą. Jeigu tokių požymių nėra, tai galima kelti prielaidą apie melą.

Sunku surasti apklausiamąjį, kuris absoliučiai nesuinteresuotas bylos baigtimi. Tačiau tam tikra asmenų dalis yra visiškai nesusijusi su nusikaltimo dalyviais. Juos galima priskirti prie sąlygiškai nesuinteresuotos bylos baigtimi grupės – asmenys, dažniausiai liudytojai, nesusiję su įtariamuoju bei nukentėjusiuoju jokiais giminystės, draugystės, bičiulystės ir kitais ryšiais. Turime atmesti atvejus, kada objektyviai nesuinteresuoti bylos baigtimi asmenys paperkami arba kitaip paveikiami. Tokiais atvejais jie tampa suinteresuoti bylos baigtimi.

Suinteresuotumas bylos baigtimi būna įvairaus laipsnio. Žemiausio laipsnio suinteresuoti asmenys – tolimi giminės, apklausiamieji, kuriuos su įtariamuoju sieja bendras darbas (čia mes neturime omenyje viršininkų ir pavaldinių), bendras mokymasis arba tik užsiėmimai laisvalaikiu, mūsų nuomone, priskirtini prie nesuinteresuotų bylos baigtimi asmenų.

Suinteresuotumas bylos baigtimi gali būti teigiamas ir neigiamas. Teigiamas suinteresuotumas bylos baigtimi – tai suinteresuotumas, kai asmenys, įtraukti į nusikaltimą, taip pat ir nukentėjusieji, tikisi, kad viskas baigsis gerai, nepakenks jų norams bei siekiams. Neigiamas suinteresuotumas pasireiškia apklausiamojo noru pakenkti asmenims, įtrauktiems arba įsitraukusiems į nusikaltimą (kerštо, pavydo, ir kiti motyvai).

Reikėtų atskirti įtariamojo, nukentėjusio, civilinio ieškovo suinteresuotumą bylos baigtimi. Visi nurodyti asmenys yra suinteresuoti bylos baigtimi, ir jie gali iškreipti tiesą. Tačiau įtariamojo suinteresuotumas bylos baigtimi yra kitoks negu nukentėjusiojo ar civilinio ieškovo. Pastarieji dažnai suinteresuoti, kad būtų objektyviai ištirtas nusikaltimas bei atlyginta padaryta moralinė, fizinė ir materialinė žala.

Nagrinėjant parodymų formavimosi proceso sutrikimus reikėtų turėti omenyje visus parodymų formavimosi etapus nuo įvykio pajutimo iki atsiminimo. Čia svarbios ne tik apklausiamojo subjektyvios su parodymų formavimosi procesu susijusios savybės, bet ir objektyvių veiksnių poveikis konkrečiam parodymų formavimosi procesui. Pavyzdžiui, svarbu ne tik tai, kad apklausiamasis turi regos arba klausos defektų, bet ir matomumo sąlygos arba triukšmo lygis.

Kalbant apie parodymų formavimosi proceso nukrypimus norėtųsi pabrėžti štai ką.

Pirma, per apklausą nenorintys duoti objektyvių parodymų apklausiamieji teigia, kad jų parodymų formavimosi procese yra sutrikimų. Yra iškeliamos įvairios aplinkybės, kurias kartais sunku įvertinti neturint specialiųjų psichologinių žinių.

Antra, tokiais sudėtingais atvejais galimi du keliai – pakviesti į apklausą psichologą arba skirti psichologinę ekspertizę (kokie yra jutimo, suvokimo, informacijos išlaikymo atmintyje sutrikimai ir kaip jie galėjo atsiliepti parodymų formavimosi procesui).

Dažnai tyrėjai neįvertina parodymų formavimosi proceso sutrikimų, palieka šiuos klausimus atvirus, tuo labiau, kad tai, jų nuomone, „netrukdo“, nes nei patvirtina, nei paneigia byloje esančius įrodymus. Mūsų manymu, tai neteisinga. Apmaudu, kad tyrėjai tokiais atvejais nesikreipia į psichologą: psichologų dalyvavimas apklausos metu yra retas atvejis, dar skiriamos psichologinės ekspertizės.

Aiškiau atsimenami įvykiai, turintys išskirtinę reikšmę žmogui. Taip yra ir su atmintimi. Išskirtiniai įvykiai, reiškiniai, ypač tokie, kurie teikia žmogui didelį psichologinį krūvį, po nusikalstamos veikos gali ištrinti iš atminties turėtą informaciją apie ją. Tokie įvykiai (reiškiniai) gali būti artimojo mirtis, kiti sunkią psichinę traumą sukeliantys įvykiai (reiškiniai), katastrofos, gamtos kataklizmai, kai kurios ligos, išbraukiančios iš atminties buvusią informaciją, jos paveikia ir žmogaus atmintį, tai – kai kurios psichinės, infekcinės ligos (pvz., šiltinė), galvos smegenų ligos (pvz., meningitas) ir kitos. Atmintį veikia ir galvos traumos, gautos avarijų, muštynių metu ir pan.

Įžvelgęs apklausiamojo parodymuose apsirikimą bei užmarštį, tyrėjas turi padėti pastarajam atgaivinti atmintį, o jeigu to negalima pasiekti – tiksliai užfiksuoti apklausiamojo parodymų susidarymo mechanizmą bei jo mąstyseną.

3.2.1.2. Prisiminti padedantys taktiniai būdai

Šios grupės taktiniai būdai naudojami per įvairias apklausas nekonfliktinių situacijų metu. Kriminalistinėje literatūroje minimi šie taktiniai būdai:

- apklausiamojo supažindinimas su kitų asmenų parodymų fragmentais;

- siūlymas pateikti faktus atsižvelgiant į įvykių nuoseklumą;
- apklausa įvykio vietoje;
- loginių uždavinių formulavimas;
- priminimas;
- detalizavimas;
- sugretinimas;
- daiktų bei dokumentų pateikimas ir kt.

Psichologai teigia, kad užmaršties atveju reikia pateikti primenančią bei kitą pagalbinę medžiagą. Tokia medžiaga gali būti ir verbalinė, ir materialinė.

Verbalinis (žodinis) priminimas gali būti įvairus. Teikti baigtus žodinius priminimų variantus negalima. Žodinių priminimų paveikumas priklauso nuo apklausiamojo imlumo ir tyrėjo nuovokos. Galima pateikti keletą pavyzdžių.

Apklausiamajam bendrais bruožais primenamas įvykis nenurodant smulkių detalių. Taip tyrėjas apsaugo save nuo staigaus pateiktos informacijos pakartojimo. Per daug informacijos pateikęs tyrėjas kartais pats sunkiai susigaudo, kur jo pateiktos informacijos kartojimas, o kur paties apklausiamojo parodymai. Teismo metu teisiamieji, kartais ir liudytojai, savo parodymų keitimo priežastį aiškina tuo, kad informaciją apie įvykį sužinojo iš tyrėjo. Tai leidžia teigti, kad glaustas įvykio atpasakojimas turi būti tyrėjo apgalvotas ir visų pirma atsižvelgta į apklausiamojo įtaigumą.

Paprastai stiprios valios ir normalios psichinės būklės žmonėms įvykį reikia tik priminti, tokie žmonės nekartoja tyrėjo informacijos.

Žodžiais galima padėti prisiminti apie įvykių (faktų, reiškinių ir pan.) laiką, vietą, žmogaus išvaizdą ir pan. Galima apklausiamajam priminti apie laiką, apie išskirtinius žmogui įvykius, svarbias datas (gimtadienius, vestuves, valstybės dieną ir pan.), religines šventes (šv. Velykas, šv. Kalėdas ir pan.), metų laikus (vasarą, rudenį ir pan.).

Pavyzdžiui, apklausiamasis neprisimena, kada matė X žmogų. Jo galima paklausti: ar tai buvo vasarą? ar tada buvo sniego? ar žydėjo tada vyšnios? prieš Z vestuves (gimimą, mirtį)? Reikia pažymėti, kad tokiais klausimais-priminimais ne visada pasiekiama, kad apklausiamasis nurodytų tikslią datą, bet apibrėžti laiką bus įmanoma.

Primenant žodžiu apie vietovę, tikslinga nurodyti aplinkos elementus (medžius, dirvožemį, pastatus, kelius, upes, ežerus ir kita). Pavyzdžiui, apklausdamas asmenį, kuris stebėjo įvykį miške, bet nepri-

simena, koks miškas buvo ir negali jo apibūdinti, tyrėjas galėtų padėti prisiminti medžių, samanų pavadinimus, apibūdinti išvaizdą ir pan.

Tyrėjui dažnai tenka priminti apklausiamajam apie žmogaus išvaizdą, ūgį, kūno sandarą, charakteringus judesius, veido išraišką ir pan. Klausimai šioje dalyje gali priminti subjektyvaus portreto (fotoroboto) kūrimą.

Verbalinis (žodinis) įvykių (reiškinių, faktų, ir pan.) suvokimas, taktiniai korekcijos būdai yra panašūs į žodinius laiko, erdvės ir panašius priminimus, tačiau čia apklausiamajam suteikiama kita informacija ir medžiaga. Ši medžiaga ir informacija sunkiai apibendrinama. Suvokimą tikslinti padeda artima suvokiamam įvykiui (reiškiniui, faktui ar pan.) informacinė medžiaga, beje, medžiagoje neturėtų būti alternatyvų, bet daugiau patikslinančių konkretesnių žinių.

Pavyzdžiui, apklausiamasis teigia, kad matė žmogų su kauke ir todėl jį apibūdinti jam sunku – veidas buvo po kauke. Savaime suprantama, tyrėjas pateiks klausimus apie ūgį, kūno sudėjimą, aprangą ir pan. Tačiau padedant prisiminti daugiau apie žmogų su kauke, būtų galima prašyti apklausiamąjį apibūdinti jo judesius (pvz., ar jie būdingi moteriai ar vyrui), apie žmogaus po kauke judesių dinamiškumą (atskirti jauno amžiaus dinamiškumą nuo senyvo amžiaus). Jeigu apklausiamasis pastebėjo žmogaus po kauke rankas, tai reikėtų prašyti jas apibūdinti (pvz., atskirti fizinį darbą dirbančio žmogaus rankas nuo dirbančio protinį darbą).

Gautų patikslintų, konkretizuotų duomenų pagalba galima padėti apklausiamajam prisiminti tikslesnį įvykio laiką ir kita. Per konkretizuotus ir patikslintus duomenis apie daiktų elementus (detales) įmanoma padėti suvokti daikto būklę, jo funkcinę paskirtį ir pan.

Baigiant nagrinėti suvokimo ir prisiminimų korekcijos taktinius būdus, būtina pabrėžti tyrėjo sumanumo, profesionalumo, orientavimosi aplinkybėse reikšmę; lemiamas žodis čia priklauso tik tyrėjui.

Kaip jau buvo minėta, tais atvejais, kada parodymų formavimosi proceso apklausos metu nepasiseka pakoreguoti, turi būti surašytos objektyvios ir subjektyvios aplinkybės, kurios trukdė adekvačiai suvokti ir įsiminti įvykį (reiškinį, faktą ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis negali apibūdinti nusikaltėlio veido bruožų, nes yra silpnaregis, nusikaltėlį matė be akinių; arba apklausiamasis negirdėjo šūvio, nors buvimo vietoje galėjo girdėti. Apklausiamasis aiškina, kad toje vietoje, kur jis buvo šūvio metu, buvo didelis triukšmas ir girdėjosi lyg koks

pliaukštelėjimas. Dažnai parodymuose užfiksuoti motyvai – nesuprato įvykio, neatsimena įvykio, nes buvo girtas.

Taigi aprašant suvokimo, priminimo bei atminties trikdžius yra sudaroma galimybė įvertinti parodymų atitiktį realybei.

Materialų įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) primenantys daiktai gali būti įvairaus pobūdžio. Tarp jų – atskiri įvykį atspindintys daiktiniai įrodymai, fotonuotraukos, vaizdo bei garso įrašai, dokumentai, kiti rašytiniai įrodymai ir pan. Tokie primenamieji materialūs objektai gali būti ne tik originalai, bet jų kopijos, fotografijos ir kita, nes yra dalykų, kuriuos žodžiais yra sudėtinga papasakoti, bei reiškiniai (aplinkybės, faktai ir pan.), kurių be primenamųjų daiktų prisiminti neįmanoma. Be to, kai kuriuos įvykius lengviau prisiminti demonstruojant jų atspindžius materialiuose objektuose. Tačiau šiuo atveju, kaip ir verbališkai (žodžiais) atpasakojant įvykį, reikia vengti rodyti visą vaizdą, siekiant išvengti įtaigos, neleistinų patarimų, menančių klausimų bei matyto vaizdo atpasakojimo.

Įvykio atspindžio materialiuose objektuose ar jų kopijose demonstravimas yra veiksmingas apklausiamiesiems, kurie mąsto vaizdais.

Ekonominėse bylose dėl turto pasisavinimo arba iššvaistymo, kontrabandos, kyšininkavimo, mokesčių piktybinio nemokėjimo bei panašiose ir jeigu byloje tiriamas ne vienas epizodas (veika), apklausos be rodomų dokumentų nebūna, nes tikslios datos, laiko, tikslios operacijos pavadinimo, tikslių kiekių prisiminti neįmanoma. Paprastai ūkinėse ar finansinėse bylose apklausa vyksta demonstruojant (pateikiant apklausiamajam) dokumentus arba jų kopijas. Nerekomenduojama demonstruotą (pateiktą) dokumentą komentuoti. Jį pakomentuoti reikia paprašyti apklausiamąjį.

Kitas veiksmingas, tačiau retai naudojamas taktinis būdas yra apklausa įvykio vietoje. Šiuo atveju visa aplinka, joje esantys daiktai, augalai, kvapai ir garsai yra materialus katalizatorius, padedantis prisiminti įvykį, sukelti asociacijas, pakoreguoti suvokimo trūkumus, išryškinti įvykio aplinkybes ir objektus, kurių stebėjimas nusikalstamos veikos metu vyko trumpai arba buvo suvoktas klaidingai.

Šis taktinis būdas daro didelį psichologinį poveikį. Jį reikia labai atsargiai naudoti, kad nukentėjusiajam nekiltų antrinis, pokriminalinis stresas. Būtina įvertinti nukentėjusiojo charakterį, nusikalstamos veikos pobūdį, nusikaltimu padarytą poveikį asmens psichikai ir kitas aplinkybes.

Atliekant apklausą įvykio vietoje svarbu nesupainioti šio taktinio būdo su parodymų patikrinimo vietoje veiksmu. Esminis skirtumas yra tas, kad apklausos įvykio vietoje metu apklausiamasis nedemonstruoja savo veiksmų, nepasakoja apie aplinkos elementus. Pats buvimas toje vietoje yra reikšmingas. Pakanka to, kad apklausiamasis mato tą vietą, girdi garsus, užuodžia kvapus. Tai yra tyrėjo galimybė pakeisti verbalinius skatinimo taktinius būdus į materialius, kurie daro didesnį poveikį apklausiamojo atminčiai.

Nagrinėjome apklausos priminimus bei suvokimo korekcijos taktinius būdus, bet ne tik jie sudaro apklausos taktinius būdus nekonfliktinėje situacijoje.

Dažnai apklausiamieji nesugeba aiškiai ir suprantamai išreikšti savo minčių ir teikti parodymų, formuluodami parodymus jie nesugeba atskirti esminius nuo neesminių, antraeilių dalykų.

Tai skatina rengti papildomus apklausos taktinius būdus. Tokie būdai turėtų padėti apklausiamajam galutinai tinkamai ir teisingai suformuluoti parodymus.

Tyrėjai dažnai susiduria su apklausiamaisiais, kurie, negalėdami ar nesuprasdami apklausos esmės, nenustato sau apklausos ribos. Tokie apklausiamieji daro didelę įžangą (galvodami, kad tai svarbu) ir nesugeba „susistabdyti“. Tyrėjas turi sugebėti taktiškai sustabdyti pernelyg didelę įžangą arba ją nutraukti, padėti apklausiamajam „užbaigti“ parodymus. Čia būtina pabrėžti mažiausiai du dalykus.

Pirma, pasitaiko, kad apklausiamieji, kurių pernelyg didelę įžangą norima sustabdyti, po parodymų sustabdymo negali sutelkti dėmesio bei tęsti parodymų. Tai – žmonės, kurie pasakojimą (ir buityje) pradeda „solidžiai“, nemėgsta, kad jų pasakojimas būtų nutrauktas, pertraukto pasakojimo negali tęsti (bent jau ne taip entuziastingai). Tarp tokių apklausiamųjų neretai pasitaiko primityvios mąstysenos žmonių.

Antra, dažnai tam tikra įžanga į parodymus yra reikalinga, jeigu apklausiamasis motyvuoja arba argumentuoja tolesnius įvykius, turinčius tiesioginę reikšmę tiriant nusikalstamą veiką, pavyzdžiui, įtariamojo parodymai apie nusikalstamos veikos motyvus, liudytojo parodymai, kodėl ir kaip jie atsirado įvykio vietoje ir pan. Be to, tam tikrame nusikalstamos veikos tyrimo etape dar nėra žinoma tikroji padėtis, todėl kartais yra sunku spręsti, kas apklausiamojo įžangoje yra racionalu, o kas ne.

Reikėtų pabrėžti, kad stabdyti apklausiamojo parodymus reikia apgalvotai. Tam turi būti rimtas pagrindas, atsižvelgta į apklausiamojo asmenybę ir bylos medžiagą.

Atskirti esmę nuo antraeilių dalykų apklausos metu apklausiamajam gali padėti klausimai, atskleidžiantys vienų ar kitų parodymų esmę, klausimai, konkretizuojantys ir patikslinantys parodymus. Tačiau atsakymą skatinantys klausimai – tai tie, kurie tam tikru būdu verčia priimti klausime suformuluotą pasiūlymą[134]. Tokie klausimai gali trukdyti išsiaiškinti tiesą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta imperatyvi nuostata, draudžianti užduoti atsakymą menančius klausimus.

Klausimai, ryškinantys parodymų esmę, turi būti suformuluoti, kad nukreiptų apklausiamojo dėmesį į klausimuose suformuluotus įvykius (faktus, reiškinius ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis, duodamas parodymus nužudymo byloje, labiau pabrėžia aplinką, mažiau – nusikalstamos veikos veiksmus arba, kaip dažnai būna, liudytojai labiau pabrėžia savo išgyvenimus, bet mažiau – stebėtus įvykius. Tyrėjas tokiais atvejais savo teikiamais klausimais turėtų nukreipti dėmesį į įvykių mechanizmo atpasakojimą.

Kreipiant apklausiamojo parodymus reikiama kryptimi, kaip tai nurodyta literatūroje[135], reikia vadovautis chronologiniu, loginiu nuoseklumu. Laikantis chronologinio nuoseklumo įvykiai atkuriami tokia tvarka, kokia jie vyko. Laikantis loginio nuoseklumo pirma akcentuojamos įvykio priežastys, motyvai, o po to – įvykio mechanizmas.

Klausimai, tikslinantys bei konkretizuojantys parodymus, turi padėti apklausiamajam sutelkti savo dėmesį ir giliau, smulkiau, detaliau išryškinti nusikaltimą ir jo aplinkybes.

3.2.2. Apklausos taktiniai būdai konfliktinėje situacijoje

Nekonfliktinėje situacijoje, nežiūrint į socialinius-teisinius tyrėjo ir apklausiamojo statuso skirtumus, vyrauja santaika. Konfliktinei situacijai būdinga tyrėjo ir apklausiamojo nesantaika, priešprieša.

---

[134] Kwiatkowska-Darul V. The Role of Questions in the examination // Jurisprudencija. 2003. T. 43(35). P. 91–98.

[135] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius: Mintis, 1985. P. 230.

Apklausos konfliktinėje situacijoje tikslas – konfliktinę situaciją paversti nekonfliktine. Konfliktinėje situacijoje tarp tyrėjo ir apklausiamojo vyksta kova, o kovai būdingi ir atitinkami veiksmai. Apklausiant konfliktinėje situacijoje vyksta procesinė kova, kuriai būdingi visi kovos veiksmai (būdai), kurie nesusikerta su procesu ir kitais apklausos taktikos principais. Procesinei kovai nebūdingas smurtas, teroras, kiti amoralūs kovos būdai, tačiau procesinė kova, jos būdai negali remtis vien filantropija, nuolankumu, įrodinėjimais ir pan. Vien tik kreipimasis į apklausiamųjų sąžinę esant konfliktinei situacijai nieko gero neduos, tai teigia ne tik literatūros šaltiniai. Žodžiu, „baltomis pirštinėmis" apklausiamojo pasipriešinimo tiesai neįveiksime, čia ir kyla klausimas, kur riba tarp **leistino** ir **uždrausto**. Apklausos taktikos būdai turi būti pagrįsti gudrybe, apsukrumu, priešininko klaidinimu (sudaryti tokią atmosferą apklausos metu, kuri verstų apklausiamąjį suklysti), jo valios priešintis palaužimu skatinant norą duoti teisingus parodymus. Visa tai reikia daryti teisėtomis, žmoniškomis priemonėmis, nežeminant apklausiamojo orumo.

Kyla klausimas: kokiais taktiniais būdais galima tą pasiekti? Kuo tyrėjai turi remtis? Neužtenka išvardinti taktinius būdus ir nurodyti, kad tie būdai naudotini tyrėjo nuožiūra pagal susiklosčiusią apklausos situaciją, kaip tai išdėstyta kriminalistinėje literatūroje. Kriminalistikos uždavinys apklausos taktinių būdų atžvilgiu – formuoti tyrėjo mąstyseną bendraujant su apklausiamuoju nesantaikos sąlygomis. Jis turi sugebėti, pasitelkęs kriminalistikos mokslo nurodytus orientyrus, pats pasirinkti tinkamiausius apklausos taktinius būdus susidariusioje situacijoje. Kriminalistika, vardindama kai kuriuos apklausos taktinius būdus, pateikia jų pavyzdžius, o ne nurodo baigtinį sąrašą.

Formuluojant mąstymo gaires (orientyrus) konfliktinėje situacijoje apklausos metu, reikia pasakyti dvi esmines pastabas.

Pirma, pateiktas orientyrų sąrašas nėra baigtas, kiti tyrėjai gali jį papildyti (juolab kūrybingi tyrėjai). Antra, nors remiamasi įvairių mokslo šakų žiniomis, bet kriminalistiniai poreikiai jas transformuoja, sieja su kitų mokslo šakų žiniomis ir galop jie įgyja naują turinį bei reikšmę, t. y. įgyja kriminalistinį krūvį.

Įtariamojo melui paneigti sukurta daug taktinių būdų. Šiuo klausimu pakankamai daug parašyta ir lietuviškoje teisinėje literatūroje[136].

Mūsų nuomone, konstruojant apklausos taktinius būdus gali-

[136] Rinkevičius J. Priemonės, padedančios gauti patikimus ir išsamius kaltinamojo parodymus // Teisė. 1991. T. 25. P. 31–36.

ma vadovautis šiais orientyrais: informacija, socialinėmis psichologinėmis, psichofizinėmis bei moralinėmis žmogaus savybėmis, logikos dėsningumais, kriminalistine apklausos organizacija.

3.2.2.1. Informacijos taktinė reikšmė

Informacija – tai, kas sukelia pokyčius mūsų sąmonėje, jausmuose, dėl psichinių išgyvenimų mes priimame atitinkamą sprendimą ar mums kyla tam tikros emocijos[137].

Čia mums reikšmingi trys aspektai: 1) informacija apie tiesiogines ir netiesiogines bylos aplinkybes, 2) informacija apie apklausiamąjį, jo individualias savybes, informacija apie nuostatas apklausos metu, 3) apklausiamojo informuotumas apie tyrėjo turimą informaciją dėl nusikalstamos veikos aplinkybių bei įrodymų byloje.

Pirmas aspektas reikšmingas tuo, kad kuo mažiau byloje yra duomenų apie nusikalstamos veikos aplinkybes, tuo ribotesnė tyrėjo iniciatyva apklausos metu. Kuo mažiau žinoma apie bylos aplinkybes, tuo sumažėja klausimų skaičius bei apklausos ribos. Tyrėjas tampa priklausomas nuo apklausiamojo teikiamos informacijos apie aplinkybes. Sunku pritarti apklausos protokoluose dar pasitaikantiems tokio pobūdžio klausimams: „policijai yra žinoma, kodėl nesakote teisybės?“, arba „bylos medžiaga įrodyta, kodėl neigiate?“.

Taktiniai apklausos būdai turi padėti kompensuoti informacijos apie nusikaltimo aplinkybes stoką (informacinį badą). Reikia pasiekti, kad apklausiamasis manytų, jog tyrėjas gerai informuotas apie nusikaltimą ir apie tai, ką apklausiamasis žino. Tam yra gana daug būdų.

Vienas iš jų – nebaigtų sakinių būdas. Jų esmę sudaro tai, kad tyrėjas taip logiškai sukonstruoja sakinį (klausimus, atsakymą), kad jį nejučiomis baigtų apklausiamasis ir tarsi pats „save nuginkluotų“ ar suklaidintų.

Kitas būdas: tyrėjas vartoja tikslius duomenis, pabrėžia juos. Bet jų akcentavimas turi klaidinti apklausiamąjį: pateikta informacija turi įtikinti, kad tyrėjas žino viską (jeigu jis žino paminėtas aplinkybes, tai jis žino ir kitas, t. y. jis gerai informuotas).

---

[137] Шерковин Ю. А. Психологические проблемы информационных процессов. – Москва, 1973. С. 80.

Sudaroma informacijos „nutekėjimo“ inscenizacija ir pan.

Antras informacijos aspektas – žinios apie apklausiamojo socialinę-psichologinę bei fizinę būklę ir jo nuostatas apklausos metu. Jų reikšmė yra dvejopa. Žinant apklausiamojo savybes galima panaudoti jas apklausos metu. Čia reikėtų labiau pabrėžti žinių apie apklausiamojo nuostatas, kurių laikomasi apklausos metu, reikšmę. Tokias žinias svarbu gauti dar iki apklausos, prognozuojant apklausiamojo elgesį. Tai ne visuomet įmanoma, todėl apklausos pradžioje, vadinamojoje žvalgybos stadijoje, reikia stengtis iš atskirų frazių, judesių, mimikos, kalbos, intonacijos ir kita nuspėti, kaip apklausiamasis elgsis, ir reaguoti į tai.

Reikia stengtis pašalinti aplinkybes, kurios trukdo (baimė, savanaudiškumas ir pan.) apklausiamajam duoti teisingus parodymus.

Trečias informacijos aspektas – apklausiamojo žinios apie tai, kiek tyrėjas žino apie visas nusikalstamos veikos aplinkybes. Jis tai turi slėpti. Būtina taip elgtis, kad apklausiamasis susidarytų vaizdą, kad tyrėjas apie tas nusikalstamos veikos aplinkybes, kurios yra apklausos dalykas, yra informuotas. Kai kada apklausos metu tyrėjui reikia slėpti savo žinias apie bylą (kada norima patikrinti parodymų objektyvumą arba siekiama suklaidinus apklausiamąjį įrodyti jo parodymų melagingumą).

Tyrėjo elgesys vertinant informaciją apie nusikalstamos veikos aplinkybes apklausos metu gali keistis (apklausos pradžioje jis gali slėpti žinias, o apklausos pabaigoje – atvirkščiai – rodyti jas). Apskritai tyrėjo elgesys, jo naudojami taktiniai būdai apklausos metu turi kisti.

3.2.2.2. Taktiniai būdai, paremti apklausiamojo socialinėmis-psichinėmis, fizinėmis, dorovinėmis savybėmis

Žmogų apibūdina įvairios savybės, bet ne visos gali būti panaudotos renkantis apklausos taktinius būdus (dauguma fizinių savybių – ūgis, svoris, išorė), kai kurie fiziniai sutrikimai (regos, klausos sutrikimai, skonio ir pan.). Naudotis kai kuriomis žmogaus savybėmis kaip taktiniais būdais yra net amoralu (pvz., invalidumas, išorė, potraumininiai randai, mikčiojimas[138] ir kiti įvairūs sutrikimai).

---

[138] Danilavičius J. Mikčiojimas. Įveikimas. – Utena: Utenos spaustuvė, 2006. P. 23–25.

Iš socialinių-psichologinių savybių panagrinėsime jausmus, emocijas, valią, iš psichofizinių – ištvermę, iš moralinių – sąžiningumą, humaniškumą ir kai kurias kitas.

Jausmai – tai žmogaus santykis su tikrove, pastovūs išgyvenimai (meilė, neapykanta, pasiaukojimas, pavydas ir pan.). Emocijos – tai žmogaus tiesioginis šališkas, nepastovus aplinkos reikšmių ir situacijų išgyvenimo atspindys. Jausmai – tai pastovūs žmogaus išgyvenimai, o emocijos dažniau esti situaciniai išgyvenimai (baimė, sielvartas, pyktis, džiaugsmas ir pan.). Doroviniai – daugiausia žmogaus požiūris į visuomenę, valstybę, žmonių grupes, pavienius žmones, požiūris į save ir panašiai (sąžiningumas, užuojauta kitam žmogui, humanizmas, pagarba vyresniems ir pan.).

Žmogaus emocijomis ir jausmais galima pasinaudoti atitinkamų apklausos konfliktinių situacijų metu. Tenka naudotis ir teigiamais (pvz., meile), ir neigiamais jausmais (pvz., neapykanta).

Panagrinėkime kai kurių žmogaus savybių naudojimą formuojant taktinius apklausos būdus.

Meilė – tai stiprus, gana pastovus žmogaus prisirišimas, palankumas, atsidavimas kitam žmogui. Skiriama seksualiniu potraukiu pagrįsta meilė (moteris traukia vyrą ir atvirkščiai), tėvų meilė vaikams, tėvynės, tautos meilė. Konstruojant taktinius būdus meilės jausmo pagrindu reikėtų juos konkretizuoti (meilė moteriai (vyrui), žmonai (vyrui), sugyventinei (sugyventiniui), meilužei (meilužiui), meilė vaikams, meilė tėvams, giminėms, meilė Lietuvai, lietuvių tautai, kitoms tautoms, net kokiai nors meno ar sporto šakai ir pan.). Neapykanta – tai pastovus priešiškas reagavimas į nepatinkančius objektus, reiškinius, kurie prieštarauja žmogaus poreikiams, pomėgiams, vertybėms. Galima būtų išskirti neapykantą nusikaltimams, jų rėmėjams.

Baimė – emocija, kylanti fiziniam ar socialiniam žmogaus gyvenimui pavojingose situacijose, susijusi su tam tikru ar įsivaizduojamu pavojaus šaltiniu. Baimė (vadeivų, tėvų, bausmės ir pan.) gali būti priežastis, dėl kurios žmonės duoda neteisingus parodymus arba atsisako duoti parodymus. Su baime būti nubaustam susiduriame anksčiau negu būti nubaustam už savo vaidmenį ar inkriminuojamą nusikaltimą arba patrauktam baudžiamojon atsakomybėn už atsisakymą duoti parodymus, už melagingų parodymų davimą, arba baime, kad nusikaltėlis liks nenubaustas ir toliau terorizuos, arba baime dėl artimųjų likimo ir pan.

Pavydas – tai nemalonus jausmas dėl kito žmogaus pranašumo, pasisekimo, gerovės. Pavydą gali sukelti ne tik svetimo, bet ir artimo asmens pranašumas. Kartu su pavydu žmonės kartais jaučia ir priešiškumą tam, kam pavydi. Apklausos taktikos būdams svarbios visos nurodytos pavydo išraiškos, ypač pavydas nusikaltėliui arba bendrininkams dėl prabangaus ir išlaidaus gyvenimo, pavydas, kad jie pasirinko geresnę padėtį nusikalstamos veikos tyrimo metu ir pan.

Pyktis – tai priešiška žmogaus reakcija į savo poreikių tenkinimą, įgyvendinimo kliūtis. Pyktį sukelia įvairūs išoriniai veiksmai: įžeidimas, skriauda, neteisėti veiksmai, taip pat nusikalstami veiksmai.

Pyktis paprastai pasireiškia energijos antplūdžiu, veiklos poreikiu, jis stiprina pasitikėjimą savimi, bet kartu susilpnina savikontrolę. Apklausos metu reikia skatinti pykčio keliamą apklausiamojo energijos antplūdį, stiprinti jo pasitikėjimą savimi, raginti nepasiduoti grasinimams, papirkinėjimams, neigiamai įtakai ir pan. Kartu reikia padėti apklausiamajam stiprinti savikontrolę – neišeiti už objektyvumo, tiesos ribų.

Sąžiningumas – tai žmogaus nuostatų sistema, kurios turinį sudaro padorus, nesavanaudiškas elgesys. Tai – žmogaus vertybinė orientacija, trukdanti jam neteisingai, savanaudiškai, objektyviai elgtis, kitaip sakant, tokių žmonių elgesio norma yra dorovingumas. Apklausos taktikai svarbu šią žmogaus savybę pabrėžti, panaudoti ją gaunant teisingus parodymus. Ekstremaliose situacijose daugumos elgesio paveiktas žmogaus sąžiningumas būna užslėptas arba nuslopintas. Taip pat reikia pabrėžti, kad kai kuriais atvejais, o tarybiniais metais ypač dažnai, nesąžiningas, nedoras elgesys tapo įprastas. Kartais sąžiningas žmogaus elgesys yra į nusikaltimą įtrauktų žmonių smerkiamas, slopinamas grasinimais panaudoti smurtą arba pastarąjį panaudojus. Tyrėjo uždavinys – šalinti tas aplinkybes, kurios sąžiningą žmogų skatina arba verčia nesąžiningai elgtis, ir žadinti žmogaus sąžiningumą.

Valia – tai sąmoningas savo veiklos ir elgesio reguliavimas. Valią nagrinėsime dviem aspektais. Pirma, valia padeda žmogui įveikti kliūtis siekiant tikslo. Antra, valia – įvairios žmogaus paskatos atlikti nepakankamai motyvuotus veiksmus. Valia atlieka dvi tarpusavyje susijusias funkcijas – skatinamąją, kuri didina žmogaus aktyvumą, ir slopinamąją, kuri aktyvumą mažina.

Apklausos požiūriu valia yra apklausos objekto savybė bei gairė konstruojant taktinius būdus. Vienas iš apklausos taktinių būdų tiks-

lų – palaužti arba slopinti apklausiamojo valią priešintis, kartu reikia valią išnaudoti siekiant gauti teisingus parodymus: skatinti valią sakyti tiesą, slopinti valią meluoti. Reikia patarti apklausiamajam, kokioms nuostatoms (melui, tiesai) suteikti pirmenybę, padėti jam nugalėti išorines ir vidines kliūtis sakyti tiesą, elgtis objektyviai. Todėl apklausiamajam būtina parodyti vienos ar kitos nuostatos pranašumus ar trūkumus, t. y. gresiančią žalą jam ir artimiesiems. Tačiau reikia žinoti, kad atskirais atvejais tokie pamąstymai sukelia atvirkščius neigiamus rezultatus.

Ištvermė – tai žmogaus pajėgumas dvasiškai nepalūžti arba gebėjimas ilgą laiką intensyviai dirbti. Apklausos taktikai svarbios abi šios ištvermės savybės. Kartu reikia pasakyti, kad abi minėtos ištvermės savybės sudaro vientisą kokybę – nuo sugebėjimo aktyviai ilgesnį laiką veikti (aktyviai dalyvauti apklausoje) priklauso dvasinis žmogaus pajėgumas (išlaikyti pasirinktą nuostatą, nekeisti jos ir pan.).

Apklausos požiūriu ištvermė reikalinga tyrėjui, bet tyrėjas kartu turi sugebėti tinkamai naudotis apklausiamojo ištverme. Apklausiamojo ištvermės negalima slopinti smurtu, fizine jėga ir pan. Dažniausiai ištvermė įveikiama ilgai trunkančių apklausų dėka.

Apklausų praktikoje stebima (kai kada intuityviai jaučiama), kad apklausiamasis tuoj „lūš“, t. y. pradės duoti teisingus parodymus. Tokiais atvejais būtinai reikia tęsti apklausą. Apklausos trukmė didele dalimi priklauso nuo turimos informacijos, motyvų, įrodymų ir pan.

Baigiant reikėtų pabrėžti du dalykus.

Pirma, žmogaus, kaip individo, savitumas aprėpia ne vieną kokią nors savybę, o reikšmingų ir pastovių savybių visumą. Apklausos tikslas – veikti žmogų kaip individą, todėl apklausos metu reikėtų neapsiriboti kokia nors viena savybe, bet veikti visas jas kompleksiškai ir atsižvelgiant į savybių sistemos teigiamus ir neigiamus bruožus – kokia žmogaus emocija ar jausmas arba jų sistema palankiai veikia apklausą, kokia – neigiamai. Tyrėjo uždavinys palankius jausmus ir emocijas skatinti, o kitus slopinti (neutralizuoti, palaužti, šalinti). Nedera pamiršti, kad žmogaus savybių sistemoje yra dominuojančios ir lemiančios žmogaus elgesį savybės. Tokius dominantus tyrėjas turėtų išskirti ir į juos sutelkti savo dėmesį, energiją ir pan. Manytume, kad šiame darbe tyrėjui turėtų talkininkauti psichologai (dalyvaudami per apklausą kaip specialistai bei atlikdami psichologines ekspertizes).

Antra, nereikia pamiršti, kad neigiami jausmai ir emocijos gali skatinti duoti neteisingus parodymus. Iš tokios būklės asmens gauti parodymai turi būti vertinami kritiškai, tačiau juos visai neigti būtų per drąsu. Neigiami jausmai ir emocijos, neužtemdančios sveiko proto, yra veiksminga priemonė tyrėjo apklausos taktikos arsenale.

3.2.2.3. Logikos dėsningumais (dėsniais) paremti apklausos taktiniai būdai

Visa apklausa turi būti pagrįsta griežta vidine logika, nors išoriškai gali sudaryti chaotiškos apklausos įspūdį. Apklausos vidinė logika pasireiškia tuo, kad tyrėjas, laisvai kalbėdamas su apklausiamuoju ar užduodamas klausimus, teikdamas įrodymus, siekia užsibrėžto tikslo – gauti atsakymą į klausimus apie nusikaltimų aplinkybes, kurios rūpi ikiteisminiam tyrimui. Nebūtina pokalbį pradėti teisiškai, klausimus teikti eilės tvarka (chronologine ar įvykių sekos tvarka), kad klausimai tiesiogiai liestų nusikalstamos veikos aplinkybes ir panašiai, reikia taip konstruoti apklausą, kad apklausiamojo parodymai (atsakymai į neva chaotiškus klausimus) išryškintų tiriamų aplinkybių vaizdą. Reikia, kad būtų formuluojami tokie klausimai, kurie skatina atsakymus, užkertančius kelią melui, arba bent vienas kitą neigia, arba išryškina prieštaravimus parodymuose.

Vidine logika paremta apklausa tam tikrose apklausos stadijose „užmigdo“ apklausiamojo budrumą, susilpnina jį. Tai kartais lemia apklausos sėkmę.

Apklausiamasis nebūtinai turi suprasti vidinę apklausos logiką. Tai reikalinga tyrėjui siekiant taktinio pranašumo. Kitais atvejais dažnai gaunamas atvirkščias rezultatas: ne tyrėjas „žaidžia“ su apklausiamuoju (praktikai tokią situaciją vadina katės ir pelės žaidimu), o apklausiamasis žaidžia su tyrėju (pelė žaidžia su kate).

Baigiant kalbėti apie apklausos vidinę logiką, reikėtų pabrėžti, kad čia svarbu suprasti apklausiamojo parodymų davimo logiką, atspėti, kur apklausiamasis „lenkia“. Tyrėjo uždavinys taktinėmis priemonėmis, dažniausiai įtikinimais, klausimais ir įrodymų teikimu, ardyti apklausiamojo pasirinktą parodymų davimo nuostatą, žinoma, jeigu ji sąlygoja neteisingus parodymus.

Prie loginių taktinių apklausos būdų priskiriamas ir prieštaravi-

mų naudojimas. Yra trijų rūšių prieštaravimai: prieštaravimai apklausiamojo parodymuose, apklausiamojo parodymų prieštaravimai kitų žmonių parodymams ir apklausiamojo parodymų prieštaravimas visai bylos medžiagai. Tyrėjo uždavinys – nustatyti tokius prieštaravimus ir laiku jais pasinaudoti. Yra keletas būdų, kaip naudoti prieštaravimus: gilinti prieštaravimus, dažniausiai netrukdyti apklausiamajam ir toliau duoti parodymus, prieštaraujančius kitiems įrodymams arba saviems parodymams, užkirsti kelią prieštaravimams, dažniausiai atkreipiant apklausiamojo dėmesį į juos. Tai priklauso nuo konkrečios ikiteisminio tyrimo ir apklausos situacijos bei nuo konkrečių apklausiamojo savybių.

Ilgalaikė autorių praktika rodo, kad gali būti dviejų, trijų žmonių prieštaravimai teikiant parodymus apie tą patį reiškinį. Jeigu nėra prieštaravimų, tai turėtų sukelti tyrėjui abejonių, ar apklausiamieji nesusitarė duoti tokius ar kitokius parodymus, ar apklausiamasis yra pasamdytas „duoti savo parodymus“ ir pan. Kalbama ne apie prieštaravimus bendrai, bet apie esminius ir nepaaiškinamus prieštaravimus.

Esminiais prieštaravimais tenka laikyti tokius, kurie iš esmės kitaip nušviečia tą patį įvykį, kitaip aiškina pagrindinius dalykus arba aiškiai nesutampa. Nepaaiškinami parodymų prieštaravimai arba žmogaus parodymų prieštaravimai bus tokie, kurių negali pagrįsti pats apklausiamasis arba negali pagrįsti objektyvia bylos medžiaga. Pavyzdžiui, apklausiamasis teigia, kad matė, kaip kaltininkas grasino ginklu nukentėjusiajai, taip pat matė dūmus, sklindančius iš pistoleto vamzdžio, bet šūvio negirdėjo, nors klausa nesutrikusi; arba įvykį matė trumpai, todėl visų aplinkybių nepastebėjo, bet pagrindinius dalykus papasakojo tiksliai.

Galima teigti, kad dažniausiai nebūna prieštaravimų tarp atskirų parodymų, jeigu apklausiamieji susitarę, išmokę parodymus, o tyrėjui juos tik pakartoja. Tais atvejais pačių apklausiamųjų parodymai nebus prieštaringi.

Dar reikėtų pabrėžti, kad esant prieštaravimų tarp apklausiamojo parodymų ir kitų įrodymų arba net kai visa bylos medžiaga prieštaringa, tai dar nereiškia, kad apklausiamasis duoda neteisingus parodymus. Gali būti, kad visa bylos medžiaga yra sudarkyta, o apklausiamojo parodymai yra teisingi[139].

---

[139] Apie parodymų vertinimą žr.: Rinkevičius J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. – Vilnius, 1990. P. 36–44.

Įrodymų pateikimas literatūroje priskiriamas prie loginių apklausos taktinių būdų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad įrodymų pateikimas yra lengvas taktinis apklausos būdas, bet iš tikrųjų tai ne taip lengva ir paprasta. Čia tenka pabrėžti kelis dalykus.

Pirma, reikia iš visų įrodymų parinkti esminius ir tokius, kurių pateikimas gali duoti optimalius rezultatus. Tokie įrodymai dažniausiai būna tie, kurie yra akivaizdūs (jiems komentarų nereikia) ir atskleidžiantys įvykio esmę arba kurie tiesiogiai griauna (neigia) apklausiamojo parodymus visiškai ar iš dalies. Įrodymus, kuriuos galima įvairiai vertinti ir komentuoti, reikėtų vengti teikti, nes galima gauti atvirkščią negu tikėtasi rezultatą.

Antra, reikia gerai apgalvoti įrodymų pateikimo eiliškumą; kokius įrodymus teiksime pirmiausia, o kokius vėliau. Labai svarbu, kad kiekvieno įrodymo teikimas didintų apklausiamojo psichologinę įtampą, darytų vis didesnį psichologinį spaudimą ir poveikį. Yra du keliai: pradėti teikti įrodymus nuo mažiau akivaizdžių arba – atvirkščiai – nuo pačių svarbiausių, akivaizdžių (taip, kaip lošiant atidengiamos kortos). Pirmuoju atveju su apklausiamuoju pradedamas katės ir pelės žaidimas, antruoju atveju – iš karto slopinamas pasipriešinimas. Pagal apklausiamojo reakciją pateikus parodymus koreguojamas įrodymų teikimo eiliškumas.

Trečia, reikia apgalvoti ir įrodymų pateikimo laiką (kada, kurioje apklausos stadijoje bus pateikti įrodymai).

Mūsų manymu, tyrėjui naudingi tokie patarimai:

- apklausiamajam tyrėjas netrukdo teikti parodymus ir gilinti prieštaravimus, bent jau nereaguoja į tai. Kada prieštaravimai įgauna tam tikrą lygį arba apklausiamasis negali dvejopai komentuoti savo duotų parodymų, yra padedama jam teikti parodymus;
- apklausiamajam neleidžiama gilinti prieštaravimų, iš karto po prieštaravimų aptikimo teikiami įrodymai.

Viskas priklauso nuo apklausiamojo asmenybės bei apklausos situacijos.

3.2.2.4. Kriminalistinės apklausos organizavimas

Apklausos taktiniai būdai paremti įvairaus pobūdžio specialiomis žiniomis, taip pat ir kriminalistinės apklausos organizavimo. Šiuos būdus toliau vadinsime kombinuotais taktiniais apklausos būdais[140].

Šioje apklausos taktinių būdų grupėje išskirtini du pogrupiai: būdai, susiję su parodymų davimo skatinimu, ir apklausos taktiniais būdai, susiję su parodymų davimo (gavimo) proceso intensyvumu.

Nagrinėjant pirmąjį kombinuotų apklausos taktinių būdų pogrupį tikslinga priminti, kad objektyvių parodymų davimo paskatos esti meilė tėvynei, tautai (patriotinės) bei visa tai, kas gali būti naudinga apklausiamajam (įsivaizduojama ar tikra).

Teisūs tie, kurie tvirtina, kad patriotizmas ir pareiga vis dėlto žmonių yra vertinami, todėl šio jausmo sužadinimas atskirais atvejais duoda teigiamų rezultatų. Kai kada žmonės nepagalvoja, kokią žalą jie daro savo Tėvynei, tautai, darydami vienokį ar kitokį nusikaltimą. Kalbant apie padarytą nusikaltimu žalą valstybei dažnai sužadinamas patriotizmo jausmas. Tokiu atveju apklausiamasis privalo rinktis: atsisakyti duoti parodymus, duoti neteisingus parodymus ir pakenkti valstybei, tautai arba įvykdyti savo patriotinę ir pilietinę pareigą.

Apklausos metu siekiant sužadinti patriotinius jausmus, reikėtų atsižvelgti į kelis dalykus.

Pirma, padarytą nusikaltimu žalą reikia aiškinti ne abstrakčiai, o konkrečiai, ir ne tik aiškinti, bet įrodyti, kas įvyko, ką valstybė prarado dėl šio nusikaltimo, kokia žala padaryta žmogui, kokios netektys dėl nusikalstamos veikos ir pan. Turėtume žinoti, kad toks psichologinis poveikis gali sukelti apklausiamojo emocinį proveržį (pyktį, agresiją, nusivylimą, graudulį, verksmą ir pan.).

Nusikaltimu sukelto pavojaus valstybei, tautai, žmonėms išaiškinimas akcentuojant pilietinę apklausiamojo pareigą, apeliuojant į jo dorovingumą (dorovinis įtikinimas) padeda siekti teigiamų apklausos rezultatų. Priešingybė patriotizmui, pilietinei pareigai yra nauda, dažnai savanaudiškumas kaip paskata duoti teisingus parodymus. Sa-

---

[140] Literatūroje yra nusistovėjęs terminas kombinuoti apklausos taktikos būdai (žr.: Усманов У. А. Тактика допроса. Справочник. – Москва, 2001. P. 64), bet mes teikiame šiam procesiniam terminui platesnį turinį.

vanaudiškumas dažniausiai būna nusikalstamos veikos padarymo motyvas, savanaudiški motyvai neretai įžiūrimi apklausiamųjų elgesyje. Savanaudiškumas dažnai pasireiškia siekiu išvengti atsakomybės, įgyti procesinių garantijų (galimybių) (Baudžiamojo kodekso 59 straipsnis – lengvinančios aplinkybės ir 32 straipsnis – bendradarbiavimas su teisėsaugos institucija), gauti didesnę materialinę naudą (civiliniai ieškovai, nukentėjusiųjų giminės ir pan.). Vertinant tai, patartina apklausos metu nustatyti aplinkybes, susijusias su apklausiamojo pripažinimu civiliniu ieškovu, tačiau procesinius žingsnius atidėti iki apklausos pabaigos.

Gali būti siekiama ir moralinės naudos – pateisinti nusikalstamus veiksmus ir nusikaltėlį, parodymais prisidėti prie to, kad nekaltas žmogus nebūtų patrauktas atsakomybėn ir pan.

Dažnai apklausiamieji derasi su tyrėju: kelia savo sąlygas, reikalavimus, tik juos patenkinus pradeda duoti teisingus parodymus. Apklausiamųjų reikalavimai gali būti orientuoti į procesinę naudą (ypač į bausmės dydį ir formą), taip pat pasitaiko prašymų pakeisti kardomąją priemonę į švelnesnę, suteikti pasimatymų su suimtais kaltinamaisiais (liudytojų reikalavimai), suteikti pasimatymų su giminėmis (kaltinamojo reikalavimai) ir pan. Bendra tyrėjo nuostata tokiais atvejais turėtų būti nedviprasmiška: tuos reikalavimus, kurie teisėti, kurie nepažeidžia humanizmo, profesinės etikos, nedaro žalos kitiems žmonėms, nėra provokacinio pobūdžio, manome, galima tenkinti.

Bendradarbiavimo atliekant nusikaltimų tyrimą forma ir turinys ateityje plėsis. Liudytojo įslaptinimas yra savotiška apklausiamojo reikalavimo realizacija[141]. Tokiais atvejais apklausiamasis sutinka duoti parodymus, jeigu apie jo asmenybę nebus sužinota plačiai. Kitaip jis vengia arba atsisako duoti parodymus.

---

[141] Skaitytojai gali pamanyti, kad darbe trūksta vadinamojo „karūnuoto liudytojo“ apklausos taktikos analizės. „Karūnuotas“ liudytojas, kriminalistiniu požiūriu, yra įtariamasis, kuris teikia teisingus parodymus apie nusikaltimą ir apie savo vaidmenį. Teisingų parodymų gavimas priklauso ir nuo apklausos taktikos. Kita problema – kaip elgtis, kada „karūnuotas“ liudytojas atsisako duoti parodymus arba atsisako nuo anksčiau duotų parodymų. Ištyrus priežastis, dėl kurių keičiami parodymai, mūsų apklausos taktikos rekomendacijos taip pat gali būti naudingos.

3.2.2.5. Taktiniai būdai, susiję su apklausos intensyvumu

Apklausa gali būti skirtingo intensyvumo. Apklausos intensyvumas – tai apklausos įtampa ir tempas, kurį parenka tyrėjas, įvertinęs apklausiamojo elgesį, apklausos aplinką, apklausos dalyką ir pan. Pačioje „paprasčiausioje“ apklausoje jaučiama didelė psichologinė ir fizinė įtampa. Buvimas tyrėjo kabinete apklausiamajam sukelia didelę įtampą. Ją galima paaiškinti vienu žodžiu – nežinomybė (nežino apklausos dalyko, savo statuso, ateities ir pan.). Apklausiamas žmogus atsiduria neįprastose sąlygose, daugelio žmonių supratimu, „gėdingoje situacijoje“ (kokia gėda, kad esu kviečiamas į apklausą, ką apie mane pagalvos kaimynai ir pan.).

Tyrėjas gali šią įtampą slopinti, didinti, taip pat taktikos tikslais gali vienu metu didinti įtampą, intensyvinti apklausą, kitu metu – ją mažinti. Pažymėtina, kad neįmanoma iš anksto numatyti apklausos tempo: ar reikia visą laiką „spausti“ ar atskirais momentais „atleisti vadžias“, po to vėl keisti ritmą, t. y. suteikti apklausai tam tikrą tempą nukreipiant apklausą reikiama kryptimi.

Tikslinga aptarti apklausos intensyvumo atskirų elementų (ritmo intensyvumo didinimo ar mažinimo) teigiamas puses.

Intensyvumo (įtampos), ritmo didinimas arba jo aukšto lygio palaikymas gali sugniuždyti apklausiamąjį.

Mažinant apklausos intensyvumą (įtampą, tempą) leidžiama sau (tyrėjui) ir apklausiamajam atsipūsti, ramiau vertinti apklausos eigą, pateikti apklausiamajam įrodymus, apklausiamajam suteikiama galimybė ramesnėje aplinkoje įvertinti susidariusią situaciją ir pan.

Reikiamą apklausos ritmiškumą galima pasiekti mažinant ar spartinant apklausos tempą, pateikiamais klausimais, jų kartojimu, įtikinėjimo intensyvumu, įrodymų demonstravimu ir pan.

Kokį apklausos intensyvumo variantą pasirinkti, didele dalimi priklauso nuo apklausiamojo asmeninių savybių, nuo informacijos apie nusikalstamos veikos aplinkybes bei apklausos dalyko gausos ir kokybės. Tyrėjas iš pradžių turi stebėti apklausiamojo reakciją (akivaizdžią bei užslėptą). Nuo to taip pat priklauso apklausos intensyvumas. Būna atvejų, kada po intensyvios apklausos pradžios iš apklausiamojo reakcijos galima spręsti, kad apklausiamasis yra „subrendęs“ duoti teisingus parodymus (jo valia palaužta). Tokiu atveju vargu ar tikslinga keisti apklausos tempą. Atvirkščiai, iš apklausiamojo reakcijos matyti,

kad jis dar nelabai suvokė aplinkybes bei situaciją, kurioje jis atsidūrė, nori pagalvoti. Tokiu atveju, matyt reikia mažinti apklausos intensyvumą. Vėliau gali būti tikslinga vėl intensyvinti apklausą.

Konfliktinės situacijos metu naudojami kiti taktiniai būdai:

- įtikinti apklausiamąjį, kad tyrėjas yra objektyvus, sukelti pagarbą tyrėjui;
- rūpintis apklausiamojo teisių apsauga bei patenkinti jo teisėtus interesus;
- sukurti ir išlaikyti apklausos metu ramią dalykinę aplinką, stengtis pašalinti įtampą;
- apklausos metu svarbus taktiškumas, etiškumas bei kultūringas bendravimas;
- išaiškinti įtariamajam nuoširdaus prisipažinimo reikšmę;
- išsiaiškinti motyvus, skatinančius duoti melagingus parodymus, bei juos pašalinti;
- logiškai įtikinti, kad duoti melagingus parodymus yra beprasmiška;
- maksimaliai detalizuoti ir konkretizuoti apklausiamojo parodymus;
- skatinti teigiamas apklausiamojo savybes;
- išnaudoti visas teisingus parodymus skatinančias galimybes;
- prireikus naudoti apklausos intensyvumo aritmiją;
- nuosekliai pateikti įrodymus, demaskuojančius apklausiamąjį.

3.2.3. Įrodymų pateikimas apklausos metu

Vienu iš veiksmingiausių apklausos taktinių būdų praktikoje laikomas įrodymų pateikimas apklausos metu.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad įrodymų samprata Baudžiamojo proceso kodekse pakito, šio taktinio būdo pavadinimas – „įrodymų pateikimas apklausos metu“, o praktikoje dažnai vartojami konkretesni pavadinimai – „daiktiniai įrodymai“, „dokumentų pateikimas“, „nusikalstamos veikos įrankiai“ – teisės aspektu gana sąlygiški. Informacija, duomenys, žinios tampa įrodymais tik teisminio bylos nagrinėjimo metu teisėjui juos pripažinus įrodymais. Tiesa, yra numatyti atvejai, kada įrodymai gali atsirasti nusikalstamos veikos ikiteisminio

tyrimo stadijoje. Tai – ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos įtariamųjų, liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos, kuriose asmenų pateikti duomenys tampa įrodymais ir nereikalaujama papildomai patvirtinti šį statusą teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje.

Atsižvelgiant į aukščiau išsakytas mintis, šis taktinis būdas gali būti vadinamas „daiktų, medžiagų, dokumentų ar specialisto atliktų jų tyrimo (ir įvykio vietos tyrimo) ataskaitų, ekspertizės aktų, duomenų ar informacijos, gautos liudytojų, nukentėjusiųjų ir įtariamųjų apklausos metu, arba objektų pateikimu apklausos metu“.

Toks sąlygiškai laisvas objektų išvardijimas nereiškia, kad apklausos metu gali būti pateikti bet kokie objektai. Jie turi atitikti teisėtumo reikalavimus[142]. Pirma, tik teisėtu būdu gauti duomenys, daiktai, medžiagos, dokumentai gali būti pateikti per apklausą. Pavyzdžiui, teko stebėti situaciją, kaip kriminalinės policijos pareigūnas įtariamajam pateikė nuotrauką, kurią policijos darbuotojai „nepastebimai“ paėmė įtariamojo bute kratos metu (žinoma, to nepažymėjo kratos protokole). Įtariamasis iškart apkaltino policijos pareigūnus vagyste, ir apklausa toliau vyko policijos pareigūnams praradus psichologinį pranašumą. Antra, objektų pateikimas negali pažeisti baudžiamajame procese nustatytos apklausos tvarkos. Trečia, tyrėjo komentaras pateikiant objektus negali būti įteigiančio poveikio, negalima vartoti menančių klausimų. Ketvirta, apie objektų pateikimą turi būti pažymėta apklausos protokole.

Tyrėjas turėtų gerai suplanuoti daiktų ir dokumentų (objektų) pateikimo taktiką. Daiktus, dokumentus, kitų asmenų parodymus, užfiksuotus apklausos protokoluose, galima teikti apklausos metu, jeigu:

a) apklausiamasis suvokia ir pripažįsta įrodymų neginčijamumo reikšmę;
b) pateikiami objektai tampriai susiję su esamais įrodymais byloje;
c) apklausiamasis dvejoja dėl tolesnių melagingų parodymų davimo;
d) asmuo linkęs neigti nustatytus faktus;
e) surinkti įrodymai neginčijamai įrodo tas aplinkybes, apie kurias apklausiamasis vengia pasakoti (slepia).

---

[142] Соловьёв А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии. – Москва: Юрлитинформ, 2001. С. 19.

Objektus reikia teikti itin apgalvotai, jeigu apklausiamasis patiria psichologinį stresą ir jeigu tiriamas nusikaltimas pakankamai sudėtingas. Kriminalistikoje išskirti tokie objektų pateikimo taktiniai būdai[143]:

1) objektų pateikimas didėjančia jų reikšmingumo tvarka – nuo nereikšmingo netiesiogiai liudijančio iki tiesiogiai įrodančio;
2) objektų pateikimas nuo reikšmingiausio objekto, o netiesiogiai įrodantys, ne tokie reikšmingi pateikiami atsižvelgiant į apklausiamojo reakciją į jau pateiktus objektus;
3) koncentruotas kelių objektų arba jų grupės pateikimas kartu taikomas tais atvejais, kada asmuo įtariamas padaręs kelis nusikaltimus.

Pastarasis būdas naudojamas siekiant sudaryti įrodomosios medžiagos gausą, galinčią palenkti įtariamąjį prisipažinti padarius ne vieną nusikaltimą, o kelis ar keliolika, apie kuriuos jis duoda melagingus parodymus.

Pabaigai reikėtų pažymėti įrodymų pateikimo trūkumus:

– nesavalaikis ir taktiniu požiūriu nepagrįstas yra įrodymų naudojimas pirminės apklausos metu;
– trūkumai fiksuojant įrodymų pateikimą protokole arba visiškas šio taktinio būdo nežymėjimas protokole[144].

Dėl minėtų trūkumų prokurorai ir teisėjai nežino, kokie dokumentai buvo pateikti, o kokie ne, ir to paties dokumento pakartotinis pateikimas paprastai neduoda laukiamo poveikio, net atvirkščiai – rodo pareigūnų nekvalifikuotumą. Tyrėjas netenka galimybės nuodugniai išanalizuoti apklausiamojo parodymus ir tinkamai pasirengti kitiems tyrimo veiksmams.

---

[143] Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 50. Pirmasis minėtų autorių pateiktas būdas nėra absoliučiai neginčytinas, nes galimi atvejai, kai reikia pradėti įrodymus teikti atvirkštine tvarka, t. y. nuo pačių reikšmingiausių, tai priklauso nuo apklausos situacijos.

[144] Соловьёв А. В. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса. – Москва, 2002. С. 82–83.

3.2.4. Netradiciniai apklausos būdai

Vienareikšmiškai atmetame visus neleistinus apklausos būdus, tačiau rašydami šį darbą negalėjome nepaminėti diskutuotinų metodų, taikomų apklausos metu. Autoriai supranta tai, kad inkvizicinių apklausos būdų laikas, esant demokratinei santvarkai, negrįžtamai praėjo. „Trečio lygio" apklausos arba „tardymo kankinant" (rus. *допрос с пристрастием*) – to, kas buvo naudojama praeitame amžiuje, dabar teisės aktuose nėra. Tačiau gamtos mokslų pasiekimai, techninio lygio kilimas meta naujus iššūkius baudžiamajam procesui ir kriminalistikai. Tenka nuolat rinktis tarp modernių įrodymų rinkimo bei fiksavimo būdų ir asmens laisvių ir teisių.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 11 straipsnyje[145] nustatyta, kad procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga. Taikant procesines prievartos priemones bei atliekant tyrimo veiksmus draudžiama naudoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus. Panaudoti fizinę jėgą leidžiama tik tiek, kiek tai būtina šalinant proceso veiksmo atlikimo trikdžius.

Kitaip nustatyta Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse, kuriame tiesiogiai įvardintos priemonės, kuriomis draudžiama gauti liudytojo parodymus.

Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse[146] draudžiama naudoti hipnozę arba chemines ir technines priemones, kurios veikia apklausiamojo asmens psichinius procesus arba gali kontroliuoti jo organizmo nevalines reakcijas, susijusias su apklausa. Paaiškinimai, liudijimai, taip pat atpažinimai, gauti sąlygomis, kuriose varžoma pasisaky-

---

[145] Lietuvos Respublikos Seimo įstatymas Nr. IX–785. 2002-03-14. Įsigalioja nuo 2002-04-09 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37–1341; Valstybės žinios. 2002. Nr. 46 (*atitaisymas*).

[146] Kodeks postępowania karnego // http://isip.sejm.gov.pl/ (Art.171 #4 ust.2 „Niedopuszczalne jest stosowanie hipnozy albo środków chemicznych lub technicznych wpływających na procesy psychiczne przesłuchiwanej osoby albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem"; Art.171 #6 „Wyjaśnienia, zeznania oraz oświadczenia złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi lub uzyskane wbrew zakazom wymienianym w # 4 nie mogą stanowię dowodu…".

mo laisvė, arba gauti nepaisant nurodytų draudimų, negali būti laikomi įrodymais (Lenkijos BPK 171 art.).

Teisinėje mokslinėje literatūroje gana daug diskusijų apie tokių metodų taikymą siekiant gauti informacijos iš asmens. Tai – poligrafo, hipnozės ar farmakologinių, narkotinių medžiagų naudojimas.

Mes pavadinome šiuos būdus netradiciniais, kadangi šių metodų naudojimo tradicijų nėra ir negalėjo būti. Nuo praeito amžiaus antrojo dešimtmečio žinomi ir nereguliariai naudojami metodai negalėjo tapti tradiciniais. Mokslo pasaulio ir teisinės bendruomenės bei teisinės praktikos jie vertinami vienareikšmiškai. Vis dėlto biologijos, farmakologijos ir kitų gamtos ir technikos mokslų pasiekimai sparčiai keičia situaciją.

Antras aspektas, kuris paskatino nagrinėti šį klausimą, yra tai, kad nėra bendros nuomonės, ar minėti metodai yra prievartiniai, ypač tais atvejais, kada tiriamasis objektas savanoriškai sutinka būti ištirtas arba sutinka, kad jam būtų pritaikyti specialūs tyrimo metodai.

3.2.4.1. Poligrafas

Prietaisas, fiksuojantis asmens kūno reakciją į išorinius verbalinius ir materialius (daiktų pateikimo atveju) dirgiklius, literatūroje vadinamas skirtingai: variografu Lenkijoje, laidetektoriumi, psichografu, deceptografu, fotopoligrafu, poligrafu, melo detektoriumi. Mums priimtiniausias pavadinimas poligrafas – nes iš visų minėtų pavadinimų tiksliausiai pasako prietaiso paskirtį.

Rusų psichologas A. R. Lurija tyrinėjo asmens psichofiziologinę būseną melagingų parodymų davimo metu. Jo „susietos motorikos metodas“ Vakarų Europoje pagrindė „laidetektoriaus“ sukūrimą[147]. Poligrafas buvo pradėtas konstruoti 1925 m., o 1933 m. imtas naudoti Jungtinių Valstijų teismų praktikoje. Tarpukario Lietuvos teisėsaugos institucijoms šis prietaisas buvo žinomas[148], buvo daromi moksliniai tyrimai (Larsono melo diagnostikos metodas – *cardio-pneumo* psichogramos)[149]. Nuo tų laikų teisininkai diskutuoja dėl poligrafo naudoji-

---

[147] Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977. С. 37.

[148] Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos /1918–1940/. Monografinė studija. – Vilnius, 1995. P. 246–248.

[149] Lazersonas V. Melavimo psichodiagnostika // Kriminalistikos žinynas. Kriminalistinių mokslinių ir praktikos žurnalas. 1935. Nr. 2. P. 69–77 (apie metodą – P. 73).

mo ne tik baudžiamajame procese. Pastaruoju laiku poligrafų industrija plečiama nuo specializuoto iki buitinio naudojimo. Šiuolaikinės technologijos kiekvienam žmogui suteikia galimybių naudotis poligrafinių technologijų pasiekimais. Tai – įvairūs balso analizatoriai, kurie jungiami prie mobiliojo telefono ir pokalbio metu galima stebėti, kaip kinta balso stygos, ir daryti tam tikras išvadas[150]. Jungtinėse Valstijose poligrafai plačiai naudojami komercinių struktūrų, tai sukėlė neigiamą visuomenės reakciją, todėl buvo priimtas Tarnautojų apsaugos nuo poligrafo įstatymas[151].

Lietuvos įstatymų leidėjas 2000 metais priėmė Poligrafo naudojimo įstatymą[152], kurio 5 straipsnio 3 dalies 3 punktas nustatė, kad poligrafas gali būti naudojamas tiriant nusikalstamas veikas. Reikėtų pažymėti, kad Baudžiamojo proceso kodeksas nenumato tyrimo veiksmo, kuriame naudojamas poligrafas, ir tai sukelia teisinę koliziją. Tuo tarpu Lenkijos baudžiamasis procesas (Lenkijoje 1997 m. buvo priimtas naujas Baudžiamojo proceso kodeksas, pakeitęs seną – 1967 m.) paliko vietos tam tikroms kriminalistų diskusijoms apie poligrafo naudojimą proceso metu.

R. Jaworskio nuomone, teoriškai poligrafo naudojimas galimas atliekant apklausą, eksperimentą ir ekspertizę. Lenkijos kriminalistai pažymi vieną iš pagrindinių variografinių tyrimų problemų – tyrimo dalyko nustatymą. Anksčiau manyta, kad tyrimo dalykai yra *melo išaiškinimas*, po to – *tyrimo asmens emocinių simptomų sąsajų su apibrėžtais faktais nustatymas*, o pastaraisiais metais kalbama apie *atminties pėdsakų koncepciją*[153].

Tyrimo poligrafu stadijos sudarytos iš kelių dalių: pasirengimo tirti poligrafu, ikitestinio pokalbio, testų atlikimo, diagramų vertinimo, potestinio pokalbio ir išvadų surašymo[154]. Taigi, mūsų nuomone, vertinant procedūrą, poligrafinius tyrimus galima priskirti prie specialisto atliekamų tyrimų ar ekspertinių tyrimų. Poligrafo ekspertizė, mūsų manymu, turi teisę būti pripažinta. Jos išvados (atsižvelgiant į

---

[150] http://nonkill.front.ru/nonletal3/text/truster.htm

[151] Алленсон М. Использование полиграфа в интересах коммерческой безопасности // Мир и бизнес. 1998. № 3.

[152] Valstybės žinios. 2000. Nr. 75–2273.

[153] Jaworski R. Situational sequencing test in polygraph. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.

[154] Kraujalis L. Tyrimas poligrafu // Justitia. 1999. Nr. 4. P. 26–27.

tai, kad poligrafo tyrimo patikimumas siekia apie 70–90 proc.) yra vertintinos kiekvieną kartą individualiai įvairiu tikėtinumo laipsniu. Tuo tarpu poligrafo naudojimas apklausos metu, mūsų nuomone, negalimas. Tai būtų ne tik skirtingų ikiteisminio tyrimo veiksmų suplakimas į vieną, bet ir skirtingų proceso figūrų funkcijų sumaišymas. Poligrafo naudojimas per apklausą leistinas nebent tada, jeigu būtų užtikrintas specialisto dalyvavimas, tačiau vis dėlto iškyla specialiųjų žinių taikymo rezultato prieinamumo ir suvokimo betarpiškumo[155] klausimų.

Šio darbo rengimo metu spaudoje pasirodė pranešimų apie tai, kad NASA mokslininkai sukonstravo minčių skaitymo prietaisą[156]. Šis prietaisas fiksuoja biologinius signalus, siunčiamus iš žmogaus smegenų balso stygoms. Mokslininkai šiuo metu „moko" kompiuterį atpažinti raides. Davikliai, kaip ir poligrafo, prijungiami prie kūno (arti balso stygų). Rengiamas nuotolinis šio prietaiso variantas. Mūsų nuomone, šio prietaiso pasirodymas dar labiau sukomplikuotų diskusiją apie poligrafą ir kitus panašius prietaisus, kadangi žmogaus mintys yra priklausomos nuo žmogaus valios labiau negu prakaitavimas ar spalvinė odos reakcija.

3.2.4.2. Hipnozė

1894 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose teismas pirmą kartą pagrindė savo sprendimą nukentėjusiosios parodymais, gautais hipnozės metu[157]. Vis dėlto sakyti, kad tai tapo hipnozės „kelionės" per pasaulį ženklu, negalima (Didžiojoje Britanijoje tik 1958 m., Australijoje – 1978 m.). Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas (§ 136) tiesiogiai draudžia naudoti hipnozę kaip priemonę, slopinančią įtariamojo valios aktyvumą. Tačiau policija ne kartą naudojo hipnozę siekdama suaktyvinti liudytojų atmintį[158]. Skirtingose JAV valstijose buvo skirtingi teismų sprendimai (441 sprendimas apeliaciniuose teismuose ir 73 federaliniame teisme iki 1989 m.). Apeliacinis teismas bandė nustatyti tam tikrus hipnozės leistinumo kriterijus:

---

[155] Stungys K. Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai // Jurisprudencija. 2004. T. 52(44). P .82.

[156] http://www.newscentist.com/news/news.jsp?id=ns99994795 (žiūrėta: 2004-03-19).

[157] Siuta J., Wójcikiewicz J. Hipnoza kryminalna. – Kraków, 1999. P. 75.

[158] Ten pat. P. 92.

1) hipnozė turi būti naudojama tik dalyvaujant nepriklausomam, kompetentingam, kvalifikuotam psichiatrui ar psichologui;

2) prieš pradedant tyrimus turi būti atliktas įžanginis pokalbis apie bylą, taip pat apie patį metodą;

3) turi būti išvengta bylos tyrėjų ir asmens, atliekančio tyrimus, bendravimo;

4) visos sesijos, įskaitant ir įžanginį pokalbį, turi būti fiksuojamos magnetiniu įrašu[159].

Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksas draudžia naudoti tokius pobūdžio metodus kaip hipnozė, tačiau kriminalistai diskutuoja šiuo klausimu ir pabrėžia, kad baudžiamasis procesas nedraudžia naudoti hipnozės atliekant ekspertizę[160].

Hipnozės naudojimas diskutuotinas įvairiais aspektais. Tai gali būti ne tik psichologų ar psichiatrų diskusijos dalykas. Baudžiamajame procese svarbūs teisės į gynybą, žmogaus teisių ir moraliniai aspektai. Kai kurie autoriai (V. V. Ivanova), klasifikuodami psichinį smurtą, greta sąvokų: įžeidimas, pasityčiojimas, pjudymas, siundymas, grasinimai, apgaulė ir zombavimas, nurodo hipnozę [161]. Vis dėlto patikimumas, pakartotinumas vertinami ne tik psichologų, bet ir ikiteisminio tyrimo praktikų. Ilgametis Federalinių tyrimų biuro darbuotojas Robertas Hanssenas pripažino, kad hipnozė nėra efektyvi atliekant apklausą, nes tokiu būdu gauti parodymai iškreipiami, kadangi formuojami asmens jausmų pagrindu[162].

Hipnoze vadinamas miegui ir sapnui giminiškos būsenos, kurias sukelia tam tikri psichiniai poveikiai, ir tada sąmonės būsena yra tarpinė tarp budėjimo ir miego[163]. Hipnozė kitaip apibūdinama kaip padidėjęs įtaigumas[164].

Hipnozė sukeliama išorinio ar paties asmens įtaiga pasireiškiančiu verbaliniu ar neverbaliniu, kartais panaudojant daiktus, poveikiu asmens psichikai.

---

[159] Siuta J., Wójcikiewicz J. Hipnoza kryminalna. – Kraków, 1999. P. 87.

[160] Ten pat. P. 95.

[161] Иванова В. В. Преступное насилие. Учебное пособие для вузов. – Москва, 2002. С. 29–39.

[162] http://www.sec4all.net/usa-dopros.html. Žiūrėta: 2004-01-08.

[163] Wundt W. Psichologijos pagrindai. – Vilnius: Alma littera, 2004. P. 314.

[164] Plačiau: Myers D. Psichologija. – Vilnius, 2000. P. 228–237.

Išskiriami tokie hipnozės simptomai:
- išorinių valios veiksmų sustabdymas;
- duodamų motorinių arba sensorinių sugestijų (įtaigų) vykdymas.

Po hipnozės galimi pohipnoziniai reiškiniai, kai asmuo paprastai neprisimena, kas vyko hipnozės metu.

Lenkijos kriminalistai teisūs teigdami, kad tikėjimas hipnozės galimybėmis kartais būna toks pat aklas, kaip ir beribis[165].

3.2.4.3. Farmakologinės ir kitokios medžiagos

2001 m. spalio 21 d. laikraštyje „Washington Post" išspausdintas V. Pincuso (Walter Pincus) straipsnis apie 1997 m. „tiesos serumo" („*truth serum*" – sodos pentotino) panaudojimą prieš Osamos bin Ladeno bendražygį Hanį Abdelį Rahimą al-Sayeghą[166] paskatino Jungtinių Amerikos Valstijų visuomenę diskutuoti dėl neteisėtų apklausos būdų. Vis dėlto beveik septynis dešimtmečius nei farmakologinių metodų šalininkai, nei jų priešininkai nepateikė papildomų argumentų.

1922 m. JAV Techaso valstijos gydytojas R. E. Chauzas parašė straipsnį „Skopolamino naudojimas kriminologijoje"[167]. Šį gydytoją vadina „tiesos serumo tėvu". Jis atliko tyrimus, kuriais nustatė, kad žmogus, kuriam padaroma *skopolamino* intraveninė injekcija, pradeda kalbėti tai, kas slypi jo pasąmonėje. Toks žmogus atsakinėja į klausimus tiesiai, betarpiškai, be užuolankų, kaip vaikas. Nuo šio straipsnio pasirodymo iki šių metų „tiesos serumas" yra mokslininkų ir teisininkų diskusijų dalykas.

Pats „tiesos serumo" pradininkas pastebėjo dvejopą medžiagos poveikį. Žmogus, paveiktas skopolamino, kalbėjo apie tai, ko negalėjo prisiminti būdamas sąmoningas. Tačiau po to negalėjo prisiminti to, ką kalbėjo paveiktas šios medžiagos.

Pirmas teisinis šio apklausos metodo įvertinimas įvyko 1926 me-

---

[165] Siuta J., Wójcikiewicz J. Hipnoza kryminalna. – Kraków, 1999. P. 99.

[166] Pincus W. Silese of 4Terror Probe Suspects Poses Dilemma for FBI // Washington Post. 2001-10-21 // http:// www.globalpolisy.org/wtc/libeties/1021fbi.htm. Žiūrėta: 2004-01-09.

[167] Мансуров И. В. Страх как оружие //http://nonkill.front.ru. Žiūrėta: 2004-01-08.

tais JAV Misūrio valstijoje, kur teismas atmetė asmens parodymus, gautus panaudojus „tiesos serumą“, konstatuodamas, kad metodas moksliškai nepagrįstas ir neįtikinantis.

Antrojo pasaulinio karo metu (1943 m.) pasirodė terminas „narkoanalizė“. Šio metodo metu naudojamos narkotinės medžiagos: iš pradžių narkotinių medžiagų barbitūratų grupės, vėliau opijus, LSD ir t. t. Apklausos metu naudojant narkotines medžiagas siekiama slopinti asmens valią, atpalaiduoti, susilpninti asmens savikontrolę ir gauti parodymus.

Praeito amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais mokslininkus sudomino „baimės serumas“ ir „panikos hormonas“. Pirmasis pagrįstas medžiagos „tremoriniu“ veikimu, kuris žmogaus organizme virsta oksiotremorinu, sukeliančiu galūnių ir galvos tremorą (drebėjimą), gausų seilių išsiskyrimą, miozą (akių vyzdžių susiaurėjimą), temperatūros kritimą, lengvus traukulius (spazmus), diarėją. Kartu su tremoru atsiranda didelė baimė[168]. „Panikos hormonas“ – cholecystokininas (pankreozininas, CCK) yra neitrodiametorinis pesticidas, aptinkamas žmogaus smegenyse ir virškinimo sistemoje. Jis buvo atrastas pas žmones, sergančius panikos sindromu. Šios grupės preparatai toliau tiriami[169].

Specialiosios tarnybos, kariškiai ir policijos pareigūnai, palaikantys viešąją tvarką, susidomėjo pastaraisiais mokslininkų tyrimais. Pabrėžtina, kad bet koks išorinis (suduodant smūgius ir pan.) ar vidinis fizinis poveikis suleidžiant įvairias medžiagas yra neleistinas apklausos būdas.

Šiame skirsnyje aptartų metodų taikymą vertiname kategoriškai neigiamai. Visi šie metodai yra nehumaniški. Ne visada jų dėka gauti duomenys yra teisingi (sutampa su kitais būdais gauta informacija). Ypač sunku vertinti tada, kai apklausiamasis savanoriškai pats prašo (reikalauja) panaudoti vieną ar kitą galimą metodą.

Mes tokių apklausos būdų kol kas nerekomenduojame, net ir tada, kai apklausiamasis savanoriškai sutinka ar prašo naudoti psichotropines medžiagas.

* * *

[168] Мамсуров И. В. Страх как оружие // http://nonkill.front.ru/. Žiūrėta: 2004-01-08.

[169] Abelson J. L. Cholecystokinin in psychiatric research: a time for cautions exetement // Journal of Psychiatric Research. 1995. No. 29. P. 389–396.

[170] Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. Справочник. – Москва, 2001. С. 71–74.

Literatūroje minimi ir kiti netradiciniai apklausos būdai ir metodai, tarp jų – bioritmų metodo, muzikos kaip fono, grafologijos, „pažintinės“ apklausos metodai[170]. Dėl gamtos ir socialinių mokslų pažangos dar ne kartą teks nagrinėti netradicinių apklausos būdų taikymo klausimus.

3.3. Apklausos fiksavimas

Apklausai fiksuoti turi būti skiriama pakankamai dėmesio. Kartais tyrėjai daugiau dėmesio skiria faktinei apklausai negu apklausos fiksavimui. Gali būti vykusiai išspręstos visos apklausos darbinės stadijos problemos – gauti teisingi parodymai, tačiau nevykusiai įforminti parodymai menkina parodymų vertę. Tik pagal apklausos protokolą ir jame užfiksuotą informaciją sprendžiama apie visos apklausos proceso vyksmą ir kokybę. Dažnai tyrėjai aiškina, kad esą visus įvykį liečiančius klausimus pateikęę, gavę atsakymus, bet užmiršę tai užfiksuoti.

Apklausos fiksavimas turi du aspektus – procesinį (apklausos protokolo forma)[171] ir kriminalistinį (apklausos fiksavimo mechanizmą). Apklausos fiksavimo turinys priklauso nuo konkrečių aplinkybių, kurios buvo apklausos dalykas. Jis visuomet būna individualus.

Kriminalistinis aspektas – apklausos rezultatų fiksavimo mechanizmas – kriminalistinėje literatūroje nepakankamai išnagrinėtas.

Pagrindinis dokumentas, kuriame fiksuojama apklausos eiga ir rezultatai, yra apklausos protokolas. Apklausos procesas gali būti filmuojamas, fotografuojamas, įrašomas garsas, vaizdas. Apklausos metu gali būti sudaromos schemos bei planai (Baudžiamojo proceso kodekso 179 str.).

Paprastai, kaip rekomenduojama literatūroje, apklausos protokolą sudaro keturios dalys: įžanginė, laisvo atpasakojimo, klausimai apklausiamajam bei atsakymų nagrinėjimas ir baigiamoji[172]. Pastebėtina, kad tokia struktūra atspindi apklausos stadijas ir turi padėti tyrėjui geriau suvokti kriminalistinius fiksavimo aspektus.

---

[171] Formą nustatė Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras.

[172] Danisevičius P., Kazlauskas M., Palskys E. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 241–242.

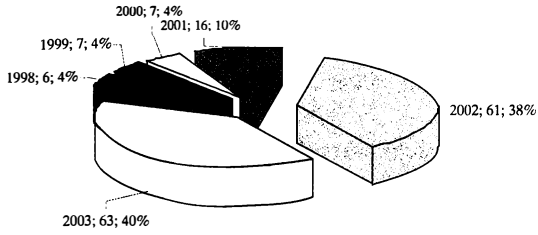
2006–2007 metais mes atlikome mokslinį tyrimą, kurio metu analizavome, kaip įgyvendinamos Baudžiamojo proceso kodekso nuostatos ir kriminalistikos rekomendacijos fiksuoti apklausos rezultatus protokole. Buvo nagrinėjami 1998–2003 metais surašyti įtariamųjų ir liudytojų apklausos protokolai. Apklausos protokolų surašymo laikas buvo pasirinktas atsižvelgiant į du aspektus. Pirmas – apklausos protokolai turėjo atspindėti ikiteisminio tyrimo pareigūnų praktiką iki 2003 m., kai įsigaliojo naujas Baudžiamojo proceso kodeksas, bei jam įsigaliojus. Antra – mokslinio tyrimo vykdytojas turėjo atsižvelgti į ikiteisminio tyrimo medžiagos paslaptį.

Iš viso nagrinėta 160 apklausos protokolų, iš jų: 68 įtariamųjų, 14 kaltinamųjų[173] ir 78 liudytojų apklausos protokolai. Protokolų atrankos principas buvo atsitiktinis, todėl tarp ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų surašytų protokolų pateko ir protokolų tų apklausų, kurias atliko prokurorai. Mes suprantame kad: 1) per 1998–2003 metus iš viso buvo surašyta žymiai daugiau protokolų nei mes išnagrinėjome (iškėlus prielaidą, kad kiekvienoje ikiteisminio tyrimo medžiagoje atliekamos mažiausiai dvi apklausos, ir atsižvelgus į registruojamų nusikalstamų veikų kiekį, teigtina, kad per metus atliekama apie 160 tūkst. apklausų); 2) apklausų kokybė ir jos fiksavimas priklauso nuo nusikaltimų kategorijos, pobūdžio, sunkumo laipsnio, nes skiriasi tyrimo taktika, apklausos taktika; 3) paprastai sunkesnius nusikaltimus tiria aukštesnės kvalifikacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai; 4) į atskirą grupę galima išskirti specializuotų įstaigų pareigūnus, kurie kvalifikuočiau apklausia ir fiksuoja parodymus negu policijos tyrėjai, ypač išplėtus jų ratą po 2003 metų.

Analizuoti apklausos protokolai pagal metus pasiskirstė netolygiai. Žemiau paveikslėlyje parodyta, kad didžiausią dalį sudaro 2002 ir 2003 metų apklausos protokolai. Turime pažymėti, kad visi išanalizuoti 2003 metų protokolai yra surašyti po 2003 metų gegužės mėnesio, t. y. jie surašyti remiantis naujai įsigaliojusio Baudžiamojo proceso kodekso reikalavimais.

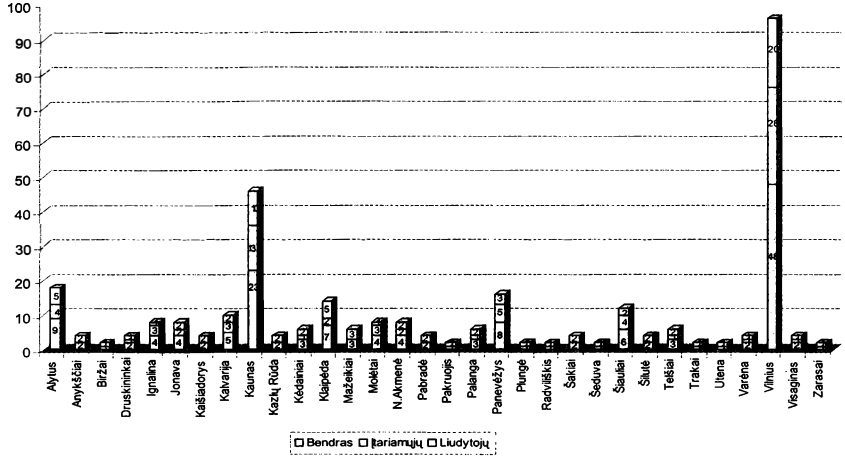
---

[173] Iki 2003 m. gegužės mėn. ikiteisminio tyrimo metu buvo atliekama kaltinamųjų apklausa.

1 pav. **Analizuojamų apklausos protokolų pasiskirstymas pagal metus**
(pirmas skaičius – metai, antras – iš viso analizuotų protokolų skaičius, trečias – procentas nuo visų protokolų).

Išnagrinėję apklausos protokolų pasiskirstymą pagal miestus galime teigti, kad jie aprėpia didžiąją dalį Lietuvos ir pristato ne tik didžiųjų miestų, bet ir mažesnių miestų ir rajonų praktiką (žr. 2 pav.).

2 pav. **Apklausos protokolų pasiskirstymas pagal Lietuvos miestus**

Iš atrinktų analizei protokolų tik du įtariamųjų protokolai buvo surašyti prokuroro, o likusieji policijos įstaigų pareigūnų.

Mokslinio tyrimo metu buvo analizuojamas apklausos protokolų turinys.

Paprastai, kaip rekomenduojama literatūroje, apklausos protokolą sudaro keturios dalys: įžanginė, laisvo atpasakojimo, klausimai

apklausiamajam bei jo atsakymai ir baigiamoji[174]. Pastebėtina, kad tokia struktūra atspindi apklausos stadijas ir turi padėti tyrėjui geriau suvokti kriminalistinius fiksavimo aspektus.

Įžanginėje dalyje nurodoma apklausos vieta, laikas, apklausą atliekantis pareigūnas, kiti dalyvaujantys asmenys, apklausiamojo anketiniai duomenys, čia pat nurodomas procesinių sąlygų įgyvendinimas: duomenys apie vertėją, specialistus, apie teisių ir pareigų išaiškinimą liudytojams, jų įspėjimą dėl atsakomybės (Baudžiamojo kodekso 235 str., Baudžiamojo proceso kodekso 80 str. 2 d., 81 ir 83 str., 183 str. 1 d.), apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu yra įtariamas (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 3 d.).

Įžanginėje dalyje taip pat fiksuojamos dalyvaujančių apklausoje teisės ir pareigos.

Laisvo pasakojimo dalyje fiksuojami apklausiamojo išdėstyti parodymai apie jam žinomas aplinkybes. Užrašomi parodymai dėl aplinkybių, turinčių reikšmės bylai, todėl tyrėjas turi padėti apklausiamajam iš viso informacijos srauto atrinkti tai, kas susiję su nusikaltimu ir turi reikšmės bylai. Neretai apklausiamasis nežino, kokia jo suteikta informacija reikšminga toliau tiriant nusikalstamą veiką, ar net kodėl jis iškviestas ir bus apklaustas, todėl tyrėjas turi padėti apklausiamajam iš viso informacijos srauto atrinkti tai, kas susiję su nusikaltimu ir turi reikšmės bylai.

Toliau fiksuojami apklausiamajam pateikti klausimai ir jo atsakymai. Kartais klausimas gali likti be atsakymo. Tokiais atvejais tyrėjui lieka tik pažymėti dėl apklausiamojo nuostatos pateiktu klausimu: atsisakė atsakinėti; nepateikė atsakymo ir pan. Apklausiamasis gali būti prašomas pasirašyti po kiekvienu atsakymu į pateiktą klausimą. Tokiu būdu vengiama paneigimų, jeigu atsakymuose yra prieštaravimų.

Baigiamojoje apklausos protokolo dalyje fiksuojamas apklausiamojo susipažinimas su protokolu ir jo būdai (pats perskaitė, tyrėjas garsiai perskaitė), taip pat papildymai ir pataisos. Iš 160 analizuotų protokolų vienas protokolas buvo tikslinamas ir penki papildomi. Iš pastarųjų penkių protokolų tik viename apklausiamasis papildymus

---

[174] Danisevičius P., Kazlauskas M., Palskys E. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 241–242.

surašė savo ranka. Protokolą pasirašo apklaustasis, dalyvavę asmenys, tyrėjas. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, apklausiamasis pasirašo kiekvieną puslapį atskirai. Pastaroji rekomendacija buvo įgyvendinta visais analizuotais atvejais.

Aprašytų parodymų fiksavimo eilės tvarka paprastai atitinka apklausos eigą, tačiau reikia pabrėžti, kad antra ir trečia protokolo dalys – laisvas atpasakojimas ir pateikti klausimai bei atsakymai – gali persipinti, paprastai tarp jų nėra tikslios ribos: apklausiamasis laisvai atpasakoja, tačiau kai kada nerišliai, nenuosekliai arba nepagrįstai išplėstai pasakoja nereikšmingas tyrimui aplinkybes ar, priešingai, per daug abstrakčiai pasakoja esmines aplinkybes ir pan., tada tyrėjas pasakojimą pertraukia ar prašo detaliau papasakoti tam tikras aplinkybes, ar nurodo nepasakoti nereikšmingų aplinkybių, prašo pasakoti iš eilės, užduoda reikiamus patikslinančius klausimus. Vertinant teisiniu požiūriu, klausimus laisvo pasakojimo stadijoje uždavinėti būtų BPK normos pažeidimas, nors praktikoje tai daroma. Tačiau laikydamiesi tokios taktikos – laisvo pasakojimo stadijoje uždavinėdami klausimus tyrėjai gali gauti ir neobjektyvius, „norimus“ parodymus, nepastebėti liudytojo melo, spragų ir nelogiškumo jo pasakojime, neatspindėti protokole parodymų taip, kaip įvykį iš tikrųjų suvokė liudytojas ir pan. Be to, užfiksuotų parodymų esmė gali būti nulemta tam tikrų užduotų klausimų turinio, jų tam tikros sekos ir pan.

Analizuodami, kaip tyrėjai laikosi kriminalistikos rekomendacijų išskirti apklausos protokolo dėstomojoje dalyje laisvo atpasakojimo ir klausimų stadijas, nustatėme, kad iš 160 analizuotų protokolų tik dešimtyje galima buvo išskirti laisvo atpasakojimo stadiją ir tik trijuose – klausimų stadiją. Iš pastarosios grupės du protokolai buvo surašyti prokuroro, tyrusio pinigų klastojimo aplinkybes.

Tyrėjai dažnai nesilaiko laisvo pasakojimo ir klausimų uždavimo stadijos. Po kelių įžanginių sakinių, ypač kai apklausiamieji nežino, dėl kokių reikšmingų tyrimui aplinkybių apklausiami ir iš viso kodėl iškviesti į apklausą, pasakoja nenuosekliai, blaškosi, duoda labai abstrakčius parodymus arba labai konkrečiai kalba apie nereikšmingas aplinkybes, tyrėjas perima iniciatyvą ir pradeda uždavinėti klausimus. Į laisvo pasakojimo stadiją įsiterpiama ir tada, kai parodymai dėl sudėtingų įvykio aplinkybių labai ilgi, labai sudėtingas nusikalstamo įvykio aplinkybių ir kitų reikšmingų tyrimui aplinkybių susiklostymas, įvykiai dalyvaujant skirtingiems asmenims vyko vienu ar skirtingu laiku, skir-

tingose vietose ir pan. (daugiasluoksnės, daugiapakopės, persipinančios aplinkybės), tyrėjas, taupydamas laiką, dažnai siekia pasakojimo metu tikslinti, detalizuoti parodymus, kad prie tos jų dalies nereikėtų grįžti vėliau. Nestebina, kad esant didžiulei nusikaltimų įvairovei tiek pagal BK kvalifikaciją, tiek pagal konkrečias jų aplinkybes, susijusias su skirtingomis gyvenimo sritimis ir sąlygomis, specifinėmis žmonių veiklos sritimis, tyrėjas kartais gali iš karto nesuprasti tam tikrų parodomų aplinkybių ir prašyti jas paaiškinti teikdamas klausimus.

Praktikoje dažnai būna, kad per apklausą klausimai pateikiami ir gaunami atsakymai į juos, bet klausimai protokoluose nefiksuojami, o prie atsakymų nepažymima, kad tai – atsakymai į klausimus. Taigi protokoluose neišskiriama klausimų uždavimo stadija, o atsakymai atrodo kaip laisvo pasakojimo dalis ar tąsa. Taip būna ne tik tyrėjui klausimais įsiterpiant į laisvo pasakojimo stadiją, bet ir klausimų stadijoje. Skaitant tokius protokolus neaišku, kuri dalis parodymų yra laisvo pasakojimo dalis, o kuri parodymų dalis sąlygota užduotų klausimų.

Tai lemia neretas tyrėjų nenoras protokole užrašyti užduotus klausimus – skubama, klausimus reikėtų nuosekliai, tiksliai, logiškai, stilistiškai ir teisiškai teisingai suformuluoti, vengiant jų menamo pobūdžio ne tik juos pateikiant, bet ir užfiksuojant. Kartais užduodami ir nefiksuojami menami klausimai. Kai kurie neobjektyvūs tyrėjai gali siekti sudaryti parodymų įrodomosios reikšmės svarumo įspūdį, tarsi liudytojas pats laisvo pasakojimo metu davė visus reikšmingus tyrimui parodymus.

Anksčiau tik teismų praktikoje susidurdavome su situacija, besitęsiančia ir dabar, kad teismo posėdžių protokolus rašančios sekretorės dažniausiai visiškai nefiksuodavo teisėjo ir kitų proceso dalyvių klausimų (jų turinio), o tik nurodydavo, į kurio proceso dalyvio; teisėjo, prokuroro, gynėjo, klausimą atsakė apklausiamasis asmuo. Neužfiksavus klausimo, dažnai negalima suprasti atsakymo esmės ar reikšmingumo, net atspėti, koks klausimas buvo pateiktas.

Aukščiau minėta problema susijusi su mūsų neanalizuojamais ikiteisminio tyrimo teisėjų atliekamų apklausų protokolais. Deja, pastebėtina, kad apklausos protokolus teismo sekretorės dažnai rašo rankraščiu, labai didelėmis raidėmis (2–4 žodžiai eilutėje), todėl jie labai didelės apimties. Teisėjas negali tokiuose protokoluose užrašytų parodymų pataisyti, patikslinti. Pastebėtina ir tai, kad jei prokuroras iki-

teisminio tyrimo teisėjams padeda pasirengti apklausai, pateikia klausimų ar išsiaiškintinų aplinkybių sąrašą, klausimai paprastai pateikiami iš eilės, nors parodymų kryptis, pobūdis reikalauja juos uždavinėti kita tvarka arba keisti. Tokius protokolus sunku greitai „vienu įkvėpimu“ perskaityti, greitai suvokti parodymus arba jų dalis. Todėl, nors įstatyme numatyta, kad apklausos protokolą gali surašyti ir prokurorui arba ikiteisminio tyrimo pareigūnui padedantis asmuo, tai praktiškai netaikoma, nes toks asmuo turėtų būti įgijęs aukštąjį išsilavinimą, būti teisininkas, mokėti atrinkti parodymų esmę, vienais atvejais juos dėstyti kiek galima pažodžiui, kitais atvejais sugebėti apibendrinti, atmesti nereikšmingas detales ir aplinkybes, tačiau neiškreipti parodymų esmės. Jis pats turėtų turėti apklausos darymo patirtį. Tokios patirties nereikia darant paprastas daiktų, dokumentų apžiūras.

Baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnio 2 ir 3 dalyse nėra griežtos nuorodos atskirti apklausos stadijas, tačiau asmens laisvo, savarankiško pasakojimo ir to, kas buvo gauta papildomai klausinėjant, atskyrimas turi taktinės reikšmės. Dažnai įvykio faktų nutylėjimas ribojasi su atsisakymu duoti parodymus arba melu. Kartais nukentėjusysis arba liudytojas nutyli apie savo veiksmus, kurie gali būti vertinami kaip administracinis nusižengimas arba kitas deliktas.

Baudžiamajame proceso kodekse nėra griežto reikalavimo stenografuoti apklausą. Įstatymų leidėjas vartoja sąvoką „kiek galima pažodžiui“, tačiau, praktikoje apklausos fiksavimo tikslumas turi didelę įrodomąją reikšmę.

Tikslumas reikalauja, kad parodymuose būtų neiškreiptas apklausiamojo kalbos, minčių dėstymo stilius. Negerai, kada protokole fiksuojama tai, ko apklausiamasis negalėjo pasakyti dėl savo psichinės brandos, išsilavinimo lygio. Kai kada protokoluose galima rasti tarptautinių bei itin „modernių“ žodžių, slengo. Problema yra keiksmažodžių, išgirstų per apklausą, fiksavimas. Iš vienos pusės – tikslus keiksmažodžių fiksavimas išryškintų kitus labai svarbius momentus (pvz., viešosios tvarkos pažeidimų bylose), iš kitos pusės negalima paversti apklausos protokolo keiksmažodžių suvestine. Reikėtų stengtis normine kalba išreikšti keiksmažodžio turinį. Tačiau kitokius, ciniškus, įžūlius pareiškimus, kada tiesiogiai nevartojami vulgarūs keiksmažodžiai, galima ar net reikia fiksuoti.

Apklausiamojo parodymus privalu fiksuoti taip, kad skaitant protokolą būtų galima spręsti apie įvykius (faktus, reiškinius). Proto-

kole turi būti nuosekliai atspindėta apklausos eiga, aiškiai išdėstytos reikšmingos bylai aplinkybės, tuo pačiu sudaromos sąlygos (paprastai jos nurodomos įžanginėje protokolo dalyje pažymint patalpas, kuriose vyksta apklausa), kad protokole jos būtų užfiksuotos.

Deja, nė viename protokole nebuvo užfiksuotos papildomos aplinkybės arba įvykiai, kurie įvyko apklausos metu. Paprastai protokoluose apsiribojama nuoroda į apklausos vietą – tarnybines patalpas. Žinoma, kad papildomų aplinkybių, sąlygų ir įvykių fiksavimas svarbesnis atliekant kitus tyrimo veiksmus: įvykio vietos apžiūrą, parodymų patikrinimą vietoje, eksperimentą. Tokių veiksmų protokoluose nurodoma ir jų blankuose numatyta nurodyti daugiau sąlygų (apšvietimas ir kt.). Apklausa iš tikrųjų vyksta darbo kabinete, dažnai esant normaliam dienos šviesos ar elektros apšvietimui, apklausiamajam ir apklausinėjamajam sėdint ir pan. Jei ji vyksta kitur: ligoninėje, apklausiamojo namuose, lauke, darbo vietoje, tai būtų pažymima protokole. Ankstesniame Baudžiamojo proceso kodekse buvo norma, kuria draudžiama apklausos metu dalyvauti būti kitiems asmenims (asmenys buvo apklausiami be pašalinių). Dabar tokio draudimo nėra, nes protokoluose kaip galimai darantys poveikį liudytojams nenurodomi dalyvaujantys „grupinėje, kryžminėje“ apklausoje asmenys. Apklausiant įtariamuosius to neleistų advokatas. Lietuvoje nėra praktikos, tradicijos ir nežinoma, kaip reaguotų teismai, jei protokole būtų atspindimos emocinės ir kitokios apklausiamojo asmens būsenos ir reakcijos, jo veiksmai apklausos metu (pvz., po klausimo sutriko, ilgai tylėjo, atrodė išsigandęs, pašoko, apstulbo, juokėsi, gniaužė rankas, nežiūrėjo į akis, nukreipė žvilgsnį į šalį, pasipiktino, keikėsi, grasino, įžeidinėjo, bandė sunaikinti protokolą, kategoriškai reikalavo nerašyti į protokolą jau duotų parodymų ar jų dalies, ankstesnės parodymų dalies, po klausimų, prispirtas pateiktų klausimų ir įrodymų, nutarė pakeisti parodymus, ir pan.).

Apklausos protokole apklausiamojo parodymai surašomi tiksliai. Tikslumas reikalauja, kad parodymuose būtų neiškreiptas apklausiamojo kalbos, minčių dėstymo stilius. Negerai, kada protokole fiksuojama tai, ko apklausiamasis negalėjo pasakyti dėl savo psichinės brandos, išsilavinimo lygio. Kai kada nepakankamai raštingų žmonių protokoluose galima rasti tarptautinių bei itin „modernių“ žodžių (pavyzdžiui, kuliškai – nuo angliško žodžio *cool*, t. y. gerai). Kitokia bendravimo kalba, su savo žargonu, svetimžodžiais, trumpiniais ir ženklais,

susiformavo ir vystosi internetinėje erdvėje[175]. Ji veržiasi į viešąją kalbą.

Apklausiamojo parodymus privalu fiksuoti taip, kad skaitant protokolą būtų galima spręsti apie įvykius (faktus, reiškinius). Protokole turi būti nuosekliai atspindėta apklausos eiga, aiškiai išdėstytos reikšmingos bylai aplinkybės, tuo pačiu sudaromos sąlygos (paprastai jos nurodomos įžanginėje protokolo dalyje pažymint patalpas, kuriose vyksta apklausa), kad protokole jos būtų užfiksuotos.

Siekiant parodymų tikrumo svarbu, kad protokole nebūtų dėstomos aplinkybės, aiškiai nesusijusios su nusikalstamos veikos tyrimu. Reikia sugebėti iš didelio informacijos srauto išskirti tai, kas yra reikšminga, svarbu bylai, tačiau yra ir kai kurių niuansų: tam tikroje baudžiamosios bylos tyrimo stadijoje gali būti nežinoma, kokią reikšmę bylai turės tam tikros apklausiamojo pasakojimo detalės. Tyrėjas turėtų prognozuoti bylos eigą, atsižvelgti į tyrimo versijas, konkrečios bylos tyrimo eigą, tik tada jis gali įvertinti tam tikrą informaciją kaip neturinčią reikšmės bylai.

Kartais pastebima ir kita problema – protokolų neišsamumas, kada ne visa išdėstyta apklausos metu informacija fiksuojama, nors ji yra reikšminga bylai ir nusikalstamos veikos tyrimui[176]. Taip gali būti dėl tokio apklausos fiksavimo būdo, kai vienas tyrėjas apklausia asmenį, išklauso jį, o tik tada rašo protokolą[177]. Taigi tokiu būdu kai kurie svarbūs dalykai užmirštami, tyrėjas jų neaprašo. Tam galima paprieštarauti:

1) kaip kitas proceso dalyvis (pvz., susipažįstantis su bylos medžiaga) gali nustatyti, kad buvo neužfiksuota reikšminga informacija? Galbūt klausimai dėl reikšmingų aplinkybių nebuvo pateikti ir todėl neužfiksuoti, nes apklausiantysis asmuo neišsamiai susipažino su byla, nepasirengė apklausai, pats gerai nesuvokė arba teisingai nenusistatė įrodinėtinų aplinkybių, apklausinėjo stichiškai, pernelyg pasitikėdamas savo patirtimi arba, priešingai, nepagrįstai manydamas, kad yra pakankamai patyręs;

2) tyrėjai dažniausiai pasižymi išlavinta atmintimi, nes tardyda-

---

[175] Valavičius E., Našlėnienė A. Bendravimas internete. – Kaunas, 2000. P. 12–18.

[176] Белоусов А. В. О степени дословности записи показаний в протоколе допроса // Сибирский юридический вестник. 2000. № 2. http://www.law.isu.ru/science/vestnik/20002/belousov.cgi.

[177] Žr.: Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 482. Baudžiamojo proceso kodekso komentaro autoriai šį būdą vadina „baigus žodinę apklausą“.

mi turi prisiminti ne tik duodamus parodymus, bet ir visą bylos medžiagą, daugelį kitų svarbių nustatytų ir nustatytinų aplinkybių ir net daug kitų bylų, tad sunkiai suprantama, kaip jie gali neišsamiai apklausti;

3) kadangi tyrėjai tiria praeities įvykius ir nuolat klauso ir turi užfiksuoti atpasakojimus, jie patys yra neblogi atpasakotojai. Be to, tokie tyrėjai gali būti pasirengę apklausai, būti užsirašę klausimus, aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti, ir po to gali užrašyti atsakymus. Tyrėjas dėl dalies aplinkybių, jei jų tiksliai neįsiminė, gali pasitikslinti jau rašydamas protokolą. Jam gali kilti papildomų klausimų dėl atskirų aplinkybių, taip pat ir naujų klausimų. Apklausa – tai tęstinis procesas, kurio turinys (išsamumo požiūriu) gali nuolat kisti;

4) tyrėjas paprastai daro užrašus ar bent pasižymi tam tikrą pasakojimo planą, tam tikrus svarbiausius, reikšmingus momentus, nebūtinai išsamiai, neretai tik savo ženklais pasižymi pagrindinius informacijos teikimą ar jos atsiminimą skatinančius žodžius, net jų santrumpas;

5) yra ir tokia apklausos situacija, kada tyrėjas nežino, apie kokias aplinkybes duos parodymus liudytojas, nukentėjusysis, kuris nenori duoti teisingų parodymų, įtariamasis, kuris gali iškelti netikėtas versijas, įvykių paaiškinimus. Tokiais atvejais prireikia išklausyti trumpą, abstraktesnį apibendrintą jų pasakojimą siekiant suvokti, apie kokias aplinkybes bus pasakojama, po to parodymai užrašomi, jie tikslinami teikiant klausimus.

Visi šie argumentai parodo tyrėjo galimybes įvairiose situacijose ir apklausos protokolo turinio išsamumo variantiškumą.

Baudžiamojo proceso kodekso komentaro autoriai asmens išklausymą vadina „žodine apklausa“[178]. Mūsų nuomone, tai nėra teisinga formalios logikos požiūriu, nes galima iškelti prielaidą apie kitas apklausas: rašytines, mintines ir pan. Tokių prielaidų skatinimas nėra teisingas. Taigi tokiu būdu kai kurie svarbūs dalykai gali būti užmirštami, tyrėjas jų neaprašo, o apklausiamasis, perskaitęs tokį protokolą, mano, kad neaprašytos detalės nėra reikšmingos, todėl tyrėjas, taupydamas laiką, jų neįrašė ir nebūtina papildyti jomis protokolą. Antras atvejis susijęs su numatomu operatyvinių veiksmų atlikimu

---

[178] Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 482

apklausiamajam asmeniui. Taip būna, kai išsiaiškinama, kad apklausiamojo asmens parodymuose yra informacijos apie jo padarytą ir neatskleistą nusikalstamą veiką. Jei asmuo pradeda kalbėti apie nusikaltimą, kuris nesusijęs su tiriamu, tai parodymai turi būti fiksuojami apklausos protokole. Tiesa, liudytojų negalima klausinėti apie jų padarytą nusikalstamą veiką (BPK 80 str.). Po apklausos, parodymų užfiksavimo jau nebus galima atlikti operatyvinio tyrimo, nes tyrimas atliekamas Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka.

Gana įdomiai šią problemą išsprendė Latvijos įstatymo leidėjas, įtraukdamas į 2005 metų Baudžiamojo proceso kodeksą veiksmą – apklausinėjimą (Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 155 str.)[179] bei liberalizuodamas fiksavimo procesą. Tyrėjas, atlikęs vieno ar kelių asmenų apklausinėjimą, kurį gali atlikti bet kurioje vietoje, naudodamas garso įrašymo įrangą arba jos nenaudodamas, surašo pranešimą, kuriame nurodo paaiškintas liudytojų aplinkybes.

Protokolą gali surašyti tyrėjas, apklausęs asmenį, bei jo pavedimu jam padedantis asmuo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 179 str. 2 d.).

Dėl didesnių dabarties techninių galimybių apklausos protokolą gali surašyti tyrėjo padėjėjas iš karto per apklausą arba po apklausos. Tyrėjas klausinėja, o padėjėjas čia pat fiksuoja apklausos eigą ir rezultatus. Tai būtų idealu. Tyrėjas ir, žinoma, apklausiamasis perskaito išspausdintą protokolą, padaro pataisas ir pasirašo. Šiuolaikinės darbo sąlygos leidžia tokį modelį panaudoti kai kurių lygių prokurorams ir ikiteisminio tyrimo teisėjams.

Esant šiuolaikinėms galimybėms parodymų fiksavimo technika yra daug primityvesnė. Yra keletas būdų.

Tyrėjas tiesiog po laisvo atpasakojimo arba po kiekvieno atsakymo į klausimą čia pat fiksuoja parodymus. Būna taip, kad apklausiamajam laisvai pasakojant, tuo pačiu metu fiksuojami jo parodymai. Šis parodymų fiksavimo būdas galimas tiktai trumpos (nepainioti su svarbia) apklausos metu, kada pateiktos informacijos apimtis yra nedidelė.

Tyrėjas apklausos metu daro įrašus (užrašus, užsirašo pastabas, duotų parodymų planą), stenografuoja parodymus. Baigdamas darbi-

---

[179] Уголовно процессуальный закон с изменениями, внесёнными по состоянию на 21 декабря 2006 года. – Рига: Biznesa informācijas birojs, 2007.

nę apklausos dalį, tyrėjas pagal užrašus, stenografiją surašo protokolą – tuoj pat po apklausos. Protokolas duodamas apklausiamajam ir dalyvavusiems asmenims pasirašyti, jie gali padaryti pataisas ir pastabas. Toks parodymų užrašymo būdas jau pasenęs.

Gali būti naudojamas dar vienas mišrus fiksavimo būdas: laisvas atpasakojimas fiksuojamas iš karto po apklausos, o klausimai – kartu su parodymų davimu.

Manytume, kad pats racionaliausias būdas – laikantis reikalavimų visą proceso eigą įrašyti į garso laikmeną ir remiantis šiuo įrašu tuojau po apklausos surašyti protokolą. Darant garso ir (ar) vaizdo įrašą, gali būti surašomas protokolas, jei apklausa santykinai neilga – trunka 1–2 val. Kai apklausa ilga, trunka 2–4 valandas, reikia ne mažiau laiko surašyti protokolui, o gal net ir daugiau, nes garsajuostę arba vaizdajuostę reikia stabdyti, grįžti atgal, vėl rašyti protokolą ir t. t. Tai – ilgas parodymų fiksavimo procesas: asmuo apklausiamas darant garso įrašą, o po to įrašas klausomas ir parodymai perkeliami į protokolą. Šis būdas rizikingas, kai parodymai labai ilgi. Iškildavo pavojus, kad apklaustas asmuo apsigalvos ir dėl įvairių priežasčių, norėdamas atsisakyti duotų parodymų, nebepasirašys protokolo, motyvuodamas proceso pažeidimais, kad protokolas nebuvo surašytas apklausos metu ar tuoj po jos. Garso ir vaizdo įrašai buvo daromi nužudymo bylose, kyšininkavimo bylose apklausiant įtariamuosius, kai jie pirmų apklausų metu kartais šoko būsenoje prisipažindavo, tačiau vėliau atitokę keisdavo parodymus arba jų atsisakydavo.

Tyrėjai vengia daryti garso įrašus, nes – tai ilgas procesas, apklausinėti privalu sklandžiai ir profesionaliai, laikantis visų Baudžiamojo proceso kodekso reikalavimų, teisingai išdėstyti įžanginę apklausos protokolo dalį – išaiškinti teises, tikslus, apklausti nuosekliai teikiant klausimus, neužduoti menančių klausimų, laikytis apklausos laisvo atpasakojimo ir klausimų stadijų ir pan.

Paskutiniu metu prokurorai vengimą daryti garso ir vaizdo įrašus aiškina tuo, kad prokurorui ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui duoti parodymai teisme nėra įrodymai, nors ir užfiksuoti garsajuostėse, kad teismas negarsina tokių parodymų ir garso įrašų ir pan. Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnis numato, kad teisme gali būti perskaityti liudytojo, nukentėjusiojo, kaltinamojo parodymai, taip pat perklausomi ir peržiūrimi tokių apklausų garso ir vaizdo įrašai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui ar pirmiau teisme, kai jie yra mirę, atsisa-

ko ar vengia duoti parodymus, duoda teisme iš esmės skirtingus parodymus ir kt. Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 4 dalis nustato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui duoti parodymai teisme gali būti perskaitomi byloje esantiems įrodymams patikrinti. Taigi tokie parodymai nėra įrodymai. Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 4 dalis nenumato garso ir vaizdo įrašų perklausos ir peržiūros. Tai – įstatymo spraga, todėl įrašai kartais netenka prasmės. Ikiteisminio tyrimo teisėjui svarbu daryti liudytojų, įtariamųjų apklausos garso įrašus, tačiau praktikoje tai retai daroma.

Norėtųsi pabrėžti du dalykus. Pirma, nebūtina garso įrašą pridėti prie protokolo. Tokio pridėto prie protokolo įrašo išklausymas užima daug laiko. Šiuo atveju garso įrašas yra tik pagalbinė priemonė – kaip užrašai, daromi per apklausą, arba stenograma, padedanti surašyti tikslesnį, išsamesnį protokolą. Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnis nesako, kad protokole turi būti nurodytos techninių priemonių naudojimo sąlygos ir tvarka, vaizdo garso įrašai yra tyrimo veiksmų priedai ir kt. Nepridėjus garso įrašo, keičiant parodymus tuo gali būti naudojamasi, net teigiama, kad protokolas suklastotas, nes garso įrašas buvo kito turinio, ypač kai jis buvo sunaikintas. Dabartinis Baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnis nėra tobulas. Nenurodoma, kad prieš apklausą asmeniui turi būti pranešta, kad daromas garso įrašas. Nepranešus galimai būtų pažeisti teisės į gynybą elementai. Nenurodymas apie būtinumą pranešti apie garso įrašo darymą, apklausos metu leidžia daryti slaptus garso įrašus techniniams tikslams, ar net juos pateikti kaip savarankiškus duomenų šaltinius (padarytus Baudžiamojo proceso kodekso 158 str. tvarka ar Operatyvinės veiklos įstatymo tvarka – kaip žvalgybinės apklausos *fiksavimas).* Antra pastaba – apie psichologinį barjerą, susidarantį fiksuojant parodymus garso ir vaizdo laikmenose. Psichologinio barjero tikrai būta, kol techninės įrašų priemonės neprigijo gyvenime. Garsajuostes keičia naujos laikmenos – kompaktiniai diskai, atminties kortelės (mikroschemos).

Sudėtingose bylose apklausos tęsiasi ilgą laiką (net po keletą savaičių). Tokiais atvejais daromos apklausos pertraukos. Reikia stengtis per vieną apklausos atkarpą suspėti apklausti asmenį dėl tam tikro epizodo arba asmens, objekto, žodžiu, stengtis per vieną apklausos atkarpą suspėti apklausti dėl logiškai užbaigto atvejo. Apklausos protokolo įžanginė dalis lieka ta pati (viena apklausa, vienas protokolas,

tik šis rašomas dalimis). Gali kilti klausimas: ar tai nebus papildomos apklausos surašant papildomos apklausos protokolus? Tai – skirtingu laiku padarytos apklausos dėl skirtingų logiškai užbaigtų atvejų. Galimi du variantai: 1) kitą dieną toliau rašyti tą patį protokolą; 2) rašyti naują protokolą. Jeigu apklausa su pertrauka vyksta tą pačią dieną, tai gali būti rašomas vienas protokolas nurodant jame apklausos pradžios ir pabaigos laiką bei darytas pertraukas. Apklausos protokolas rašomas darant apklausos pertraukas, kai apklausa dėl vieno objekto, vieno epizodo, kuris tęsėsi ilgą laiką, sudėtingos nusikalstamos veikos per vieną apklausos etapą nebaigiama. Atskirais protokolais įforminamos apklausos, kai dėl jau gautų parodymų (epizodų) daroma papildoma apklausa.

Prireikus tyrėjas, apklausdamas įtariamąjį, liudytoją ar nukentėjusį, gali įrašyti garsą ar vaizdą, filmuoti pagal proceso reikalavimus. Garso, vaizdo įrašas duodamas paklausyti, pažiūrėti apklausiamajam. Tai užima daug laiko (jeigu apklausa tęsiasi keletą valandų, tai klausymas ar žiūrėjimas užtrunka tiek pat), todėl tyrėjai labai dažnai naudojasi senomis fiksacijos priemonėmis, daro schemas bei planus.

Nors tyrėjų nuostatos dėl vaizdo, garso įrašų apklausos metu skiriasi, būna ikiteisminio tyrimo situacijų, kuriuose būtini garso ir vaizdo įrašai. Jie būtini, kai reikia užfiksuoti apklausos nuotaiką, taip pat įrodant, kad parodymai buvo duodami laisva valia arba naudojant tam tikrus taktinius būdus.

Analizuodami apklausos protokolus nustatėme, kad nė vienoje apklausoje nebuvo naudojamos techninės priemonės.

Nurodysime tipines situacijas, kuriose garso ir vaizdo įrašai yra naudingi.

1. Fiksuojant parodymus asmenų, kurie žino svarbių tiriant nusikalstamą veiką duomenų, tačiau yra tikimybė, kad jie gali parodymus pakeisti, neigti ir pan. Parodymų keitimas ir neigimas yra plačiai paplitęs reiškinys praktikoje, ypač parodymai keičiami arba neigiami teismo metu. Yra daug priežasčių, svarbiausios iš jų – aplinkos (nusikalstamos veikos bendrininkų, giminių, o kartais net gynėjo) poveikis, teisiamojo posėdžio oficialumas ir viešumas su visais iš to išplaukiančiais psichologiniais barjerais (gėda, žmonių dėmesys, kryžminė apklausa ir pan.).

2. Fiksuojant parodymus asmenų, padariusių sunkias nusikalstamas veikas. Jų parodymai, kaip vienas iš įrodymų šaltinių, yra labai svarbūs. Tokiais atvejais įrašant vaizdą ir garsą siekiama kelių tikslų. Vienas iš jų yra ankstesnių pakopų instancijų kontrolės priemonė, antras – paties tyrėjo savikontrolė. Perklausius garso arba peržiūrėjus vaizdo įrašus galima geriau suvokti ne tik apklausos metu tvyrojusią nuotaiką, bet ir savo klaidas bei ikiteisminio tyrimo spragas.

3. Fiksuojant parodymus asmenų, kurie nedalyvaus teismo apklausos metu. Tikėtina, kad negalės dalyvauti teisme žmonės, nurodę sergantys, išvykstą į komandiruotę ir pan.

4. Fiksuojant mažamečių parodymus ir siekiant perduoti jų kalbos ypatumus. Mažamečių kalbos ypatumai ir net intonacija, vartojami žodžiai ir frazės gali turėti lemiamos reikšmės įvertinant juos.

5. Fiksuojant parodymus asmenų, esančių ligoninėse, kitose gydymo įstaigose (sužeistųjų, ligonių) dėl fizinių sutrikimų, ligų ar kitų priežasčių. Ligoninėse, kitose gydymo įstaigose nėra sąlygų tinkamai protokoluoti parodymus. Be to, sužeistųjų ir ligonių fizinė bei psichinė būklė suteikia parodymams kai kurių ypatumų.

6. Fiksuojant parodymus asmenų, kreipiamų psichiatrinei (psichologinei) ekspertizei (tyrimui). Ypač reikšminga matyti ir girdėti, kaip tokie asmenys elgiasi apklausos metu. Tai yra papildoma informacija psichiatrinei ekspertizei (tyrimui).

7. Fiksuojant konfliktuojančių su tyrėju asmenų parodymus ir ypač agresyvių asmenų parodymus. Tai reikalinga siekiant išryškinti tyrėjo elgesį apklausos metu.

8. Fiksuojant parodymus, gautus ekstremaliomis sąlygomis (pvz., netrukus po nusikalstamos veikos padarymo apklausiant asmenis lauke, mašinoje, kitose vietose, kuriose protokolą surašyti yra sunku ir pan.).

Garso įrašo pranašumai, fiksuojant apklausą:

- fiksuojama apklausiamojo psichofiziologinė ir emocinė būsena;
- fiksuojami įvairūs pokalbio ypatumai (niuansai);
- padeda suvokti apklausiamojo asmenybę (pakartotinai perklausius įrašą);
- galimybė palyginti garso įrašą su protokolu;
- galimybė nustatyti atliktos apklausos tvarką ir rezultatus;

– galimybė akcentuoti atskirus momentus ir padėti iškelti versijas[180].

Gali kilti ir kitų garso ir vaizdo įrašų darymo poreikių. Pavyzdžiui, literatūroje nurodoma, kad garso įrašai daromi fiksuojant parodymus asmenų, apklaustų dalyvaujant vertėjui[181]. Nurodyti apklausos fiksavimo techniniai būdai nepriklauso nuo to, ar apklausą atlieka prokuroras, tyrėjas, ar ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Atkreiptinas dėmesys į planų bei schemų, kitų grafinės išraiškos būdų naudojimą fiksuojant parodymus.

Deja, ir šiuo atveju mokslinio tyrimo rezultatai neigiami. Nei viename protokole nebuvo nurodytas priedas – planas arba schema ir pan. Apklausiami asmenys gali savo parodymus iliustruoti savo sudarytomis schemomis, planais, bet nebūtinai. Jie gali apklausos metu naudotis įvykio vietos apžiūros metu tyrėjų sudarytais planais. Piešiama tada, kai reikia pavaizduoti kokį nors retesnės formos, netipinį objektą. Daugelis žmonių negali nupiešti nusikaltėlio atvaizdo. Literatūroje dažniausiai kalbama apie planus ir schemas. Tačiau būna ir kitokių grafinių vaizdavimo priemonių: žmogaus atvaizdas, gamtos (įvykio vietos) fragmentas, nusikalstamos veikos vaizdas ir pan. Nagrinėjant planus, schemas, kitų grafinių vaizdinių priemonių naudojimą, svarbu žinoti tris dalykus.

Pirma, kai kada žodžiais apibūdinti aplinką, susijusią su nusikaltimu, yra sunku, o kartais neįmanoma. Tais atvejais planai, schemos ir kitos grafinės išraiškos priemonės yra būtinos.

Antra, schemas ir planus reikia pasiūlyti sudaryti patiems apklausiamiesiems, kitus grafinius vaizdinius gali atlikti tik šį darbą gebantys atlikti žmonės. Nesvarbu, kad planai ir schemos, padaryti apklausiamųjų, yra laisvos formos, tačiau jie turi didesnę įrodymų reikšmę, negu daryti tyrėjo ranka.

Trečia, schemose ir planuose naudojama ženklų sistema turi būti vienoda, suprantama ir žinoma.

Mes neaprėpėme sudėtingos liudytojų ir nukentėjusiųjų, kuriems taikomas anonimiškumas, apklausos bei jos metu taikomų garso

---

[180] Азарченкова Е. И. Устная речь как источник информации о личности говорящего / Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Москва, 1987. С. 93.

[181] Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 244; Руководство по расследованию преступлений. – Москва, 1981. С. 356.

ir vaizdo perdavimo per nuotolį priemonių ir būdų. Fiksavimo prasme specifinė yra Prezidento apklausa. Apklausa parodymo atpažinti metu – tai 2003 metų Baudžiamojo proceso kodekso naujovė, kurios analizei reikėtų atskiro tyrimo. Žymiai giliau reikėtų analizuoti ir ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausos fiksavimo aspektus. Tai – tolesnių studijų dalykas.

3.4. Apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas

Apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas – tai neatskiriama šio veiksmo taktikos dalis. Ji svarbi ne tik todėl, kad yra baigiamoji, bet ir todėl, kad gali būti kito veiksmo pradžia.

Kas yra analizė ir įvertinimas? Ar šiuo etapu galimi aktyvūs tyrėjo veiksmai? Filosofiniu požiūriu, analizė yra mokslinio tyrimo metodas, kurio esmę sudaro tiriamojo dalyko visapusiškas sudėtinių dalių ir jų santykių, savybių ištyrimas[182]. Įvertinimas yra manymas arba teigimas apie dalyko reikšmę arba vertę[183].

Tyrėjo paskutinis veiksmas yra protokolo pasirašymas. Po to tyrėjas analizuoja ir įvertina faktinius duomenis, kitą informaciją, užfiksuotą apklausos protokole ir jo prieduose. Baigiamojo etapo išvados priklauso nuo visų anksčiau atliktų etapų. Siekdamas įvertinti padarytą darbą, tyrėjas perskaito protokolą ir peržiūri jo priedus, t. y.:

- įsitikina, kad visos apklausos protokolo dalys surašytos laikantis baudžiamojo proceso įstatymo normų;
- užfiksuotą apklausos turinį lygina su iškeltais tikslais, uždaviniais ir planu;
- įvertina panaudotų taktinių būdų naudingumą ir sėkmingumą;
- išsiaiškina, kokia informacija, duomenys arba faktai gauti apklausos metu, ką jie įrodo;
- įvertina gautos įrodomosios informacijos pobūdį (tiesioginiai, netiesioginiai, kaltinantys ar išteisinantys duomenys) ir reikšmę;
- lygina gautą informaciją su kitais veiksmais gautais duomenimis, nustato jų sąryšį;

---

[182] Философский энциклопедический словарь. – Москва, 1989. С. 25.
[183] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993. P. 264.

- nustato padarytas klaidas, jų priežastis ir pasekmes nusikalstamos veikos tyrimui;
- išsiaiškina klaidų pobūdį (pataisomos ar nepataisomos) ir sprendžia apklausos pakartojimo klausimą;
- numato kitus veiksmus, kuriais būtų galima pataisyti padarytas klaidas ar gauti tą pačią informaciją.

Pareigūnai praktikai dažnai neskiria reikiamo dėmesio atliktos apklausos analizei ir įvertinimui, pasitaiko protokolų, kuriuose nenurodyti tyrėjo asmens duomenys, nėra parašo; neišsamus apklausos eigos aprašymas, nenurodyta vieta, laikas ar data; nėra kitų per apklausą dalyvavusių asmenų parašų; protokolų, kurių turinį sudaro tik vieno ar kito nereikšmingo fakto konstatavimas. Panašių protokolų klaidų analizė rodo, kad tyrėjai retai kritiškai vertina atliktą darbą.

Didžiausios apklausos protokolo ir jo priedų pildymo klaidos yra ne trūkumai užpildant rekvizitus, nors ir tai labai svarbu. Kiekvienas apklausiamojo pasakytas ir užfiksuotas žodis yra asmens objektyvios aplinkos aprašymo dalis, atskleidžianti asmenybei būdingus bruožus ir sugebėjimus suvokti ir perteikti žodine forma tai, ką jis matė, girdėjo, užuodė, pajuto ir pan. Baudžiamojo proceso kodeksas reikalauja surašyti apklaustų asmenų parodymus (Baudžiamojo proceso kodekso 179 str.). Straipsnyje nereikalaujama rašyti pažodžiui arba stenografuoti, tačiau tai, ką tyrėjas praleido ar sąmoningai iškraipė palengvindamas fiksavimo procesą, gali būti atskleista nagrinėjant apklausos protokolo turinį.

Tyrėjas, analizuodamas apklausos protokolą, mintyse turi formuluoti ir atsakyti į tokius klausimus:

- kas padarė ir kas prisidėjo prie įvykio?
- kokia apklausiamojo nuostata dėl parodymų, kodėl jis davė tokius parodymus?
- kokią informaciją jis suteikė?
- ar ta informacija yra žinoma ir iš kitų šaltinių?
- kokią naują informaciją jis suteikė?
- kuo jis grindžia savo žinias (informaciją)?
- ko jis galėjo žinoti, bet nepasakė?
- ką reikia nustatyti remiantis jo suteikta informacija?
- kokius veiksmus reikia daryti realizuojant apklausos rezultatus.

Įvertinus apklausos rezultatus gali būti planuojamos akistatos, parodymų patikrinimas vietoje, eksperimentai. Dažnai apklausa tampa akstinu atlikti įvairias procesines prievartos priemones.

4. Atskirų apklausos rūšių taktikos ypatumai

4.1. Įtariamojo apklausos ypatumai

> *Jokie galimi žmonių moralinių nuostatų skirtumai neturi didesnės reikšmės kalbant apie jų įtaką socialinei organizacijai, palyginti su tuo faktu, kad žmogaus protas gali suvokti tik gana siaurą faktų ratą, kurio centras yra jis pats; tad nepriklausomai nuo to, ar jis yra visiškas savanaudis egoistas, ar nesavanaudiškiausias altruistas, žmogiškieji poreikiai, kuriais jis gali veiksmingai pasirūpinti, yra nykiai mažas fragmentas, palyginti su visos visuomenės narių poreikiais.*
>
> *F. A. Hayekas*[184]

Įtariamojo apklausos taktikos ypatumai literatūroje siejami su ikiteisminio tyrimo situacijomis. Nagrinėjant įtariamojo apklausą išskiriama apklausa konfliktinėje situacijoje ir apklausa nekonfliktinėje situacijoje. Kitų proceso dalyvių apklausos konfliktinė situacija ne visada išskiriama. Taip vertinant įtariamojo apklausos taktiką pamirštama, kad ir liudytojo, ir nukentėjusiojo apklausos procese dažnai būna konfliktų. Tik grynai teoriškai, bet prasilenkiant su apklausos praktika, galima įsivaizduoti liudytojo (nukentėjusiojo) apklausą be konflikto. Tą žino ir tie autoriai, kurie, nagrinėdami įtariamojo apklausos taktiką, pabrėžia konfliktinę apklausos situaciją. Šie autoriai nagrinėdami liudytojų apklausos taktikos ypatumus, išskiria meluojančio liudytojo apklausą. Bet ar meluojantis liudytojas nesudaro konfliktinės situacijos apklausos metu? Žinoma, negalima dėti lygybės ženklo tarp konfliktinių situacijų apklausiant įtariamąjį ir liudytoją. Jų konfliktinė situacija skiriasi konflikto gilumu, intensyvumu, moty-

[184] Hayek F. A. Individualizmas ir ekonominė tvarka. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 21–22.

vacija ir pan. Tai daro įtaką įtariamųjų apklausos taktikai, situacijos pobūdis nėra vienintelė aplinkybė, lemianti įtariamųjų apklausos taktiką.

Tyrėjas, išanalizavęs bylos medžiagą, kartais ir įtariamojo asmenybę, gali numatyti apklausos situaciją, tuo prognozuodamas įtariamojo elgseną.

Kriminalistikoje išskiriamos kelios apklausiamojo elgesio prognozavimo rūšys:

1) perspektyvinis prognozavimas (būsimojoje situacijoje);

2) retrospektyvinis prognozavimas (esamojoje situacijoje);

3) imitacinis prognozavimas (refleksyvinė įtariamojo minčių imitacija).

Prognozavimui įtaką daro:

- pradinės informacijos analizė;
- versijų dėl įtariamojo elgsenos iškėlimas;
- klausimų formulavimas;
- apklausos derinimas su kitais tyrimo veiksmais[185].

Mūsų nuomone, įtariamojo apklausos taktikai įtakos turi šios aplinkybės: įtariamojo procesinis statusas, jo psichinė bei fizinė būklė, įtariamojo asmenybės bruožai, jo interesai, nusikalstamos veikos pobūdis, įtariamojo atsakomybės laipsnis, ikiteisminio tyrimo ir apklausos situacija.

Įtariamojo būklė. Paprastai kiekvieną žmogų vienaip ar kitaip (vieną daugiau, kitą mažiau priklausomai nuo asmeninių bruožų, nusikalstamos veikos pobūdžio, vaidmens darant nusikaltimą ir pan.) veikia nusikaltimas. Labiausiai nusikaltimas veikia jį padariusį žmogų. Ilgamečiai stebėjimai atskleidžia įvairiaspalvę nusikaltėlio jausmų ir emocijų gamą, lemiančią nusikaltimą. Reikėtų pabrėžti, kad nusikaltėlius paprastai slegia kaltės jausmas, tik vienus silpniau, kitus stipriau, tačiau neteko sutikti nusikaltėlių, kurie nejaustų kaltės. Kaltės jausmas gali būti apibūdinamas visai ne pagal Baudžiamojo kodekso normas, o tiesiog kaip supratimas, kad blogai pasielgė, padarė kažkam skriaudą ir pan. Šis kaltės jausmas būna susijęs su gailesčiu nu-

---

[185] Соболевский А. В., Игнатюк А. З. Криминалистическое прогнозирование психологического контакта при подготовке к допросу / Проблемы противодействия преступности. Сборник материалов научно-практической конференции. Под общей редакцией И. И. Басецкого. – Минск, 2002. С. 113–114.

kentėjusiajam, jo giminėms. Labai svarbu suprasti, kad nusikaltėlis gailisi savęs (neva jis nukentėjo nuo nusikalstamos veikos, jis yra susiklosčiusių aplinkybių auka ir pan.), jam gaila giminių, tėvų ir pan. Pabrėžtini du dalykai.

Pirma, dėl svetimo turto vagystės, kyšininkavimo, piktybinio vengimo mokėti mokesčius, nusikaltimų ekonomikai ir panašių nusikalstamų veikų įtariamieji, išskyrus gailestį sau, kaltės jausmo nejaučia. Vienas iš tokios būsenos motyvų – tai, kad visi, jų nuomone, panašias nusikalstamas veikas daro, o įtariamasis tik atsitiktinai „papuolė“. Tai – tarybinių laikų mentaliteto deliktas (vogti „niekieno“ turtą – negėdinga ir pan.), tačiau nusikaltimų statistika rodo[186], kad jis dar gyvuos ilgai.

Antra, ilgainiui kaltės jausmas išnyksta, suveikia įprastas žmogaus savisaugos instinktas – žmogus pats sau pateisina padarytą nusikalstamą veiką. Siekiant pasinaudoti kaltinamojo, įtariamojo kaltės jausmu, būtina kuo greičiau apklausti tokius žmones.

Įtariamųjų kaltės jausmas persipina su noru (siekiu) išvengti atsakomybės už padarytą nusikaltimą. Retai pasitaiko, kad nusikaltėliai patys atvyktų, pripažintų savo kaltę ir gailėtųsi padaryto. Per autorių dvidešimtmetę ikiteisminio tyrimo darbo praktiką gal tik vienas arba du asmenys atvyko ir patys pripažino savo kaltę. Prisipažinimas paprastai susijęs su siekiu išvengti arba mažinti savo atsakomybę už padarytą veiką arba po to, kai įtariamasis suprato, kad kito kelio nėra (nėra alternatyvos prisipažinimui, tik taip galima švelninti bausmę).

Reikėtų pabrėžti, mūsų nuomone, reikšmingus apklausos taktikai momentus, susijusius su siekiu išvengti atsakomybės arba švelninti bausmę.

Prieš darydamas nusikalstamą veiką žmogus stengiasi ją padaryti taip, kad išvengtų atsakomybės. Nusikaltėliai kruopščiai rengiasi bei slepia nusikaltimą, atlieka veiksmus, kurie sunkina jų išaiškinimą, parengia sau alibi, pasirengia galimai apklausai, parengia savo nuostatą būsimos apklausos metu.

Apklausos metu apklausiamasis, kaltinamasis, įtariamasis „susigūžia lyg ežys“. Jis virsta „nervų kamuoliuku“ su išreikštu savigynos ir savisaugos instinkto elgesiu (dominantas).

Savisaugos elgesys (dominantas) pasireiškia taip:

Psichologiniu lygiu:

– nusikaltėliai save vertina skirtingai; dažniausiai tas vertinimas yra paaukštintas arba atvirkščiai – kai kuriais atvejais

[186] http://www.nplc.lt

sumažintas. Retai nusikaltėlis save vertina adekvačiai. Nusikalstamos veikos padarymas rodo, kad asmuo vertina save netinkamai: per daug savimi pasitiki, vertina save labai gerai – mano, kad yra nuskriaustas, o pagal sugebėjimus vertas geresnės dalios arba jaučia tam tikrą kompleksą. Iš to kyla pavydas, kerštas, kitos žemos paskatos ir pan. Pagal tai formuojasi ir įtariamojo nuostata dėl nusikalstamos veikos išaiškinimo: įsitikinimas, kad nusikalstamos veikos jokiu būdu neišaiškins arba atvirkščiai, bet rečiau – nusikaltimas vis vien bus išaiškintas, demaskavimas neišvengiamas. Ir čia ne taip svarbi reali situacija, kuri klostosi ikiteisminio tyrimo metu, bet daugiau išankstinės psichologinės nuostatos, susidariusios rengiantis ir darant nusikaltimą, tampriai susijusios su savęs vertinimu;

- nusikalstamo elgesio visiška arba dalinė reabilitacija – nusikaltėlis save visai ar dalinai pateisina. Nusikaltėliai sukuria savo reabilitacijos modelį ir stengiasi jį pagrįsti. Neretai nusikaltėlis savo reabilitacija pradeda nuoširdžiai tikėti (norimą priima už tikrą), tokia reabilitacija būna išgalvota siekiant kaip nors save nuraminti, pateisinti savo poelgį;
- neadekvatus nusikalstamos veikos įvertinimas. Nusikaltėliai retai sugeba teisingai įvertinti nusikaltimą, jau nekalbant apie jo teisinį įvertinimą. Nusikaltimas vertinamas su nauda sau (menkinamos jo pasekmės, paties vaidmuo nusikalstamoje veikoje, nusikalstamos veikos sunkumas bei pavojingumas visuomenei, savo naudai iškraipomi nusikalstamos veikos motyvai ir pan.);
- įstatymo saugomų vertybių devalvavimas menkinant ar visai neigiant jų reikšmę. Dažniausiai tai būna ne tradicinės įstatymų saugomos vertybės (gyvybė, lytinė laisvė, nuosavybė ir pan.), o vertybės, susijusios su visuomeniniu, valstybiniu turtu, ūkio arba finansine tvarka ir pan.

Elgesiui būdinga:

- nusikaltimų pėdsakų slėpimas. Nusikaltėliai naikina nusikalstamos veikos įrankius ir priemones, pėdsakus, dokumentus ir pan. Būna, kad nusikalstamos veikos įrankiai bei priemonės ir dokumentai, jeigu jie turi išskirtinę reikšmę arba

vertę, yra slepiami. Yra atvejų, kada pašalinami (nužudomi, pagrobiami) liudytojai arba jie yra nutildomi (priverčiami išvykti į kitas vietas gyventi, taikomas šantažas, grasinimai ir pan.). Dažnai liudytojai yra paperkami. Gali būti ir kitų nusikalstamos veikos pėdsakų slėpimo bei naikinimo būdų – inscenizacija, gandų skleidimas siekiant nukreipti ikiteisminio tyrimo tyrėjų dėmesį klaidinga linkme. Nusikaltėliai kruopščiai slepia vertingesnius nusikalstamos veikos įrankius (pvz., šaunamąjį ginklą), nusikalstamu būdu įgytas vertybes (auksą, brangenybes, užsienio valiutą ir pan.) arba imasi priemonių legalizuoti pinigus;

- informacijos apie nusikalstamos veikos tyrimo eigą rinkimas. Nusikaltėliai aktyviai ieško tokios informacijos: jie stengiasi sužinoti ikiteisminio tyrimo tyrėjų planus, kad galėtų juos ardyti. Tuo tikslu bandomi papirkti teisėsaugos institucijų darbuotojai, pasitaiko, kad organizuotose nusikaltėlių grupėse ir gaujose dalyvauja teisėsaugos institucijų darbuotojai;
- gyvenimo būdo pakitimas. Nusikaltėliai po nusikalstamos veikos padarymo stengiasi įrodyti, kad gyvena padoriai, yra paklusnūs įstatymui, todėl mažina nusikaltimų darymo ir palaido elgesio aktyvumą. Išgyvendami nuolatinę baimę dėl galimo demaskavimo tampa atsargūs, baugštūs, šalinasi žmonių, nutraukia senus ryšius su draugais ir pan. Grupinio nusikaltimo atveju grupės nariai slepia savo draugystę ir net tai, kad pažįsta vienas kitą.

Galimos ir kitos savigynos ir savisaugos išraiškos nusikaltėlio psichologijoje ir elgesyje.

Apklausos metu svarbu numatyti šiuos taktinius momentus:

- žinoti nusikaltėlių savisaugos ir savigynos dominantus – įtariamojo buvimas;
- numatyti (įminti) įtariamojo ginamąją poziciją, atspėti jo versijas apklausos metu ir elgesį ikiteisminio tyrimo metu. Sugebėti pateikti įtariamojo versiją griaunančius įrodymus bei argumentus taip ardant apklausiamųjų gynimosi planą (sumanymą).

4.1.1. Įtariamojo procesinė padėtis ir interesai

Įtariamojo procesinė padėtis ir jo apklausos reglamentacija plačiai dėstoma visuose baudžiamojo proceso vadovėliuose. Mes baudžiamojo proceso nuostatas nagrinėsime tik tiek, kiek jas galima susieti su apklausa arba kiek jos daro įtaką įtariamojo apklausos taktikai. Šiuo požiūriu galima būtų išskirti šias įtariamojo teises:

- žinoti, kurios nusikalstamos veikos padarymu yra įtariamas;
- turėti gynėją;
- gintis nuo pareikšto įtarimo (aktyviai arba pasyviai);
- veikti atsižvelgiant į atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes;
- žinoti apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 39[1] str.).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnis.

Įtariamasis

1. Įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis.

2. Įtariamuoju laikomas asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas šio Kodekso 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą.

3. Kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.

4. Įtariamasis turi teisę: žinoti, kuo jis įtariamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; duoti parodymus; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus.

Šios nuostatos iš vienos pusės sudaro įtariamojo apklausos ribas, tačiau iš kitos pusės – suteikia tyrėjui galimybę operuoti legitiminėmis atsakomybę lengvinančiomis bei sunkinančiomis, taip pat atleidžiančiomis nuo baudžiamosios atsakomybės aplinkybėmis. Čia tikslinga pabrėžti, kad baudžiamojo proceso nustatyti apklausos rėmai

galbūt sunkina, bet jokiu būdu nevaržo tyrėjo elgesio laisvės apklausos taktikos požiūriu.

Įtariamasis turi teisę žinoti, kokios nusikalstamos veikos padarymu yra įtariamas. Kyla opi apklausos taktikos problema. Apklausos taktikoje išskiriamas dezinformacijos momentas: kuo mažiau apklausiamasis žino apie tai, kokią informaciją žino tyrėjas, tuo yra lengviau (bet ne lengva) konstruoti apklausos taktiką. Anksčiau buvo minėta, kad įtariamieji siekia (aktyvi žvalgyba) sužinoti, kas yra tyrėjo „portfelyje". Todėl peršasi išvada, ar nėra prieštaravimų tarp kriminalistikos nuostatų bei rekomendacijų ir baudžiamojo proceso normų. Tuo ir vertinga tyrėjo kiekvienu konkrečiu atveju pasirinkta apklausos taktika, nes besąlygiškai ir visa apimtimi įvykdyti baudžiamojo proceso reikalavimus galima tik kūrybiškai pritaikius kriminalistikos rekomendacijas. Įstatymas įsakmiai nereikalauja, kad pranešime apie įtarimą būtų išdėstyti įrodymai, kuo remiamas nutarime išdėstytas įtarimas. Be to, kitos aplinkybės gali būti nurodomos tiek, kiek jos atsispindi bylos medžiagoje. Pradiniame bylos tyrimo etape, kada pranešama apie įtarimą, žinoma, ne visos nusikaltimą liečiančios aplinkybės būna tiksliai nustatytos arba nustatytos nepakankamu tikrumo laipsniu, kad būtų galima jomis oficialiai remtis. Atitinkamai formuluojamas įtarimas.

Pranešime paskelbus apie įtarimą, galima apsiriboti nusikaltimu, kurio padarymu asmuo įtariamas, bei nurodyti nusikalstamos veikos padarymo laiką, vietą, kiek tai leidžia surinkti byloje duomenys.

Nusikalstamos veikos tyrimo metu kyla būtinumas papildyti bei pakeisti įtarimą ir atsiranda galimybė byloje kaupiantis įrodymams papildyti bei konkretizuoti įtarimą. Bet tai jau mažiau veikia apklausos taktiką, nes iki to laiko visos arba daugelis taktikos gudrybių būna įgyvendintos. Jei jos „nesuveikė" iki pateikiant papildomą ar pakeistą įtarimą, tai tos taktinės priemonės nebus veiksmingos.

Kalbėdami apie apklausiamojo dezinformaciją bei apie tai, kad yra lengviau apklausti asmenį, kada jis mažiau žino apie tyrėjo informuotumą, mes jokiu būdu neabsoliutiname šių nuostatų. Mes akcentavome, kad tai dažnai teigiamai veikia apklausiamąjį, kai jis įsitikinęs, jog tyrėjui „viskas yra žinoma". Tokiems įtariamiesiems minėtos taktinės „gudrybės" yra mažiau paveikios.

Įtariamasis turi teisę gintis nuo pareikšto įtarimo ir turėti gynėją. Gynėjui leidžiama dalyvauti byloje įtariamajam paprašius nuo pirmos apklausos.

Nagrinėjant pirmąją šios procesinės nuostatos dalį (gynimą nuo

įtarimo) apklausos taktikos aspektu, galima pabrėžti įtariamojo teisę atsisakyti duoti parodymus bei melagingų, neatitinkančių objektyvios tiesos parodymų davimo legitimumą. Įtariamasis gali nekalbėti (apklausos metu tylėti, neatsakyti į tyrėjo klausimus) bei meluoti. Tokiose situacijoje tik tinkamai pasirinkta taktika gali apklausą išvesti iš aklavietės. Dažniausiai tai – sugebėjimas įtikinti apklausiamąjį, kad duoti parodymus įtariamajam naudingiau negu atsisakyti duoti parodymus ar duoti neteisingus parodymus.

Sudėtingiau įgyvendinti kriminalistikos rekomendacijas įtariamojo apklausos metu dalyvaujant gynėjui. Dalyvaujant gynėjui per apklausą kyla šios problemos.

Pirma, apklausa įgauna oficialų pobūdį, ji netenka intymumo, nelengva sudaryti abipusio pasitikėjimo atmosferą, tačiau čia galima panaudoti įtikinėjimo ir emocinio poveikio svertus. Apie tai rašo užsienio specialistai[187]. Tik būtina tiksliau formuluoti klausimus bei turiningiau, dalykiškiau ir itin pagrįstai teikti klausimus apklausiamajam.

Pabrėžtina, kad apklausos eiga ir jos rezultatai priklauso nuo gynėjo nuostatų ir aktyvumo. Gynėjo nuostata yra svarbi tyrėjui, nes joje atsispindi gynybos versija. Tyrėjas turėtų skatinti įtariamąjį ir jo gynėją kuo detaliau išdėstyti ir net pagrįsti savo versiją. Reikia atsižvelgti į tai, kad ne visais atvejais įtariamieji bei jų gynėjai atvirai sako savo požiūrį. Būna, kad įtariamieji savo nuostatas išreiškia nusikalstamos veikos tyrimo pabaigoje arba tik teisme. Iki tam tikro laiko įtariamieji ir ypač jų gynėjai ginamą versiją laiko paslaptyje; tai – jų taktikos „gudrybė“. Tyrėjas iš pateiktų klausimų, pareiškimų, atsakymų į klausimus, iš įtariamojo ir jų gynėjo elgesio turi stengtis atspėti jų nuostatas bei keliamas versijas.

Gynėjai dirba nevienodai. Dažnai pastebima gynėjo apatija, mažas aktyvumas, nesuinteresuotumas bylos baigtimi. Prityrę tyrėjai žino, kad tai – gynėjai, kurie buvo paskirti pagal Baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnį „Būtinas gynėjo dalyvavimas“, jie dažnai materialiai nesuinteresuoti ginti įtariamąjį (kaltinamąjį). Kitaip elgiasi gynėjai, su kuriais gynybos sutartį sudarė patys įtariamieji ir kuriems pakankamai atlyginta už darbą.

Nereikia pamiršti ir gynėjo profesionalumo lygio. Būna ir taip, kad „nemokšos“ gynėjai savo perdėtu aktyvumu (norėdami tuo pa-

---

[187] Brandl S. G. Criminal investigation. – Boston: Pearson, 2003. P. 242–244.

slėpti savo neprofesionalumą) kenkia ginamajam, patardami neigti aiškiai nustatytus faktus bei neduoti parodymų tuomet, kai paaiškinimai yra būtini. Atvirkščiai, su gynėjais profesionalais yra lengviau (ne lengva) dirbti, nes diskusija tarp tyrėjo iš vienos ir įtariamojo – iš kitos pusės būna dalykinė; kiekvienas apklausos dalyvis stengiasi pagrįsti savo teiginius. Kiek teko patirti, rimti, profesionalūs gynėjai, suinteresuotai gindami savo klientų interesus, retai kada „nusileidžia“ iki įrodymų falsifikavimo, o jų argumentus reikia rimtai vertinti.

Antra, gynėjo dalyvavimas apklausos metu siaurina taktinių būdų, pagristų netikėtumu, taikymą. Pasidaro sudėtinga organizuoti įtariamajam netikėtą apklausą. Tyrėjas, klausdamas įtariamojo, ar jis pageidauja, kad apklausos metu dalyvautų gynėjas, atskleidžia savo tyrimo planus jį apklausti.

Manytume, kad nurodytas „neigiamas“ aplinkybes, susidarančias dėl gynėjo būtino dalyvavimo per apklausą, galima būtų „atsverti“ taip:

- atsižvelgus į konkrečias bylos aplinkybes bei įtariamojo psichinę būklę ir asmenybės savybes, tais atvejais, kada tyrėjas pripažįsta, kad netikėtumo taktikos svertas gali teigiamai suveikti, reikia organizuoti netikėtą apklausiamajam iškvietimą (arba atvesdinimą, jeigu yra pagrindas) pas tyrėją;
- daugiau pabrėžti netikėtus apklausiamajam klausimus;
- apklausos metu tyrėjas turi neperleisti iniciatyvos gynėjui; apklausos eiga turi būti valdoma tyrėjo, jis yra apklausos šeimininkas;
- atsižvelgiant į susidariusią apklausos situaciją, galima intensyvinti ją. Čia tinka vadinamasis kryžminės apklausos modelis: klausimas-atsakymas be paaiškinimo;
- būtina adekvačiai ir operatyviai reaguoti į apklausiamojo ir jo gynėjo nuostatą, demaskuoti melą ir nesąžiningumą.

Profesionalus tyrėjas turi nuspėti galimą įtariamojo nuostatą apklausos metu ir būti pasirengęs ją griauti. Tikslinga mintyse save įsivaizduoti įtariamojo vietoj ir atsakyti į klausimą: kaip aš elgčiausi patekęs į situaciją, kurioje atsidūrė įtariamasis, ką daryčiau, ką aiškinčiau ir pan.

Apklausos metu tyrėjas turi sekti besikeičiančias apklausiamojo ir jo gynėjo nuostatas, prireikus adekvačiai keisti apklausos taktiką, nuolat stebėti tarpusavyje derinamas jų pozicijas, žinoti, kad dažniausiai apklausiamasis nežino visos teisinės savo parodymų subtilybių reikš-

mės ir detalizuojant parodymus, keičiant klausimų formulavimus, nagrinėjant įvairius parodymų aspektus apklausiamasis nukrypsta nuo gynėjo „užduotos, užprogramuotos“ nuostatos. Tai reikia stebėti ir laiku reaguoti.

Gynėjo dalyvavimas ne visuomet sunkina įtariamojo apklausą, todėl tikslinga pažymėti teigiamas gynėjo dalyvavimo apklausos metu puses.

Jeigu gynėjas be pastabų pasirašė apklausos protokolą, reiškia, kad apklausa buvo vykdoma laikantis teisėtumo reikalavimų ir humaniškumo ir profesionalios etikos principą. Tai siaurina įtariamojo galimybę keisti duotus parodymus grindžiant tai apklausos teisėtumo pažeidimais.

Būna atvejų, kada gynėjo ir tyrėjo interesai konkrečioje apklausoje sutampa arba būna labai artimi. Tyrėjo ir gynėjo nuostata yra panaši tais atvejais, kada įtariamasis neneigia savo kaltės, pripažįsta padaręs nusikaltimą. Gynėjui belieka ryškinti palankų apklausiamajam nusikalstamos veikos motyvą bei atsakomybę švelninančias aplinkybes.

Kaip gynėjui, taip ir tyrėjui dažnai būna naudinga, kad įtariamasis objektyviai suvoktų padarytą nusikaltimą, savo vaidmenį, suprastų tyrimo situaciją bei įtariamojo padėtį. Gynėjas gali padėti tyrėjui išaiškinti svarbias padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes: padarytos žalos dydį, nusikalstamos veikos pavojingumą ir pan. Kartais gynėjas išaiškina įtariamajam kaltės neigimo beviltiškumą („įrodymų yra, nėra kur dėtis“). Žinoma, gynėjas tai daro todėl, kad įtariamojo prisipažinimą paverstų atsakomybę lengvinančia aplinkybe arba kitaip sušvelnintų ginamojo padėtį byloje. Apskritai gynėjas, bendradarbiaudamas su tyrėju (prokuroru), gali padėti ginamajam. Toks bendradarbiavimas galimas tik jaučiant abipusę pagarbą ir laikantis įstatymų.

4.1.2. Įtariamojo asmenybė

Analizuojant įtariamojo asmenybę, tikslinga prisiminti baudžiamosios teisės suformuluotą nusikaltėlio definiciją, kuri, kaip žinoma, yra išvesta iš nusikalstamos veikos subjekto[188]. Nusikaltėlis – tai pakal-

[188] Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius, 1996. P. 102–109, 111–112.

tinamas, sulaukęs įstatymo numatyto amžiaus fizinis asmuo, kuris kaltas nusikaltimo padarymu (t. y. tyčia ar dėl neatsargumo padarė įstatymo numatytą veiką). Pagal galiojantį Baudžiamąjį kodeksą baudžiamoji atsakomybė numatyta ir juridiniam asmeniui, tačiau įtariamasis tegali būti tik fizinis, pakaltinamas, sulaukęs tam tikro amžiaus asmuo.

Nurodyta nusikaltėlio definicija yra išeities pozicija konstruoti kriminologinę bei kriminalistinę nusikaltėlio definiciją. Daugiau ginčų sukelia nusikaltėlio asmenybės struktūra. Tačiau atrodo, tai – bevaisė diskusija, nes tai, kas rūpi kriminologijai[189], kriminalistikai dažnai būna nelabai svarbu ir atvirkščiai.

Kriminalistikai nusikaltėlio asmenybės struktūroje svarbios savybės, kurios determinuoja nusikalstamos veikos būdo pasirinkimą (asmenybės savybės ir nusikalstamos veikos mechanizmas), ir savybės, į kurias reikia atsižvelgti pasirenkant atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų taktiką, taip pat ir įtariamojo apklausos taktiką. Apie bendruosius nusikaltėlių asmenybės bruožus, kurie yra išskiriami formuojantis žmonių parodymams, jų reikšmę parodymų formavimuisi, taip pat apie jų naudojimo apklausoje būdus jau buvo rašyta pirmame ir antrame šio darbo skyriuose.

Mūsų tikslas – nagrinėjant įtariamojo apklausos taktikos ypatybes išskirti tas nusikaltėlio savybes, į kurias reikia atsižvelgti apklausiant juos. Iš daugelio nusikaltėlio savybių, mūsų manymu, reikia išskirti nusikaltėlio požiūrį į nusikaltimą ir vertybines orientacijas.

4.1.2.1. Nusikalstamos veiklos patirtis

Nusikalstamų darbų patirtis įtrauktina į nusikaltėlio asmenybės struktūros teisinį bloką. Renkantis apklausos taktiką būtina atsižvelgti į nusikalstamo darbo patirtį, nes nusikalstamos veikos padarymas savaime ir savaip veikia nusikaltėlio asmenybę. Čia pabrėžtini keli as-

---

[189] Kriminologijos vadovėlyje nusikaltėlio asmenybė suprantama kaip abstrakti sąvoka, reiškianti visumą socialinių, dvasinių, moralinių psichofizinių, intelektualinių savybių žmogaus, kuris padarė nusikaltimą, paveiktas sąveikos tarp savo požiūrių, orientacijos su išorinės aplinkos kriminogeniniais faktoriais, taip pat įskaitant ir kriminogeninę situaciją. (žr. Криминология. Учебник для юридических ВУЗов. Под общей редакцией А. И. Долговой. – Москва, 1997. С. 299).

pektai.

Pirma, nusikaltimų darymas daro žmogų atšiauresnį, uždaresnį, pakerta pasitikėjimą žmogumi (veikia „laukiniai įstatymai“).

Antra, nusikalstamo darbo patirtis dažnai suponuoja teistumą, kriminologinį recidyvą. Atsiranda imunitetas ikiteisminiam tyrimui bendrai, o apklausai atskirai.

Trečia, tais atvejais, kada nusikalstama patirtis siejasi su laisvės atėmimo bausmės atlikimu, tai sudaro papildomą nusikaltėlio asmenybės defektą – kalėjimo „antspaudą“. Kalėjime veikia savi „įstatymai“, kuriuos kaliniai norom ar nenorom turi vykdyti. Nusikalstamo darbo patirtis, dalyvavimas nusikalstamos veikos tyrimo procese, teismai, bausmė, ypač laisvės atėmimo vietose, yra lyg neigiamo gyvenimo universitetai.

Pagal nusikalstamo darbo patirtį įtariamuosius galima suskirstyti į:

- turinčius nusikalstamą patirtį ir jos neturinčius. Įtariamuosius būtų galima smulkiau susiskirstyti į padariusius daug nusikaltimų (nusikaltimų sistemą), padariusius kelias nusikalstamas veikas ir padariusius vieną nusikaltimą. Visiems aišku, kad nusikalstamo darbo patirtis ir tuo pačiu nusikalstamų nuostatų gilumas priklauso nuo padarytų nusikaltimų skaičiaus;
- įgijusius ikiteisminio tyrimo „mokyklos“ (anksčiau buvo apklausiami, jų atžvilgiu buvo tiriama byla) ir neįgijusius tokios „mokyklos“ patirties;
- lankiusius kalėjimo (laisvės atėmimo vietų) „mokyklą“ ir nelankiusius tokios „mokyklos“.

Įtariamojo, turinčio ir nusikalstamų veikų darymo patirties, ir ikiteisminio tyrimo bei kalėjimo „mokyklų“ patirties, apklausa dažnai būna sudėtingesnė. Į tai būtina atsižvelgti renkantis apklausos taktiką. Reikia turėti omenyje ir tai, kad apklausti nurodytus įtariamuosius kartais būna ir ne itin sudėtinga, net ir turėdami tokią nusikalstamo gyvenimo patirtį apklausiamieji dažnai adekvačiai suvokia savo padėtį ir teisingai vertina įrodymus byloje.

4.1.2.2. Antivisuomeniškumas (asocialumas)

Antivisuomeninių nuostatų gilumas – šis požymis glaudžiai susijęs su asmens nusikalstama patirtimi. Nusikalstama patirtis dažnai tampa antivisuomeninių nuostatų gilumo matu. Tačiau nusikalstama patirtis ir antivisuomeninių nuostatų gilumas yra ne vienas ir tas pats. Pasitaiko, kad pirmą kartą nusikaltęs žmogus pasižymi tvirtesnėmis antivisuomeniškomis, antisocialinėmis nuostatomis negu keletą kartų nusikaltęs asmuo. Priežastys – žmogus buvo auklėjamas ir gyveno antivisuomenėje, antisocialinėje aplinkoje (tokia buvo šeima, artimi draugai ir net atskiri kolektyvai). Nors toks žmogus nusikalto pirmą kartą, bet yra išmokęs savos aplinkos „skurdo filosofiją“. Reikia sutikti su tuo, kad ne vienos nusikalstamos veikos padarymas yra tam tikras žmogaus antivisuomeninės-antisocialinės degradacijos matas.

Pagal antivisuomenines ir antisocialines nuostatas nusikaltusius žmones galima skirstyti į tris grupes:

- pirmą kartą padariusius nusikaltimą, bet pagal visuomeninius, socialinius ir moralinius požymius apibūdinamus teigiamai. Juos galima priskirti prie vadinamųjų „atsitiktinių nusikaltėlių“. Jie paprastai nusikalstamas veikas padaro susiklosčius sunkioms gyvenimo aplinkybėms (šeimoje, darbo kolektyve, asmeniniame gyvenime ir pan.); susiklosčius neigiamoms aplinkybėms (neigiamai besielgiančių draugų, bendradarbių įtraukti į nusikaltimą), tačiau apskritai jie charakterizuojami teigiamai. Tokio tipo nusikaltėlius priimta vadinti „situaciniais“ („aplinkybiniais“);
- pirmą kartą padariusius nusikaltimą, tačiau buityje, šeimoje, darbe, gyvenamojoje vietoje apibūdinamus neigiamai. Juos priimta vadinti „nepastoviais“, „netvirtais“;
- padariusius ne vieną nusikalstamą veiką, taip pat ir anksčiau teistus.

Įtariamojo apklausos taktikai svarbūs trys tipai, kuriuos mes linkę vadinti „atsitiktiniais“, „nepastoviais“ ir „piktybiniais“. Apklausiančiam juos tyrėjui tenka pasirinkti skirtingus apklausos taktikos variantus.

„Atsitiktiniai“ įtariamieji, kaip teko stebėti, paprastai nekonfliktuoja apklausos metu, dažnai nuoširdžiai gailisi, kad padarė nusikaltimą. Reikėtų pasakyti, kad jeigu „atsitiktiniai“ įtariamieji prade-

da konfliktuoti su tyrėju, duoda neteisingus parodymus, priežasties reikia ieškoti apklausiamojo asmenybės struktūroje ir artimoje aplinkoje. Tokios priežastys dažniausiai būna baimė (bausmės ir atsakomybės baimė, baimė prieš vadeivą, tėvus, gėda prieš žmones ir pan. Šias priežastis būtina šalinti).

Prie antrojo tipo priskiriame nepastovių ir netvirtų visuomeninių, socialinių ir moralinių nuostatų žmones. Prie šios grupės tenka priskirti, su kai kuriomis išimtimis, nepilnamečius bei dalį suaugusiųjų, dėl įvairių priežasčių nesugebėjusių perimti visuomenėje galiojančių elgesio normų. Prie jų reikia priskirti ir žmones, kurie gyvena „atitolę" nuo realaus gyvenimo; realus gyvenimas kelia jiems rūpesčių. Iš nepastovius, netvirtus įsitikinimus turinčių įtariamųjų galima tikėtis įvairaus elgesio per apklausą; jų elgesys yra nenuspėjamas, sunkiai prognozuojamas. Tačiau tokio apklausiamojo elgesys daug priklauso nuo to, kaip giliai įsišakniję antivisuomeniniai amoralūs daigai. Tyrėjas turi būti pasirengęs ir konfliktinei situacijai.

Pats sunkiausias „riešutas" per apklausą yra „piktybiniai" įtariamieji. Jie dažniausiai būna atšiaurūs, uždaro būdo, netikintys aplinkiniais, žinoma ir tyrėju, dažnai net savo gynėju. Apklausiant tokius įtariamuosius reikia tikėtis konfliktinės situacijos ir pasirengti jos išvengti arba ją įveikti. Darbo praktikoje būta atvejų, kai su piktybiniais nusikaltėliais pavyko užmegzti psichologinį ryšį. Tokiais atvejais įtariamasis (kaltinamasis) supranta, kad jam nėra prasmės neigti, kaltė įrodyta, arba jis nori užbaigti nusikalstamą karjerą („užrišti"). Kartais tokio tipo įtariamieji atsiduoda tyrėjo „malonėn" todėl, kad laisvėje jiems nesiseka gyventi (neturi kur gyventi, draugai nusišalino, moterys paliko ir pan.) ir jie nori atgal į kalėjimą. Svarbu žinoti ir tai, kad tokio tipo įtariamieji dažnai prisipažįsta padarę lengvesnį nusikaltimą, siekia išvengti atsakomybės už daug sunkesnį nusikaltimą (pvz., tyčinį nužudymą).

Reikėtų aptarti ir „profesionalius" nusikaltėlius. „Profesionaliu" nusikaltėliu reikia pripažinti tokį nusikaltėlį, kuriam nusikaltimų darymas yra verslas (amatas, specialybė) ir pagrindinis pragyvenimo šaltinis.

Kad nusikaltimą padarė „profesionalas", dažnai galima spręsti iš nusikalstamos veikos būdo („švariai padaryta", nelieka matomų pėdsakų, labai kruopščiai pasirengta nusikalstamos veikos padarymui, o pats nusikaltimas nuslėptas ir pan.). Apklausos taktikai svarbu išskirti

profesionalą, nes toks žmogus save stengiasi apsaugoti: slepia nusikalstamos veikos įrankius ir priemones, slepia ir naikina pėdsakus, sukuria sau alibi, parengia savo parodymų versiją ir pan. Tyrėjas turi būti labai atidus bei dėmesingas ir reaguoti į mažiausius prieštaravimus įtariamojo parodymuose, emociškai veikti apklausiamąjį, teikti įrodymus, griaunančius ginamąją versiją ir pan. Tik tokiu būdu ir palaikant maksimalią psichologinę įtampą visą ikiteisminio tyrimo laiką, o ne tik per apklausą, galima išardyti profesionalaus nusikaltėlio parengtus parodymus (jų logiką ir esmę).

4.1.2.3. Nusikaltėlio vertybinė orientacija

Vertybinė orientacija – žmogaus dorovinių, estetinių nuostatų visuma, sistema; pastovi asmenybės savybė, susijusi su siekiamu idealu, kuri tartum prognozuoja visą žmogaus veiklą, lemia svarbiausią elgesio kryptį, vieną ar kitą poelgį. Pagal vertybines orientacijas nusikaltėliai paprastai skiriami į dvi pagrindines grupes – smurtininkus ir turtininkus.

Smurtininkai – tai nusikaltėliai, kurie naudoja smurtą siekdami nusikalstamo tikslo. Tai – žmogžudžiai, žagintojai, plėšikai, chuliganai, turto prievartautojai, kiti nusikaltėliai prieš asmenį.

Turtininkai – tai nusikaltėliai, kurių pagrindinis tikslas darant nusikalstamas veikas – turtinė nauda. Tai – vagys, tarp jų valstybinio, akcinių bendrovių turto grobstytojai, įvairūs sukčiai, kyšininkai, kontrabandininkai, mokesčius valstybei mokėti vengiantys žmonės ir pan.

Kalbant apie skirstymą į smurtininkus ir turtininkus (S. K. skirstymas) reikėtų pažymėti, kad šis skirstymas yra santykinis. Labai retai tarp smurtininkų, išskyrus žagintojus, galima rasti nusikaltėlį, kurio tikslas nebūtų turto, turtinių privilegijų ir kitų dalykų, susijusių su turtine nauda, užvaldymas. Tą patį, bet su didesnėmis išimtimis, galima pasakyti ir apie turtininkus. Net kyšininkaujant galimi prievartavimo elementai. Tačiau turtininkų nusikalstamos veikos darymo būdas yra tarsi civilizuotesnis. Turtininkams priimtinesnė intelektuali nusikalstama veikla, kuri reikalauja ir tam tikro išsilavinimo, intelekto ir pan. Tarp jų išskiriami „baltųjų apykaklių“ nusikaltėliai (biržų maklerіai, bankininkai ir pan.). Tačiau intelektualų pasitaiko (ir dabar vis daugėja) ir tarp smurtininkų.

Įtariamojo apklausos metu svarbu suvokti apklausiamojo vertybinę sistemą. Svarbi ir vertybinė orientacija darant nusikaltimą ir kitos dvasinės vertybės, kurias gerbia įtariamasis. Tai gali būti meilė šeimai, motinai, vaikams ir kitiems, pagarba kokiai nors specialybei, hobis ir pan. Žinias apie įtariamojo gerbiamas vertybes galima pritaikyti apklausos metu.

Vertinant įtariamojo vertybių sistemą, kai kurie dalykai ypač svarbūs renkantis apklausos taktiką. Smurtininkams suprantamesnis jėgos kultas, mažiau – protinė veikla (jėgos yra – proto nereikia). Jų padaryti nusikaltimai dažnai pasireiškia ypatingu agresyvumu, cinizmu, kankinimais ir pan. Statistika rodo, kad iki šiol tarp žmogžudžių buvo mažai išsilavinusių, mažai intelektualų, besidominančių menu, muzika ir pan.[190] Turtininkai – dažniausiai gana išsilavinę, intelektualūs žmonės, dažniausiai įgiję specialybę; jie neretai domisi menu, muzika, jie apsiskaitę ir pan. Ypač tai būdinga kyšininkams ir valstybinio, visuomeninio bei akcinių bendrovių turto grobstytojams (turto pasisavinimo arba iššvaistymo atvejai). Sukčiai – dažniausiai patrauklios išvaizdos žmonės, sugebantys lengvai (ir nesvarbu, kokiai socialinei grupei priklauso) užmegzti ryšį su žmonėmis, bendrauti, įgyti pasitikėjimą.

Tradiciškai vyrauja nuomonė, kad vagys yra labai primityvūs žmonės, dažnai girtuokliaujantys, narkomanai ir pan. Tačiau dabar vagių kontingentas jau kitoks. Tarp jų daugėja išsilavinusių, negeriančių žmonių, jie nepriima į savo tarpą girtuoklių, labai kruopščiai rengiasi daryti nusikaltimą – net pirmiausia kruopščiai iššvalgo numatomą vagystės objektą.

Be abejonės, turime daryti išvadą, kad apklausos taktika, kuri tinka smurtininkams, nelabai arba visai netinka turtininkams. Ar gali būti vienoda taktika apklausiant žmogžudį ir kyšininką? Žmogžudys – dažnai žemo išsilavinimo, žemo intelekto, vengiantis visuomenei naudingo darbo, dažnai piktnaudžiaujantis alkoholiu žmogus, o kyšininkas – gali būti išsilavinęs, intelektualus žmogus, specialistas, užimantis aukštas pareigas ir pan. Aišku, kad apklausos taktika turi būti skirtinga ir savo turiniu, ir forma. Apklausiant žmogžudį, dažniausiai užtenka tik tyrėjui būdingų žinių, o apklausiant kyšininką dažnai būtinos specialistų konsultacijos.

---

[190] Žr.: Kriminologinė statistika // http://www.nplc.lt

Jeigu smurtininkas apklausos metu sukelia konfliktinę situaciją, tai ji neretai būna agresyvi (triukšminga, su keiksmais, necenzūriniais posakiais); turtininkai beveik visuomet būna korektiški, santūrūs, jų konfliktas su tyrėju būna ramus, tylus (atsisako duoti parodymus, duoda neteisingus parodymus, visaip „kultūringai“ išsisukinėja, neatsako teisingai į užduotus klausimus ir pan.). Apklausiant turtininkus tyrėjui tenka sukaupti visas savo dvasines jėgas, pasitelkti visą savo išsilavinimą, intelektą bei profesionalumą.

Tyrėjas neturėtų „tylėti“ įtariamajam sukėlus agresyvią konfliktinę situaciją. Žinoma, apie jėgos naudojimą negali būti net kalbos, bet atkirtis turi būti laiku ir veiksmingas; negalima leisti savęs žeminti, klausytis apklausiamojo barnių tirados ir nieko nedaryti. Disciplina būtina ir apklausos metu, ji dažnai gali veikti kaip taktikos elementas, čia turime galvoje, kad galima nutraukti apklausą, mažinti ar visai atimti įtariamajam suteiktas „privilegijas“ ir pan.

Nagrinėjant nusikaltėlių skirstymą pagal vertybines orientacijas ir jų reikšmę įtariamojo apklausos taktikai, reikėtų paminėti, kad atskirų įtariamųjų grupių apklausos taktikos ypatumai yra mažai ištirti bei aprašyti. Tai galėtų būti nagrinėjama kartu su atskirų nusikalstamos veikos rūšių, o dar geriau – su atskirų nusikalstamos veikos rūšių grupių metodika.

4.1.2.4. Nusikalstamos veikos pobūdis

Nusikalstamos veikos pobūdis susijęs su kaltininko asmenybe, tačiau sutapatinti juos vargu ar galima. Nusikaltimų skirstymas pagal pobūdį skiriasi nuo nusikaltėlių skirstymo į grupes. Nurodytų giminingų reiškinių skirstymo tikslas – poveikis, reikšmė įtariamojo apklausos taktikai – turi savo ypatybių. Prie to paties nusikaltėlių tipo priskiriami asmenys gali padaryti skirtingo pobūdžio nusikalstamas veikas, todėl jų nusikalstama išraiška yra skirtinga, o apklausos taktika – savita.

Vienaip visuomenė ir aplinkiniai vertina suaugusios moters iššaginimą, kai būta provokacijos elementų iš jos pusės, kitaip vertinamas nepilnametės, ypač mažametės, iššaginimas. Iš pateikto pavyzdžio matyti nusikalstamos veikos pobūdžio moralinis aspektas (ciniškumas, bejėgiškumas, ypač žemos paskatos, nežmoniškas elgesys ir

pan.), kuris yra labai svarbus, ypač per įtariamojo apklausą. Galima išvardinti keletą nusikaltimų, kuriuos įtariamieji ypač vengia prisipažinti. Tai – vaikžudystė, tėvų nužudymas, nėščios moters, nepilnametės iššaginimas, lytinis santykiavimas su nepilnamete (nepilnamečiu), itin – lytinis santykiavimas su mažamete (mažamečiu), jų tvirkinimo veiksmai, svetimo vaiko pagrobimas ar sukeitimas, tėvų ar vaikų palikimas pavojingoje gyvybei būklėje (itin – nusenusių tėvų ir mažamečių vaikų). Iš turtinių nusikaltimų galima išskirti šias nusikalstamas veikas, kurias įtariamieji itin vengia prisipažinti: tai – nusikaltimai daugelio žmonių turtui, neįgalių, senyvų, neveiksnių žmonių apgavystės.

Įtariamieji labai nenoriai prisipažįsta padarę aukščiau išvardintas itin neigiamai vertinamas nusikalstamas veikas, o „priversti" prisipažinti padarius juos yra labai sunku – neleidžia gėdos jausmas. Stebimi keli apklausiamų įtariamųjų dėl minėtų nusikalstamų veikų elgesio variantai.

Dažnai įtariamieji neneigia, kad padarė konkretų nusikaltimą, tačiau aiškina, kad nusikalstamos veikos padarymo metu buvo girti, nelabai prisimena arba visai neprisimena nusikalstamos veikos eigos. Įtariamasis aiškina: „jeigu įrodyta, kad nusikaltimą padariau aš, tai to neneigiu, bet buvau girtas ir nieko neprisimenu". Tikslinga pabrėžti, kad šiuo atveju įtariamasis stengiasi kažkaip kompensuoti gėdą girtumu (dar vis gyvuoja posakis „ko iš girto norėti" – girtam daug kas atleidžiama) ir pasirenka atsakomybę sunkinančią aplinkybę.

Įtariamasis pripažįsta padaręs vieną iš visuomenėje ir net nusikalstamame pasaulyje neigiamai vertinamų nusikaltimų, tačiau visaip stengiasi pateisinti savo veiksmus, kad esą kitaip pasielgti negalėjo („tėvą nužudžiau, bet jis mane puolė su kirviu", arba „nežinojau, kad mergaitė (moteris), kurią žaginau, buvo nepilnametė" ir pan.).

4.1.2.5. Atsakomybės laipsnis

Apie atsakomybės laipsnio ryšį su įtariamojo apklausos taktika reikia pasakyti du dalykus.

Pirmas – dalyvavimo darant nusikalstamą veiką laipsnis. Tinka skirstymas, numatytas baudžiamojoje teisėje: nusikalstamos veikos vykdytojas, organizatorius, kurstytojas, padėjėjas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 24 str.).

Lengviau prisipažinti įtariamiesiems, kurių vaidmuo darant nu-

sikaltimą yra nedidelis. Kėbliau dirbti su nusikalstamos veikos organizatoriumi ir vykdytoju. Pagal šį požymį organizuojant apklausą bei sprendžiant, nuo ko pradėti, nuo kurio įtariamojo pradėti apklausą, dažniausiai pasirenkami antraeiliai nusikalstamos veikos dalyviai, tačiau susiduriama su tuo, kad antraeiliai nusikalstamos veikos dalyviai dažnai prisipažįsta tik po nusikalstamos veikos organizatoriaus prisipažinimo. Suveikia tam tikras drausmės (nors ir nusikalstamos) veiksnys, be to, ir baimė prieš nusikalstamos veikos lyderį. Veikia ir nusikalstamos moralės dalykas – vengimas tapti (būti) išdaviku. Tyrėjas apklausos metu turėtų pasinaudoti įtariamojo dalyvavimo nusikalstamoje veikoje laipsniu.

Renkantis apklausos taktiką reikia atsižvelgti į tai, kad nusikalstamos veikos darymo metu (su retomis išimtimis) kiekvienas nusikalstamos veikos dalyvis nori būti hierarchijos viršūnėje (tuo atveju ir nusikalstamos naudos dalis būna didesnė), tačiau kada iškyla atsakomybės klausimas – nori mažinti savo vaidmenį nusikalstamoje veikoje, menkinti gautą iš nusikalstamos veikos naudos dalį ir pan. Dėl šių priežasčių net ir užbaigus tyrimą lieka neaišku, kas buvo nusikalstamos veikos organizatorius ir koks kiekvieno nusikalstamos bendrijos (grupės, gaujos ir pan.) nario vaidmuo darant nusikalstamą veiką. Nė vienas iš įtariamųjų nenori būti įrašytas pirmuoju kaltinamojo akto priedo sąraše.

Per apklausą yra svarbu mokėti (sugebėti) pasinaudoti įtariamojo kaltės forma ir motyvais. Įtariamieji stengiasi įtikinti tyrėją, kad būta neatsargumo, aplaidumo, kad buvo tokia aplinkybių samplaika, būtinoji gintis ir pan. Tokiais atvejais apklausiamieji neneigia konkrečių veiksmų, tačiau subjektyviąją pusę aiškina savo naudai. Tai apklausos pradžioje būna didelis tyrėjo laimėjimas ir iki tam tikro laiko tokie parodymai būna naudingi lyg tramplinas tolesnei apklausos „atakai“; vėlesnių apklausų metu galima įrodymais, logika sugriauti įtariamojo iškeltą versiją dėl kaltės formų, motyvų ir pan.

Antrą atsakomybės laipsnio aspektą sudaro lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių, įvairių lengvatų, numatytų Baudžiamajame kodekse, įtariamajam pripažinus kaltę, atlyginus nusikaltimu padarytą žalą, užkirtus kelią atsirasti žalingoms pasekmėms ir kitų naudojimas palaužiant įtariamojo užsispyrimą sakyti netiesą, gaunant teisingus parodymus.

Dabar baudžiamajame, baudžiamojo proceso įstatymuose daug normų, kuriomis galima efektyviai pasinaudoti įtariamųjų apklausos metu. Paminėsime tik vieną: „Jeigu kaltininkas savo noru prisipažino padaręs nusikaltimą, nuoširdžiai gailisi, aktyviai padėjo išaiškinti nusikaltimą ir nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių, teismas skiria jam ne didesnę kaip straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą numatytos bausmės vidurkis laisvės atėmimo bausmę arba su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 61 str. 4 d.).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 39 straipsnis. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai yra lengvinančių aplinkybių.

Asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą arba neatsargų nusikaltimą, teismo motyvuotu sprendimu gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu:

1) jis pirmą kartą padarė nusikalstamą veiką ir

2) yra ne mažiau kaip dvi šio kodekso 59 straipsnio 1 dalyje numatytos atsakomybę lengvinančios aplinkybės ir

3) nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių.

Tyrėjas turėtų įtariamajam plačiau ir aktyviau aiškinti baudžiamojo ir baudžiamojo proceso normų nuostatas apie lengvinančias aplinkybes, apie įvairias lengvatas, kurios gali būti taikomos pripažinus kaltę, gailintis dėl padaryto nusikaltimo, užkirtus kelią žalingoms pasekmėms, atlyginus padarytą žalą, padėjus išaiškinti nusikalstamos veikos svarbą ir naudą jam. Reikia sutikti, kad tokiais atvejais vyksta sandoris tarp įtariamojo ir tyrėjo, atstovaujančio baudžiamųjų ir baudžiamojo proceso įstatymų įgyvendinimo institucijoms. Bet tas sandoris yra legitimus. Be to, reikėtų priminti, kad retai kuris nors įtariamasis noriai išpažįsta savo kaltę („iš idėjos“), nors tokių yra (pirmą kartą padarę nusikaltimą). Užkietėję nusikaltėliai nori naudos iš savo prisipažinimo. Būna, kad įtariamieji tyrėjui pareiškia maždaug taip: „Jūs negalite skirti man kalėjimo laiko tiek, kiek aš galiu išsėdėti“. Tačiau ir tokių besipuikuojančių asmenų pasąmonėje vyksta vidinė kova, noras, kad bausmė, ypač laisvės atėmimo, būtų kuo trumpesnė. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai (prokurorai), rinkdamiesi atitinkamą apklausos taktiką, turėtų plačiau naudotis įtariamųjų atviru ir slaptu siekiu mažinti bausmės dydį ir įstatymo suteiktomis galimybėmis.

4.1.3. Įtariamojo apklausos taktika

Įtariamojo apklausos taktika turi atitikti bendruosius kriminalistikos taktikos reikalavimus, ją sudaro:

- pasirengimas apklausai;
- apklausos darbinis etapas;
- fiksavimo etapas;
- apklausos rezultatų analizė ir įvertinimas.

Tyrėjas nei pažadais, nei apgaule, nei grasinimais arba panašiomis priemonėmis neturi versti kaltinamąjį, kad tas prisipažintų.

M. Kavolis[191]

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 straipsnis. Įtariamojo apklausa ikiteisminio tyrimo metu

1. Ikiteisminio tyrimo metu, iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turi būti apklaustas.

2. Įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę.

3. Apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.

4. Įtariamojo apklausos protokolas surašomas laikantis šio Kodekso 179 straipsnyje nustatytų reikalavimų. Įtariamojo parodymai protokole užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi įtariamajam užduoti klausimai ir jo atsakymai.

5. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.

[191] Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų, liečiančių Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamojo proceso teisę: Neofic. leidinys / Redagavo M. Kavolis. – Kaunas: Literatūra, 1933. P. 314.

Visais įtariamojo apklausos etapais tyrėjo darbas daug sudėtingesnis negu nukentėjusiojo arba liudytojo apklausos metu. Tai lemia ne tik tai, kad dažniausiai įtariamasis aktyviai arba pasyviai priešinasi tyrėjui ir trukdo atlikti ikiteisminį tyrimą meluodamas, naikindamas pėdsakus, darydamas poveikį liudytojams ir nukentėjusiesiems, bet ir tai, kad tyrėjas, atlikdamas ikiteisminio tyrimo veiksmus, tame tarpe ir apklausą, privalo laikytis specialiai šiai procesinei figūrai skirtų procesinių taisyklių.

Didelę įtaką įtariamojo apklausai turi ikiteisminio tyrimo situacija, susidariusi įtariamojo sulaikymo metu arba tuoj pat prieš apklausą. Asmeniui pareikštas įtarimas ar sulaikymas su įkalčiais įvykio vietoje gali būti netikėtas. Šioje situacijoje tyrėjas prieš apklausą turi tam tikrą taktinį pranašumą, nors tais atvejais, kai įtariamas asmuo sulaikomas su įkalčiais, tyrėjas gali ir nežinoti reikiamos informacijos apie įtariamojo asmenybę. Jeigu įtariamasis apie apklausą žino iš anksto, tyrėjas negali pasinaudoti netikėtumu, tačiau gali daug kruopščiau pasirengti apklausai.

Iš pradžių su įtariamuoju dirba policijos arba kitos ikiteisminio tyrimo įstaigos operatyvinės veiklos skyrių pareigūnai[192]. Šitokios „veiklos" rezultatai – „nuoširdūs prisipažinimai", kurie vėliau tikrinant dažnai pasirodo esą priverstiniai, neatitinkantys tikrovės[193].

Prisipažinimo institutas nėra teisingų parodymų išgavimo iš įtariamųjų priemonė, o derybos su teisėsaugos institucija dėl nusikalstamos veikos padarymo pripažinimo dar formuojasi.

Atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą yra lengvinanti atsakomybę aplinkybė tik tada, kai kaltininkas savanoriškai atvyksta į ikiteisminio tyrimo ar prokuratūros instituciją, į teismą arba kitą valstybinę instituciją ir nuoširdžiai prisipažįsta padaręs nusikaltimą.

Atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą užfiksuojamas protokole, kuriame nurodoma, kokį nusikaltimą padarė asmuo, atvykęs ir prisipažinęs valstybiniam organui, nurodomos šios nusikalsta-

---

[192] Pagal įsigaliojusį 2003 m. Baudžiamąjį proceso kodeksą ikiteisminio tyrimo pareigūnai neturėtų būti skirstomi į operatyvinius darbuotojus ir tyrėjus. Praktikoje šis skirstymas egzistuoja, sulaikytą asmenį paeiliui apklausia operatyviniai darbuotojai, o paskui tyrėjai ir prokurorai (aut. past.).

[193] Kuklianskis S., Stungys K. Konstitucija, žmogaus teisės ir baudžiamojo proceso pakeitimai // Lietuvos aidas. 1993-06-23. P. 9.

mos veikos aplinkybės. Protokolas apie atvykimą ir prisipažinimą padarius nusikaltimą, nors asmeniui dar nėra pareikštas joks įtarimas, gali būti vada pradėti ikiteisminį tyrimą.

Jeigu kaltininkas, padaręs nusikaltimą, slepiasi ir tik vėliau, jau pradėjus tyrimą ir paaiškėjus, kas tą nusikaltimą padarė, pats atvyksta ir prisipažįsta nusikaltęs, tai toks jo elgesys nelaikomas lengvinančia atsakomybę aplinkybe[194].

Be abejo, prisipažinimai gali būti melagingi. Kriminalistikoje išskiriamos dvi melagingų prisipažinimų situacijos: paprasta (savo kaltės slėpimas) ir sudėtinga (savo kaltės slėpimas ir kitų asmenų kaltinimas)[195]. Melagingi prisipažinimai yra susiję su kaltės įvertinimu. Čia dažniausiai susiduriama su dviem atvejais: 1) kai dalyvavimas ir prisidėjimas prie nusikalstamos veikos visiškai neigiamas; 2) kaltė neigiama pripažįstant dalinai prisidėjus prie nusikalstamos veikos. Vertinant šias situacijas vien žodinės informacijos nepakanka.

Apklausiant įtariamąjį svarbu atsižvelgti ir į žodinius ir nežodinius signalus. Tyrėjas, atsižvelgdamas į apklausiamojo žodžius, gali spręsti apie jo psichologinę būseną. Šiurkšti kalba gali rodyti nervinimąsi, o ypač lėtas kalbėjimas verčia manyti, kad asmuo stengiasi viską suplanuoti ir apgalvoja kiekvieną savo sakomą žodį. Nežodiniai signalai – tai kūno kalba. Galima paminėti keletą požymių, kurie išduoda, kad apklausiamasis meluoja:

a) prakaitavimas;
b) veido spalvos pokyčiai (raudonavimas arba išblyškimas);
c) burnos džiūvimas. Jis yra stebimas, kai asmuo labai dažnai pradeda ryti seiles arba laižo lūpas;
d) pulso padažnėjimas;
e) padažnėjęs kvėpavimas;
f) dažnas mirksėjimas;
g) didesnis negu įprastinis akių išsiplėtimas[196].

---

[194] Šimkutė G. Kaltininko prisipažinimas – atsakomybę lengvinanti aplinkybė // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 1. P. 26.

[195] Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. – Минск, 2000. С. 278–280.

[196] Swanson Ch. R., Chamelin N. C., Territo L. Criminal investigation. – New York: The McGraw-Hill, 1996. P. 242.

3 lentelė. **Apklausiamojo elgesio požymiai**[197]

Eil. Nr.	Apklausos taktiniai būdai ir situacijos	Apklausiamojo reakcija į situaciją	
		NEKALTAS	KALTAS
1.	Tiesioginis kaltinimas	Iškart atsako kaltės neigimu	Laukimo pozicija: laukia, kol tyrėjas pasakys visus argumentus
2.	Pakartotinis pareiškimas apie kaltę	Stengiasi įrodyti aktyviai, nuolat grįžta prie užduotų klausimų ir bylos aplinkybių, jas grindžia liudytojų parodymais, faktais	Dažnai yra pasyvus, apsiriboja paprastu faktų neigimu, nedetalizuoja, atsako trumpai, kartais netiksliai, atsargiai
3.	Pakartotinis grįžimas prie kaltinimo punktų	Nuolat grįžta prie kaltinimo punktų neigdamas svarbiausias aplinkybes	Stengiasi vengti vėl kalbėti pavojingais klausimais, vengia kalbėti apie nemalonias įvykio detales, atsakyti tiesiai į klausimus ir tuo pabloginti savo padėtį
4.	Nuoroda į nusikalstamos veikos ir apklausiamojo įprastos elgsenos ryšį	Įrodinėja, kad nusikaltimas nesuderinamas su jo natūraliu elgesiu, gyvenimo būdu, auklėjimu, charakteriu, temperamentu, padėtimi visuomenėje	Labai retai pateikia šiuos argumentus
5.	Gėdos baimė	Labai jautriai išgyvena moralines kaltinimo pasekmes. Jis nerimauja dėl vadovų ir draugų nuomonės apie jį, padėties šeimoje	Dažniausiai išgyvena dėl atsakomybės

[197] Луваж Ф. Психология и преступность. – Гамбург, 1956. Cituojama iš Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. – Москва, 1967. С. 215–216.

Kriminalistinėje literatūroje minimos aplinkybės, kurios suteikia galimybę kelti prielaidas dėl parodymų melagingumo:

1) įvairių duomenų pateikimas dėl vienos paskatos;
2) netikslūs, nekonkretūs duomenys;
3) sutampantys kelių asmenų parodymai apie smulkias detales;
4) prasitarimai apie įvykio detales ir pan.;
5) silpnas parodymų emocionalumas (blankūs, abejingi, schematiški parodymai);
6) apklausiamasis nuolatos, įkyriai pabrėžia savo nekaltumą, norą padėti ir tuo pačiu nesuinteresuotas bylos baigtimi;
7) apklausiamojo vengimas atsakyti į konkretų, atvirą klausimą[198].

Įtariamojo melas yra savotiška priešpriešos išraiška. Kai kurie mokslininkai tokią elgseną vertina kaip pasipriešinimą tik tuomet, kai daroma tiesioginė ar netiesioginė tyčia. Kitaip tai – neatsargus veiksmas arba patopsichologinio pobūdžio reakcija, nesukelianti teisinių pasekmių[199].

Žinomi du psichikos mechanizmai, sunkinantys įtariamojo elgesio kaltės įrodinėjimą:

1) represija – kai iš atminties išstumiami faktai, sukeliantys ypatingą psichinį susijaudinimą. Paveiktas represijos įtariamasis gali atsisakyti duoti parodymus teigdamas, kad neatsimena, arba užpildyti trūkstamą informaciją netikrais prisiminimais;
2) inhibicija – kai atmintyje blokuojami visi prisiminimai, susiję su pavojaus šaltiniu, ir tai pasireiškia jo elgsenoje. Tai gali sukelti neadekvati tyrėjo verbalinė agresija.

Vienas iš būdų įveikti netikrus prisiminimus yra savarankiškas įtariamojo veiklos nusikalstamos veikos dieną aprašymas protokole. Rankraščio analizės metu bus galima išskirti tuos momentus, kuriais įtariamasis patyrė didžiausią psichinę įtampą. Būtent tai padės atskirti netikrus prisiminimus nuo teisingų parodymų. Kitas metodas – so-

---

[198] Гельманов А. Г., Гонтарь С. А. Как установить участие лица в правонарушении? Эффективный и экономичный метод диагностики скрываемой причастности и получения признания виновного в отсутствие доказательств. – Москва: Можайский полиграфический комбинат, 1999. С. 17–18.

[199] Асаенок Б. В. К вопросу о психолого-правовой характеристике противодействия подследственного / Проблемы противодействия преступности. Сборник материалов научно-практической конференции. Под общей редакцией И. И. Басецкого. – Минск, 2002. С. 111.

matizacija – dėmesio sutelkimas ties somatiniu susirgimu, tuo atitraukiant nuo pavojaus objekto[200].

Įtariamieji toje pačioje byloje turi būti apklausiami atskirai vienas nuo kito. Tyrėjas turi imtis visų priemonių, kad jie negalėtų susižinoti iki apklausos[201].

Čia neaptarėme pasirengimo įtariamojo apklausai, apklausos fiksavimo bei rezultatų analizės ir įvertinimo, nes šių apklausos etapų taktika panaši į kitų proceso dalyvių apklausos taktiką, kuri aprašyta anksčiau.

4.2. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktikos ypatumai

Visuose kriminalistikos vadovėliuose liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktika nagrinėjama kartu. Tam yra procesinis pagrindas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 185 straipsnyje tiesiog nurodyta, kad nukentėjusysis šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas. Tačiau kriminalistiniu požiūriu liudytoją ir nukentėjusįjį skiria svarbūs dalykai. Šiuos skirtumus iš dalies lemia jų procesinis statusas.

Liudytojas yra asmuo, kuris žino kokias nors bylą liečiančias aplinkybes. Sun-

Petro I 1716 m. Karo statuto straipsniuose buvo išskirtos keturios „nesugebančių" liudyti liudytojų klasės:

1) besąlygiškai nesugebantys liudyti bet kurioje byloje (protiškai atsilikusieji, bepročiai, kurčnebyliai, mažamečiai iki 15 metų, užsieniečiai – jų elgsena nežinoma);

2) sąlygiškai nesugebantys liudyti tam tikroje byloje (kurie tiesiogiai nematė įvykio ar prisidėjo, papirkti, teisiamojo giminės arba draugai, arba susitaikę buvę priešai);

3) nesugebantys, kai yra patikimesnių liudytojų (baudžiauninkai);

4) nesugebantys liudyti tam tikroje vietovėje (žydai negali liudyti prieš stačiatikius tose vietose, kuriose jiems leidžiama gyventi).

V. Spasovič (1861 m.)[202]

[200] Асаенок Б. В. К вопросу. С. 112.

[201] Сергеев А. И., Петуховский А. А. Задержание и допрос подозреваемого в деятельности органов внутренних дел. – Москва, 1989. С. 50.

[202] Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судом и судопроизводством. – Москва: ЛексЭст, 2001. С. 33–41.

ku sutikti su autoriais[203], kurie, vartodami sąvoką „liudytojas“, turi omeny ir kitus asmenis: nukentėjusiuosius, ekspertus, specialistus, revizorius, kvotėjus, tardytojus, prokurorus, teisėjus, taip pat kai kuriuos kitus darbuotojus. Toks daug apimantis terminas „liudytojas“ dabar vyrauja tarptautinėje teisinėje kalboje. Tiesa, kai kada dar sakoma „liudytojas ir nukentėjusysis“.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 78 straipsnis. Liudytojas

Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių.

Daug svarbesnis klausimas, kuris asmuo gali būti šaukiamas kaip liudytojas. Problema ta, kad tyrėjas dažnai kviečia asmenį manydamas, kad jis žino kokių nors reikšmingų bylai išspręsti aplinkybių. Taigi, kitaip negu praktikoje, įstatymas reikalauja turėti duomenų apie tai, kad pilietis turi žinių. Duomenys – tai konkreti informacija apie pilietį ir jo žinomas aplinkybes. Šios žinios tyrėjui turėtų būti žinomos anksčiau, negu jis nuspręs šaukti asmenį liudyti. Nusikaltimų tyrimo organizavimo požiūriu turėtume kalbėti apie žvalgybinį tyrėjo arba kito asmens darbą nustatant potencialius liudytojus. Tik po to gali vykti šaukimas ir liudytojo apklausa.

Liudytojas iš esmės turi tik pareigą – neduoti melagingų parodymų ir neatsisakyti duoti parodymus[204].

Nukentėjusysis yra žmogus, kuriam nusikaltimu padaryta moralinės, fizinės ar turtinės žalos. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai nurodytus asmenis dažniausiai pripažįsta nukentėjusiaisiais, tačiau tai neatitinka baudžiamojo proceso betarpiškumo principo. Nukentėjusysis – toks asmuo, kuriam nusikalstamais veiksmais moralinė, fizinė ar turtinė žala padaryta betarpiškai[205]. Aiškinant nukentėjusiojo sąvoką išplėstai ir nesilaikant betarpiškumo principo, nukentėju-

[203] Riepšas J. Liudytojų apsaugos nuo neteisėto poveikio ir teisės į gynybą problemos baudžiamajame procese / Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1995. P. 15.

[204] Liudytojas turi baudžiamojo proceso numatytas teises, bet jos daugiau liečia procedūrą, techniką, o ne esmę (pvz., turi teisę susipažinti prieš pasirašydamas su savo parodymais, prašyti, kad jo parodymai būtų fiksuojami garso ar vaizdo įrašu, gauti užmokestį už sugaištą laiką ir pan.).

[205] Išsamiau apie nukentėjusiojo sąvoką rašo: Kuklianskis S., Juzukonis S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese // Jurisprudencija. 2001. T. 19(11). P. 183–188.

siaisiais galima pripažinti, pavyzdžiui, žuvusiojo darbo draugus, kurie neteko savo kolektyvo nario, ir, pagaliau, visuomenę, kuriai žmogus yra brangiausias turtas. Bendriausiu požiūriu taip ir yra, tačiau, kalbant baudžiamojo proceso sąvokomis, būtina laikytis tikslumo. Todėl įstatyme reikėtų nurodyti, kad dėl padarytos nusikalstamos veikos žuvusiojo asmens artimi giminaičiai pripažįstami nukentėjusiojo atstovais ir baudžiamajame procese naudojasi visomis nukentėjusiojo teisėmis[206]. Šios idėjos buvo įgyvendintos baudžiamuosiuose įstatymuose. Kai kurios turtinės žalos atlyginimo procesinės realizacijos problemos dar išliko[207]. Tai gali lemti neigiamą nukentėjusiojo požiūrį į nusikalstamos veikos išaiškinimo procesą.

Nukentėjusiojo pasyvumą baudžiamajame procese dažnai lemia jo santykiai su kaltininku. Jeigu nusikaltėlis žalą padaro artimam savo giminaičiui, bendradarbiui arba gerai pažįstamam asmeniui, jie jam atleidžia ir nesiekia, kad kaltininkas būtų nubaustas[208].

Nukentėjusysis, būdamas proceso dalyviu, turi gana daug teisių, išskyrus teisę ir pareigą duoti teisingus parodymus. Nukentėjusysis turi teisę aktyviai teikti įrodymus, pareikšti prašymus ir nušalinimus, susipažinti su byla, apskųsti proceso subjektų veiksmus ir priimtus sprendimus, dalyvauti nagrinėjant bylą teisme[209].

Nukentėjusiojo teisės turi būti įgyvendintos tokia apimtimi: turėti savo atstovą, teikti įrodymus, pareikšti prašymus, pareikšti apklausiančiajam nušalinimus, apskųsti apklausiančiojo, taip pat ir prokuroro veiksmus. Šios aplinkybės gali turėti įtakos nukentėjusiojo apklausai ir į tai turi būti atsižvelgiama konstruojant apklausos taktiką[210].

---

[206] Zabiela V. Įstatymų, užtikrinančių nukentėjusiojo teises ir teisėtus interesus, tobulinimo klausimai // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 2. P. 52; Zabiela V. Nukentėjusiojo teisių užtikrinimas baudžiamajame procese // Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1995. P. 38–45.

[207] Juzukonis S. Civilinis ieškinys baudžiamajame procese: nukentėjusiojo ir civilinio ieškovo santykis // Jurisprudencija. 2002. T. 24(16). P. 133–146.

[208] Šličytė Z. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1978. Nr. 3. P. 21–22.

[209] Šalies baudžiamuosiuose įstatymuose kada nors bus atsižvelgta į literatūroje išreikštus pageidavimus išplėsti nukentėjusiojo teises, sulyginti jo teises bent su įtariamojo ir jo gynėjo teisėmis, tačiau neleisti, kad nuo nukentėjusiojo priklausytų bylos likimas (kad jo nuomonė ir norai būtų galutiniai sprendžiant bylos nutraukimo ar atidavimo teismui klausimus).

[210] Tenka apgailestauti, kad nukentėjusiojo vaidmuo tiriant nusikaltimus pas mus yra sumenkintas, o jo teisės įgyvendinamos formaliai. Žr.: Juzukonis S. Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2002.

Anksčiau atlikti tyrimai parodė, kad mažiau negu pusė nukentėjusiųjų (43,3 proc.), baigus parengtinį tyrimą, susipažino su baudžiamosios bylos medžiaga, bet iš jų tiktai 7 proc. pateikė papildomų įrodymų. Tyrėjų ir prokuroro veiksmus apskundė tik 1,2 proc. nukentėjusiųjų[211]. Dabartinę padėtį atspindintys tyrimai dar neatlikti.

Per nukentėjusiojo apklausą gali dalyvauti įgaliotas atstovas, kuris gali būti tik aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis teisininkas arba advokatas. Įgalioto atstovo, kaip ir gynėjo, dalyvavimas apklausiant įtariamąjį daro tam tikrą poveikį: sudaro oficialumo atmosferą, kuri trukdo naudoti taktinius būdus, sukeliančius privatumo įspūdį pokalbių metu, sunkina abipusio pasitikėjimo susidarymą.

Reikšminga apklausai yra nukentėjusiojo teisė pareikšti nušalinimus (Baudžiamojo proceso kodekso 57–61 str.) tyrėjui, prokurorui, t. y. visiems galimiems apklausinėjantiesiems. Tuo nukentėjęs asmuo gali pasinaudoti esant konfliktinei situacijai ir sukelti papildomų rūpesčių sprendžiant nušalinimo klausimą. Tačiau iš kitos pusės nukentėjusiojo teisė nušalinti apklausiantįjį turi drausminti pastarąjį.

Nukentėjusiojo teisė pareikšti prašymus bei teikti įrodymus skatina nukentėjusiojo aktyvumą viso baudžiamosios bylos tyrimo ir teisminio nagrinėjimo proceso ir tiesiogiai apklausos metu.

Nukentėjęs asmuo turi tam tikras teises vertinant įrodymus; jis gali būti apklausiamas byloje apie esančius įrodymus. Prie pastarosios teisės pridėjus jau paminėtas nušalinimo teisę, teisę teikti įrodymus, pareikšti prašymus, galime tvirtinti, kad nukentėjusiojo statusas atitinka proceso šalies statusą visose baudžiamojo proceso stadijose, ir ne tik teisme.

Nusikalstamos veikos auką gali apibūdinti daug požymių, charakterizuojančių jo:

b) asmenybę (socialiniai ir fiziniai požymiai);

c) elgesį, kuris gali būti teisėtas arba neteisėtas;

d) psichinę būseną;

e) santykius su kaltininku[212].

---

[211] Šličytė Z. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1978. Nr. 3. P. 18.

[212] Remeikienė Z. Nukentėjusiojo elgesys kaip įrodinėjimo dalykas baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 2. P. 20.

Pagal bylų dėl nusikaltimų asmens gyvybei ir sveikatai duomenis nukentėjusiojo elgesys gali būti būdingas kuriai nors visuomeninei situacijai:

1) nukentėjusysis pats užpuola nusikaltėlį ir toks nukentėjusiojo elgesys pastūmėja nusikaltėlį nužudyti nukentėjusįjį arba jį sužaloti;

2) nukentėjusysis neužpuola nusikaltėlio, bet savo elgesiu paskatina nusikaltimo asmens gyvybei ir sveikatai mechanizmą;

3) paties nukentėjusiojo sudarytos situacijos, palankios nusikaltimui prieš nukentėjusįjį padaryti (pvz., išgertuvės drauge su nusikaltėliu). Duomenys apie tokias situacijas, kurios sudaro palankias sąlygas nusikaltimui įvykdyti, turi reikšmės nustatant nusikalstamos veikos pavojingumo visuomenei laipsnį ir kaltininko teisines pasekmes;

4) neigiamas nukentėjusiojo elgesys tampa postūmiu įvykdant nusikaltimą asmens gyvybei ir sveikatai. Viktimologiniai duomenys turi reikšmės kvalifikuojant kaltininko nusikalstamus veiksmus, jie taip pat dažnai pripažįstami kaltininko atsakomybę sunkinančiomis aplinkybėmis;

5) nukentėjusiojo elgesys yra neutralus (pvz., chuliganizmo bylose). Šis atvejis mūsų nagrinėjamo klausimo požiūriu nėra reikšmingas[213].

Išskirsime ir panagrinėsime trijų tipų nukentėjusiuosius.

Pirmam tipui priklausantis nukentėjusysis tolygus liudytojui. Jis žino kokias nors su byla susijusias aplinkybes. Antro tipo nukentėjusysis nėra visais atžvilgiais tolygus liudytojui; jis nežino bylą liečiančių aplinkybių (kas būtina liudytojui) arba yra tiesiogiai susijęs su nusikaltimu. Nukentėjusiojo sąsajos su nusikaltimu gali būti įvairios. Kartais tai būna tiesioginė nusikalstamos veikos auka (moteris, kuri buvo išžaginta, nepilnametis, kuris buvo vyro lytinės eksploatacijos auka, vagystės, plėšimo, atviros vagystės aukos ir pan.). Kartais, ir tokių atvejų daugėja, nukentėjusiaisiais tampama dėl godumo, įstatymų nepaisymo, provokuojančio elgesio (tai dažnai pastebima turto prievartavimo bylose, kada nukentėję asmenys atsisako rašyti pareiškimus apie nusikaltimą, kartais nusikaltimą skatina provokuojantis moterų elgesys ir pan.).

---

[213] Remeikienė Z. Nukentėjusiojo elgesys kaip įrodinėjimo dalykas baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 2. P. 23–24.

Atskirai reikėtų nagrinėti trečiąjį tipą nukentėjusiųjų, kurie žino tam tikras bylos aplinkybes ir turi sąsajų su nusikaltimu. Tačiau toji sąsaja yra neutrali ir kyla iš nukentėjusiųjų profesijos ir užimamų pareigų (gaisrininkai, policininkai, teisėjai ir prokurorai, gelbėtojai ir pan.). Kai kurie nukentėjusieji būna įvelti į nusikalstamą veiką netiesiogiai. Tai – dažniausiai nusikalstamos veikos aukos giminės (nužudytojo motina, žmona, vaikai ir pan.).

Nukentėjusiųjų tipai lemia jų apklausos turinį: apklausa siekiant gauti informacijos apie tai, kas žinoma nukentėjusiajam; apie bylą liečiančius faktus; apklausa siekiant sužinoti nukentėjusiojo nuomonę apie byloje esančius faktus; apklausa apie nukentėjusiojo santykius, apie jo santykius su įtariamuoju ir pan.

Negalima manyti liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos taktiką esant vienodą. Nukentėjusiojo apklausos taktika yra įvairesnė; jos esmę sudaro mūsų išdėstyti nukentėjusiojo ypatumai. Negalima paneigti ir liudytojo ir nukentėjusiųjų apklausos tvarkos panašumų, tai lemia ir apklausos taktikos panašumus.

4.2.1. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos bendra procesinė tvarka

Prieš pradedant nagrinėti veiksmus, trukdančius liudytojams ir nukentėjusiems duoti teisingus parodymus, reikėtų aprašyti bendrą liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos tvarką, reglamentuotą Baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnyje.

Tyrėjas, prieš pradėdamas apklausą, įsitikina liudytojo (nukentėjusiojo) tapatybe, išaiškina jam jo pareigą teisingai papasakoti visa, kas jam žinoma byloje, ir įspėja dėl atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 str.).

Apklausos pradžioje tyrėjas nustato, kokie liudytojo (nukentėjusiojo) santykiai su įtariamuoju.

Apklausa dėl bylos esmės pradedama pasiūlymu papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, dėl kurių jis pašauktas kaip liudytojas (nukentėjusysis). „Liudytojas apklausiamas apie faktus, apibūdinančius kaltinamojo demografinius duomenis (amžių, profesiją, specialybę ir kt.); psichines ir fiziologines savybes (fizinę jėgą, fizinę ir psichinę sveikatos būklę ir pan.); socialines savybes (požiūrį į darbą,

elgesį darbo kolektyve, šeimos buitines sąlygas, visuomeninę veiklą ir kt.); dorovines bei psichologines savybes (cinizmą, gobšumą, dalyvavimą antivisuomeninėse grupuotėse ir pan.); elgesį po nusikalstamos veikos padarymo (kuris gali būti teigiamas (šalinant padėjusias padaryti nusikaltimą priežastis, sąlygas ir kitas aplinkybes, kurios patvirtina, kad įtariamasis nuoširdžiai prisipažino ir gailisi padaręs nusikaltimą) ir neigiamas (įtariamasis klastoja arba naikina įrodymus, grasina liudytojams ir pan.)"[214]. Apklausiamajam papasakojus tai, kas jam yra žinoma, gali būti teikiami klausimai. Klausinėti pradedama tada, kada įsitikinama, kad liudytojas (nukentėjęs) ne viską pasakė arba melavo.

Liudytojas ir nukentėjusysis negali atsisakyti duoti parodymus bei duoti melagingus parodymus. Išimtį sudaro atsisakę duoti parodymus įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo šeimos nariai arba artimi giminaičiai; jie byloje gali būti apklausiami kaip liudytojai tik jiems sutikus. Tokie asmenys gali atsisakyti duoti parodymus visiškai arba atsakyti į atskirus klausimus. Įstatymas draudžia versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 82 str.).

Įstatymas taip pat saugo liudytoją bei nukentėjusįjį nuo vertimo duoti parodymus pavartojus smurtą, grasinimus, papirkimus (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 233 str.), baudžia už poveikį nukentėju-

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnis. Nukentėjusysis

1. Nukentėjusiuoju pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi.

2. Nukentėjusysis ir jo atstovas turi teisę: teikti įrodymus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; dalyvauti bylą nagrinėjant teisme; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskųsti teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą.

3. Nukentėjusysis privalo duoti parodymus. Jis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas.

[214] Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmenų parodymai baudžiamajame procese. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 1991. P. 9.

siam asmeniui, kad šis susitaikytų su kaltininku, naudojant smurtą ar kitokią prievartą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 234 str.). Tam pačiam apsaugos tikslui iš esmės tarnauja baudžiamojo proceso normos apie liudytojų ir nukentėjusiųjų įslaptinimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 198–204 str.) bei atsakomybę už valstybės paslapties atskleidimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 125 str.), kadangi nukentėjusiojo ir liudytojo asmens tapatybę nurodantys duomenys, įforminti ir įslaptinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 201 straipsnyje nustatyta tvarka, sudaro valstybės paslaptį.

Deja, ne visada veikia čia išdėstytos normos (valstybė dar nesugeba užtikrinti teisėtumo šalyje ir tuo pačiu apsaugoti liudytojus, nukentėjusius nuo grasinimo, smurto ir pan.), todėl apklausos metu susidaro konfliktinės situacijos.

4.2.2. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos atskirose situacijose

Taktinių būdų pasirinkimą ir jų turinį lemia tai, kokia situacija susidarė apklausos metu. Apklausos situacijos skirstomos į konfliktines, nekonfliktines ir neutralias[215] apklausos situacijas. Situacijos pobūdis dažniausiai aiškėja dar prieš apklausą, jis priklauso nuo daugelio aplinkybių, tokių kaip padarytos nusikalstamos veikos pobūdis, pati apklausiamojo asmenybė ir kt. Užsienyje apklausos taktikos būdai nagrinėjami skirstant apklausos situacijas į tas, kurių metu apklausiamasis būna nekantrus ir apimtas baimės jausmo, ir apklausas, kurių metu pasireiškia pykčio jausmas[216]. Kaip matyti, vyrauja psichologinis apklausos situacijų skirstymas. Atsižvelgdami į tai, mes taip pat pabrėšime psichologinį aspektą nagrinėdami konfliktines apklausos situacijas.

Konfliktinės situacijos apklausiant liudytojus ir nukentėjusius atsiranda dėl įvairių priežasčių ir aplinkybių. Tarp jų – grasinimai, smurtas ir baimė, papirkinėjimas, nusikalstamos veikos pobūdis, liudytojo

---

[215] Kuklianskis S. Teorinės tyrimo situacijos problemos // Kriminalinė justicija. 1996. Nr. 5.

[216] Gudjonsson G. H. The psychology of interrogations, confessions and testimony. – Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons, 1992. P. 25–26.

ir nukentėjusiojo vaidmuo nusikalstamos veikos mechanizme, suinteresuotumas bylos baigtimi.

Grasinimas, smurtas, baimė. Šios aplinkybės tarpusavyje yra glaudžiai susijusios: ten, kur grasinama ir smurtaujama, vyrauja baimė. Tačiau baimė gali atsirasti be smurto, grasinimų, bet remtis gyvenimo patirtimi ir logika.

Dabartiniu laikotarpiu valstybė vis dar negali užtikrinti piliečių saugumo[217], nusikalstamos grupuotės veikia beveik legaliai, o jų vadai tarsi yra savotiškai gerbiami, duoti parodymus organizuotos nusikalstamos veikos bylose žmonėms yra baugu, kartais ir pavojinga. Žmonės baiminasi smurto prieš save ir savo šeimos narius. Dažnai nusikaltėliai prieš liudytojus ir nukentėjusius grasina panaudoti smurtą arba net negrasinę tiesiogiai jį naudoja. Nukentėję asmenys ir liudytojai yra taip įbauginti nusikaltėlių grupuočių, kad atsisako duoti parodymus arba duoda melagingus parodymus. Tie liudytojai ir nukentėję asmenys, kurie davė parodymus, verčiami nuo jų atsisakyti. Atsisakydami duoti parodymus apklausiamieji pareiškia, kad jie byloje nieko nežino, nieko nematė ir nieko negirdėjo, t. y. negali liudyti.

Baimė, kaip jau buvo minėta, gali atsirasti įvertinus esamą situaciją pagal gyvenimo patirtį bei logiką. Tokiam liudytojui ar nukentėjusiajam niekas negrasino, niekas neliepė atsisakyti nuo parodymų arba meluoti ikiteisminio tyrimo metu, bet gyvenimo patirtis lemia tai, kad apklausiamieji vengia duoti parodymus (išsisukinėja nuo jų) arba liudija melagingai. Žmonės dažnai nenoriai liudija prieš savo viršininkus (jeigu nėra keršto ar šmeižto paskatų). Tokie liudytojai galvoja taip: „Viršininko kaltės gali ir neįrodyti (vis vien pinigais atsipirks), o man dirbti su juo reikės; pradės kerštauti“. Sovietiniais laikais kolūkių ir tarybinių ūkių vadovai neretai buvo tarsi savo teritorijų „karaliukai“. Nepasisekus įrodyti jų kaltės, jie keršydavo žmonėms, kurie liudijo prieš juos (neskirdavo ganiavos gyvuliams, sklypus žemės ūkio darbams skirdavo toliau nuo sodybos ir pan.). Šis elgesio modelis buvo perkeltas ne tik į valstybines įstaigas ir įmones, bet ir į privačias įmones.

---

[217] Sociologinės apklausos rodo, kad nusikaltimo aukos blogiausiai vertina (47 proc.) teisių apsaugą Lietuvoje (žr.: Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. – Vilnius, 2004. P. 87–88).

Papirkinėjimas. Liudytojai ir nukentėję asmenys dažnai paperkami. Tai būdinga nusikaltimams prieš asmenį. Tiesiog vyksta derybos – kiek ir už ką. Dažnai pirkimo-pardavimo objektu tampa moters garbė ir orumas (iššaginimo atvejais), žmogaus sveikata (tyčinių kūno sužalojimo atvejais) ir net gyvybė (tyčinių nužudymų atveju galvojama taip: žmogaus vis vien jau nėra, o gyventi reikia).

Būna ir užslėptų liudytojų bei nukentėjusiųjų papirkinėjimo atvejų. Antai dėl saugumo taisyklių pažeidimo žuvus maitintojui, šeimai būdavo skiriama didesnė pensija, be eilės skiriamas butas ir kitų materialinių gėrybių bei lengvatų. Dažnai tai daryta valstybės sąskaita. Dabar kitokie svertai: koeficientų didinimas, vienkartinės išmokos, paskolos garantijos ir pan.

Dažniausiai papirkinėjami tie nukentėjusieji, nuo kurių parodymų priklauso bylos likimas (nuo jų pareiškimo priklauso bylos iškėlimas). Šiuo atveju žmones galima suprasti, nors negalima pateisinti: gyvybės ar sveikatos negrąžinsi, tenka naudotis proga gauti solidžią kompensaciją, ypač kai tai liečia šeimas, likusias be maitintojo arba maitintojui tapus invalidu, nes valstybė dar ekonomiškai per silpna, kad sugebėtų skirti normalų gyvenimą užtikrinančią pensiją arba pašalpą.

Blogiausia, kada nukentėjusieji, naudodamiesi savo ar savo giminių nelaime, stengiasi gauti kuo didesnės naudos, patys tampa pinigų ar kitos turtinės naudos gavimo iniciatoriais. Kartais nukentėję asmenys net šantažuoja kaltininkus, versdami juos mokėti „išpirką“, kartais gana didelę.

Baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymais per kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo procedūrą stengiamasi reguliuoti kompensacijas už padarytą žalą nukentėjusiajam ir įvesti įstatyminę kontrolę iki šiol nekontroliuojamam procesui, įgaunančiam necivilizuotų bruožų. Laikas parodys, ar įstatymas pasieks tikslą. Mūsų nuomone, įstatymo norma gali veikti, jeigu kompensacija, kurios pagrindu vyks susitaikymo procedūra, bus pakankamai didelė. Reikėtų nustatyti jos kriterijus.

Liudytojo, nukentėjusiojo vaidmuo nusikalstamos veikos struktūroje. Tai – labai svarbi aplinkybė, daranti įtaką liudytojo ir nukentėjusiųjų parodymų objektyvumui. Čia kalbama ne apie kokią nors nurodytų proceso dalyvių kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo teisiniu požiūriu, bet apie moralinę ar turtinę atsakomybę.

Moralės požiūriu reikėtų skirtingai vertinti su nusikaltimu nesusijusį žmogų, visiškai pašalinį nusikalstamos veikos dalyviams, kuris tapo nusikalstamos veikos auka arba liudytoju, ir žmogų, kuris neteisingai elgėsi nusikalstamos veikos ir jo pasekmių atžvilgiu, nors pagal įstatymą jis negali būti patrauktas atsakomybėn. Pavyzdžiui, iššaginta moteris, kuri pati atsiviliojo vyrą į savo butą, elgėsi iššaukiančiai, visu savo elgesiu lyg rodė, kad sutinka ir nori lytiškai santykiauti, ir nukentėjusi moteris, kuri, eidama miško taku, buvo nepažįstamojo užpulta ir iššaginta; žmogus matė autoavariją, bet po jos atsisakė savo automobiliu vežti nukentėjusius žmones į ligoninę, nes mašinos sėdynės būtų suteptos krauju; liudytojas matė, kaip chuliganai užpuolė žmogų, bet pats nesiėmė priemonių ir nesistengė nutraukti chuliganiškus veiksmus ir padėti nukentėjusiam. Valstybinio, visuomeninio, akcinių bendrovių turto pasisavinimo ar iššvaistymo, kyšininkavimo bylose liudytojais dažnai tampa tie, kurie neva „neatsargiai" pasirašė arba sudarė sąlygas nusikalsti.

Nusikalstamos veikos pobūdis. Renkantis įtariamojo, liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos taktiką nusikalstamos veikos pobūdis turi gana didelę reikšmę. Tačiau vertinant įtariamojo parodymus papildomą reikšmę turi vyraujantis visuomenėje nusikalstamos veikos rūšių smerkiamumo laipsnis. Kaip jau buvo minėta anksčiau, įtariamajam „nedrąsu", „gėda" prisipažinti padarius žmonių smerkiamus nusikaltimus, o liudytojai, bent jau savanoriškai, neliudys visuomenėje mažiau smerkiamų nusikaltimų. Sovietiniais metais tokios nuostatos buvo akivaizdžios bylose dėl valstybinio ir visuomeninio turto pasisavinimo ar iššvaistymo, kyšininkavimo bylose ir pan. Ir dabar tokios nuostatos dar gajos, mūsų nuomone, visuomenė nelabai smerkia piktybinį mokesčių nemokėjimą, kontrabandą, kitus nusikaltimus ekonomikai.

Laikraščiuose dažnai galima skaityti teisėsaugos institucijų prašymą: jeigu kas ką nors žino apie konkretų nužudymą, autoavariją arba kita, prašoma pranešti apie tai policijos padaliniui arba prokuratūrai. Žmonės praneša tai, ką žino, matė ir pan. Deja, kreipusis dėl valiutinių operacijų pažeidimo arba kontrabandos, piktybinio mokesčių nemokėjimo ir panašių kitų nusikalstamų veikų ekonomikai, rezultatai būtų visai kitokie. Vargu ar daug piliečių savanoriškai suteiktų informacijos (jeigu nėra keršto, pavydo ir panašių motyvų) daugelio nusikaltimų ekonomikai bylose. Praktiškai jų nebūna. Net pašaukti liudytojais asmenys, įvairiomis dingstimis prisidengdami, vengia duoti

parodymus ūkinių, finansinių ir panašių kategorijų nusikaltimų bylose.

Suinteresuotumas bylos baigtimi. Suinteresuotumą bylos baigtimi galima suvokti siaurai ir plačiai.

Siaurai suvokiamas suinteresuotumas bylos baigtimi – tai visų pirma nukentėjusiojo suinteresuotumas, kad būtų išaiškintas nusikaltimas, padarytas prieš jį arba jo turtą. Tai liečia ir nukentėjusiojo artimuosius. Lygiai taip pat suinteresuotas įtariamasis, kuris siekia, kad nusikaltimas būtų objektyviai ištirtas ir būtų nustatytas jo kaltės laipsnis. Taip dažniausiai teoriškai aiškinamas įtariamojo suinteresuotumas, o praktiškai toks dalykinis suinteresuotumas stebimas retai. Dažniausiai įtariamojo ir jo artimųjų domėjimasis bylos baigtimi prasideda ir baigiasi tuo, kad būtų nutraukta byla arba paskirta minimali bausmė.

Bylos baigtimi turi domėtis visi šalies piliečiai, potencialūs liudytojai. Jie turi būti suinteresuoti, kad kiekvienas įvykdytas šalyje nusikaltimas būtų visiškai ir operatyviai išaiškintas, o kaltininkai nubausti, užtikrinti nukentėjusiųjų interesai. Taip, mūsų nuomone, plačiai suvokiamas suinteresuotumas bylos baigtimi. Tokį suinteresuotumą tyrėjai turėtų išnaudoti apklausinėdami liudytojus. Suinteresuotumas didina žmonių aktyvumą. Taigi tą aktyvumą būtina naudoti išaiškinant nusikaltimus. Tačiau, kaip jau buvo minėta, kai kurių kategorijų bylose yra priešingai – piliečiai yra pasyvūs, tokie nusikaltimai nelabai smerkiami visuomenės.

Pasitaiko ir tokių piliečių, kurie perdėtai domisi bylos baigtimi, toks domėjimasis dažniausiai susijęs su neigiamais žmonių prigimties bruožais: savanaudiškumu, pavydu, kerštu, neapykanta ir pan.

Savanaudiškumas, mūsų manymu, yra būdingas didelei daliai žmonių: siekiama naudos sau, savo giminėms, artimiesiems ir pan. Tai yra teigiamas reiškinys, jeigu naudos sau, savo giminėms ir artimiesiems nesiekiama (nepasiekiama) neteisėtai, nelegaliai, amoraliai, veiksmais, kuriais daroma žala kitų žmonių interesams. Savanaudiškumą mes suprantame kaip ne vien turtinę naudą (materialinę naudą), tai gali būti moralinė nauda, nauda karjerai ir pan.

Savanaudiškumo išraiškos forma gali būti liudytojų ir nukentėjusiojo papirkimas. Nukentėjusiesiems neretai būdinga ir savanaudiškais sumetimais padidinti apimtį žalos, kuri buvo padaryta nusikaltimu, padidinti išlaidas, turėtas dėl padarytos nusikalstamos veikos (pvz., padidinti laidojimo, gydymo, priverstinio nedarbingumo išlaidas ir pan.).

Kaip savanaudiškus reikia vertinti ir tokius kėslus, kai anksčiau padarytus pažeidimus bandoma priskirti prie padarytų tiriamos nusikalstamos veikos metu.

Sovietiniais metais buvo paplitęs reiškinys – materialinių vertybių bei pinigų trūkumus, nesusijusius su vagyste (konkrečiu nusikaltimu), priskirti prie vagystės padarinių. Pasitaikydavo, kad pragėrę algą vyrai, siekdami pasiteisinti prieš žmonas, pranešė policijai, kad buvo apvogti.

Savanaudiškumas akivaizdus ir tada, kada moteris nebuvo iššaginta, tačiau apie iššaginimą pranešė teisėsaugos institucijoms, siekdama nuslėpti ankstesnį lytinį gyvenimą, išprovokuoti vestuves su apšmeižtuoju ar pan.

Tokiais atvejais tyrėjui tenka rimtai padirbėti ir visų pirma nustatyti tikrus kėslus, tikrus nuostolius ir tokiu būdu išaiškinti melą dėl savanaudiškumo.

Savanaudiškumą galima įžvelgti ir liudytojų nuostatose: tai – noras atsikratyti nepageidaujamų įtariamųjų, noras „pasodinti juos į kalėjimą“, užvaldyti jų turtą, užimti paliktą butą ir pan. Tokiais atvejais turime omenyje apkalbą bei faktų, įvykių, reiškinių, teisinančių įtariamąjį, nutylėjimą. Nereikėtų pamiršti, kad liudytojų savanaudiškumas gali pasireikšti ir prieš įtariamuosius, ir prieš nukentėjusius asmenis.

Kerštas yra atsilyginimas pykčiu už pikta. Keršto pagrindą sudaro tikra ar menama skriauda (materialinė, moralinė ir pan.). Vienas iš pagrindinių keršto elementų – pyktis. Pyktis yra žmogaus reakcija į tikslų įgyvendinimo kliūtis. Pyktis paprastai reiškiamas energijos antplūdžiu, jis sustiprina pasitikėjimą savimi, savo jėgomis, įkvepia drąsos, bet kartu silpsta savikontrolė. Kerštas gali būti nukreiptas prieš įtariamąjį, nukentėjusį asmenį ir net tyrėją. Visais atvejais kerštas yra pavojingas reiškinys ir todėl apklausos metu turėtų būti kontroliuojamas.

Per apklausą kerštas įtariamajam gali pasireikšti apkalba, faktų slėpimu, neigiamu įtariamojo asmenybės apibūdinimu ir pan.

Iššaginimo bylose įtariamajam keršijama dėl netesėto pažado vesti, laikyti paslaptyje lytinius santykius, buvusius tarp įtariamojo ir liudytojos ir pan. Kitų kategorijų bylose kerštas gali būti ir susijęs su nusikalstamos veikos aplinkybėmis, ir nesusijęs su jomis, o atsiradęs

anksčiau prieš nusikaltimą, arba po nusikalstamos veikos – tiriant jį.

Kerštas įtariamajam gali tęstis net iš kartos į kartą, jeigu jis susijęs su įvykiais šeimoje.

Kerštas nukentėjusiajam dažniausiai susijęs su įvykiais ir santykiais šeimoje, darbe, bendraujant ir pan. Kerštas nukentėjusiam gali pasireikšti jo šmeižimu, orumo ir garbės žeminimu, panieka jo dvasinėms savybėms, neigiant sunkias nusikalstamos veikos pasekmes ir pan.

Kerštas tyrėjui gali būti lemtas jo tarnybinės veiklos (patraukė baudžiamojon atsakomybėn, suėmė ir pan.) bei santykių, nesusijusių su tarnyba. Kerštas tyrėjui apklausos metu gali pasireikšti siekiu pakreipti bylos tyrimą klaidinga linkme (tegul pavargsta, kol vėl ras teisingą kelią).

Tyrėjas per apklausą turėtų stengtis laiku atpažinti keršto elementus. Tai galima pastebėti iš aiškiai išsiskiriančių parodymų esmės, iš parodymų, kurie itin skiriasi iš kitų bei prieštarauja bylos medžiagai. Tyrėjas tokiais atvejais turi atkreipti dėmesį į prieštaravimus ir ieškoti jų priežasčių. Taip pat reikia pabrėžti, kad ne visuomet aiškiai išsiskiriantys parodymai yra klaidingi arba neteisingi. Kartais vieno kurio nors asmens parodymai, atitinkantys tikrovę, neigia visus kitus įrodymus, kurie buvo suklastoti, melagingi ar neteisingai įvertinti.

Viena iš melagingų parodymų priežasčių gali būti pavydas.

Pavydas – tai jausmas, kylantis dėl kito žmogaus pranašumo, pasisekimo, gerovės. Pavydą, kaip ir kerštą, gali sukelti ne tik tikras, bet ir įsivaizduotas, menamas kito žmogaus pranašumas, pasisekimas ar gerovė. Pavydo jausmas labai trukdo nustatyti objektyvią tiesą per apklausą. Pavydas per apklausą pasireiškia lygiai taip pat, kaip ir keršto atvejais (apkalba, faktų nuslėpimas ir pan.).

Pavydima gali būti ir įtariamajam, nukentėjusiajam, taip pat jų šeimoms, giminei, bet pasireikšti kaltinamajam, įtariamajam ir nukentėjusiajam. Ta nuostata tinka ir keršto atveju. Pavyzdžiui, pavydima ar kerštaujama įtariamojo žmonai, tačiau, kad žmonai būtų blogiau, pyktis nukreipiamas prieš įtariamąjį, jeigu negalima pakenkti tiesiogiai žmonai.

Baigiant nagrinėti liudytojų ir nukentėjusiųjų melagingų parodymų ištakas, reikėtų pabrėžti, kad visos čia nurodytos aplinkybės turėtų būti nustatytos pasirengimo apklausai stadijoje (santykiai su liudytojais, santykiai tarp įtariamųjų, santykiai tarp įtariamųjų ir nukentėjusiųjų). Siekiant nustatyti apklausiamųjų santykius, gali kilti būtinybė atlikti specialius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Atliekant apklau-

są reikia vertinti apklausiamųjų santykius. Tai labai svarbu, nuo to priklauso parodymų teisingumas.

Apklausiant liudytojus, nukentėjusius asmenis, reikia nepamiršti, kad jie gali nuoširdžiai klysti ir tuo pačiu klaidinti tyrėją. Sąžiningas klydimas dėl nusikalstamos veikos aplinkybių susidaro parodymų formavimosi (neadekvačiai suvokė įvykį, ne viską prisimena, nesugebėjo suformuluoti savo parodymų ir pan.) metu.

Liudytojas (nukentėjusysis) gali sąžiningai klysti, jeigu yra paveiktas įtaigos. Ne kiekvienas žmogus pasiduoda įtaigai. Žmogaus jautrumas įtaigai priklauso nuo situacijos ir asmens savybių, jį skatina šios žmogaus savybės: nepasitikėjimas savimi, menkas savęs vertinimas, padidėjęs emocinis jautrumas, loginio mąstymo silpnumas.

Yra dvi labai pavojingos įtaigos formos. Tai – saviįtaiga ir tyrėjo įtaiga apklausiamajam. Saviįtaiga – tai, kad žmonės gali sau sukelti tam tikrus pojūčius, kurie skatina savaip suvokti aplinką, reguliuoti savo dėmesį, atminties procesus. Ir tokį dirbtinį suvokimą, dirbtinę atmintį žmogus pateikia kaip objektyviai suvoktą ir tikrai atmintą faktą, taip suvokia ir nusikalstamos veikos įvykį ar jo detales[218].

Žmonės dažnai pasiduoda viršininkų, vadovų (vadų), artimų, patikimų žmonių įtaigai. Tai – poveikis žmogaus psichikai, mažinantis jo sąmoningumą ir kritišką požiūrį į kurį nors dalyką.

Duodamas parodymus apklausiamasis tarsi tampa vadovo – tyrėjo – pavaldiniu. Kartą teisti žmonės tyrėją dažnai vadina viršininku. Apklausiamuosius, jautrius įtaigai, ir ne tik juos, sukausto vien tik apklausos aplinka. Dažnai jie jaučiasi priklausomi nuo tyrėjo

Tarp tyrėjo taktikos priemonių vietoj įtaigos turi būti priminimas, įtikinimas, atgaminimas, palyginimas, sutapatinimas, išskyrimas, neigimas, kritika be pykčio, savikontrolė ir pan.

Dažnai ir kitų aplinkinių asmenų (ypač itin autoritetingų) išreikšta nuomonė apie nusikalstamos veikos aplinkybes tampa ir apklausiamojo nuomone. Tai būdinga ne tik liudytojams ir nukentėjusiesiems, bet ir įtariamiesiems.

---

[218] Praktikoje būta, kad tyrėjas, gebąs įteigti žmonėms savo nuomonę ir mokąs hipnotizuoti, sugebėdavo iš apklausiamųjų gauti parodymus, kurie patvirtindavo jo iškeltą nusikaltimo versiją (nusikaltimo įvaizdį). Ilgą laiką šis tyrėjas buvo laikomas vienu iš efektyviausiai dirbančių ikiteisminio tyrimo tyrėjų buvusioje Tarybų Sąjungoje. Tačiau ilgainiui šio tyrėjo „sugebėjimas“ operatyviai išaiškinti nusikaltimus buvo įmintas. Jis net buvo teisiamas (S. Kuklianskis).

4.3. Nepilnamečių apklausos taktikos ypatumai

Nedidelis vaikas, apskritai, yra jautrus, todėl jį reikia apklausinėti atsargiai, daboti, kad netinkamu apklausinėjimu nepadaryti blogos įtakos.

Vyrmantas[219]

Pagrindiniai taktiniai sunkumai, su kuriais susiduria tyrėjai, apklausdami nepilnamečius įtariamuosius ir kaltinamuosius, susiję su trimis specifinėmis priežastimis:

1) nepakankamu pauglystės psichologijos išmanymu;

2) nesugebėjimu išskirti tų nepilnamečio asmeninių savybių, kurios gali būti reikšmingos taktikai;

3) nežinojimu, kaip apklausos metu panaudoti konkrečias asmenybės savybes įgyvendinant taktinius būdus[220].

Skaitytojas jau galėjo pastebėti, kad mes stengėmės apibūdinti atskirų kategorijų žmonių apklausos ypatumus, aplinkybes, sąlygojančias tos rūšies apklausas, bei nustatyti jų dėsningumus. Žinant tai yra lengviau pasirinkti elgesio ir taktinius apklausos būdus.

Nepilnamečių apklausos ypatybes galima išnagrinėti per šiuos kertinius nepilnamečių apklausą sąlygojančius blokus: procesinę nepilnamečio apklausos tvarką, nepilnamečių asmenybės ypatumus, nepilnamečių apklausos poveikio ypatumus, apklausos poveikį nepilnamečių elgesiui.

4.3.1. Procesinė nepilnamečio apklausos tvarka

Prieš nagrinėjant procesinę nepilnamečių apklausos tvarką, norėtųsi paminėti Lenkijos mokslininkės M. Korsyl-Wolskos[221] tyrimus dėl baudžiamojo proceso nepilnamečių bylose. Buvo lyginami trejų metų (1978, 1985 ir 1997) informaciniai srautai iš baudžiamųjų bylų, kuriose nepilnamečiai dalyvavo kaip įtariamieji, liudytojai arba nukentėjusieji. Mes pateikiame kai kuriuos šio tyrimo duomenis:

---

[219] Vyrmantas. Įtariamųjų apklausinėjimas // Policija. 1930. Nr. 18. P. 347.

[220] Лосев Д. М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых / Автореф. канд. диссерт. – Москва, 1982. С. 10.

[221] Korsyl-Wolska M. Postźpowanie w sprawach nieletnich w Polsce. – Zakamycze, 2001. S. 174–182.

a) nepilnamečiai buvo kviečiami į apklausą:

– vieną kartą (1978 m. – 68.9 proc.; 1985 m. – 67.8 proc.; 1997 m. – 58.9 proc.);
– du kartus (1978 m. – 15.1 proc.; 1985 m. – 14.4 proc.; 1997 m. – 25.6 proc.);

b) nepilnamečio apklausos metu dalyvavo:

– niekas (1978 m. – 44.3 proc.; 1985 m. – 37.4 proc.; 1997 m. – 13.8 proc.);
– vienas iš tėvų (1978 m. – 37.6 proc.; 1985 m. – 33.4 proc.; 1997 m. – 65.9 proc.);
– svetimas asmuo (1978 m. – 10.5 proc.; 1985 m. – 8.6 proc.; 1997 m. – 11.9 proc.);

c) apklausos fiksavimo dokumentas:

– protokolas (1978 m. – 15.1 proc.; 1985 m. – 24.1 proc.; 1997 m. – 51.9 proc.);
– tarnybinis pranešimas (1978 m. – 59.6 proc.; 1985 m. – 54 proc.; 1997 m. – 29.6 proc.).

Pateikti duomenys parodo ir teigiamas (fiksavimo dokumentu vis dažniau tampa protokolas, o tai suteikia daugiau galimybių apginti nepilnamečio teises; vis mažiau atvejų, kai per nepilnamečio apklausą niekas nedalyvauja), ir neigiamas tendencijas (pakartotinių apklausų dažnėjimas). Tačiau buvo pastebėtos taktinės klaidos, kurios kelia didesnį rūpestį, jos atitinka ir Lietuvos realybę. Analizuojant bylas buvo nustatyta, kad:

1) nepilnametis visada buvo apklausiamas policijos padalinio patalpose ir niekada nebuvo apklausiamas gyvenamojoje vietoje ar „aplinkoje, artimoje natūraliai“;
2) niekada nepilnamečiui nebuvo aiškinamos jo teisės ir pareigos;
3) prieš pradedant apklausą policija neinformavo nepilnamečio apie jo padėtį ir netgi apie apklausos pobūdį;
4) daugeliu atvejų nepilnametis buvo apklausiamas tame pačiame policijos padalinyje ir patalpose daugiau kaip du kartus apie tas pačias aplinkybes. Tai rodė kitų veiksmų protokolų datos, valandos ir protokolų turinys;
5) keliais atvejais nepilnametis buvo sulaikytas policijos pareigūnų mokykloje arba prie įėjimo į mokyklą ir buvo pri-

statytas apklausti į policijos padalinio patalpas, neretai su pedagogu ar mokytoju[222].

Vargu ar galima teigti, kad Lietuvoje šių pažeidimų nėra. Deja, panašių tyrimų Lietuvos mokslininkai dar neatliko arba jie dar nepaskelbti, tad galime tik remtis atskirais atvejais ir sakyti, kad panašaus pobūdžio pažeidimų yra.

Planuojant apklausos taktiką svarbi apklausiamųjų šaukimo tvarka. Nors naujajame Baudžiamojo proceso kodekse nebėra atskiros nepilnamečio šaukimo tvarkos, jos reikšmė apklausos taktikai nesumažėjo. Rekomenduojama jaunesnį kaip šešiolikos metų amžiaus asmenį šaukti per tėvus ir kitus atstovus pagal įstatymą. Suprantama, kad šiuo atveju tyrėjas praranda netikėtumo pranašumą. Tačiau dažnai tai gali būti kompensuota kitais taktiniais būdais.

Atsižvelgiant į daugumos nepilnamečių asmenybės bruožus, yra tikslinga parinkti tokią apklausos vietą, kuri mažintų tyrėjo ir apklausiamojo santykių oficialumą, kad pati apklausos vieta ir jos aplinka sudarytų galimybių nepilnamečiui atsipalaiduoti, būti savimi. Sunku rekomenduoti nepilnamečių apklausos vietos variantus. Pažymėsime, kad, išskyrus tyrėjo kabinetą, nepilnametį galima apklausti mokykloje, darbo vietoje, jo namuose, vietoje, kur jis praleidžia laisvalaikį ir pan. Siūloma, kad patalpos, kuriose apklausiamas nepilnametis, būtų išdažytos pilkai, apstatytos kukliais baldais, be daiktų, atitraukiančių nepilnamečio dėmesį[223]. Tyrėjas turi užtikrinti, kad per visą nepilnamečio apklausą niekas neįeitų į patalpas.

Kai kuriuos nepilnamečius, atvirkščiai, oficialumas veikia palankiai, nes primena atsakomybę, parodo, kad nejuokaujama, o apklausa gali turėti tam tikrą poveikį jo likimui.

Iš procesinių nepilnamečių apklausos nuostatų reikėtų ypatingai pabrėžti tai, kad apklausiant jaunesnį kaip aštuoniolikos metų amžiaus liudytoją gali dalyvauti jo atstovai arba, proceso dalyvių prašymu, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas[224] (Baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 3 d.). Per nepilnamečio įtariamojo apklausą, išskyrus reikalavimus

---

[222] Korsyl-Wolska M. Postźpowanie w sprawach nieletnich w Polsce. – Zakamycze, 2001. S. 173.

[223] Kwiatkovska-Darul W. Przesłuchanie dziecka. – Zakamycze, 2001. S. 178–179.

[224] Senajame Baudžiamojo proceso kodekse buvo nurodytas ne psichologas, o pedagogas.

nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausai, būtinas gynėjo dalyvavimas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 str.). Naujai į Baudžiamojo proceso kodeksą įtraukta ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausa, kurioje privalo dalyvauti prokuroras ir turi teisę dalyvauti įtariamasis su savo gynėju (Baudžiamojo proceso kodekso 184, 186 str.).

Iš nurodytų baudžiamojo proceso reikalavimų apklausiant nepilnamečius aiškėja, kad beveik neįmanoma apklausiant nepilnamečius užtikrinti apklausos „intymumą", neoficialumą (dėl apklausos dalyvių skaičiaus). Baudžiamojo proceso įstatymas numato situaciją, kurioje ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali apklausti liudytoją ar nukentėjusįjį be vaiko teisių apsaugos (toliau – ir VTA) institucijos atstovo ar psichologo, kadangi tai – tyrėjo teisė, bet ne pareiga. Tačiau, ginant nepilnamečių teises, geriausia, kai nepilnametis apklausiamas dalyvaujant VTA atstovui ar psichologui.

Spręsdami klausimą dėl pedagogo dalyvavimo teismo posėdyje, pirmiausia turėtume išsiaiškinti, kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti kviečiamas į apklausą pedagogas. Nei įstatymai, nei teismų praktika šiuo klausimu nepateikia jokių rekomendacijų. Manytume, pirma, toks asmuo privalo turėti pedagoginį išsilavinimą ir dirbti pagal šią specialybę. Antra, kviečiamas dalyvauti apklausoje pedagogas turėtų mokyti ir auklėti būtent tokio amžiaus paauglius, koks yra apklausiamas nepilnametis. Literatūroje rašoma, kad geriausių rezultatų pasiekiama tada, kai apklausiamas nepilnametis pažįsta dalyvaujantį apklausoje pedagogą[225]. Rekomenduotina, kad byloje dalyvautų būtent vaikų psichologas, turintis darbo patirtį bendraujant būtent su tokio amžiaus paaugliais, kad psichologas pažintų apklausiamą nepilnametį.

Patariama berniukus apklausinėti dalyvaujant specialistui vyrui, o mergaites – dalyvaujant specialistei moteriai. Prieš apklausą dera išsiaiškinti, kam dalyvaujant nepilnametis nori būti apklaustas[226].

Tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą dalyvavimo apklausiant nepilnametį poveikis vertinamas dvejopai[227].

---

[225] Tomaševičius J. Nepilnamečio apklausos teismo posėdyje procesiniai ypatumai // Socialistinė teisė. 1988. Nr. 3. P. 36.

[226] Особенности расследования преступлений несовершеннолетних. – Вильнюс, 1978. С. 26.

[227] Ландо А. С. Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе. – Саратов, 1977. С. 65.

Jie gali padėti išaiškinant nepilnamečiui įtarimo esmę, tiriamos bylos reikšmingumą ir kitas aplinkybes. Jų dalyvavimas taip pat didina gynėjo atsakomybę ginant nepilnamečio teises. Jie gali paveikti apklausiamąjį ir tokiu būdu trukdyti gauti teisingus parodymus arba, atvirkščiai, gali skatinti duoti teisingus parodymus. Tai priklauso nuo tėvų požiūrio. Dažnai būna taip, kad tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą požiūris į vaikus ar globotinius nesikerta su tyrėjo nuostata. Dažniausiai nuomonės nesutampa ne dėl objektyvios tiesos nustatymo, o dėl priemonių, kurių imamasi prieš nepilnamečius. Kita vertus, tėvai ar juos atstojantys asmenys ikiteisminio tyrimo stadijoje turi turėti teisę: žinoti įtarimo, pareikšto nepilnamečiui, esmę, teikti asmeniškai įrodymus, tyrėjo leidimu dalyvauti tyrimo veiksmuose, žinoti apie vienos ar kitos kardomosios priemonės paskyrimą, apskųsti pareigūnų veiksmus, susipažinti su baigto tyrimo medžiaga ir t. t.[228]

Kartais vienas iš tėvų, neigiamai vertindamas savo vaiko nusikaltimą ir siekdamas, kad jis pasitaisytų, nedaro nieko, kas galėtų pakenkti ikiteisminiam tyrimui. Tokie tėvai sako taip: „Prisivirė košės, tegul išsrebia“. Būna, kad kitas iš to paties paauglio tėvų visaip stengiasi „išsukti“ savo vaiką nuo atsakomybės. Rekomenduojama apklausti abu tėvus, kadangi neretai motinos ir tėvo pažiūros į paauglio auklėjimą, jo psichologinius ypatumus, ryšius ir laisvalaikio leidimą būna skirtingos[229].

Antra, tėvai dažnai vertina savo vaikų padarytą nusikaltimą kaip vaikišką elgesį ir mano, kad jie gali pasitaisyti netaikant procesinių prievartos priemonių. Tėvai dažniausiai nėra tokie asmenys, kurie gali būti visiškai objektyvūs, tyrimo metu jie dažniausiai linkę „pagražinti“ nepilnamečio asmenybę[230].

Dažnai tėvai stengiasi, kad jų vaikai išvengtų atsakomybės. Dalyvaujant tėvams paauglys gali patirti baimės, gėdos jausmą, jautriai reaguoti į tėvų emocijas, sekti jų mimiką, gestus, ir, atsižvelgdamas į tai, duoti parodymus.

---

[228] Plačiau apie nepilnamečio liudytojo arba nukentėjusiojo teisės bei procesinę apklausos tvarką žr.: Ažubalytė R., Ancelis P., Burda R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Mokymo priemonė. – Vilnius, 2005 // http://www.vrm.lt/index.php?id=612

[229] Каневский Л. Л. Тактика допроса свидетелей по делам несовершеннолетних // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. С. 101.

[230] Гуковская Н. И., Долгова А. И. и др. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. – Москва, 1974. С. 85.

Bet kuriuo atveju tyrėjas turi būti informuotas apie tėvų nuostatas (ir spręsti, kviesti arba nekviesti tėvus dalyvauti apklausos metu). Tačiau reikia žinoti, kad uždrausti tėvams ar atstovui pagal įstatymą dalyvauti apklausos metu negalima.

Pritardami teiginiui, kad psichologas gali dalyvauti byloje kaip specialistas[231], jo dalyvavimą teismo apklausos procese trumpai galime vertinti taip: jam turi būti suteikta galimybė susipažinti su bylos aplinkybėmis, susijusiomis su nepilnamečio apklausa, taip pat su nepilnamečio asmenybę charakterizuojančiais duomenimis. Tyrėjas išklauso psichologo nuomonę dėl apklausos plano, atskirų klausimų formulavimo atsižvelgiant į nepilnamečio įtariamojo psichologijos ypatumus, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes ir jo elgesį tyrimo metu[232]. Tyrėjas privalo įsigilinti į nepilnamečio šeimines aplinkybes ir išsiaiškinti sąlygas, kurios turėjo įtakos darant nusikalstamą veiką. Išskiriami tokie duomenys, kuriuos reikia surinkti apie nepilnametį įtariamąjį:

1) duomenys apie šeimą;

2) duomenys apie užimtumą;

3) duomenys apie elgesį gyvenamojoje vietoje, mokykloje ar darbo vietoje (kai jis dirba).

Tyrimo metu būtina atkreipti ypatingą dėmesį į suaugusių kurstytojų ir kitų nusikalstamos veikos bendrų išaiškinimą, todėl kiekvienoje nepilnamečių byloje būtina patikrinti versiją, ar buvo tokių suaugusių asmenų, kurie nepilnametį įtraukė į nusikalstamą veiką[233] arba girtavimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 161 str.), pornografiją (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 162 str.), vaistų ar kitų kvaišalų vartojimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 160 str.), kitą nusikalstamą veiklą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 159 str.) arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimą nepilnamečiams (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 261 str.).

Baudžiamojo proceso kodekse nėra atskiros normos, reglamentuojančios apklausos trukmę, pertraukas valgyti, ilsėtis. Kaip ir suau-

---

[231] Tomaševičius J. Nepilnamečio apklausos teismo posėdyje procesiniai ypatumai // Socialistinė teisė. 1988. Nr. 17. P. 36.

[232] Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. M. Kazlauskas ir kt. – Vilnius: Mintis, 1989. P. 158.

[233] Ten pat. P. 70.

gusio asmens apklausa, taip ir nepilnamečio apklausa negalima nakties metu nuo 22 val. iki 6 val. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 27 str.). Kriminalistinėje literatūroje seniai ir ne kartą aptarta nepilnamečio apklausos trukmė pagal amžiaus tarpsnius. Mažametį, kurio amžius nuo 5 iki 7 metų, rekomenduojama klausinėti iki 15 minučių, po to turėtų būti daroma pertrauka, nuo 7 iki 10 metų – iki 20 min., 10–12 metų nepilnametį klausinėti iki 25 minučių, o nuo 12 metų – iki 30 minučių[234]. Tiesa, reikėtų pažymėti, kad čia nurodomas apklausos darbinės stadijos laikas. Pasirengimo ir psichologinio ryšio užmezgimo laikas, mūsų nuomone, čia nenurodytas.

4.3.2. Nepilnamečių asmenybės ypatumai

Skaitant kriminalistinę literatūrą susidaro įspūdis, kad viena nepilnamečių (iki 18 metų) sąvoka[235] apima ne mažiau kaip tris amžiaus tarpsnius: mažametystę arba vaikystę (6–7 metai), tarpsnį nuo 6–7 iki 14 metų ir 14–17 metų tarpsnį[236]. Pažymėtina, kad amžiaus tarpsniai (konkrečiai „nuo–iki“) yra reliatyvūs. Mes, vadovaudamiesi darbo praktika, išskiriame 6, 7–14 metų tarpsnį, nes jis susijęs su mokymusi ir mokymosi įtaka vaiko socializacijai. Dėl kitų nepilnamečių amžiaus tarpsnių nėra ginčų. Net darbuose, kuriuose nagrinėjami apklausos psichologiniai aspektai, amžiaus tarpsniai nėra aiškiai atskirti[237].

Psichologinėje literatūroje išskiriama vaiko psichologija, paauglio psichologija. Daugiausia dėmesio psichologai skiria vaikystei, paauglystei, jaunystei, t. y. žmogaus vystymuisi (augimui, brendimui ir mokymuisi)[238].

---

[234] Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. – Москва, 1965. С. 60; Астанова Л. И., Гаръягдыева Э. О времени, месте и участниках допроса / Проблемы первоначального этапа расследования. Сборник научных трудов. – Ташкент, 1986. С. 121; Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий. – Киев, 1989. С. 60.

[235] Žr.: Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 234; Криминалистика. – Москва, 1988. С. 421, 422.

[236] Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике. – Минск, 1968. С. 22.

[237] Žr.: Юридическая психология. – Москва, 1995. С. 146–149.

[238] Jauno suaugusiojo psichologija. Metodinis leidinys aukštosioms mokykloms. – Vilnius: Presvika, 2003. P. 33.

Nepilnametis nuo pat gimimo iki pilnametystės bręsta, pažįsta pasaulį, jį supančią aplinką, vienu žodžiu – socializuojasi. Bet kiekvienu amžiaus tarpsniu socializacijos laipsnis nėra vienodas ir tai turi lemiamą reikšmę apklausos taktikai.

Ankstyvojoje vaikystėje (mažametystėje) sparčiai vystosi vaikų mąstymas. Bendraudami vaikai įsisavina socialines elgesio normas, tačiau ankstyvojoje vaikystėje, natūralu, vaikas tik pradeda socializaciją, pradeda gyvenimo ir jį supančios aplinkos supratimo pradžiamokslį.

Ankstyvojoje vaikystėje (mažametystėje) vaikai paprastai nesugeba adekvačiai suvokti ir mąstyti. Jie tik gali atpasakoti kai kuriuos atskirus įvykio (fakto, reiškinio) elementus (puses), todėl ir laisvas įvykio atpasakojimas būna nevisavertis, nes vaikas negali savarankiškai išdėstyti savo minčių. Tyrėjas turi sugebėti padėti mažamečiui atpasakoti, ką jis matė bei girdėjo, jokiu būdu neteikti savo interpretacijų. Taip, kaip mažametis pasakoja (t. y. kaip suvokė), taip ir reikia užfiksuoti. Fiksuojant parodymus negalima mažamečio kalbos (pasakojimo) transformuoti į suaugusiojo kalbą.

Klausimus mažamečiams reikia taip suformuluoti, kad jie jam būtų suprantami („vaikiški klausimai“).

Mokymas keičia visus vaiko ir paauglio psichinius procesus, tarp jų suvokimą, atmintį, mąstymą, vaizduotę, ir suteikia valingą kryptingumą. Šio amžiaus tarpsnio vaikai jau daug išsamiau supranta juos supantį pasaulį. Tai yra pradžia – mokslo aplinkos supratimas yra negilus, neleidžia giliau suvokti ir apmastyti įvykių, nes vaikas dar daug ko nežino (nepažįsta), bet laisvai atpasakoti šio amžiaus vaikai geba sėkmingiau. Tokio amžiaus vaikas gali atpasakoti įvykį išsamiau, o jeigu jis jo viso negalėjo suvokti – įvykio detales, atskirus elementus. Tyrėjo klausimai, pateikiami apklausiamajam, gali būti šiek sunkesni, bet aiškiai suformuluoti. Tačiau nedera klausimais „klaidinti“ apklausiamąjį, nes jis labai linkęs paklusti įtaigai. Net nemenančio pobūdžio klausimas gali tapti tokiam nepilnamečiui informacijos šaltiniu. Apklausiamasis girdėtą informaciją nevalingai perima kaip suvoktą įvykio metu („jeigu tyrėjas taip klausia, tai jis žino ir turbūt tai tiesa“). Tokio amžiaus nepilnamečio pateiktą įvykių interpretaciją reikia vertinti kritiškai.

Paauglio psichologija – tai psichologija žmogaus, pereinančio iš vaikystės į jaunystę. Šiam amžiui būdingas konfliktas tarp paauglio

žinių apie jį supančią aplinką. Jis siekia būti savarankiškas, nepriklausomas nuo vyresniųjų. Šiuo nepilnamečio amžiaus tarpsniu formuojasi objektyvesnė gyvenimo koncepcija, paauglys objektyviau ima vertinti save ir kitus. Tokiame amžiuje pastebimi tokie psichiniai nukrypimai, kurie aplinkiniams gali atrodyti kaip chuliganiški veiksmai, pasileidimas, amoralus elgesys. Todėl, stengdamiesi neutralizuoti bendraklasių ir mokytojų neigiamus vertinimus, paslėptą ar atvirą antipatiją, asocialūs paaugliai savo ruožtu pradeda ignoruoti jų poveikius, elgiasi šiurkščiai bei įžūliai, naudoja fizinę jėgą, grasinimus, prievartą. Tokiais atvejais jie naudojasi savo fiziniu pranašumu arba remiasi asocialia grupe[239]. Pavyzdžiui, devintokas, kuriam buvo duota pastaba dėl rūkymo sporto aikštelėje, sumušė futbolo trenerį[240]. Šio amžiaus nepilnamečiai linkę burtis į grupes, atsiranda lyderiai bei autsaideriai, grupės draugystė ir elgesys, susijęs su ja.

Apklausiant tokio amžiaus nepilnamečius, su jais galima elgtis kaip su pilnamečiais. Jie gali adekvačiai suvokti, atsiminti ir atgaminti įvykius (faktus, reiškinius), bet jų išsimokslinimas dar gana neaukštas (pagal amžių).

Tokių nepilnamečių laisvas atpasakojimas per apklausą turėtų būti visavertis, o klausimų nereikėtų ypač adaptuoti. Bet vis dėlto, pateikiant klausimus tokiems nepilnamečiams, reikėtų atsižvelgti, kad jie nepilnamečiai, kad jiems būdingas staigumas, informacijos suvokimo ribotumas, mažesnis žinių bagažas ir pan.

Apklausiat nepilnametį reikia suprasti jo psichologiją ir sugebėti tuos psichologinius ypatumus panaudoti apklausos procese[241]. Todėl tikslinga kviesti apklausos metu dalyvauti ne bet kokį psichologą, o vaikų psichologą (paprastai jie dirba mokyklose). Jeigu tokių nėra arba neįmanoma iškviesti, tada galima kviesti vaikų teisių apsaugos institucijos atstovą, tačiau reikėtų išsiaiškinti jo kvalifikaciją ir darbo sritį.

---

[239] Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P. 28.

[240] Zimblienė D. Netikėtas išpuolis Pašilės mokyklos stadione // Lietuvos rytas. 2002. Nr. 229. P. 6.

[241] Plačiau žr.: Grigutytė N., Čėsnienė I., Karmaza E., Valiukevičiūtė J. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. – Vilnius: Reklamos Raganos, 2006.

4.3.3. Atskirų grupių nepilnamečių apklausos taktikos ypatumai

4.3.3.1. Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos taktikos ypatumai

Priklausomai nuo nepilnamečio santykio su byla ir kitomis aplinkybėmis išskiriamos tokios nepilnamečių liudytojų grupės:

a) mačiusieji ir kiti asmenys, tapę kokių nors įvykių, susijusių su nusikalstamos veikos padarymu, liudytojais;
b) nukentėjusieji;
c) paaugliai, kurie buvo nusikalstamos veikos bendrininkai, tačiau buvo atsisakyta pradėti jų veiklos tyrimą ir pan.;
e) mažamečiai liudytojai[242].

Rengiantis mažamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausai, būtina surinkti kuo daugiau duomenų apie nepilnamečio asmenybę. Kai kurie autoriai, be bendro pobūdžio duomenų apie mažamečio asmenybę (nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, vaiko santykiai su kitais asmenimis, bendras išsivystymo lygis, charakterio ir elgesio ypatumai, kalbos, jutiminių organų defektai ir kt.), išskiria ir specialaus pobūdžio duomenis, kuriuos būtina išsiaiškinti rengiantis mažamečio apklausai. Tai – vaiko supratimo apie naują situaciją ir jos elementus laipsnis; vaiko aktyvumo tiriamoje situacijoje laipsnis ir emocinė būsena; vaiko požiūris į įvykio dalyvius ir į patį įvykį; kaip ir su kuo leido laiką mažametis nuo įvykio iki apklausos; ar vaikas pasakojo kam nors apie įvykį, kaip nusikalstamos veikos tyrimas buvo aptartas namuose[243].

Renkantis apklausos laiką reikia nepamiršti, kad kuo mažiau laiko praėjo nuo padarytos nusikalstamos veikos iki apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni asmenų parodymai. Tiksliausius parodymus galima gauti laikotarpiu nuo 2–3 iki 8 dienų[244], tačiau asmens, patyrusio didelį dvasinį sukrėtimą, apklausą reikėtų atidėti dėl moralinių ir psi-

---

[242] Кузнецова С. В., Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. – Москва, 2004. С. 45; Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – Москва, 1982. С. 78.

[243] Коченов М. М., Осипова Н. Р. Психология показаний малолетних и участие психолога в допросе / Проблемы психологии следственной деятельности. – Красноярск, 1986. С. 109.

[244] Kwiatkowska-Darul V. Przesłuchanie dziecka. – Zakamycze, 2001. S. 175.

chologinių priežasčių. Kai kurių autorių nuomone, kviečiant nepilnametį į apklausą geriau nesirinkti laiko, kai nepilnametis turi būti mokykloje. Galimi tik išskirtiniai atvejai, kai nepilnamečio iškvietimas iš mokyklos yra taktinis sumanymas[245].

Psichologinio ryšio su nepilnamečiu užmezgimas ir palaikymas per apklausą priklauso:

- nuo to, kaip tyrėjas išsprendė apklausos organizacinius klausimus (kai kuriuos iš jų mes jau aptarėme);
- nuo tyrėjo profesionalumo ir jo moralinių bei psichologinių savybių;
- nuo nepilnamečio asmenybės, jo socialinio apleistumo lygio;
- nuo nepilnamečio pasirengimo bendrauti su tyrėju[246].

Kad būtų lengviau užmegzti psichologinį ryšį ir jį palaikyti, rekomenduojama nepilnamečius apklausti jų namuose dalyvaujant tėvams, mokymo įstaigoje[247]. Prie panašių įstaigų galima priskirti specializuotus socialinio darbo su nepilnamečiais padalinius ar įstaigas[248], visuomenines organizacijas, kurių patalpos pritaikytos bendrauti su vaikais.

Tyrėjo informacinis ir psichologinis pranašumas leidžia jam naudoti apklausos darbinėje stadijoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes. Tam gali būti naudingi analogijos, palyginimo, kontrolinių ir skatinančių prisiminti klausimų, žvelgimo į įvykį iš skirtingų pusių metodai, kurie gali padėti nepilnamečiui prisiminti primirštas aplinkybes. Prisiminimo pradinė stadija prasideda nuo priminimo apie tai, kad jis turi pasakyti kažką svarbaus. Prisiminimai kartu su atsakomybe, kurią jaučia nepilnametis, reikalauja iš jo labai daug jėgų. Tyrėjas turi atpažinti tuos skatinamuosius motyvus, kuriais vadovaujasi nepilnametis, ir juos palaikyti. Kai nepilnametis ilgai galvoja tylėdamas, jo psichologinė būklė gali pereiti į paradoksalią fazę, kurioje nepilnametis praranda prisimini-

---

[245] Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики. – Москва, 1980. С. 19.

[246] Кузнецова С. В., Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних, Практическое пособие. – Москва, 2004. С. 41.

[247] Жидких А. А. Способы обеспечения прав несовершеннолетних потерпевших на предварительном следствии. – Ростов-на-Дону, 1997. С. 78.

[248] Thornton W. E. ir kt. Delinquency and Justine. – New York, 1989. P. 296.

mo motyvus ir tuo pačiu praranda ryšį su reikiamais faktais, likusiais jo atmintyje. Tokia jo būsena gali lemti fantazijų atsiradimą, netikrus ir melagingus parodymus. Valią prisiminti gali sukaustyti ir baimė neteisingai prisiminti. Tais atvejais reikėtų sugrįžti atgal prie tų prisiminimų, kurie susiję su tuo, ką reikėtų prisiminti.

Nepilnamečių apklausos taktikoje išskiriami šie taktiniai būdai (pakomentuosime tik kai kuriuos):

1. **Apklausiamojo pasakojamos istorijos išklausymas**. Tyrėjas sąmoningai leidžia nepilnamečiui išsipasakoti, netgi tada, kai tai yra melagingi parodymai. Tyrėjas, žinodamas žymiai daugiau ir užduodamas klausimus, aiškinasi vidinius pasakojimo prieštaravimus bei atkreipia dėmesį į tai. Pagrindinis tyrėjo tikslas naudojant šį būdą – išaiškinti nepilnamečio melagingų parodymų priežastis.

2. **Melo užkardymas**. Tai – taktinis būdas, priešingas „istorijos išklausymui“, kurio metu tyrėjas, turėdamas pakankamai žinių apie nusikalstamos veikos aplinkybes, neleidžia nepilnamečiui meluoti. Mūsų manymu, toks būdas galimas tik tuomet, kai tyrėjas disponuoja tikra informacija ne tik apie nusikalstamos veikos aplinkybes bendrai, bet ir apie šio apklausiamojo vaidmenį konkrečiai.

3. **Dėmesio atitraukimas**. Tyrėjas tyčia nukreipia nepilnamečio dėmesį į antraeiles detales, tuo stengdamasis nuslopinti apklausiamojo budrumą.

4. **Prieštaravimų pašalinimas.** Tyrėjas, matydamas, kad nepilnamečio parodymuose atsirado prieštaravimų, nedelsdamas reaguoja į tai, stengdamasis juos pašalinti.

5. **Patikslinimas**.

6. **Detalizavimas**.

7. **Kontrolė**. Tai – tyrėjo klausimai, kurie nėra apklausos dalykas (nesusiję su tiriamu įvykiu), tačiau padeda patikrinti, ar apklausiamasis duoda teisingus parodymus (pvz., nepilnametis pasakoja apie tai, kur nuėjo jo bendrininkas po nusikalstamos veikos, tarkim, į barą ar klubą, ir tyrėjas pasiteirauja to baro pavadinimo, ar įėjimas į jį mokamas ir pan.).

8. **Priminimas.**

9. **Daiktų demonstravimas**.

10. **Apklausa įvykio vietoje.**

Kalbant apie nepilnamečio parodymų tikslumą, būtina pabrėžti, kad netikslūs parodymai atsiranda dėl vidinių priežasčių ir išorinių

veiksnių poveikio[249]. Tai – kalbos ir bendravimo gebėjimai (pastebėta, kad vaikai, ypač ikimokyklinio amžiaus, dažnai naudoja sąvokas, kurių nesupranta, ir painioja net elementarius žodžius); apklausiančiojo pareigūno kalbos su apklausiamu vaiku stilius; socialiniai bendravimo su apklausiamu nepilnamečiu aspektai (nepilnamečiai liudytojai dažniausiai nesugeba atrinkti reikiamos svarbios informacijos, todėl patariama apklausėjui formuluoti savo klausimus aiškiai ir tiksliai, skatinti vaiką pateikti kiek įmanoma daugiau informacijos); jo atmintis (jeigu vaiko prašoma laisvai papasakoti viską, ką prisimena, tikėtina, kad tuomet jo parodymai gali būti neišsamūs ir nenuoseklūs, tačiau tada yra didesnė tikimybė, kad tokie parodymai labiau atitiks tikrovę); apklausos stilius (tokie apklausos taktikos būdai, kuomet klausimais skatinama prisiminti atitinkamas detales, rekomenduojami tuomet, kada vaikas prisimena per mažai faktų, arba kuomet parodymų turinys yra daugiau vaizduotės, o ne patyrimo padarinys).

Nepilnamečiai labai jautrūs įtaigai, tad klausimai turi būti neutralūs, be užuominų ir poteksčių.

Vienas iš būdų, kurio metu tyrėjas nesmerkia nepilnamečio, nesistebi jo pasakytais žodžiais, neuždavinėja papildomų klausimų, tai – nepilnamečio žodžių kartojimas. Pateiksime tokio pobūdžio dialogo pavyzdį.

Nepilnametis: – Aš nekenčiu Juliaus.

Tyrėjas: – Tau nepatinka Julius?

Nepilnametis: – Taip, jis nuolat mane muša ir atima pinigus.

Tyrėjas: – Tai jis atima pinigus, kuriuos tau duoda mama pietums?

Nepilnametis: – O kokius gi kitus!? Jis už tuos pinigus „džefą" perka.

Tyrėjas: – Tai jis už tavo pinigus perka narkotikus?

Nepilnametis: – Mano pinigų jam per maža, jis mašinas apvaginėja.

Taigi nepilnametis beveik visada skatinamas atsakinėti ne vienareikšmiškai „taip" ar „ne". Jis pats laisva valia papildo savo pasakojimą vis naujais faktais.

Tyrėjo pasirinkti taktiniai būdai gali daryti ir atvirkštinį poveikį. Toks poveikis vaiko parodymams gali būti nesąmoningai daromas ke-

---

[249] Česnienė I. Vaikų parodymus lemiantys veiksniai // Jurisprudencija. 2003. Nr. 41(33).

liais būdais, tačiau jų nedetalizuosime, nes jie nagrinėjami psichologinėje literatūroje[250].

Kad būtų išvengta neleistino poveikio, siūlomos kelios taisyklės:

1) vaiką apklausti tik vieną kartą;

2) neleisti vaiko apklausą pavesti asmeniui, kurio nuomonė tiriamu klausimu yra tvirta;

3) jeigu į klausimą galima atsakyti „taip" arba „ne", jo kartoti negalima;

4) negalima pateikti jokių klausimų ar teiginių, kuriais vaiko vertinimas tiesiogiai ar netiesiogiai siejamas su jo atsakymais;

5) negalima teikti klausimų, suformuluotų teiginio forma, ir vaiko prašyti tuos teiginius patvirtinti arba paneigti.

Klausimai, kurie teikiami po laisvo atpasakojimo, neturi klaidinti nepilnamečio, o ryškinti atskirus parodymų epizodus ir aiškinti galimus prieštaravimus parodymuose. Apklausiant nepilnametį, kurio amžius yra ties pilnametystės riba, yra galimi ir kitokie klausimai bei visi kiti taktiniai būdai.

4.3.3.2. Nepilnamečio įtariamojo apklausos taktikos ypatumai

Nepilnamečio įtariamojo apklausos metu privaloma laikytis Baudžiamojo proceso kodekse nustatytos įtariamojo apklausos tvarkos:

1. Prieš pirmąją apklausą nepilnamečiui įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą (Baudžiamojo proceso kodekso 187 str.).

2. Per nepilnamečio įtariamojo apklausą privalomai dalyvauja gynėjas (Baudžiamojo proceso kodekso 10 str. 1 d. – nurodyta bendra teisė į gynybą; Baudžiamojo proceso kodekso 51 str. 1 d. 1 p. – būtinas gynėjo dalyvavimas nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis).

3. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kuris

[250] Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 180–182.

padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą. Dalyvaujantiems apklausoje išaiškinamos jų teisės bei pareigos (Baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 1 d.).

4. Apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 3 d.).

5. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukta, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga (Baudžiamojo proceso kodekso 21 str. 4 d.).

Nepilnamečio įtariamojo apklausos parengimą sudaro prieš tai apgalvoti organizaciniai taktiniai būdai ir visuma konkrečių klausimų, kuriais siekiama gauti visapusiškus ir išsamius parodymus. Pasirengimas apklausai sudarytas iš tokių elementų:

1) bylos medžiagos išstudijavimo;
2) apklausos dalyko nustatymo;
3) apklausiamojo asmenybės ištyrimo;
4) apklausos plano sudarymo;
5) apklausiamojo ir kitų asmenų iškvietimo bei techninių fiksavimo priemonių paruošimo[251].

Rengdamasis apklausai tyrėjas turi nustatyti tokius duomenis apie įtariamojo nepilnamečio asmenybę: socialinius-demografinius; socialinius-psichologinius (intelektinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialinius-biologinius (lytis, amžius, sveikatos būklė); duomenis, apibūdinančius paauglio požiūrį į mokslą, darbą; elgesį buityje, laisvalaikiu; duomenis apie ankstesnę antivisuomeninę ar nusikalstamą veiklą[252].

Nepilnamečio įtariamojo iškvietimo pas tyrėją būdo parinkimas turi didelę taktinę reikšmę. Tik tyrėjas gali spręsti, kaip iškviesti nepilnametį: šaukimu paštu, telefonu, asmeniškai, per tėvus, mokytoją arba auklėtoją, arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Pastebėta, kad nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie padarytas nusikalstamas veikas, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškvietimo

---

[251] Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius, 1985. P. 228.

[252] Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего, подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве. – Казань, 1990. С. 114.

būdus, kurie tampa žinomi tėvams. Be abejo, būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialinei raidai svarbius dalykus.

Jau minėjome, kad įtariamojo nepilnamečio apklausos metu turi dalyvauti gynėjas, tačiau jo dalyvavimas apklausai teikia tam tikrų taktinių ypatumų:

a) dalyvaujant gynėjui sudėtingiau užmegzti psichologinį ryšį (apklausiamasis advokatą suvokia kaip žmogų, kuris atstovauja jo interesams, o tyrėjas suvokiamas kaip puolėjas, kuris siekia apkaltinti nepilnametį);

b) nepilnametis apklausos metu jaučia tam tikrą psichologinę paramą, drąsiai dalyvauja apklausoje ir kartais tvirtai laikosi pasirinktos melagingų parodymų nuostatos[253].

Kitaip negu liudytojui, įtariamajam būdinga[254]:

1) tiesioginis susidomėjimas bylos baigtimi, iš to kylantis aktyvumas;

2) baimė būti nubaustam;

3) sugniuždyta dvasinė būsena, depresija dėl suvokimo esant įtariamuoju;

4) neprisipažinti padarius nusikaltimą;

5) baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam;

6) nepasitikėjimas tyrimo institucijomis;

7) polinkis gintis bet kokiomis priemonėmis, taip pat ir melagingais parodymais;

8) priešiškas nusiteikimas prieš bet kokius kaltintojo liudytojus;

9) irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, artimas afekto būsenai.

Visa tai reikalauja iš tyrėjo papildomų pastangų renkantis nepilnamečio apklausos taktinius būdus. Mokslinėje literatūroje ir metodinėse priemonėse dažnai kartojamos tos pačios psichologinės-pedagoginės nuostatos apie bendravimą su nepilnamečiu: būtina užtikrinti ramią, nedirginančią ryškiais objektais ir garsais aplinką; apklausos metu turi dalyvauti artimieji ir kiti asmenys, kuriais nepilnametis

[253] Особенности расследования преступлений несовершеннолетних. – Вильнюс, 1978. С. 28–29.

[254] Кузнецова С. В., Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. – Москва, 2004. С. 64.

pasitiki; tyrėjas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, be pašaipos ir vengdamas emocinio antrinimo.

Tyrėjo uždavinys – atsižvelgti į visas aplinkybes ir gauti iš nepilnamečio teisingus parodymus.

Apklausos pradžioje rekomenduotina pasikalbėti su apklausiamuoju bendraisiais klausimais (apie sportą, literatūrą, kiną, mokymąsi ir pan.), o kai reikia, ir pažaisti su vaiku (rekomenduojama su mažamečiais). Toks pasirengimas apklausai gali būti pavestas pedagogui ar vaiko tėvams tyrėjo akivaizdoje[255].

Renkantis nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinę kryptį, rekomenduojama vadovautis tokiomis nuostatomis:

1) būtina ne įkalbinėti, bet įtikinti nepilnametį duoti teisingus parodymus;

2) kadangi paaugliams būdingas pesimizmas, svarbu, kad tyrėjas ramiai ir kantriai išaiškintų, kad tokios nuotaikos neteisingos;

3) apklausos toną reikia pasirinkti atsižvelgiant į paauglio charakterio ypatumus;

4) įrodymus geriausiai teikti palaipsniui;

5) jei paauglys užsispyręs neduoda parodymų arba meluoja, apklausos metu tikslinga fiksuoti prieštaravimus ir melagingus parodymus, o po to juos paneigti įrodymais.

Tyrėjas neturėtų naudoti abejotinos informacijos, duomenų, nes nepatikimų duomenų naudojimas ne padeda, o tik sustiprina melagingą įtariamojo nuostatą.

Įtikinamą poveikį nepilnamečiui įtariamajam, siekiant sužlugdyti melagingus parodymus, daro parodymų vidinių prieštaravimų naudojimas ir prieštaravimų tarp pateiktų apklausiamojo duomenų ir turimų įrodymų atskleidimas. Labai dažnai nepilnamečiai, kurie iš pradžių buvo nusiteikę slėpti tiesą apie padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes, davė teisingus parodymus tik todėl, kad įsitikino, jog tolesnis tylėjimas yra beprasmiškas.

Įtariamojo apklausos darbinio etapo klausimų stadija nedaug kuo skiriasi nuo tos pačios kitų proceso dalyvių apklausos stadijos, tačiau galime paminėti rekomendacijas gynėjui. Gynėjas neturėtų teikti tokių klausimų, kurie:

---

[255] Kazlauskas M. ir kt. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. – Vilnius, 1989. P. 166.

– nesusiję su apklausos dalyku;
– formuoja nepilnamečio elgseną (nuostatas) apklausos metu – menančių klausimų;
– blogina kito įtariamojo padėtį toje byloje;
– skirti pakeisti teisingus įtariamojo parodymus į melagingus;
– jau buvo suformuluoti ir buvo duoti išsamūs parodymai;
– nukreipti į papildomos apklausos atlikimą.

Jeigu gynėjas vis dėlto pateikė tokius klausimus, tyrėjas juos turi užfiksuoti protokole[256].

4.3.3.3. Poveikis nepilnamečiui įvairiose apklausos situacijose

Kiekvienam nepilnamečių amžiaus tarpsniui yra būdinga tam tikra aplinka. Ankstyvojoje vaikystėje vaiką supa tėvai, broliai, seserys, šeima apskritai, o darželinukus – darželio draugai. Taigi šio amžiaus vaikams didžiausią įtaką turi tėvai, vyresnieji broliai ir seserys (jų autoritetas neginčijamas). Darželinukams didelę įtaką turi auklėtojos. Aplinka šios grupės nepilnamečių apklausai didesnio poveikio nedaro, tokio amžiaus vaikai dar nesupranta savo parodymų reikšmės. Tačiau įgytas paklusnumas tėvams ir vyresniesiems, jų baimė paprastai turi ir teigiamą, ir neigiamą poveikį. Toks poveikis nebūtinai reiškiamas žodžiais, dažniausiai tam tikri gestai, mimika ir kita skatina arba, atvirkščiai, slopina mažamečių parodymus.

Reikėtų vengti neigiamos tėvų įtakos vaikams, nors per apklausą. Tai galima padaryti atsisakant kviesti tėvus į apklausą, bet tam reikia ryžtis tik ypatingais atvejais: kada nustatytas tėvų neigiamas poveikis vaikams ir tų vaikų parodymai yra svarbūs bylai. Šiaip sunku įsivaizduoti 4–5 metų amžiaus vaiko apklausą nedalyvaujant tėvams, nes tokio amžiaus vaikai be tėvų gali visiškai nekalbėti.

Mokyklinio amžiaus vaikų aplinka yra daug įvairesnė negu darželinukų ir augančių šeimoje. Kiekvienais metais ta aplinka didėja, nepilnamečiai paaugliai yra linkę būriuotis. 16–17 metų paaugliai net patenka svetimų (ne šeimos, ne mokyklos mokytojų) suaugusiųjų įtakon. Grupės draugų įtaka neretai viršija tėvų ir mokytojų įtaką. Grupėse galioja savitos taisyklės.

---

[256] Особенности расследования преступлений несовершеннолетних. – Вильнюс, 1978. С. 29.

Atliekantis nepilnamečių apklausą tyrėjas turi mąstyti remdamasis dorovinėmis sąvokomis (gailestis, užuojauta, pareiga, atsakomybė, kaltė, dorovingumas, žmogiškumas, teisybė, jautrumas, gerumas, nesusitaikymas su neteisybe), o ne vien apklausos taktikos principų sąvokomis (organizuotumas, poveikis, perspektyva, reikalavimas).

Apklausiant paauglius svarbu ištirti aplinkos poveikį: baimę (tėvų baimė, draugų baimė, grupės vadeivos baimė, atsakomybės baimė), draugystę (draugystės įžadai, perdėtas nepilnamečių noras aukotis draugų labui, neteisingai suprasta atsakomybė draugams ir pan.), knyginių ar filmų herojų mėgdžiojimas, didvyriškumo supratimas sutapatinant vertingų parodymų davimą bei išdavystę ir pan.

Kai kurias, mūsų manymu, neeilines aplinkos poveikio formas reikėtų išsamiau pakomentuoti.

Baimę gali sukelti tikras ir įsivaizduojamas pavojus. Tėvų baimę vaikui gali sukelti menamas pavojus (neigiama tėvų reakcija). Apskritai nepilnametis sunkiai suvokia pavojaus šaltinius ir todėl baimė neretai būna perdėta arba atvirkščiai.

Paprastai nepilnametis, ypač jaunesnio amžiaus, ne visai supranta, kokios gali būti jo parodymų pasekmės. Jam yra sunku išaiškinti, kas yra laisvės atėmimas (arba kas yra kalėjimas), kad jo parodymai gali iš esmės ir itin neigiamai lemti kito žmogaus likimą.

Baimės jausmą, slegiantį nepilnametį, reikia pašalinti. Tai įmanoma keliais būdais – pašalinus įsivaizduojamo ar tikro pavojaus šaltinį (per tėvus, draugus mokytojus ir pan.) arba įtikinėjimu, kad baimė yra perdėta, arba tyrėjui užtikrinus pavojaus šaltinio neutralizavimą. Įtikinėjimas dažniausiai sėkmingai veikia, kada baimės šaltinis yra įsivaizduotas.

Nepilnamečiai ypač vertina draugystę. Draugų pasmerkimas liūdina labiau negu tėvų. Labai svarbu, kokios vertybės dominuoja grupėje. Dažnai ten dominuoja teisinis nihilizmas, asocialūs reiškiniai ir elgesys vertinami teigiamai.

Tokiais atvejais tenka imtis priemonių apsaugoti apklausiamąjį nuo neformalios grupės įtakos. Tai galima padaryti iki tol, kol nepilnametis negali susitikti su grupe, apklausus pastarąjį arba paveikus grupės lyderius. Mūsų nuomone, turėtų būti rekomenduota šaukimo į apklausą alternatyva – kviesti ne per tėvus arba kitus atstovus pagal įstatymą. Bylos aplinkybės gali reikalauti atskirti nepilnametį apklausos metu ir tuo apsaugoti nuo tėvų, įgaliotų atstovų ar draugų neigia-

mos įtakos. Bet tai reikia daryti tik ypatingais atvejais (pvz., kai vienas sutuoktinis nužudė kitą arba tiriant šeimoje įvykusias kitas nusikalstamas veikas ir pan.).

Apklausa – tai net suaugusiam žmogui ekstremalus įvykis, savaime sukeliantis ypatingą būseną. Ypač didelį poveikį apklausa daro nepilnamečiams. Dauguma nepilnamečių į tokią situaciją patenka pirmą kartą, ji susijusi su tragedija arba su labai neigiamu įvykiu jų gyvenime. Vien tik kvietimas į apklausą – išimtinis įvykis nepilnamečiams. Eidamas į apklausą nepilnametis nežino, kaip elgtis. Prisiklausęs įvairių paskalų apie apklausos procesą (muša, kankina, apgaudinėja, žemina orumą, ir pan.) nepilnametis tarsi išmušamas iš normalaus gyvenimo vėžių. Pati apklausa sukelia jam didelių emocijų, stipriai jaudina vien apklausos faktas. Kartais apklausiamieji, kaip jau minėta, negali suvaldyti rankų bei kojų virpėjimo. Kai kurie apklausiamieji po apklausos net neprisimena, ką jie veikė pas tyrėją.

Tai verčia tyrėją stengtis užmegzti neoficialų psichologinį ryšį su apklausiamuoju, sudaryti tokią nuotaiką, kuri būtų artimesnė namų aplinkai. Didelę reikšmę turi apklausos vieta, tyrėjo apranga, kabineto apstatymas, dalyvių skaičius (kuo mažiau, tuo geriau) ir jų elgesys. Kaip minėjome, literatūroje net siūloma vaikų apklausą pradėti nuo žaidimų, tačiau mes manome, kad tai veiksminga tik mažamečių apklausos metu. Reikia skirti namų aplinkos sudarymą nuo familiarumo (kartais familiarumas lemia tai, kad nepilnametis nejaučia apklausos situacijos rimties ir atsakomybės už savo parodymus).

Apklausos ekstremalumo nereikia painioti su konfliktine situacija. Apklausos ekstremalumas, išskirtinumas bei kraštutinumai susidaro savaime. Apklausiamojo valios ir tyrėjo profesionalumo pastangomis galima įveikti apklausos išskirtinumą bei kraštutinumą. Konfliktinė situacija yra susijusi su apklausiamojo nuostata dėl apklausos dalyko. Nepilnamečių apklausos konfliktinė situacija yra ypatingo pobūdžio. Nepilnamečių apklausos konfliktiškumas dažnai būna susijęs ne tik su apklausos dalykiniais, bet su asmenybės bruožais: nepilnamečiams būdingu maksimalizmu, impulsyvumu, užsispyrimu ir pan.

Nepilnamečių maksimalizmas pasireiškia dideliais reikalavimais, kurie ribojasi su besaikiškumu. Svarbiausia, kad didelius reikalavimus nepilnametis taiko ne sau, bet aplinkai. Per apklausą nepilnamečių maksimalizmas dažniausiai pasireiškia siekiu didžiausią atsakomybės dalį perkelti tyrėjui, o mažiausią prisiimti sau, reikalavimu besąlygiškai priimti jo parodymus ir neabejoti jo teisingumu.

Nepilnamečių impulsyvumas – polinkis į veiksmų staigumą, neapgalvotumą. Į dirgiklius reaguojama greitai, tačiau taip pat ir apgailestaujama dėl savo neapgalvotų veiksmų. Impulsyvumas būdingas ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikams, nes jie dar nelabai sugeba kontroliuoti savo veiksmus.

Apklausai impulsyvumas daro įtaką, nes konfliktinė situacija susidaro staigiai, bet po to, kai nepilnamečiui išaiškinamos bei įrodomos jo neapgalvoto elgesio pasekmės, jas galima gana greitai neutralizuoti.

Siekiant įveikti konfliktinę situaciją, reikia atsižvelgti į jaunų žmonių užsispyrimą. Užsispyrimas – tai elgesio ypatybė, kuri pasireiškia noru žūtbūt elgtis savaip, neatsižvelgiant į kitų žmonių protingus argumentus, patarimus ir pan. Užsispyrimą gali sukelti nuoskaudos (dėl neteisingo tyrėjo elgesio), pyktis (proceso dalyviams) ir kerštas jausmas. Vaikystėje užsispyrimas pasireiškia protesto forma.

Nepilnamečių užsispyrimą tyrėjas gali įveikti atkaklumu – sugebėdamas ilgai ir ryžtingai bei iki galo siekti užsibrėžto tikslo (teigiamai paveikti nepilnametį bei įveikti susidariusią konfliktinę situaciją).

Apklausiant nepilnametį nereikia pamiršti, kad jis greitai pavargsta, ypač dvasiškai, yra atviras įtaigai. Siekiant gauti teisingus, tiesą aiškinančius parodymus, reikia, kad nepilnametis būtų protiškai ir fiziškai sveikas, o jo savijauta (kiek leidžia aplinkybės) įprasta. Nerekomenduojama naudotis sutrikusia apklausiamojo fizine ir protine būsena (pvz., negalima naudotis apklausiamojo nuovargiu, girtumu, liga ir pan.). Tai – bendra taisyklė, ypač griežtai taikytina nepilnamečių apklausos metu.

Atsižvelgdami į nepilnamečiams būdingus bruožus, rekomenduojame apklausas atlikti tokia tvarka, kokia nurodyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnyje, tačiau su procesinio apklausos turinio papildymais.

Baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad tyrėjas apklausos pradžioje nustato liudytojo santykius su įtariamuoju, išsiaiškina reikiamas žinias apie apklausiamojo asmenybę. Nepilnamečių atveju ši pradinės apklausos stadija turi tapti apklausiamo nepilnamečio asmenybės bruožų nustatymo stadija. Šioje apklausos stadijoje tyrėjas patikslina anksčiau turėtas žinias apie apklausiamojo asmenybę, o jeigu jų nebuvo – stengiasi tokias žinias išsiaiškinti. Tai – pasirengimo apklausai tąsa, bet labai svarbi dalykinei

stadijai. Klysta tie tyrėjai, kurie apsiriboja anketinių duomenų užpildymu, t. y. užpildo apklausos blanke pažymėtus klausimus. Labai paranki psichologo (pedagogo), kuris turėtų apibūdinti nepilnamečio asmenybę, pagalba.

Darbinėje apklausos stadijoje renkant duomenis apie nusikalstamą veiką (kokybę ir kiekybę) vyksta laisvas liudytojo pasakojimas apie įvykio aplinkybes, dėl kurių jis pašauktas į apklausą. Nepilnamečio apklausos esmę sudaro tai, kad neveikiamam iš išorės nepilnamečiui suteikiama galimybė laisvai papasakoti apie apklausos dalyką. Tyrėjui siūloma kantriai išklausyti viską, ką nepilnametis šneka, o tik po to tikslinti parodymus. Žinoma, ankstyvos vaikystės amžiaus nepilnamečio, kuris dar nemoka rišliai kalbėti ir reikšti savo minčių, atsakymus galima labai atsargiai tikslinti, tačiau tai turėtų daryti psichologas tyrėjo iniciatyva.

Klausimai, kurie yra teikiami po laisvo atpasakojimo, turi neklaidinti nepilnamečio, ryškinti atskirus parodymų epizodus ir aiškinti parodymuose esamus prieštaravimus. Apklausiant nepilnametį, kurio amžius ribojasi su pilnamečio amžiumi, galimi visi taktiniai būdai, nurodyti šio darbo trečiame skyriuje.

4.4. Specialisto (eksperto) apklausa

4.4.1. Specialisto ir eksperto apklausos procesinis reglamentavimas

Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad ekspertu skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą (Baudžiamojo proceso kodekso 84 str.). Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 5 straipsnis nustato papildomus reikalavimus asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais[257]. Asmuo, siekiantis tapti teismo ekspertu, privalo:

1) turėti aukštąjį išsilavinimą, tinkantį pasirinktai eksperto specializacijai;

2) išlaikyti teismo eksperto kvalifikacijos egzaminą, kurio programą tvirtina ekspertizės įstaigos vadovas;

---

[257] Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4969.

3) išlaikyti teisinių žinių egzaminą pagal teisingumo ministro patvirtintą teisinių žinių programą asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais;

4) būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą, taip pat už nusikaltimą teisingumui, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams.

Specialistui Baudžiamojo proceso kodekse keliami didesni reikalavimai, nes iš specialisto reikalaujama ne tik specialių žinių, bet ir įgūdžių (Baudžiamojo proceso kodekso 89 str. 1 d.). Specialistu gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas arba šioje įstaigoje nedirbantis asmuo (Baudžiamojo proceso kodekso 89 str. 2 d.). Baudžiamojo proceso kodekse eksperto ar specialisto apklausos reglamentavimas nėra detalus, todėl teigti, kad yra nustatyta šių proceso dalyvių apklausos tvarka, negalima.

Nagrinėjant eksperto ar specialisto apklausą tenka gilintis į jų apklausos reglamentavimą Baudžiamojo proceso kodekse.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 87 straipsnio 1 dalyje nustatyta eksperto pareiga atvykti į teismą ir pateikti nešališką išvadą jam pateiktais klausimais. Galima daryti išvadą, kad eksperto apklausos ikiteisminio tyrimo metu baudžiamasis procesas nereglamentuoja. Taigi į klausimą, ar gali būti ekspertas apklaustas ikiteisminio tyrimo metu, tenka atsakyti neigiamai. Ši situacija tikriausiai susijusi su ypatinga (sakytume, sudėtinga) ekspertizės skyrimo tvarka ikiteisminio tyrimo metu.

Apie specialisto apklausą baudžiamajame procese rašoma prieštaringai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 89 straipsnio 1, 2 ir 5 dalyse ne vieną kartą pažymėta: „pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais“, „įspėti dėl atsakomybės [...] už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą“, „specialistas šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais“. Įstatymų leidėjas vietoj apklausos arba parodymų davimo sąvokų vartoja žodį „paaiškinimas“. Ar tai yra nauja duomenų gavimo forma ir būdas? Ar tai yra atskiras tyrimo veiksmas? Atsakymą į šiuos klausimus randame nagrinėdami Baudžiamojo proceso kodekso 284 straipsnį, kuriame nustatyta, kad teismo proceso metu specialistas kviečiamas į apklausą paaiškinti ar papildyti išvadą. Taikant analogijos metodą ir vertinant žodžio „paaiškinimas“ reikš-

mę, prasmę bei procedūrą, kurioje šis paaiškinimas atliekamas, darytina išvada, kad ir ikiteisminio tyrimo metu įstatymo leidėjas numato apklausos formą.

Vertinant eksperto ir specialisto pateiktų duomenų turinį, duomenų gavimo aplinką, aplinkybes bei procesą, galime teigti, kad abu proceso dalyviai: ir darantis ekspertizę, ir darantis tyrimus, gauna naujų, tyrėjui nežinomų duomenų. Skirtumas tarp tyrėjo ir specialisto (eksperto) objekto (daikto) suvokimo ir galimybių daryti tam tikras išvadas tas, kad tyrėjas neturi specialių žinių bei įgūdžių, kurių dėka galima iš to objekto „gauti" kitą plika akim nematomą informaciją.

Kita vertus, specialistas[258], dalyvaujantis ikiteisminio tyrimo veiksmuose kartu su tyrėju arba be jo (tai numato Baudžiamojo proceso kodekso 207 str.) apžiūros arba kito veiksmo metu, suvokia pirminę informaciją. Tokiu būdu specialistas, suvokiantis tą informaciją, tampa panašus į tyrėją, atliekantį tą patį veiksmą. Tiesa, galima dar viena išlyga – informacijos (duomenų) suvokimo gilumas.

Apibendrindami galime pasakyti, kad ekspertas duoda parodymus teisme dėl atliktos ekspertizės, o specialistas – dėl atlikto tyrimo, duomenų, gautų atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus, bei jų metu pateiktų išvadų.

4.4.2. Specialisto (eksperto) apklausos taktikos ypatumai

Specialisto apklausa nėra būtinas ikiteisminio tyrimo veiksmas, jo atlikimas priklauso nuo nusikalstamos veikos tyrimo poreikio.

Specialisto (eksperto) apklausos tikslas gali būti:

- specialisto kompetencijos patikslinimas ir jo tarpasmeninių ryšių su kitais proceso dalyviais patikslinimas;
- duotos išvados paaiškinimas[259].

Specialistas paaiškina specialių sąvokų ar formuluočių turinį ir prigimtį, pagrindžia pasirinktos tyrimo metodikos, įrangos, priemo-

---

[258] Ar gali būti ekspertas specialistu ir dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose, mūsų manymu, yra svarstytinas klausimas. Atsakymas „taip" reikštų, kad specialistų (ir tuo pačiu jų žinių) skirstymas į ekspertus ir specialistus yra dirbtinis ir neracionalus. Atsakymas „ne" būtų logiškesnis atsižvelgiant į ekspertų procesinį statusą ir jo veiklos reglamentavimą, nors būtų prieštaringas dėl dviejų specialiųjų žinių lygių klausimo.

[259] Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. Справочник. – Москва, 2001. С. 105.

nių ir metodų pasirinkimą, išaiškina, kokie diagnostiniai ar identifikaciniai požymiai suteikė pagrindą daryti vieną ar kitą išvadą.

Apklausos turinys arba dalykas negali būti platesnis už nustatytą apklausos tikslą. Jeigu apklausos tikslas yra duotos išvados paaiškinimas, tyrėjas privalo susieti klausimus tik su atliktu tyrimu. Tam tikrais atvejais tyrėjas gali specialistui suteikti galimybę raštu protokole surašyti atsakymus į pateiktus klausimus. Tačiau iškilus klausimų, susijusių su naujų objektų tyrimu ar kitų specialių žinių taikymu jo ištirtam objektui, turi būti pavedama atlikti kitą specialų tyrimą.

Pagrindinis specialisto ir liudytojo apklausos taktikos skirtumas tas, kad specialisto apklausa neturi laisvo pasakojimo stadijos. Psichologinio ryšio užmezgimas gali būti reikalingas tuomet, kai į apklausą kviečiamas kitos įstaigos specialistas, privatus specialistas (ekspertas), kitos užsienio valstybės ekspertinės įstaigos specialistas. Kitais atvejais, kai apklausiamas tos pačios ikiteisminio tyrimo įstaigos specialistas, psichologinio ryšio užmezgimas nereikalingas dėl nuolatinių darbinių santykių.

Klausimai, pateikiami specialistui siekiant nustatyti jo kvalifikaciją, turi būti konkretūs, nereikia kartoti specialisto išvados įžanginėje dalyje nurodytų duomenų apie darbo stažą, darbo vietą ir pan.

Teikiamus klausimus dėl atlikto tyrimo galima suskirstyti į kelias grupes, tai:

a) klausimai, susiję su tyrėjo dalyvavimu atliekant tyrimo veiksmus, kurių metu jis paėmė objektus tyrimui;

b) klausimai, susiję su gautų objektų, pateiktų tyrimui, kokybe, kiekiais, pakuotėmis;

c) klausimai, liečiantys lyginamosios medžiagos kokybę, kiekį ir pakankamumą;

d) klausimai dėl tyrimo metodikos parinkimo, jų kiekio, sertifikavimo, lygio, paplitimo, naujumo, tinkamumo praktikoje ir pan.;

e) klausimai dėl pasirinktos tyrimo metodikos ir nustatytų identifikacinių požymių;

f) klausimai dėl tyrimo eigos ir jos metu naudojamos technikos ir medžiagų;

g) atlikto tyrimo stadijų, specialisto atliktų eksperimentų;

h) klausimai, susiję su techniniu pasirengimu, kokybės valdymu, laboratorijos ar padalinio valdymu, objektų saugojimu (saugumu), kurie darė arba galėjo daryti įtaką tyrimui.

Po specialisto apklausos tyrėjas gali priimti kelis sprendimus[260]:

1) neduoti pavedimo atlikti tam tikrus tyrimus, kai specialistas išaiškino neaiškumus;

2) pavesti atlikti papildomą tyrimą, kai specialistas nesugebėjo atsakyti į klausimus ir pašalinti išvados neaiškumų;

3) pavesti atlikti pakartotinį tyrimą, kai paaiškėjo specialisto kvalifikacijos ar kompetencijos trūkumai;

4) kreiptis į prokurorą spręsti klausimą dėl ekspertizės skyrimo.

Fiksuojant specialisto atsakymus svarbu rašyti kiekvieną žodį arba stenografuoti.

Apibendrindami aukščiau išdėstytą medžiagą turėtume sutikti su kai kurių mokslininkų konstatuotomis mintimis, kad eksperto ar specialisto parodymus apklausos metu sudaro atsakymai į pateiktus klausimus[261].

4.5. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų taktikos ypatumai

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama apklausa yra naujovė ne tik baudžiamajame procese, bet ir kriminalistikoje. Aptarinėjant naujos ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcijos modelį buvo siūlomi tokie ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai, susiję su apklausa: prisaikdina ir apklausia liudytojus, kai yra pagrindo manyti, kad liudytojas vykstant ikiteisminiam nagrinėjimui pakeis parodymus arba dėl ligos ar kitų priežasčių neatvyks į teisminį nagrinėjimą; apklausia prisipažįstančius kaltais įtariamuosius[262]. Priimtame Baudžiamojo proceso kodekso 173 straipsnyje numatyti šie ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimai: skirti ir sankcionuoti procesines prievartos priemones; prisaikdinti ir apklausti liudytojus ir nukentėjusiuosius; apklausti įtariamuosius. Baudžiamojo proceso kodekse nustatant liudytojų apklausos tvar-

---

[260] Аверьянова Е. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Р. С. Белкина. – Москва, 1999. С. 621.

[261] Леви А. А., Пичкалева Г. И., Селиванов Н. А. Получение и проверка показаний следователем. – Москва: Юридическая литература, 1987. С. 24.

[262] Goda G., Kuconis P. Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // Justitia. 1997. Nr. 4. P. 11.

ką (184 str.) nurodyta, kad prokuroras kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl liudytojo apklausos, manydamas, kad: 1) liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; 2) liudytojas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus; 3) liudytojas ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus.

Mūsų manymu, įstatymų leidėjas įtraukė į baudžiamąjį procesą tam tikros painiavos, manydamas, kad liudytojas, kuris „gali pakeisti parodymus", kitaip tariant, ateityje meluos arba linkęs meluoti, ikiteisminio tyrimo teisėjo prisaikdintas[263], duos teisingus parodymus. Antras atvejis, kai liudytojas pasinaudoja teise atsisakyti duoti parodymus, yra ne kas kita kaip strateginis tyrėjų sprendimas. Tyrėjas, naudodamasis informaciniu (surinkdamas duomenų apie įvykį, apklausiamojo ryšius, jo asmeninius nesutarimus su artimaisiais), psichologiniu (slopindamas parodymų davimo reikšminį vertinimą, suteikiamos informacijos reikšmę) ir taktiniu pranašumu, skatina liudytoją duoti parodymus, užtikrindamas jų įrodomąją vertę[264]. Pastaruoju argumentu galima pagrįsti liudytojo parodymų išsamumą.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoms apklausoms būdingi šie požymiai:

1) prokuroro išimtinė teisė kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją atlikti apklausą;

2) liudytojo prisaikdinimo procedūra, kuri nėra paprastas įspėjimas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingus parodymus;

3) įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę dalyvauti liudytojo apklausos metu, užduoti apklausiamam asmeniui klausimus;

---

[263] Liudytojas prisiekia teismui ir po priesaikos tekstu pasirašo. Prisiekiantis asmuo turi teisę pasirinkti vieną iš šių priesaikos tekstų: 1) „Aš, (vardas, pavardė), suvokdamas savo žodžių prasmę ir atsakomybę už juos, prisiekiu sakyti tik tiesą ir nieko nenutylėti. Tepadeda man Dievas"; 2) „Aš, (vardas, pavardė), suvokdamas savo žodžių prasmę ir atsakomybę už juos, prisiekiu sakyti tik tiesą ir nieko nenutylėti" (Baudžiamojo proceso kodekso 277 str. 2 d.).

[264] Kazlauskas M., Kuconis P. Nauja įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte // Justitia. 1998. Nr. 5. P. 9. 1998 m. Baudžiamojo proceso kodekso autoriai aiškino apklausos įrodomąją reikšmę. Pagrindinė mintis yra ta, kad apklausa, atlikta ikiteisminio tyrimo metu, yra „prokuroro pasirengimo teisminiam bylos nagrinėjimui būdas". Pasak jų, „įrodomąją reikšmę turi tik teisėjo ar teismo atliktos laikantis rungimosi principo apklausos rezultatai", tad liudytojas, suprasdamas tą, atitinkamai vertina parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui.

4) ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos liudytojo apklausos metu privalo dalyvauti prokuroras;

5) prieš pradėdamas liudytojo apklausą ikiteisminio tyrimo teisėjas jį prisaikdina;

6) nepilnamečio liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo apklausos metu gali dalyvauti psichologas ir vaikų teisių apsaugos tarnautojas.

Bene svarbiausia kriminalistikos taktikai ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos ypatybė yra ta, kad tokia „apklausa atliekama pagal teisminio bylos nagrinėjimo taisykles“[265].

Ikiteisminio tyrimo teisėjas, būdamas tokio posėdžio šeimininkas ir atliekantis liudytojo (nukentėjusiojo) ar įtariamojo apklausą, vadovauja ir atlieka apklausą. Pažymėtina, kad tokias apklausas organizuoja prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

Prieš pradėdamas apklausą ikiteisminio tyrimo teisėjas paaiškina, kokiu tikslu atvyko dalyviai (jie gali būti: apklausiamasis, prokuroras, įtariamasis ir jo gynėjas, vertėjas, psichologas, vaikų teisės apsaugos atstovas, teismo sekretorė), išaiškinamos jų teisės. Toks išaiškinimas turi didelę prevencinę reikšmę vengiant neleistino poveikio įtariamajam per apklausą. Kitaip negu teisminio bylos nagrinėjimo metu, tokia apklausa nėra vieša ir visuomenės atstovai joje nedalyvauja.

Po liudytojo priesaikos ikiteisminio tyrimo teisėjas prašo liudytoją papasakoti viską, kas jam žinoma apie bylos aplinkybes. Tai iš esmės atitinka apklausos laisvo pasakojimo stadiją. Po to ikiteisminio tyrimo teisėjas, jam leidus – ir prokuroras, pateikia liudytojui klausimus. Prokurorui baigus teikti klausimus, ikiteisminio tyrimo teisėjas suteikia galimybę klausti kitiems dalyvaujantiems asmenims (įtariamajam, gynėjui ir kitiems). Tiesa, nepilnamečio apklausos metu klausimai jam užduodami tik per ikiteisminio tyrimo teisėją, o prireikus – per atstovą (tai – rekomendacija pagal Baudžiamojo proceso kodekso 275 straipsnio analogiją).

Apklausos metu prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas gali taikyti visus jiems žinomus teisėtus apklausos taktinius būdus.

Teigiamai vertindami sukauptą teisinę patirtį[266], pritariame teiginiui, kad psichologas gali dalyvauti byloje kaip specialistas. Jo dalyvavimo tokiame procese procedūrą trumpai galime išdėstyti taip: pir-

---

[265] Kazlauskas M., Kuconis P. Nauja įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte // Justitia. 1998. Nr. 5. P. 9.

[266] Tomaševičius J. Nepilnamečio apklausos teismo posėdyje procesiniai ypatumai // Socialistinė teisė. 1988. Nr. 3. P. 36–37.

miausia ikiteisminio tyrimo teisėjas turi suteikti psichologui galimybę susipažinti su bylos aplinkybėmis, susijusiomis su nepilnamečio apklausa, taip pat su nepilnamečio asmenybę apibūdinančiais duomenimis. Psichologui reikia išaiškinti, kad jis turėtų padėti teisingai vesti ir protokoluoti apklausą, palaikyti psichologinį ryšį su apklausiamuoju. Reikėtų įspėti psichologą, kad jis neturi teisės replikuoti, teikti klausimus be ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimo ir pan.

Apklausos rezultatai fiksuojami ikiteisminio tyrimo teisėjo posėdžio protokole. Prie protokolo gali būti pridėti garso ar vaizdo įrašai. Kai apklausa baigta, prokuroras turi teisę susipažinti su apklausos protokolu ir prašyti jį papildyti. Įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę pasibaigus apklausai susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas.

4.6. Psichologinio ir fizinio smurto apklausos metu prevencija

Prevencija prasideda nuo tyrėjo dalykinės kvalifikacijos ir motyvacijos teisingai elgtis. Šiuo požiūriu pareigūnas ar ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas (padalinio vadovas), prokuroras privalėtų sistemingai kontroliuoti pareigūno taikomus apklausos taktinius būdus ir taip užkirsti kelią fiziniam arba psichologiniam smurtui.

Apklausa nėra įprastas dviejų asmenų bendravimas. Ji išsiskiria bendravimo dalyku (nusikalstamos veikos aplinkybės), apklausiamojo pareiga atvykti pas tyrėją arba prokurorą bei atsakomybe už melagingus parodymus (išskyrus įtariamąjį). Neįprasti yra bendravimo būdai, psichologinis poveikis apklausiamajam, kartais apklausos aplinka nėra psichologiškai palanki. Šios ir kitos su apklausa susijusios aplinkybės lemia atitinkamą tyrėjo elgesį.

Minėta, kad apklausos taktiniai būdai turi būti teisėti, t. y. neprieštarauti baudžiamojo proceso normoms, kitiems teisės aktams, užtikrinantiems žmogaus teises ir laisves.

Neteisėtais taktiniais būdais laikomi taktiniai būdai, susiję su fiziniu arba psichiniu smurtu.

Fizinis smurtas – tai bet koks poveikis apklausiamojo fiziniam kūnui, kuriuo sukeliamas skausmas ar nemalonūs pojūčiai.

Tyrėjui neleidžiama:

– rankomis, kojomis ar kita kūno dalimi liesti, glostyti, stum-

ti, kratyti, suduoti smūgius apklausiamajam;
- liesti apklausiamąjį naudojant bet kokius daiktus (knygas, plaktukus, reples, atsuktuvus, peilius, šaunamuosius ginklus ir t. t.);
- stumti, kratyti arba išmušti iš po apklausiamojo sėdmenų kėdės, traukti nuo jo stalo ir pan.;
- duoti nurodymus atlikti fizinius veiksmus (fizinius pratimus, stovėti tam tikra poza ir pan.);
- rankomis ar naudojant įvairius daiktus trikdyti organizmo įprastą funkcionavimą (sutrikdant kvėpavimą, kraujotaką ir pan.);
- riboti biologinių poreikių tenkinimą;
- neleisti atlikti gamtinius reikalus, neleisti atsigerti vandens, neleisti nustatytu laiku pavalgyti, neleisti miegoti ir pan.;
- deginti cigaretėmis, įkaitinta geležim ir t. t.[267]

Fizinis smurtas paprastai pasireiškia kartu su psichologine prievarta (pvz., verbaline agresija, vaiko ignoravimu, izoliacija, pažeminimu arba niekinimu). Toks derinys yra daug pavojingesnis negu vien tik fizinė prievarta[268].

Psichologinis smurtas – tai psichinis poveikis kitam asmeniui, naudojant būdus, sukeliančius neigiamas emocijas ir moralinį skausmą.

Neleistinas tyrėjo psichologinis elgesys:
- šantažas;
- įžeidžiančių žodžių sakymas;
- žeminimas;
- apgaulė;
- pašaipa;
- įtikinėjimas, kad apklausiamasis niekam nereikalingas ir yra našta;
- sakymas, kad apklausiamojo mirtis tik padėtų kitų gerovei;
- bet kokių apklausiamojo veiksmų kritika.

Neteisinga manyti, kad joks poveikis nepilnamečiui apklausiamajam negalimas. Pats bendravimas apklausos metu yra psichinis

---

[267] Daugiau žr.: Žukauskas G. Abilitacija, stresas, reabilitacija. Vadovėlis teisininkams. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 1998. P. 35.

[268] Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Monografija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 1997. P. 20.

poveikis. Psichologinis poveikis – sąmoninga veikla, kurios tikslas – nukreipti kito žmogaus elgesį reikiama linkme[269]. Svarbu jį skirti nuo psichinio smurto ir žinoti, kokie taktiniai būdai veiksmingi gaunant teisingus parodymus.

Tenka pažymėti, kad apklausos aplinka taip pat gali būti vertinama kaip psichinis smurtas:

- apklausa greta sulaikymo kambarių;
- kabinetai su menku apšvietimu;
- kabinetai, kuriuose sukrauti įvairūs daiktai (daiktiniai įrodymai);
- nusikaltimo įrankiai;
- iškabinti smurtinio pobūdžio plakatai ir pan.

Vienas iš veiksmingų fizinio ir psichologinio smurto profilaktikos metodų yra apklausos kambarių įrengimas. Šiuose kambariuose įrengta stacionari vaizdo ir garso įrašymo įranga, leidžianti ne tik naudoti ją tiesiogiai apklausos poreikiams, bet ir fiksuoti tyrėjo elgseną apklausos metu. Be to, naudojamos dvigubos paskirties patalpos, tinkančios atlikti ne tik apklausas, bet ir asmenų atpažinimą. Tokios patalpos pertveriamos veidrodiniu stiklu, per kurį galima stebėti vykstančią apklausą ir reikiamu metu sustabdyti neleistinus tyrėjo arba apklausiamojo veiksmus.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos patalpos paprastai netinka nepilnamečio apklausai (ypač mažamečių apklausai), todėl patartina nepilnamečių reikalų padaliniuose įrengti atskirą patalpą, kurios sienų spalva, kilimai, baldai, žaislai, knygos ir kiti daiktai sudarytų jaukią aplinką nepilnamečiams (primintų namus, darželį ar pradinės mokyklos klasę).

---

[269] Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 289.

5. Akistatos taktika

5.1. Akistatos samprata

V. Linovskij 1849 m. rašė, kad akistatai organizuoti didelę reikšmę turėjo apklausiamųjų santykiai. Priešiškai nusiteikusio asmens nušalinimo procedūra Carinėje Rusijoje egzistavo nuo 1667 m. gruodžio 26 d.[270]

Kriminalistikos teoretikai ir praktikai dar diskutuoja, ar akistata priskirtina prie apklausos. Kriminalistikos mokslininkai iki šiol nesutaria dėl akistatos sampratos, o mes manome, kad akistata yra itin sudėtinga apklausos atmaina[271]. Teisingas šio klausimo sprendimas svarbus ne tik moksliniu požiūriu. Išsiaiškinti pačią akistatos esmę, atskleisti visas jos puses – būtina šio ikiteisminio tyrimo veiksmo praktinio taikymo sąlyga.

M. Kavolio redaguoto Baudžiamojo proceso įstatymo 452 straipsnyje nurodyta, kad „liudytojai statomi akistaton tais atvejais, kai nuo išaiškinimo prieštaravimų jų parodymuose pareina tolesnė ikiteisminio tyrimo eiga“[272]. Šio įstatymo 726 straipsnyje nurodyta, kad „kiekvienas liudytojas gali būti perklaustas prie kitų liudytojų arba pastatytas su jais akistaton, bet nekartojant priesaikos. Jei Teismas nepatenkino šalies prašymo pastatyti liudytojus akistaton, tad negali

---

[270] Линовский В. А. Опыт исторических розысканий в следственном уголовном судопроизводстве в России. – Москва: ЛексЭст, 2001. С. 102.

[271] Криминалистика / Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – Москва: Высшая школа, 1994. С. 294; Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – Москва: Юристъ, 1995. С. 326; Белкин Р. С. Собирание, исследование и оценка доказательств. – Москва, 1966. С. 216.

[272] Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais. Neofic. leidinys / Redagavo M. Kavolis. – Kaunas: Literatūra, 1933. P. 336.

tatai būti apskųsta kasacijos tvarka“[273]. Mes tik galime konstatuoti, kad tarpukario Lietuvos baudžiamajame procese akistatos atlikimas buvo įstatymo numatytas ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos tyrimo metu tarp liudytojų. Skiriasi mokslininkų nuomonės dėl procesinės akistatos kilmės. Vieni akistatą apibrėžia kaip ypatingos formos apklausą (dviejų asmenų apklausą tuo pačiu metu ir dėl tų pačių aplinkybių)[274], tam tikrą apklausos būdą[275] arba tipą[276], kiti pažymi jos savarankiškus tikslus ir uždavinius (gauti įrodymus byloje ir tuo pačiu metu apklausti du asmenis siekiant panaikinti esminius jų parodymų prieštaravimus ir nustatyti tiesą[277]) ir detaliai reglamentuotas jos sąlygas bei tvarką ir pažymi išskirtinius psichologinius aspektus: tyrėjas dirba su vienu apklausiamuoju, per akistatą vyksta trijų dalyvių tarpusavio sąveika[278].

Lenkijos mokslininkas T. Hanausekas apibūdina akistatą kaip ypatingą dviejų asmenų apklausos formą, kuriai būdingas tas pats laikas, vieta, apklausos dalykas ir įforminimas[279]. Pagal Lenkijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą gali būti atlikta šių proceso dalyvių akistata:

- liudytojų;
- liudytojų ir įtariamųjų;
- įtariamųjų;
- ekspertų;
- ekspertų ir liudytojų;
- ekspertų ir įtariamųjų[280].

---

[273] Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais. Neofic. leidinys / Redagavo M. Kavolis. – Kaunas: Literatūra, 1933. P. 452.

[274] Czeczot Z., Czubalski M. Zarys kryminalistyki. – Warszawa, 1972. P. 86–87; Hanausek T. Kryminalistyczna taktyka w zakresie szczególnych form przesłuchania świadka // Wojskowy Przegląd Prawniczy. 1970. Nr. 4. P. 501; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – Москва, 1962. С. 112; Соловьев А. Б. Очная ставка на предварительном следствии. – Москва, 1970. С. 9.

[275] Kalinowski S. Polski proces karny. – Warszawa, 1971. P. 310.

[276] Gutekunst W. Kryminalistyka. – Warszawa, 1974. P. 250.

[277] Коновалова В. Е. Тактика производства очной ставки. – Харьков, 1955. С. 123.

[278] Ратинов А. Р. Судебная психология для следователя. – Москва, 1967. С. 217.

[279] Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wykładu. – Zakamycze, 2000. P. 243.

[280] Pikulski S. Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej. – Białystok, 1997. P. 178; Widla T. Konfrontowanie biegłych // Problemy kryminalistyki. Nr. 150. P. 186.

Kaip matome, Lenkijos baudžiamajame procese ekspertas įstatymo numatytas kaip galimas akistatos dalyvis, labai artimas liudytojui. Vargu ar tai pagrįsta.

Mes sutinkame su N. Porubovo pateiktu akistatos apibrėžimu, kad tai – tyrimo veiksmas, sudarytas iš tuo pačiu metu vykstančios dviejų jau anksčiau apklaustų dėl vieno ir to paties fakto asmenų apklausos siekiant pašalinti esminius prieštaravimus, buvusius jų parodymuose[281].

Akistata nuo apklausos skiriasi:

- tikslais ir uždaviniais;
- naudojamais taktiniais būdais;
- psichologiniu aspektu;
- teisiniu įforminimu (protokolas).

Akistatos ir apklausos tikslai skirtingi. Akistatos tikslas – jau anksčiau duotų apklausiamųjų parodymų esminių prieštaravimų pašalinimas, dėl kurio galimi nauji parodymai, o apklausos tikslas – gauti duomenis apie nusikaltimą arba su juo susijusius faktus. Būtina taip pat pažymėti skirtumus tarp šių ikiteisminio tyrimo veiksmų esmės. Apklausos esmė – iš apklausiamojo asmens gauti ir užfiksuoti žinias, turinčias reikšmės bylai. Akistatos esmė – konkretaus prieštaravimo pašalinimas, atskirais atvejais susijęs su nedidele informacijos, gautos apklausiant liudytojus, nukentėjusiuosius, įtariamuosius, kaltinamuosius, apie nusikaltimą dalimi.

Tiksli akistatos apibrėžimo problema iškilo mokslinėje diskusijoje sprendžiant klausimą, kokie taktikos būdai turi būti naudojami akistatos metu: apklausos taktikos būdai ar kitokie būdai. Kriminalistinėje literatūroje reiškiama mintis, kad, rengiantis akistatai ir ją atliekant, taikytini apklausos taktikos bendrieji dėsniai ir tie taktikos būdai, kurie naudojami apklausiant liudytojus, nukentėjusiuosius ir įtariamuosius (priklauso nuo to, kas yra akistatos dalyviai). Akistatos ir apklausos taktikos struktūros pagrindą sudaro klausinėjimo būdai, bet akistata nuo apklausos skiriasi ir taktikos struktūros sudėtingumo laipsniu[282].

---

[281] Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учебное пособие. – Москва: БЕК, 1998. С. 153.

[282] Шейфер С. А. Познавательное значение следственных действий и их система // Вопросы борьбы с преступностью. 1972. Выпуск 15. С. 65.

Apklausa nuo akistatos skiriasi ir papildomu emociniu poveikiu, daromu kito proceso dalyvio. Vieno akistatos dalyvio psichologinis poveikis kitam gali duoti pozityvius rezultatus, būtent – išaiškinti dalyvių parodymų prieštaravimų priežastis ir jas pašalinti, taip pat ir neigiamus rezultatus, kai dalyvis, veikiamas savo oponento, keičia savo parodymus į melagingus, atsisako anksčiau duotų teisingų parodymų tuo didindamas parodymų konfrontaciją (konkurenciją).

5.1.1. Akistatos uždaviniai

Siekiant teisingai suprasti akistatos sampratą ir jos vietą kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų sistemoje, būtina aptarti jos uždavinius.

1. Padėti sąžiningai klystančiam asmeniui. Klystančiam sąžiningam asmeniui akistata gali padėti atsiminti tai, ką jis pamiršo[283]. Tai skatina vieną akistatos dalyvį betarpiškai atskleisti savo parodymų detales kitam.

2. Apklausto asmens melo demaskavimas. Tyrėjas organizuoja teisėtą psichologinį poveikį asmeniui, duodančiam melagingus parodymus. Tokiu poveikiu gali būti laikomi teisingi sąžiningo apklausiamojo parodymai.

3. Įtariamojo, davusio teisingus parodymus, nuostatų ir valios stiprinimas. Akistatos metu demaskavus bendrininkus, įtariamojo valia tvirtėja, jis nusprendžia duoti teisingus parodymus ir teisme. Šių tikslų siekiama dviem atvejais:

- kai prisipažinęs įtariamasis demaskuoja kitus byloje apklaustus asmenis;
- kai daroma akistata asmenų, turinčių teigiamą poveikį įtariamajam (kaltinamajam)[284].

4. Melagingo alibio ar apkalbų demaskavimas. Akistatos metu tyrėjui neretai pavyksta demaskuoti įtariamojo melagingą alibį naudojant kito asmens parodymus.

5. Įrodymų, surinktų byloje, patikrinimas. Akistata – būdas patikrinti apklaustų asmenų parodymus. Šalinant esminius parodymų prieštaravimus, spragas, netikslumus, siekiant juos detalizuoti ir iš-

---

[283] Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. – Москва, 1971. С. 99.

[284] Ten pat. P. 102.

aiškinti atskiras aplinkybes, faktiškai atliekamas bylos įrodomosios medžiagos patikrinimas.

6. Nusikalstamos veikos inscenizavimo demaskavimas. Kai kuriais atvejais akistata padeda demaskuoti nusikalstamos veikos inscenizaciją. Akistatos metu melagis paprastai neišlaiko gėdos jausmo prieš liudytoją (nukentėjusįjį), duodantį teisingus parodymus, arba jam rodomos paniekos ir prisipažįsta inscenizavęs nusikaltimą.

7. Naujų įrodymų gavimas. Akistata – tai papildomas būdas gauti įrodymus iš liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymų ir juos patikrinti.

8. Esminių prieštaravimų priežasčių išaiškinimas. Akistata leidžia išsiaiškinti duomenis, aiškinančius parodymų esminių prieštaravimų priežastis. Šiuo atveju svarbu protokole tiksliai užrašyti dalyvių parodymus. Aiškintis esmines prieštaravimų priežastis būtina ir akistatos, skirtos melui demaskuoti, metu, ir siekiant padėti klystančiam sąžiningam apklausiamajam.

9. Apklausiamųjų asmenybės tyrimas. Akistatos metu dalyviai stebimi ir tiriami jų parodymų esminiai prieštaravimai. Klausimų pateikimas, elgesio, apklausiamųjų reakcijos į vienas kito parodymus bei reakcijos į tyrėjo pateiktus įrodymus stebėjimas leidžia gauti duomenų apie apklausiamųjų charakterį, temperamentą, valią, intelektines ir moralines savybes, kurių reikšmė gana svarbi. Gauti rezultatai gali būti naudojami renkantis racionaliausią akistatos taktikos būdą ir atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Be to, žinios apie nusikaltėlio asmenybę padeda tyrėjui nustatyti įvykdytos nusikalstamos veikos motyvus. Tai nėra savarankiškas uždavinys, jis paprastai įgyvendinamas per visas akistatas, tačiau ypatingas dėmesys kreipiamas į įtariamojo asmenybę.

10. Ikiteisminio tyrimo versijų patikrinimas ir įvertinimas. Akistata gali būti surengta siekiant patikrinti ir įvertinti ikiteisminio tyrimo versijas. Šalindamas esminius prieštaravimus, demaskuodamas kaltinamojo savęs apkalbėjimą, tyrėjas akistatos metu gali gauti duomenis, įrodančius, kad nusikaltimą įvykdė kitas asmuo. Akistatos specifika leidžia patikrinti spėjimus dėl įvairių tiriamos bylos aplinkybių. Akistata ne riboja, o praplečia, padidina tyrėjo galimybes nustatyti objektyvią tiesą. Tačiau tuo pačiu metu nereikia pervertinti akistatos reikšmės. Ji negali pakeisti kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų.

5.1.2. Akistatos psichologiniai aspektai

Akistata atliekama specifinėje psichologinėje aplinkoje, turinčioje įtakos jos dalyviams. Šio veiksmo metu vyksta trijų asmenų – tyrėjo ir dviejų apklausiamųjų – bendravimas vienu metu. Neišvengiamai atsiranda vieno apklausiamojo poveikis kitam apklausiamajam, tyrėjo poveikis abiem apklausiamiesiems ir galbūt – apklausiamųjų poveikis tyrėjui. Kiekvienam iš apklausiamųjų tenka duoti parodymus dalyvaujant kitam, kuris neretai duoda priešingos reikšmės ir svarbos parodymus. Kiekvienas dalyvis laikosi savo parodymų, kuriuos davė ankstesnių apklausų metu. Taip tarsi sukeliama konfliktinė apklausos situacija, kurios metu tyrėjas stengiasi pašalinti esminius anksčiau apklaustų asmenų parodymų prieštaravimus.

Konfliktinė akistatos situacija pasižymi kitomis ypatybėmis negu apklausos konfliktinė situacija. Per apklausą tarp tyrėjo ir apklausiamojo, nenorinčio duoti parodymų, gali susidaryti konfliktinė situacija, o per akistatą dažniausiai vyksta dviejų apklausiamųjų konfliktas, ir tyrėjui svarbu tinkamai valdyti šį procesą. Lyginant su apklausa, per akistatą tyrėjas patiria didesnę emocinę įtampą. Tai priklauso ne tik nuo apklausiamų asmenų parodymų priešingumo, pačios konfliktinės situacijos, bet ir nuo to, kad tyrėjas tuo pačiu metu turi bendrauti ne su vienu, o su dviem asmenimis, ginančiais savo parodymus[285].

Asmuo, akistatos metu duodantis neteisingus parodymus, supranta, kad kitas dalyvis tai girdi, žino, kaip įvykiai klostėsi iš tikrųjų, ir gali tyrėjo akivaizdoje juos paneigti. Tyrėjui labai svarbu neutralizuoti nesąžiningo dalyvio neigiamą poveikį ir tuo pačiu pasinaudoti teigiamu duodančio teisingus parodymus asmens poveikiu bei pastarojo asmens dalyvavimo įspūdžiu, daromu nesąžiningam dalyviui[286]. Kita vertus, asmuo, demaskuojantis kito dalyvio melą ar nusikalstamus veiksmus, taip pat patiria didelę emocinę įtampą. Parodymams gali daryti įtaką bendraujant atsirandantys jausmai: baimė, gailestis, užuojauta, neapykanta ir pan.

---

[285] Кертэс И. Л. Тактика и психологические основы допроса. – Москва, 1965. С. 177.

[286] Шахриманьян А. И. Психологические основы отдельных следственных действий. – Москва, 1972. С. 69.

Paprastai per akistatą vienas iš apklausiamųjų duoda teisingus parodymus, kitas – melagingus. Dalyvį, duodantį teisingus parodymus, akistatos metu tyrėjas turi vertinti kaip sąjungininką ir jam padedant gauti kito dalyvio teisingus parodymus. Bet čia iškyla sudėtingas klausimas: kieno parodymai yra teisingi? Jis dažniausiai sprendžiamas parodymus sugretinus su kita bylos medžiaga, gali padėti ir operatyvinė medžiaga. Akistata tarp įtariamojo ir nukentėjusiojo psichologiniu požiūriu yra viena iš sunkiausių todėl, kad nukentėjusysis bijo pakartotinio susitikimo su įtariamuoju arba nenori susitikti, nes toks susitikimas jam nemalonus.

Būna atvejų, kada suvesti akistaton asmenys meluoja, bet jų melas yra prieštaringas. Tuo ir reikia pasinaudoti aiškinantis prieštaravimų kilmę, bei prieštaravimų – melo – pagrindą.

Socialiniu bei psichologiniu požiūriu akistatą apibūdina konformizmo reiškinys. Žmogus, susidūręs su kitokia grupės asmenų nuomone, nusileidžia ir pritaria grupės nuomonei. Akistatos metu nesąžiningam apklausiamajam oponuoja grupė, sudaryta iš tyrėjo, demaskuojančio jį asmens, o kartais ir trečio dalyvio (prokuroro, psichologo, įstatyminio nepilnamečio atstovo ir kt.). Jų veikiamas nesąžiningas dalyvis dažnai pakeičia savo nuostatas ir duoda teisingus parodymus. Glaudus apklausiamųjų kontaktas, jų parodymų suvokimas didina demaskuojamo asmens informacijos suvokimo svarbą. Įtariamasis pripažįsta savo įvykdytos nusikalstamos veikos faktą, kai kiti akistatos dalyviai jam primena kokias nors smulkias įvykių detales, nors jos pačios ir nėra demaskuojančios.

Akistatos metu labai sudėtinga tyrėjo psichologinio ryšio užmezgimo ir palaikymo su abiem apklausiamaisiais problema. Sudėtingumą didina konfliktas tarp apklausiamųjų. Palyginti nesunku užmegzti psichologinį kontaktą su sąžiningu apklausiamuoju, tačiau sunkiau su kitu dalyviu. Tai reikalauja daug pastangų ir ne visada pavyksta, nes tokiam apklausiamajam tyrėjas ir kitas apklausiamasis yra jo „priešai“, o tarpusavyje jie gali būti sąjungininkai[287].

Norint užmegzti psichologinį ryšį su akistatos dalyviais, galima pasinaudoti liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų apklausos būdais, aprašytais kriminalistinėje literatūroje.

---

[287] Januška J. Liudytojai ir jų pareiškimų vertinimas // Kriminalistikos žinynas. 1940. Nr. 33. P. 141.

Poveikių rezultatyvumas per akistatą priklauso nuo šių elementų:
- tyrėjo pasirengimo akistatos metu daryti išankstinį poveikį;
- akistatos metu poveikio stiprumas priklauso nuo netikėtumo. Kuo netikėtesnė akistata, tuo didesnį poveikį ji daro asmeniui, duodančiam žinomai melagingus parodymus;
- nuo faktų išdėstymo akistatos metu įtikinamumo ir nuo asmens, dėstančio tuos faktus, elgesio;
- nuo dalyvių valios savybių ir psichologinio aktyvumo;
- nuo akistatos metu dėstomų faktų tikimybės. Jei duodantis melagingus parodymus asmuo žinojo, kad tie faktai žinomi tyrėjui, ir yra asmuo, galintis tuos faktus išdėstyti, tokios akistatos poveikis bus mažesnis;
- nuo tyrėjo poveikio asmeniui, akistatos metu duodančiam melagingus parodymus, aktyvumo. Darant poveikį vienam akistatos dalyviui, verta prisiminti kitą ir su juo suderinti savo veiksmus[288].

Akistatos metu sąžiningi apklausiamieji, ypač nepilnamečiai, turi būti apsaugoti nuo melagingus parodymus duodančių asmenų bandymo juos paveikti. Bet koks tokio pobūdžio psichologinis spaudimas turi būti tyrėjo nutrauktas. Labai svarbu teisingai nustatyti, kuo paremti akistatos dalyvių parodymai, kiek jie patys tiki savo parodymais, kaip juos gins. Paprastai įsitikinimą parodo žmogaus vidinė būsena. Ji priklauso ir nuo asmens savybių, nuo jo charakterio, nuo jo gyvenimiškos ar nusikaltėlio patirties. Būtent tuo aiškinamas toks reiškinys, kai abu akistatos dalyviai valingai gina savo parodymus, neigiančius kito dalyvio parodymus. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo to, kad vienas iš apklausiamųjų savo melą pateikia kaip tiesą. Įtikinėdamas tyrėją savo parodymų teisingumu, jis naudoja tam tikrą balso intonaciją, gestus, mimiką, daug reikšmės ir pastangų skiria išorinėms psichinės veiklos išraiškoms.

Spręsdamas klausimų pateikimo akistatos dalyviams eiliškumo klausimus, tyrėjas turėtų atsižvelgti į tam tikrus psichologinius aspektus. Paprastai sąžiningas liudytojas (nukentėjusysis), įtariamasis (kaltinamasis), priklausomai nuo aplinkos, kurioje jis turi demaskuoti kito akistatos dalyvio parodymus, jaučia natūralų tokiomis aplinkybėmis jaudulį, emocinę įtampą. Todėl jam bendrais bruožais išdėsčius

---

[288] Ратинов А. Р. Судебная психология для следователя. – Москва, 1967. С. 57.

parodymus rekomenduojama pateikti detalizuojančius, tikslinančius klausimus, o kai sąžiningas apklausiamasis „pripras prie situacijos“, pateikti svarbesnius bylai klausimus.

Akistata gali būti atlikta įtariamojo prašymu. Tokia akistata turi savo psichologinių ypatumų. Visų pirma įtariamasis naudoja akistatą norėdamas paveikti asmenį, duodantį jį demaskuojančius parodymus. Įtariamasis svarsto visą akistatos eigą, savo elgesį ir pasirenka poveikio būdus kitam dalyviui. Antra, šiuo atveju nėra akistatos atlikimo netikėtumo elemento. Tyrėjo užduotis – kruopščiai pasirengti akistatai; labai svarbu parengti sąžiningą dalyvį, kad galėtų neutralizuoti neigiamą poveikį, kuris bus jam daromas. Sąžiningo dalyvio psichologinis pasirengimas reiškia, kad formuojama būsena, užtikrinanti jo veiksmų akistatos metu aktyvumą ir neutralizuojanti baimę. Taip pokalbio ar apklausos metu prieš akistatą tyrėjas sąžiningam dalyviui išaiškina liudytojo pilietinę pareigą ir nusikalstamos veikos visuomeninį pavojingumą, išvardija priemones, kurios saugo sąžiningą dalyvį nuo suinteresuotų asmenų grasinimų ir keršto, parodo padarytos nusikalstamos veikos pasekmių kenksmingumą ir būtinumą izoliuoti nusikaltėlį nuo visuomenės, pateikia pavyzdžius. Tačiau šis pasirengimas neturi versti apklausiamąjį duoti tam tikrus parodymus[289].

5.2. Akistatos atlikimo taktika

5.2.1. Pasirengimas akistatai

Pasirengimas akistatai apima:

- asmenų, kurių akistatą numatoma daryti, anksčiau duotų parodymų, taip pat kitų apklaustų asmenų, patvirtinančių arba paneigiančių pirmųjų parodymus, parodymų, kitos būtinos medžiagos analizę;
- parodymų prieštaravimų pobūdžio ir turinio, tų prieštaravimų priežasčių nustatymą;
- kiekvieno iš apklausiamųjų asmenybės, charakterio ir kitų ypatybių, jų tarpusavio santykių tyrimą;

---

[289] Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – Минск, 1973. С. 114.

- akistatos atlikimo tvarkos nustatymą;
- pateikiamų klausimų eiliškumo nustatymą ir klausimų formulavimą;
- asmens, nuo kurio bus pradėta apklausa akistatos metu, nustatymą;
- šio ikiteisminio tyrimo veiksmo dalyvių sudėties nustatymą;
- akistatos atlikimo laiko ir vietos parinkimą, dalyvių iškvietimo būdus;
- bylos medžiagos, kuri gali būti pateikta akistatos dalyviams, parinkimą;
- šio ikiteisminio tyrimo veiksmo fiksavimo techninių priemonių parengimą;
- esant reikalui, akistatos operatyvinį, prevencinį profilaktinį ir kito pobūdžio užtikrinimą;
- tyrėjo prognozės apie apklausiamųjų elgesį akistatos metu, galimų akistatos raidos variantų ir susijusio su tuo tyrėjo elgesio plano parengimą.

Tyrėjas būtinai turi nustatyti akistatos atlikimo laiką, vietą ir trukmę. Kiekvienu konkrečiu atveju akistatos atlikimo laiką skiria tyrėjas, išnagrinėjęs bylos medžiagą ir susidariusią situaciją. Besirengdamas akistatai, tyrėjas turi atsižvelgti į parodymų, kuriuos reikia patikrinti, pobūdį, į prieštaringų parodymų esmę, numatyti galimus jų pašalinimo būdus. Susipažinęs su konkrečios bylos medžiaga, patraukto ar traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens asmenybe, kartais ir liudytojų asmenybėmis, tyrėjas numato parodymų patikrinimo ir prieštaravimų pašalinimo kelius[290].

Tikslinga pabrėžti, kad akistata pradedama tik esant iš esmės prieštaringiems proceso dalyvių parodymams. „Esminiai yra tokie prieštaravimai, dėl kurių negalima išsamiai nustatyti aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti, arba kurie kliudo tinkamai įvertinti ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis“[291]. Reikia suprasti, kad neesminių dviejų žmonių parodymų prieštaravimų sunku išvengti.

Pagalvotina apie tai, ar naudinga ir būtina šiuo metu supažindinti įtariamąjį (kaltinamąjį) ar kitus asmenis su liudytojų ar kitų as-

---

[290] Комиссаров А. Н. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. – Саратов, 1980. С. 65.

[291] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius, 2003. P. 512.

menų parodymais. Turbūt būtų neteisinga planuoti ir atlikti akistatą anksčiau, kai įtariamojo susipažinimas su liudytojų parodymais neduoda teigiamo rezultato, o akistata gali būti pasinaudota saviems tikslams. Esminių prieštaravimų suradimas dar nereiškia, kad reikia nedelsiant atlikti akistatą: vienais atvejais ji būtina iš karto, o kitais atvejais ją tikslingiau atidėti iki tam tikro laiko, kai įtariamasis atsiduras „uždarame įrodymų rate". Pavyzdžiui, atlikdami akistatas tiriant plėšimus, padarytus grupės susitarusių asmenų ar organizuotos asmenų grupės, turime atsižvelgti į pavojų, glūdintį tame, kad silpnavaliai įtariamieji ir nepilnamečiai pateks grupės lyderių įtakon ir pakeis savo parodymus. Tokiais atvejais tikslinga nedaryti akistatų arba jas atidėti vėlesniam laikui, kai tyrėjas galės pateikti įrodymus, galinčius paveikti besispyriojančius grupės lyderius. Tenka pabrėžti, kad akistatos atlikimas yra ne tyrėjo pareiga, o teisė. Priklausomai nuo susidariusios tyrimo situacijos, net esant esminiams prieštaravimams, akistata gali duoti tiesos nustatymui atvirkščius rezultatus. Būtina pagalvoti ir apie tai, ar nėra kitų būdų pašalinti esamus prieštaravimus ir ar jie nėra geresni už akistatą norint nustatyti tiesą. Literatūroje teisingai rašoma, kad toli gražu ne visi prieštaringi parodymai reikalauja atlikti akistatą, kadangi jie gali būti pašalinti pakartotinės apklausos metu ir kitais būdais, kurie neretai patikimiau nustato prieštaravimų atsiradimo priežastis ir pakoreguoja anksčiau duotus parodymus[292].

Sunkus darbas laukia tyrėjo ir rengiantis kelių asmenų akistatoms. Būtina apsispręsti dėl jų eiliškumo, nutarti, kas pirmas pradės akistatą, kas bus po jos ir t. t. Akistatą reikia sumodeliuoti, kad akistatos pavyktų, reikia numatyti galimus kiekvienos akistatos rezultatus ir ar juos bus galima naudoti per kitą akistatą. Tais atvejais, kai akistata atliekama siekiant demaskuoti nesąžiningą įtariamąjį ar liudytoją, į kitą akistatą turėtų būti šaukiamas asmuo, duodantis melagingus parodymus, ir jį demaskuojantis asmuo. Bendra taisyklė rekomenduoja pradžioje teikti klausimus tam, kuris, tyrėjo nuomone, duoda teisingus parodymus, ir tuo užkirsti galimą įtaką asmens, duodančio melagingus parodymus.

Jei vienas iš akistatos dalyvių (dažniausiai jie pažįsta vienas kitą) atsisako duoti parodymus dalyvaujant kitam asmeniui, akistata netikslinga. Netikslinga, kai kurių kriminalistų manymu, atlikti akistatą

---

[292] Васильев А. Н. Следственная тактика. – Москва, 1976. С. 48.

asmenų, iš kurių tas, kuris duoda teisingus parodymus, materialiai ar kitaip priklauso nuo kito dalyvio arba yra jo giminaitis, pavyzdžiui, sūnaus ir tėvo, pavaldinio ir viršininko.

Akistata dažniausiai atrodo kaip konfliktinė situacija, kurioje kiekvieno dalyvio norai ir interesai nesutampa. Per akistatą susitinka įvairūs proceso dalyviai, kurių parodymai yra iš esmės prieštaringi, ir kiekvienas iš jų bando apginti savo parodymus.

Rengiantis akistatai tyrėjui svarbu išsiaiškinti apklausiamų asmenų parodymų prieštaravimų priežastis. Žinoma, ne visada pavyksta iš karto nustatyti tokių prieštaravimų priežastį. Tačiau versijos, pasiūlymai turi būti numatyti iš karto, nes nuo jų priklausys atliktos apklausos taktika. Tirdamas bylą tyrėjas turi žinoti kiekvieno galimo akistatos dalyvio valios savybes, reikšmingas situacijoje, kurioje bus atliekama akistata. Rengiantis akistatai, išankstinio pokalbio metu naudinga „pažadinti" tokią asmens, einančio į akistatą, psichologinį būklę, kokia užtikrintų jo aktyvius veiksmus akistatos metu, pašalintų baimę, kurią jis anksčiau jautė įtariamojo ar kito apklausiamojo akivaizdoje. Rengiantis turi būti siekiama daryti ne tik poveikį įtariamajam (kaltinamajam), bet ir to, kad einantis į akistatą asmuo pats galėtų ne tik išdėstyti tam tikrus faktus, bet ir atitinkamai savo elgesiu, kalba paveikti asmenį, kuris duoda melagingus parodymus.

Kad išvengtų akistatos dalyvių suokalbio arba poveikio vienas kitam, tyrėjas turi pagalvoti apie akistatos atlikimo vietą, dalyvių išdėstymą, galimybę kitam tyrėjui dalyvauti per akistatą (stebėti dalyvius).

Pagrindinis pasirengimo akistatai momentas – plano sudarymas. Pageidautini šie plano duomenys:

- akistatos objektas – prieštaravimai, kuriuos reikia šalinti;
- apklausiamųjų parodymų dėl kiekvienos ginčytinos aplinkybės esmė;
- akistatos dalyvių parodymus patvirtinantys arba paneigiantys įrodymai;
- tyrėjo suformuluoti klausimai, nurodantys jų pateikimo akistatos dalyviams eiliškumą;
- įrodymai, kuriuos reikia pateikti;
- akistatos atlikimo vieta ir laikas;
- asmenys, dalyvaujantys akistatoje.

Klausimus reikia apgalvoti iš anksto, juos užsirašyti bei būti pasirengusiam įvairiems atsakymų variantams ir, priklausomai nuo jų,

būti pasirengusiam pateikti papildomus klausimus, kuriais siekiama patvirtinti faktines bylos aplinkybes arba paneigti kai kuriuos duomenis, gautus atsakant į ankstesnius klausimus. Byloje nustatant tiesą svarbi ir klausimų teikimo seka. Kiekvienas klausimas turi būti pateiktas laiku, neužbėgant įvykiams už akių, ir tik tada, kai tam yra tinkamos sąlygos. Mūsų nuomone, reikia laikytis šių reikalavimų:

- klausimas turi būti konkretus, dėl kokios nors vienos aplinkybės, lakoniškas ir nedviprasmiškas[293];
- vengti klausimų, į kuriuos galimas menantis arba vienareikšmis atsakymas, toks kaip „taip“, „ne“, „gali“, „negali“, „žinoma“ ir t. t.;
- klausimo formuluotėje neturi būti pagrindo galimam atsakymui;
- klausimai formuluojami atsižvelgiant į apklausiamojo protinį ir kultūrinį žinių lygį;
- klausimas teikiamas tiesiogiai ir tiksliai, kad asmuo, atsakantis į klausimą, nesiblaškytų tarp prielaidų;
- reikia prieš tai išsiaiškinti klausimų eiliškumą: vienas klausimas turėtų išplaukti iš kito ir turėti aiškią loginę struktūrą;
- kitas klausimas neteikiamas tol, kol abu akistatos dalyviai išsamiai neatsakė į prieš tai pateiktą klausimą[294].

Planą būtina parengti atliekant bet kokią akistatą. Plano teiginių analizė leis pastebėti silpnąsias plano vietas ir klaidas, laiku jas pašalinti, be to, tai padės rašyti protokolą. Akistatos rezultatyvumas priklauso ir nuo nuovokumo, ir nuo patirties, taip pat nuo rimto požiūrio į rengimąsi akistatai. Parengiamasis darbas, planavimas, skrupulingas bylos aplinkybių studijavimas visada tikslingas. Akistatos negalima atlikti skubotai, ji turi būti kruopščiai parengta. Norint palengvinti rengimąsi akistatai, galima sudaryti akistatos plano schemą.

---

[293] Zygorski J. Konfrontacja w aspekcie kryminalistycznym i procesowym // Problemy współczesnej kryminalistyki. – Warszawa, 1996. P. 153.

[294] Бахарев Н. В. Очная ставка. – Казань, 1982. С. 171–183.

5.2.2. Akistatos atlikimo taktikos bendrosios taisyklės

Apklausos akistatos metu tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 190 straipsnis. Tačiau normos nuostatos neįvardija konkrečių būdų ir metodų, kurių pagalba tyrėjas kiekvienu atskiru atveju pašalina esminius apklausiamų asmenų parodymų prieštaravimus. Įstatymas suteikia erdvės laisvę ir tyrėjui, ir kriminalistikai apskritai – kriminalistikos taktikos rekomendacijoms, parengtoms pagal kriminalistikos mokslą ir ikiteisminio tyrimo praktiką. Taktiniai būdai pasirenkami priklausomai nuo akistatos dalyvių individualių psichologinių savybių, jų tarpusavio santykių, charakterio ir surinktų įrodymų apimties. Akistatos atlikimo procesinės taisyklės, tokiu būdu papildytos taktiniais būdais, padeda naudotis kiekvieno tyrimo veiksmo galimybėmis renkant, tikrinant ir vertinant įrodymus, taupo laiką ir jėgas[295]. Todėl akistatos atlikimas turi būti grindžiamas visų pirma Baudžiamojo proceso kodekso normomis.

Svarbu pabrėžti tokius momentus:

2) asmenys prieš apklausą turi būti apklausti. Tai reiškia, kad gauti duomenys turi atitikti baudžiamojo proceso reikalavimus. Taigi nei paaiškinimuose, nei tarnybiniuose pareiškimuose, nei kituose dokumentuose užfiksuoti duomenys negali būti pagrindas atlikti akistatą;

3) suvestų akistaton asmenų parodymuose turi būti esminių prieštaravimų (*parodymai iš esmės prieštaringi*);

4) liudytojai ar nukentėjusieji įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 str.;

5) būtina iki akistatos pradžios išaiškinti jos dalyviams jų teises ir pareigas bei ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarką;

6) pradėdamas akistatą tyrėjas turi išsiaiškinti, ar dalyviai vienas kitą pažįsta ir kokie jų tarpusavio santykiai. Retai prireikia artimus giminaičius klausti, ar jie pažįsta vienas kitą, jie dažniausiai vienas kitą pažįsta, tačiau būtent juos sieja sudėtingiausi santykiai, kuriuos būtina išsiaiškinti;

7) tyrėjas siūlo kiekvienam iš apklausiamų asmenų paeiliui duoti parodymus apie aplinkybes, dėl kurių jie suvesti akistaton. Čia verta pažymėti, kad nebūtina siūlyti asmeniui kartoti visus parodymus, tai –

---

[295] Гусаков А. Н., Фимошенко В. Н. Следственная тактика. – Екатеринбург, 1993. С. 79.

ne tik laiko gaišimas, bet ir taktiškai neteisinga, nes visi to asmens parodymai tampa žinomi kitam asmeniui. Svarbu aprašyti tik tas aplinkybes, dėl kurių yra esminių prieštaravimų.

„Esminiai yra tokie prieštaravimai, dėl kurių negalima išsamiai nustatyti aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti, arba kurie kliudo tinkamai įvertinti ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis“[296];

7) tuo atveju, kai vienas iš suvestų akistaton asmenų pakeičia parodymus, būtina paklausti, kodėl jis pakeitė parodymus. Ši nuostata yra nauja, anksčiau jos nebuvo. Apie tai, kaip ji veiks akistatos taktiką, dar anksti spręsti. Tačiau psichologinę analizę galime pateikti. Akistatos prigimtis – išnaudoti asmens, teisingai duodančio parodymus, poveikį duodančiam melagingus parodymus asmeniui. Savaime aišku, kad asmuo, kuris keičia savo parodymus, turėtų pripažinti, kad anksčiau melavo demaskuotojo akivaizdoje. Tai – „patinė psichologinė situacija“, kurios išvengti nori daugelis asmenų;

8) po to, kai abu dalyviai davė parodymus, tyrėjas gali už-

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 190 straipsnis. Akistata

1. Į akistatą gali būti suvedami du pirmiau apklausti asmenys, kurių parodymai iš esmės prieštarauja vieni kitiems, siekiant sužinoti prieštaravimų priežastis ir juos pašalinti.

2. Apklausiant į akistatą suvestus asmenis, turi būti laikomasi šiame Kodekse numatytų bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių.

3. Suvestų į akistatą asmenų apklausos pradžioje paklausiama, ar jie pažįsta vienas kitą ir kokie jų tarpusavio santykiai. Po to šiems asmenims iš eilės pasiūloma duoti parodymus apie tas aplinkybes, kurioms nustatyti jie suvesti į akistatą. Kai kiekvienas iš apklaustųjų davė parodymus, jiems gali būti užduodami klausimai. Jeigu apklausiamas akistatos metu asmuo pakeičia savo ankstesnius parodymus, reikia jo paklausti apie parodymų pakeitimo priežastis.

4. Suvesti į akistatą asmenys gali užduoti vienas kitam klausimų. Suvestiems į akistatą asmenims klausimų gali užduoti ir kiti dalyvaujantys akistatoje asmenys.

5. Paskelbti akistatos dalyvių parodymus, užfiksuotus pirmesnių apklausų protokoluose, taip pat perklausyti ir peržiūrėti tų apklausų garso ir vaizdo įrašus leidžiama tik po to, kai akistatos dalyviai davė parodymus akistatos metu ir jie surašyti į protokolą.

[296] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). – Vilnius, 2003. P. 512.

duoti jiems klausimus. Toliau, tyrėjui leidus, akistaton suvesti asmenys gali pateikti klausimus vienas kitam, kiti dalyviai (gynėjas ir kt.) taip pat gali pateikti savo klausimus.

Mums kelia abejonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 190 straipsnio 5 dalies nuostatos, kuriose nurodoma, kad paskelbti akistatos dalyvių parodymus, užfiksuotus pirmesnių apklausų protokoluose, taip pat perklausyti ir peržiūrėti tų apklausų garso ir vaizdo įrašus leidžiama tik po to, kai akistatos dalyviai davė parodymus akistatos metu ir jie surašyti į protokolą. Manome, kad tai – nepagrįsta praktika, prieštaraujanti pedagogikai bei psichologijai, ir tyrėjo taktinių galių suvaržymas. Kada paskelbti ankstesnius parodymus, leisti išklausyti garso ir peržiūrėti vaizdo įrašus, kaip demaskuoti melą naudojant daiktus (objektus) ir kitą bylos medžiagą, reikėtų palikti spręsti tyrėjui pagal susidariusią apklausos ir bendrą nusikalstamos veikos tyrimo situaciją, bet kol šis draudimas galioja, jį reikia vykdyti.

5.2.3. Akistatos taktiniai būdai

Akistatos taktikos būdai turi griežtai atitikti baudžiamojo proceso kodekso nuostatas ir neprieštarauti bendrosioms moralės normoms. Moraliai leidžiami tik tie būdai, kurie skatina apklausiamą asmenį duoti teisingus parodymus, „skiepija“ jame tokias savybes kaip sąžiningumas, asmenybės gerbimas. Tyrėjas negali „kelti“ akistatos dalyvių konflikto, skatinti neapykantą, meluoti, nesivaldyti, būti grubus ir abejingas, įžeidinėti, žeminti, tyčiotis iš nacionalinių, religinių ar kitokių apklausiamųjų jausmų.

Akistatos taktikos būdai turi būti tikslingi, t. y. jie turi atitinkamai veikti tik apklausiamuosius, kuriems sunku prisiminti tiriamo įvykio aplinkybes, arba tuos, kurie duoda melagingus parodymus.

Akistatos metu naudojamų taktikos būdų įvairovė iškelia jų klasifikacijos problemą. Klasifikacija turi suteikti tyrėjui galimybę pasirinkti reikalingą taktikos būdą ir jį naudoti tam tikroje akistatos situacijoje, taip pat skatinti teoriškai tyrinėti įvairių taktikos būdų kilmę, nustatyti dėsningumus.

Vienas iš taktinių būdų klasifikacijos kriterijų yra asmenų parodymų esminių prieštaravimų priežastys:

1) taktiniai būdai, kuriais siekiama pašalinti sąžiningo apklausiamojo klaidas;

2) taktiniai būdai, kuriais siekiama pašalinti melą.

Apžvelgsime akistatos taktinius būdus, skirtus suaktyvinti klystančių asmenų atmintį:

a) iniciatyvos suteikimas akistatos dalyviams tiriant ginčytinus klausimus.

Kai tyrėjas mano, kad esminė prieštaravimų priežastis – klaida, jis, gavęs atsakymus į klausimus, turėtų aktyvinti apklausiamųjų dialogą, t. y. skatinti apklausiamuosius teikti klausimus vienas kitam, keistis nuomonėmis dėl tiriamų aplinkybių. Tokio laisvo aptarimo metu pateikiamas koks nors faktas, kuris gali paskatinti dalyvius prisiminti, ir taip bus nustatyta tiesa dėl ginčytinų aplinkybių[297];

b) ginčytinų klausimų nagrinėjimas atgaline įvykių raidos kryptimi.

Jeigu klystantis sąžiningas apklausiamasis akistatos metu logiškai nagrinėjant ginčytinus klausimus negali paeiliui prisiminti tyrėją dominančių faktų, tai akistatos dalyviams verta pasiūlyti duoti parodymus atgaline įvykių raidos kryptimi – nuo vėlesnių įvykių link ankstesnių. Šis taktinis būdas reikalauja kruopštaus išankstinio pasirengimo. Tiriamas įvykis turi būti suskirstytas į atskirus epizodus, pagal kiekvieną iš jų parengiama po kelis klausimus. Klausimai pateikiami taip, kad akistatos dalyviai galėtų atvirkštine tvarka žingsnis po žingsnio atmintyje atkurti dominančius įvykius;

c) įrodomųjų objektų pateikimas siekiant atgaivinti asociatyvius atminties ryšius.

Siekiant pašalinti klystančio sąžiningo apklausiamojo klaidas, akistatoje pateikiami:

- daiktai ir dokumentai (kiti objektai);
- ikiteisminio tyrimo veiksmų protokolai (apžiūrų, eksperimentų ir kt.);
- papildomos fiksavimo priemonės (planai, schemos, piešiniai, fotonuotraukos, garso ir vaizdo įrašai ir t. t.).

Jeigu yra galimybė, akistatos dalyviams reikia pateikti tarpusavyje susijusių duomenų (įrodomosios informacijos) visumą. Kiekvienas atskiras įrodymas teikiamas tik tada, jeigu apklausiamajam nepa-

---

[297] Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань, 1983. С. 87.

vyko prisiminti aptariamų aplinkybių ir faktų. Akistatos dalyviams pateikiami objektai gali padėti prisiminti užmirštas aplinkybes ir faktus ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai, jie gali būti visai nesusiję su juo.

Akistatos metu pateiktus objektus vienu metu mato ir stebi du asmenys, todėl prisiminimai, kilę vienam apklausiamam asmeniui dėl pateikto objekto, kartais sužadina ir kito apklausiamojo prisiminimus. Tie akistatos dalyvių prisiminimai turi būti nuolat kontroliuojami tyrėjo.

Išvardinti taktiniai būdai yra veiksmingiausi ir dažniausiai naudojami akistatų metu, kai vienas iš apklausiamųjų duoda sąžiningus, tačiau klaidingus parodymus.

Akistatos taktiniai būdai, atskleidžiantys melą:

a) įtariamojo prisipažinimų įvykdžius nusikaltimą naudojimas akistatos metu.

Kartais pirminių apklausų metu pavyksta gauti vieno iš nusikalstamos veikos dalyvių teisingus parodymus, tada juos galima panaudoti akistatų metu norint gauti kitų nusikalstamos veikos dalyvių teisingus parodymus, taip pat meluojančių liudytojų, nukentėjusiųjų teisingus parodymus. Aktyviausio nusikalstamos veikos dalyvio prisipažinimas daro stiprų poveikį kitiems nusikalstamos veikos dalyviams. Toks prisipažinimas skatina jo bendrininkus duoti teisingus parodymus ne tik dėl ginčijamų aplinkybių, bet ir dėl kitų, iki tol tyrėjui dar nežinomų nusikalstamos grupės veiksmų epizodų. Nusikalstamos veikos bendrininkams teigiamą psichologinį poveikį gali padaryti parodymai tik tokio bendrininko, kuris tvirtai nusprendė pasitaisyti, padėti tyrėjui ir „išpirkti“ savo kaltę. Pavyzdžiui, kad gautų trijų įtariamųjų, kurie kategoriškai neigė dalyvavę nusikaltime, teisingus parodymus, tyrėjas paeiliui atlieka jų akistatą su prisipažinusiu įtariamuoju. Akistatų metu įtariamasis, duodantis teisingus parodymus, aktyviai demaskavo šiuos įtariamuosius, tačiau jie laikėsi savo parodymų. Po kiekvienos akistatos buvo apklausiami asmenys, tvirtinę savo melagingus parodymus. Pasirodė, kad akistatos jiems padarė stiprų teigiamą psichologinį poveikį. Apklausos metu jie davė teisingus parodymus;

b) įrodomųjų objektų pateikimas akistatos metu.

Yra keletas būdų pateikti turimus įrodomuosius objektus akistatos metu:

- pateikiant demaskuojančius (atskleidžiančius) objektus pagal reikšmingumą;

- pateikiant patį svariausią (lemiamą) objektą;
- pateikiant kelis įrodomuosius objektus (jų visumą) vienu metu.

Demaskuojantys (atskleidžiantys) įrodomieji objektai pagal savo reikšmingumą pateikiami akistatos metu asmeniui, užsispyrusiai neigiančiam nustatytus faktus. Šio taktinio būdo esmė yra objektų pateikimo nuoseklumas – nuo „silpnesnio" prie „svaresnio". Reikiamą rezultatą pasiekti galima tik laikantis šių sąlygų:

- tyrėjas privalo turėti įrodomuosius objektus, patvirtinančius sąžiningo dalyvio parodymų teisingumą;
- objektai turi būti susiję su akistatos metu gvildentais klausimais ir būti žinomi sąžiningam akistatos dalyviui, kad jis galėtų duoti parodymus apie juos;
- pateikti objektus tik tuo atveju, kai sąžiningo akistatos dalyvio teisingi parodymai nepadarė reikiamo poveikio kitam apklausiamajam ir tyrėjas nebeturi kitų svarių argumentų;
- akistatos metu nesąžiningam dalyviui reikia išaiškinti pateiktų objektų reikšmę, rekomenduoti jam juos įvertinti, pasiūlyti juos įvertinti tyrėjo požiūriu;
- nereikia skubėti pereiti prie kitos ginčytinos aplinkybės nagrinėjimo tol, kol apklausiamasis neišaiškins visų klausimų apie pateiktą objektą.

Šis objektų pateikimo būdas gali duoti teigiamų rezultatų esant tam tikroms sąlygoms.

Pirma, nesąžiningas akistatos dalyvis turi suvokti, kad negalima paneigti pateiktų įrodomųjų objektų reikšmės, todėl būtina nustatyti, kuris iš įrodymų nesąžiningam dalyviui padarys didžiausią poveikį. Tokį poveikį nesąžiningam asmeniui dažniausiai padaro objektai ar įrodomoji informacija, kelianti stiprius emocinius išgyvenimus arba patvirtinanti tiriamos nusikalstamos veikos pagrindinius faktus. Akistatos dalyvių elgesio ir baudžiamojoje byloje esančių duomenų analizė leidžia nuspręsti, kokiai įrodomajai informacijai tenka neginčytino duomens reikšmė.

Antra, prieš pateikiant demaskuojantį objektą ar informaciją, nesąžiningas akistatos dalyvis neturi žinoti apie jo buvimą pas tyrėją. Tiriant kartais tikslinga akistatos metu netiesiogiai, iki tam tikro momento, palaikyti nesąžiningo įtariamojo nuomonę apie tai, kad byloje nėra svarbios nusikalstamos veikos įvykdymą atskleidžiančios infor-

macijos ar objekto. Teikiant klausimus tikslinga siekti tokios psichologinės nesąžiningo akistatos dalyvio būsenos, kuri lemtų emocionaliausią pateikto objekto suvokimo reakciją.

Trečia, reikšmingiausias objektas (informacija) nesąžiningam akistatos dalyviui pateikiamas netikėtai. Kai surinktų duomenų pakanka, yra pagrindas manyti, kad įtariamojo kaltė nustatyta, ir byloje esančių duomenų paskelbimas nepadarys neigiamo poveikio tolesniam tyrimui, akistatos pabaigoje galima nesąžiningam dalyviui vienu metu pateikti visus reikšmingus įrodomuosius objektus. Paprastai tai įtikina įtariamąjį, kad tyrėjui byloje viskas žinoma ir toliau neigti kaltę beprasmiška.

Atliekant akistatą asmenų, kurie duoda melagingus parodymus, gali būti pateikiami įrodymai, paneigiantys abiejų apklausiamųjų parodymus. Abiejų dalyvių melagingų parodymų prieštaravimus neretai pavyksta panaikinti pateikiant objektus tokia pačia (anksčiau nurodyta) tvarka, darant poveikį abiem dalyviams.

Kartais akistatos metu sąžiningas dalyvis, norėdamas patvirtinti savo parodymus, remiasi tyrėjui žinomais duomenimis ir pateikia juos asmeniui, duodančiam melagingus parodymus. Tai nesąžiningam dalyviui padaro gana stiprų psichologinį poveikį.

c) taktinė kombinacija naudojant akistatas ir apklausas.

Kartais apklausos metu gali iškilti būtinybė nedelsiant atlikti vieną ar net kelias akistatas su apklausiamu asmeniu. Po tokios akistatos vėl tęsiama nesąžiningo asmens apklausa. Jei tas asmuo duos melagingus parodymus apie kitą epizodą, jo apklausa gali būti vėl nutraukta, bus surengta kita akistata ir t. t. Duomenų (objektų) pateikimas ir kelių akistatų atlikimas kartu su apklausa dažnai nepalieka nesąžiningam asmeniui vilties, kad jis galės ir toliau grįsti savo melagingus parodymus. Tai dažnai atsitinka tada, kai iš asmens jau duotų parodymų apie įvykio esmę aiškėja jo melagingos nuostatos arba aiškus suvokimo bei atminties sutrikimas. Manoma, kad tik akistata gali „išgelbėti padėtį“. Tokiu atveju tolesnė apklausa nutraukiama, užfiksuojami gauti parodymai ir čia pat padaroma akistata su asmeniu, duodančiu, tyrėjo manymu, teisingus parodymus.

Akistatos metu vykdomas „oponento“ psichologinis spaudimas, jo pateikta informacija tikrinama poveikiu, atitinkančiu įstatymus ir moralę. Taip trikdomas melagingų parodymų teikimas.

Apklausos ir akistatų derinimas gerokai padidina minėtų ikiteisminio tyrimo veiksmų veiksmingumą.

Po akistatos gali būti atlikta vieno ar abiejų jos dalyvių apklausa, net jeigu esminiai jų parodymų prieštaravimai liko nepašalinti. Tokios apklausos veiksmingumas siejamas su tuo, kad:

- akistata jos dalyvius stipriai psichologiškai paveikia, susvyruoja nuostata duoti melagingus parodymus;
- tai leidžia giliau pažinti apklausiamųjų asmenybes, išsiaiškinti tokias individualias psichologines, moralines savybes, kurios nepasireiškė ankstesnio tyrimo metu;
- tyrėjas gali suprasti parodymų esminių prieštaravimų priežastį, išsiaiškinti, kuris iš dalyvių duoda teisingus parodymus, kaip kiekvieną iš jų veikia vienas ar kitas taktikos būdas.

Po akistatos atlikdamas apklausą tyrėjas turi galimybę koreguoti šio ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo taktiką ir pasiekti teigiamų rezultatų. Jeigu apklausiamasis, bijodamas kito dalyvio, netikėtai keičia teisingus parodymus į melagingus, tai tokioje situacijoje rekomenduojama išsiaiškinti melagingų parodymų davimo priežastis tiek akistatos, tiek ir po jos vyksiančios apklausos metu. Apklausos metu vienas bendraudamas su tyrėju apklausiamasis psichologiškai lengviau atskleidžia parodymų pakeitimo priežastis. Deja, baudžiamojo proceso normos (Baudžiamojo proceso kodekso 190 str. 3 d.) imperatyvus reikalavimas akistatos metu visais atvejais išsiaiškinti parodymų pakeitimo priežastis („Jeigu apklausiamas akistatos metu asmuo pakeičia savo ankstesnius parodymus, reikia jo paklausti apie parodymų pakeitimo priežastis“) siaurina tyrėjo galimybes ir psichologiniu požiūriu yra konfliktiškas.

d) nesąžiningo apklausiamojo nuomonės formavimas tyrėjui atliekant kelias akistatas.

Tyrėjas gali atlikti kelias akistatas su keliais sąžiningais dalyviais. Kelis kartus susidūręs su sąžiningais akistatų dalyviais, atskleidžiančiais jo melą, nesąžiningas apklausiamasis gali būti priverstas pakeisti savo nuomonę. Jam atrodo, kad tyrėjas žino visas bylos aplinkybes. Kankinantis eilinio demaskavimo laukimas akistatos metu neleidžia jam atsipalaiduoti, jis yra emociškai įsitempęs, gali padaryti išvadą, kad toliau teikti melagingus parodymus yra beprasmiška.

Parodymų atpažinti procesas rodomam asmeniui turėtų padaryti stiprų psichologinį poveikį, tai gali sukurti palankias sąlygas atlik-

ti apklausą ir akistatą. Šiuo atveju akistata turi vykti iš karto po parodymo atpažinti ir apklausos, būti susijusi su parodymu atpažinti. Dar didesnį psichologinį poveikį nesąžiningam apklausiamajam daro viena po kitos vykstančios atpažinimo ir akistatos procedūros. Rekomenduojama operatyviai rengti akistatas ir po parodymų atpažinti, ir po apklausos, jeigu pati parodymų atpažinti procedūra nepaveikė teigiamai, o byloje liko esminių prieštaravimų.

e) įvykio aplinkybių detalizavimas.

Akistatą tikslinga skaidyti į atskiras dalis, o kiekvieną iš jų – į dar keletą. Šis taktinis būdas leidžia tiksliau išryškinti parodymų esminius prieštaravimus, padaryti juos vaizdingesnius. Akistatos dalyviams pateikiami trumpi konkretūs klausimai dėl ginčytinų aplinkybių. Tai mažina nesąžiningo dalyvio galimybes keisti parodymų detales. Dalyvių apklausą akistatos metu reikia pradėti nuo klausimų, kurie netiesiogiai susiję su pagrindine ginčytina aplinkybe. Jei klausimų pateikimo seka kruopščiai apgalvota, nesąžiningam dalyviui bus sunku duoti melagingus parodymus ateityje, nes jis jaus sąsajas su teisingais parodymais, duotais akistatos pradžioje;

f) akistatos dalyvių parodymų prieštaravimų „išryškinimas“ mažiau reikšmingose ginčytinose situacijose.

Šis taktinis būdas naudojamas atliekant nusikalstamos veikos bendrininkų akistatą. Šio būdo esmę sudaro tai, kad tyrėjas pradeda akistatą nuo mažiau svarbių ginčytinų aplinkybių (kurias lengviau paneigti) aiškinimosi, savo klausimais nukreipia apklausiamųjų dėmesį į tuos prieštaravimus, palaipsniui vis didina prieštaravimų svarbą pagal reikšmę bylai. Tokioje akistatos aplinkoje apklausiamieji prieš savo norą, dažnai patys to nejausdami, susivienija reikšmingais ginčytinais klausimais;

g) vieno akistatos dalyvio melo atskleidimas pabrėžiant kito teisingus parodymus.

Tais atvejais, kai darant ikiteisminį tyrimą yra pakankamai duomenų apie vieno iš apklausiamųjų teisingus parodymus, gali būti taikomas šis taktinis būdas. Šio būdo esmė – neleisti plėtoti melagingų parodymų. Akistatos metu būtina atkreipti nesąžiningo akistatos dalyvio dėmesį į kito dalyvio teisingus parodymus, paaiškinti sąžiningo apklausiamojo objektyvumą;

h) nesąžiningo dalyvio teigiamų asmenybės pusių išryškinimas.

Nesąžiningo akistatos dalyvio asmenybės teigiamų savybių išryškinimas gali padėti bendrauti su apklausiamuoju.

i) apklausiamojo apgaulingo elgesio atskleidimas akistatos metu.

Kartais nesąžiningas akistatos dalyvis savo išore ir simuliuodamas ligos simptomus nori paveikti asmenį, duodantį teisingus parodymus, stengiasi sukelti sau gailestį tikėdamasis, kad tai lems jam naudingus parodymus. Rengdamasis atlikti akistatą tyrėjas turi numatyti tokio vieno apklausiamojo poveikio kitam galimybę ir imtis atitinkamų priemonių tai neutralizuoti. Jei nesąžiningas dalyvis nesiskuta, netvarkingai rengiasi, vaidina ligonį, tai tyrėjas turi jam rekomenduoti susitvarkyti ir tik po to atlikti akistatą. Būna atvirkščiai – vienas iš akistatos dalyvių, vaidindamas „teisingo" žmogaus vaidmenį, stengiasi įtikinti tyrėją, kad kitas akistatos dalyvis duoda melagingus parodymus, apkalba pirmąjį. Apsimestinai piktindamasis, savo būseną perteikia gana natūraliai, kalba pakeltu tonu, naudoja atitinkamą mimiką ir gestus. Kartais, įsijautęs į vaidmenį, persistengia ir tuo save išduoda. Tokių akistatų metu tyrėjas turi būti atsargus, apdairus, neleisti, kad akistatos dalyviai pyktųsi. Ginčas gali būti sukeltas apgaulės tikslu, kad dalyviai galėtų suderinti savo parodymus. Reikia santūriai užkirsti kelią apgaulei.

j) akistatos tikslo maskavimas.

Šis taktinis būdas taikomas tada, kai tyrėjas žino, kad nesąžiningas akistatos dalyvis, supratęs akistatos tikslą, stengsis paneigti antrojo apklausiamojo parodymus arba sugalvos naują melą. Tokiais atvejais reikia nepastebimai akistatą pradėti nuo mažiau reikšmingų klausimų. Taip pamažu slopinamas nesąžiningo dalyvio budrumas. Toks apklausiamasis, atsipalaidavęs aptarinėjant neesmines ginčytinas aplinkybes, dažnai aktyvumą „perkelia" ir į svarbių klausimų aiškinimosi sferą, teikia teisingus atsakymus.

k) įspūdžio, kad vienas bendrininkas prisipažino įvykdęs nusikaltimą, sudarymas.

Gavęs vieno nusikalstamos grupės dalyvio teisingus parodymus dėl vieno epizodo, tyrėjas atlieka jo akistatą su įtariamuoju, duodančiu melagingus parodymus. Tokios akistatos objektas – tik to epizodo išsiaiškinimas, tačiau taktinis tikslas yra platesnis – sudaryti įspūdį apie tai, kad bendrininkas papasakojo tyrėjui ir apie kitus nusikalstamos veikos epizodus.

l) akistatos tempo keitimas:

a) lėtinamas akistatos tempas. Nesąžiningas dalyvis kartais stengiasi parodymus duoti kaip įmanoma greičiau, atsaky-

damas bendromis frazėmis, stengiasi išsisukti nuo atsakymų į tyrėjo klausimus, nepastebimai „peršokti“ tas įvykio detales, kurių jis nenori smulkiai papasakoti. Akistatos tempas gali būti sulėtintas teikiant įrodymus, pakartotinai aiškinantis ginčytinus klausimus, detalizuojant parodymus ir t. t.;

b) spartinamas akistatos tempas. Kartais nesąžiningas akistatos dalyvis ilgai rengia savo atsakymus, delsia, nuolat prašo pakartoti klausimą, nukreipia tyrėjo dėmesį nuo dominančių klausimų pašaliniais samprotavimais, tada būtina paspartinti klausimų pateikimo tempą. Akistatą reikia atlikti klausimų-atsakymų forma, aktyviai. Spartinamas akistatos tempas nesąžiningam apklausiamajam sukelia psichinę ir emocinę įtampą. Jis priverstas arba sakyti tiesą, arba kurti naują melą. Ekspromtu sukurtus melagingus parodymus tyrėjas paprastai lengvai paneigia.

5.2.4. Akistatų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, atlikimo tvarkos ypatumai ir taktikos būdai

Norėtųsi įspėti tyrėjus, kad nepilnamečių akistata, ypač nepilnamečių ir suaugusiųjų akistata, yra labai sudėtinga, todėl reikėtų, jeigu galima, jos vengti, atlikti kitus veiksmus, kuriais galima pašalinti esamus prieštaravimus.

Nusprendęs atlikti akistatą dalyvaujant nepilnamečiams (ypač mažamečiams) tyrėjas visų pirma turi atsižvelgti į psichikos ypatumus ir šių ypatumų poveikį akistatos eigai ir rezultatams. Be to, nepilnamečiai specifiškai suvokia, įsimena ir atgamina ginčytinas aplinkybes, dažniausiai teisingai suprasti įvykius jiems trukdo ir menka gyvenimo patirtis.

Akivaizdu, kad nepilnamečiai dar neturi tvirtos pasaulėžiūros, lengvai pasiduoda suaugusiųjų įtakai, tai labai apsunkina akistatų atlikimą su nepilnamečiais. Be to, nepilnamečiai, ypač mažamečiai, turi polinkį fantazuoti, jiems būdingi padidinimai, iliuzijos, pamėgdžiojimai, todėl jų parodymuose atsiranda klaidų[298].

---

[298] Ильченко Ю. А. Психологические проблемы следственной тактики. – Краснодар, 1990. С. 11.

Tai rodo, kad akistatas, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, reikia atlikti tik tais atvejais, kai buvo išnaudoti ir nedavė rezultatų kiti tiesos nustatymo ginčytinose situacijose būdai. Tikslinga iki akistatos, kurioje dalyvaus nepilnametis (ypač mažametis) ir kurioje jis turės atskleisti padariusį nusikaltimą bendraamžį ar suaugusį bendrininką, pabandyti išspręsti ginčytinus klausimus suaugusiojo apklausos metu pateikiant nepilnamečio apklausos garso įrašą. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai nepilnamečiai yra nusikalstamos veikos aukos.

Jei iškilusių prieštaravimų kitokiu būdu pašalinti nepavyko, tyrėjui tenka atlikti akistatą su nepilnamečiu. Atsižvelgiant į nepilnamečio psichiką, rengiantis akistatai didelį dėmesį reikia skirti akistatos atlikimo vietai. Pastebėta, kad kai kuriais atvejais oficiali aplinka slegia nepilnamečio psichiką ir trukdo užmegzti psichologinį ryšį. Paprastai tai būdinga nedrąsiems, uždariems paaugliams, tokių dalyvių parodymai gali būti neišsamūs, netikslūs ar neteisingi. Dažniausiai akistatas, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, geriau atlikti ne policijos ar prokuratūros patalpose, o nepilnamečiams įprastose vietose (vaikų įstaigose, mokyklose ir kt.).

Svarbu, kad į akistatą, kurioje dalyvauja nepilnametis, būtų pakviesti tėvai, atstovai pagal įstatymą ar psichologas. Įstatymas neatsitiktinai suteikia tyrėjui dideles teises sprendžiant šį klausimą.

Pritarę teiginiui, kad psichologas (kaip anksčiau ir pedagogas[299]) gali dalyvauti tiriant bylą kaip specialistas, jo dalyvavimą galime trumpai apibūdinti taip: pirmiausia tyrėjas (prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas) turi suteikti psichologui galimybę susipažinti su bylos aplinkybėmis, susijusiomis su nepilnamečio apklausa, taip pat su nepilnamečio asmenybę charakterizuojančiais duomenimis. Psichologui reikia išaiškinti, kad jis turėtų padėti teisingai atlikti ir protokoluoti apklausą, padėti užmegzti psichologinį ryšį su apklausiamuoju. Reikėtų įspėti psichologą, kad jis neturi teisės replikuoti, teikti klausimus be tyrėjo (prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo) leidimo ir pan. Tikslinga po apklausos leisti psichologui susipažinti su protokolu, kurį psichologas turėtų pasirašyti.

Tyrėjas turi numatyti tokią apklausiamųjų sėdėjimo vietą kabinete, kad suaugęs dalyvis negalėtų gestu, mimika ar kitokiu būdu

---

[299] Tomaševičius J. Nepilnamečio apklausos teismo posėdyje procesiniai ypatumai // Socialistinė teisė. 1988. Nr. 3. P. 36–37.

paveikti nepilnametį ir priversti jį duoti melagingus parodymus, todėl nepageidautina dalyvius sodinti vieną priešais kitą. Geriau, jeigu akistatos metu dalyvauja psichologas ar nepilnamečio atstovas, taip išvengiama nepageidaujamo dalyvių bendravimo.

Kartais tyrėjui neparankus akistatoje dalyvaujančių pažįstamų nepilnamečių buvimas. Jeigu akistatoje dalyvauja nepilnamečiai, nukentėję dėl lytinių nusikaltimų, ar nepilnamečiai-įtariamieji, tai artimųjų ar pažįstamų dalyvavimas neretai sukuria tam tikrą psichologinį barjerą, trukdantį gauti teisingus parodymus. Tokiais atvejais geriau į akistatą pakviesti nepilnamečiui nepažįstamą psichologą. Akistatoje, kurioje dalyvauja nepilnametis įtariamasis, gali dalyvauti ir jo gynėjas. Būtina taip organizuoti akistatą, kad būtų maksimaliai panaudota minėtų asmenų pagalba gaunant teisingus parodymus iš nepilnamečių ir tuo pačiu būtų pašalinta galimybė tiems patiems asmenims pažeisti akistatos tvarką bei neigiamai veikti nepilnametį.

Akistatai vadovauja tyrėjas. Prieš ikiteisminio tyrimo veiksmo pradžią jis paaiškina nepilnamečio tėvams, atstovui pagal įstatymą ir psichologui jų teises ir uždavinius, supažindina su akistatos atlikimo tvarka. Apklausą akistatos metu atlieka tik tyrėjas, o kiti asmenys gali teikti klausimus apklausiamajam tik tyrėjui leidus. Kai tyrėjas baigia apklausą, jam leidus klausinėti gali gynėjai, pedagogai, nepilnamečio giminaičiai. Tyrėjas gali nukreipti tuos klausimus, bet privalo įrašyti į protokolą.

Gynėjo, psichologo, tėvų ir kitų nepilnamečio atstovų pagal įstatymą dalyvavimas neapribotas klausimų teikimu apklausiamiesiems ir pastabomis dėl ikiteisminio tyrimo veiksmo protokolo įrašų išsamumo ir teisingumo. Jei reikia, jų vaidmuo gali būti daug reikšmingesnis. Gynėjas gali savo ginamam nepilnamečiui išaiškinti jo teises, patarti elgtis teisingai, patikslinti savo parodymus ir t. t.

Reikia pažymėti ir kai kurias akistatos, kurioje dalyvauja nepilnamečiai, taktines ypatybes. Jei atliekama nepilnamečio ir suaugusiojo akistata, būtų taktiškai teisinga nepilnametį apklausti pirmą. Tai apsaugo nepilnametį nuo neigiamo poveikio, kurį suaugęs, duodantis melagingus parodymus, gali daryti nepilnamečiui. Tais atvejais, kai nepilnametis įtariamasis duoda žinomai melagingus parodymus, apklausos per akistatą tvarka gali būti pakeista. Tikslinga pirmiausia apklausti sąžiningą akistatos dalyvį. Jei melagingus parodymus duoda

nepilnametis liudytojas, akistatą atlikti reikia tik išimtiniais atvejais, kai to neįmanoma išvengti[300].

5.2.5. Akistatos fiksavimas

Kaip ir per apklausą, pagrindinis akistatos fiksavimo būdas yra parodymų aprašymas protokole. Tyrėjai įvairiu laiku užrašo akistatos parodymus: tyrimo veiksmo darbinio etapo (kartu su darbiniu etapu) arba baigiamojo etapo metu.

> *Teisėjas ne visada išgirsta visą liudytojo kalbą, kartais praleidžia kokius nors svarbius žodžius, be to, teismo sekretorius ne visada viską tiksliai užrašo, todėl siūlė prie tokio klausinėjimo naudoti fonografą, kad tuo būdu niekas nežūtų ir visuomet būtų originalūs liudininko parodymai, atvaizduojami gyvu žodžiu su visomis intonacijomis.*
>
> *B. Kalvaitis*[301]

Manoma, kad rašant protokolą per apklausą, protokolo turinys būna tikslesnis ir išsamesnis. Šio metodo trūkumas yra tas, kad tyrėjas, rašydamas protokolą, priverstas nustoti bendrauti; atsiranda pauzės, kurios apsunkina ne tik psichologinio kontakto palaikymą (tęsimą), bet ir poveikį apklausiamam asmeniui, apklausa tampa formalesnė, todėl tyrėjas gali gauti žymiai mažiau informacijos. Tyrėjui, taikančiam šį būdą, sunkiau formuluoti klausimus, tinkamai įvertinti atsakymus, taip pat mažiau galimybių stebėti apklausiamojo elgesį, jo reakcijas į pateiktus jam klausimus ir įrodymus[302]. Rekomenduojama protokolą rašyti po apklausiamojo laisvo pasakojimo, nes tai atliekant laisvo pasakojimo metu apklausa lyg nutrūksta, sutrinka pasakojimo eiliškumas, nuoseklumas, stabdomas asociacijų atgaivinimo procesas[303]. Tarpukario Lietuvos mokslininkas kriminalistas V. Šebedevas dar 1926 metais siūlė „apklausinėti neužrašant; užrašinėja gi kitas valdininkas, kuris atrodo tartum užimtas visai kuo kitu, šios bylos neliečiančiu dalyku“[304]. Po tiek metų būtų puiku šį siūlymą įgyvendinti.

---

[300] Вопросы методики расследования преступлений. Учебное пособие. – Свердловск, 1976. С. 37.

[301] Kalvaitis B. Liudininkų psichologija // Policija. 1932. Nr. 19. P. 329.

[302] Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – Москва, 1978. С. 297.

[303] Криминалистика / Под ред. И. Ф. Пантелеева. – Москва, 1993. С. 403.

[304] Kalvaitis B. Liudininkų psichologija // Policija, 1932. Nr. 19. P. 198.

Akistata – specifinis veiksmas, jo fiksavimas negali būti šabloniškas. Mūsų manymu, akistatos darbinį etapą sudėtinga atskirti nuo akistatos fiksavimo. Akistatos metu klausimai teikiami eiles tvarka tai vienam, tai kitam akistatos dalyviui. Svarbu kiekvieno dalyvio parodymus kiekvieną kartą užrašyti ir patvirtinti parašu. Kam to reikia? Akistata – tai melo ir tiesos kova, kurioje melas nuolat „spraudžiamas į kampą". Akistatos metu reikia užkardyti situaciją, kada pilietis, įtariamas meluojantis akistatos metu, patvirtina savo versiją arba jos dalį. Tokia situacija – tai tyrėjo pralaimėtas mūšis. Kad tokios situacijos nebūtų, po kiekvieno atsakymo tyrėjas turi reikalauti patvirtinti savo žodžius parašu. Todėl vienintelis ir teisingas akistatos fiksavimo būdas, mūsų manymu, yra lygiagretus būdas.

Akistatos, kaip ir apklausos, protokolas sudarytas iš keturių dalių:

1) įžanginės (anketinės) dalies, kurioje nurodomi būtini apklausiamųjų anketiniai duomenys (pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai ir vieta, tautybė, išsilavinimas ir pan.);

2) klausimai apklausiamiesiems ir atsakymai į juos;

3) apklausiamų asmenų klausimai vienas kitam bei jų atsakymai ir gynėjo klausimai;

4) baigiamosios dalies, kurioje fiksuojamas apklausiamųjų ir kitų dalyvių susipažinimo su protokolu būdas, papildymai ir pataisos. Protokolą pasirašo visi dalyviai. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, akistaton suvesti asmenys kiekvieną puslapį pasirašo atskirai.

Kitaip negu apklausos protokolas, akistatos protokolas gali būti surašytas dviem formomis. Pirma forma – kai kiekvienas akistatos protokolo puslapis vertikaliai padalijamas į dvi dalis surašant kairėje vieno dalyvio parodymus, dešinėje – kito. Kairėje pusėje šiuo atveju surašomi, tyrėjo manymu, teisingus parodymus teikiančio asmens žodžiai. Antra forma – kai klausimai ir atsakymai surašomi paeiliui. Pirmas būdas patogus, kai akistatos metu aiškinami nedideli prieštaravimai ir nesikeičia dalyvių apklausos eilės tvarka. Rašyti tekstą eilutėmis rekomenduojama, kai ikiteisminio tyrimo tyrėjui reikia užprotokoluoti palyginti daug informacijos ir, be to, akistatos metu numatoma keisti dalyvių apklausos tvarką.

Akistatos protokole būtinai apibūdinami apklausiamųjų tarpusavio santykiai. Tai atsispindi atsakyme į pirmąjį klausimą, skirtą abiem akistaton suvestiems asmenims: „Ar Jūs pažįstate vienas kitą ir kokie Jūsų santykiai?".

Surašant akistatos protokolą, reikėtų vadovautis tokiomis taisyklėmis:

1) rašyti protokolą taip, kad išryškėtų poveikio mechanizmas;
2) klausimai ir akistatos dalyvių atsakymai fiksuojami kiek galima tiksliau, pažodžiui;
3) klausimai ir akistatos dalyvių atsakymai užrašomi tokia tvarka, kokia jie buvo gauti akistatos metu.

Parodymai akistatos protokole yra fiksuojami pirmuoju asmeniu. Parodymai užrašomi iš eilės, taip, kaip buvo gauti. Fiksuojami ne tik atsakymai, bet ir apklausiamajam suformuluoti klausimai. Protokolą reikia rašyti taip, kad jį perskaičius būtų suprantama, kokia tvarka buvo aiškinamos bylos aplinkybės, kokie buvo pateikti įrodymai ir jų paaiškinimai.

Apie garso arba vaizdo įrašymą tyrėjas privalo pranešti apklausiamajam iki apklausos pradžios. Vaizdas arba garsas taip pat gali būti įrašomas ir pačių proceso dalyvių prašymu. Apie tai turi būti nurodyta apklausos protokole: garso ar vaizdo magnetofono pavadinimas, tipas, įrašymo greitis, nurodoma, kur įrašymo metu buvo magnetofonas ir mikrofonas, iš kurios vietos filmuota. Jeigu įrašymas buvo pertrauktas, apie tai pažymima protokole nurodant žodžius arba sakinį, po kurių nutrūko įrašas. Akistata turi būti įrašinėjama nuo pradžios iki pabaigos. Neleidžiama įrašinėti akistatos dalių, taip pat kartoti parodymų specialiai garsui ar vaizdui įrašyti. Baigus akistatą, apklaustiesiems sudaroma galimybė garso ar vaizdo įrašus perklausyti ar peržiūrėti.

Garso ir vaizdo įrašymo techniką rekomenduojama naudoti tais atvejais, kai:

1) asmenys žino svarbius bylai duomenis ir gali duoti teisingus parodymus, tačiau jie gali būti paveikti įtariamųjų ir todėl ateityje gali parodymus pakeisti ar atsisakyti teikti tam tikrą informaciją;
2) įtariamieji padarė itin sunkias nusikalstamas veikas ir apklausiami sudėtingoje konfliktinėje situacijoje;
3) kai numatoma, kad kai kurie asmenys negalės atvykti į teismą dėl ligos ar kitų priežasčių;
4) apklausiamasis sunkiai sužeistas ir serga sunkia liga, ypač jeigu gali būti letalinė baigtis;
5) apklausiami mažamečiai, kurių kalba ypatinga;

6) asmens psichika kelia abejonių ir skirtina psichiatrinė ekspertizė.

Akistatos dalyvių veiksmų ir bendravimo bei elgesio fiksavimas garso bei vaizdo įrašo pagalba svarbus dar keliais aspektais[305]:

1. Ilgų ir sudėtingų akistatų atlikimas reikalauja kruopščios jų eigos ir rezultatų analizės. Akistatos vaizdo įrašo peržiūra leidžia išsiaiškinti tai, kas yra praleista akistatos atlikimo metu, išryškinti, kokia buvo apklausiamųjų reakcija į tyrėjo pateiktą klausimą ir įrodymus. Be to, vaizdo technika sudrausmins „labai aktyvius“ tyrėjus, neleis elgtis amoraliai.

2. Per akistatą, kurioje dalyvauja asmenys su fiziniais ir psichiniais trūkumais: akli ir kurti, sutrikusios psichikos, vaizdo technikos naudojimo būtinumas aiškinamas tuo, kad dažnai naudojamos nežodinės bendravimo formos: daiktų, piešinių rodymas, bendravimas ženklų pagalba. Vaizdo įrašas leis, pavyzdžiui, įsitikinti, ar teisingai buvo išversta nebylio kalba be pakartotinos jo akistatos.

Nors įstatymas reikalauja fiksuoti parodymus pažodžiui, jeigu nestenografuojama, dalis informacijos dingsta. Naudojant garso ir vaizdo įrašymo techniką, galima užfiksuoti visą apklausiamo asmens pateiktą informaciją. Užfiksuojamas ne tik parodymų bei paaiškinimų turinys, bet ir kalbos ypatumai bei emociniai atspalviai, be to, naudojant vaizdo įrašą užfiksuojamas apklausiamojo elgesys, jo reakcijos į klausimus, pateiktus objektus (nusikalstamos veikos įrankius, specialisto išvadas), emocinės būklės pokyčiai. Tačiau, nepaisant visų garso ir vaizdo įrašų pranašumų, pagrindinis akistatos fiksavimo būdas yra akistatos eigos ir rezultatų aprašymas protokole, o fonograma ir vaizdo įrašas yra tik jo priedas. Perklausius garso ar peržiūrėjus vaizdo įrašą, laikmena yra pridedama prie protokolo.

Svarbus akistatos rezultatų įvertinimas. Esant teigiamam rezultatui, t. y. kai vienas iš akistatos dalyvių pakeičia parodymus iš melagingų į teisingus, gali būti atlikta detalesnė papildoma apklausa. Įstatymas reikalauja akistatos metu paklausti apie parodymų keitimo priežastis, tačiau akistatos metu parodymai paprastai nedetalizuojami.

Tuo atveju, kai akistatos metu panaikinti prieštaravimų nepasisekė, tyrėjas turi nuspręsti, kokiais kitais veiksmais jis galės nustatyti prieštaravimų priežastis ir jas panaikinti.

---

[305] Михайлов В. А. Наука и техника на службу предварительного следствия. – Волгоград, 1990. С. 12.

Baigiamosios pastabos

Pirma pastaba – apie darbo medžiagos dėstymo stilių ir iš dalies apie kokybę.

Yra skirtumas tarp turimų žinių apie apklausos taktiką ir galimybės šias žinias realizuoti praktikoje. Dėstymą sunkina tai, kad apklausos taktikoje dominuoja daugiavariantiškumas. Daugiavariantiškumas suponuoja kūrybiškumą, todėl nuspręsta apklausos taktiką išdėstyti ne tik rekomendacijų pavidalu, bet ir aptarti taktikos nuostatas, mokslines kategorijas bei požiūrius tiriant nusikaltimą, paliekant skaitytojui kūrybinės erdvės.

Konkrečių apklausos taktikos rekomendacijų šalininkų poreikius tenkintų, matyt, konkrečių apklausos situacijų ir rekomendacijų, kaip elgtis tam tikromis sąlygomis, išdėstymas. Darbo autoriai nepritaria tam, nes receptų, net pagal atskiras praktikoje pasitaikančias apklausos situacijas, vargu ar gali būti, nes apklausos situacijos visada būna skirtingos. Tai visų pirma lemia unikalios tyrėjo ir apklausiamojo asmenybės.

Antrąją pastabą lemia pirmoji. Nemanytina, kad šiuo darbu autoriai temą aptarė galutinai – apklausos taktika kinta besivystant kriminalistikos mokslui, ypač kriminalistikos technikai.

Apklausa yra tik vienas (ne vienintelis) ikiteisminio tyrimo veiksmas. Kuo daugiau faktinių nusikalstamos veikos aplinkybių bus nustatyta kitais ikiteisminio tyrimo veiksmais, tuo mažiau pastangų reikės rengiantis ir atliekant apklausą.

Baigiant reikėtų pabrėžti, kad šis darbas parašytas remiantis teisine literatūra ir autorių darbo patirtimi. Nemanytume, kad yra perspektyvu rašyti darbą apie apklausos taktiką vien remiantis knyginiais šaltiniais. Jaunus chirurgus operuoti gali mokyti puikiai teoriškai pasirengęs kolega, ilgai dirbęs operacinėje, taip pat apklausos taktikos ir nusikalstamos veikos tyrimo apskritai geriausiai gali išmokyti daug teorinių žinių ir praktinių įgūdžių įgiję teisininkai. Gaila, kad pas mus dažnai būna atvirkščiai.

Literatūra

1. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija. – Vilnius, 2001.
2. Almonaitienė J., Antinienė D., Ausmanienė N., Lekavičienė R., Matulienė G., Ruibytė L., Vasiliauskaitė Z. Bendravimo psichologija. – Kaunas: Technologija, 2001.
3. Ažubalytė R., Ancelis P., Burda R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Mokymo priemonė. – Vilnius, 2005 // http://www.vrm.lt/index.php?id=612.
4. Bataitis A., Ignotas M., Kazlauskas M. ir kt. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras – Vilnius: Mintis, 1989.
5. Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų, liečiančių Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamojo proceso teisę: Neofic. leidinys / Redagavo M. Kavolis. – Kaunas: Literatūra, 1933.
6. Bazylevas I. Liudytojų ir nukentėjusiųjų apsaugos teisiniai ir organizaciniai aspektai vykdant baudžiamąjį persekiojimą Lietuvoje // VRM žinios. 1998. Nr. 3(5).
7. Burda R. Kriminalistikos taktika. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
8. Burda R. Naujas Baudžiamojo proceso kodeksas – nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai // Jurisprudencija. 2003. T. 43(35).
9. Burda R. Diskusiniai naujos ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcijos klausimai // Justitia. 2001. Nr. 1(31).
10. Butkys Č. Teismo įrodymai: liudytojų parodymai bei jų įvertinimas. II. Kiti įrodymai. Kraujo tyrimas // Teisė. 1928. Nr. 14.
11. Children's testimony: a handbook of psychological research and forensic practice /edited by J. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H. C. Bull. – Chicester: John Wiley & Sons, 2002.
12. Česnienė I. Vaikų parodymus lemiantys veiksniai // Jurisprudencija. 2003. T. 41(33).
13. Daktaravičienė E., Juodkaitė G. ir kt. Akių ligos. – Vilnius: Mokslas. 1992.
14. Danilavičius J. Mikčiojimas. Įveikimas. – Utena: Utenos spaustuvė, 2006.
15. Danisevičius P., Kazlauskas M., Palskys E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas: vadovėlis aukšt. teisės m-loms. – Vilnius: Mintis, 1978.

16. Zulawski D. E., Wicklander D. E. Practical aspects of Interview and Interrogation. – New-York: Elsevier, 1992
17. Myers D. Psichologija. – Vilnius, 2000.
18. Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. – Vilnius, 2004.
19. Grigutytė N., Čėsnienė I., Karmaza E., Valiukevičiūtė J. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. – Vilnius: Reklamos Raganos, 2006.
20. Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wyktadu. – Zakamycze, 2000.
21. http://isip.sejm.gov.pl/
22. http://www.newscentist.com/news/news.jsp?id=ns99994795
23. Januška J. Liudytojai ir jų pareiškimų vertinimas // Kriminalistikos žinynas. 1940. Nr. 33.
24. Jaworski R. Situational sequencing test in polygraph. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
25. Jovaišas K. Requiem Vyšinskio doktrinoms // Lietuvos aidas. 1992-01-21.
26. Kaffemanas R. Suvokimo psichologija. – Šiauliai, 1996.
27. Kalvaitis B. Liudininkų psichologija // Policija. 1932. Nr. 19.
28. Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmenų parodymai baudžiamajame procese. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 1991.
29. Kišonas A., Povilaitis K. ir kt. Ausų, nosies, gerklų ligos. – Vilnius: Danielius. 1994.
30. Kuklianskis S., Stungys K. Konstitucija, žmogaus teisės ir baudžiamojo proceso pakeitimai // Lietuvos aidas. 1993-06-23.
31. Kuklianskis S., Žurauskas A. Kai kuriuos baudžiamojo proceso dalyvius įslaptinome. O kas toliau? // Respublika. 1993-03-11.
32. Kwiatkowska-Darul V. The role of Questions in the examination // Jurisprudencija. 2003. T. 43(35).
33. Martišius V. Kognityvinė psichologija. 1 dalis. Suvokimas ir atmintis. – Kaunas: VDU, 2006.
34. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 1998.
35. Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos: 1918–1940: monogr. studija. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
36. Palskys E. Melo problema teisėje // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 1.
37. Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. – Vilnius: Mintis, 1985.
38. Pikulski S. Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistyczney. – Białystok, 1997.

39. Psichologijos žodynas. – Vilnius, 1993.
40. Remeikienė Z. Nukentėjusiojo elgesys kaip įrodinėjimo dalykas baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 2.
41. Riepšas J. Liudytojų apsaugos nuo neteisėto poveikio ir teisės į gynybą problemos baudžiamajame procese / Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese: konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1995.
42. Rinkevičius J. Pradiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1990.
43. Rinkevičius J. Priemonės, padedančios gauti patikimus ir išsamius kaltinamojo parodymus // Teisė. 1991. T. 25.
44. Brandl S. G. Criminal investigation. – Boston, Pearson, 2003.
45. Šebedevas V. Mokslinė policija. Nusikaltėlių pažinimo ir nusikaltimų tyrinėjimo metodai. – Vilnius, 1926.
46. Šimkutė G. Kaltinamojo prisipažinimas – atsakomybę lengvinanti aplinkybė // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 1.
47. Šličytė Z. Nukentėjusiojo elgesys kaip įrodinėjimo dalyko baudžiamojoje byloje komponentas // Socialistinė teisė. 1977. Nr. 2.
48. Šličytė Z. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese // Socialistinė teisė. 1978. Nr. 3.
49. Teisiniai medicininiai smurto aspektai: monografija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
50. Tomaševičius J. Nepilnamečio apklausos teismo posėdyje procesiniai ypatumai // Socialistinė teisė. 1988. Nr. 3, 17.
51. Vabalas-Gudaitis J. Psichognostikos reikšmė kriminalistikai // Kriminalistikos žinynas. 1935. Nr. 1. P. 11.
52. Valavičius E., Našlėnienė A. Bendravimas internete. – Kaunas, 2000.
53. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos: monografija. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
54. Vasiliauskas Just. Melagingi parodymai: kaip su jais kovoti? // Vakarinės naujienos. 1989-06-23.
55. Vasiliauskas Just. Nukentėjusysis suinteresuotas: ar visada neobjektyvus? // Vakarinės naujienos. 1989-07-21.
56. Vasiliūnienė I. Duomenų apie teisiamojo asmenybę panaudojimas nagrinėjant bylas teismuose // Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma: resp. moksl. konferencijos pranešimų tezės. – Vilnius, 1990.
57. Vyrmantas. Įtariamųjų apklausinėjimas // Policija. 1930. Nr. 18.
58. Vosyliūtė L. Asmenybė ir charakteris. – Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1997.
59. Wundt W. Psichologijos pagrindai. – Vilnius: Alma litera, 2004. P. 314.
60. Zabiela V. Įstatymų, užtikrinančių nukentėjusiojo teises ir teisėtus interesus, tobulinimo klausimu // Socialistinė teisė. 1981. Nr. 2.

61. Zabiela V. Nukentėjusiojo teisės, pareigos, garantijos // Lietuvos aidas. 1994-03-19.
62. Zabiela V. Nukentėjusiojo teisių užtikrinimas baudžiamajame procese // Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese: konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1995.
63. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. – Москва, 2000.
64. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. – Москва: Норма, 1999.
65. Антонян Ю. М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. Криминальная сексология / Под ред. Ю. М. Антоняна. – Москва: Спартак, 1999.
66. Баев О. Я. Содержание и формы криминалистической тактики. – Воронеж, 1975.
67. Бахарев Н. В. Очная ставка. – Казань, 1982.
68. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частная теории. – Москва, 1987.
69. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993.
70. Белкин Р. С. Собирание, исследование и оценка доказательств. – 1966.
71. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной и экспертной практике. – Москва, 1964.
72. Белоусов А. В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений. – Москва, 2001.
73. Василенко В. Х., Гребнева А. Л. и др. Пропедевтика внутренних болезней. – Москва: Медицина. 1974.
74. Васильев А. Н. Основы следственной тактики. – Москва, 1980.
75. Васильев А. Н. Следственная тактика. – Москва, 1976.
76. Васильев А. Н., Корнеева Л. М. Тактика отдельных следственных действий. – Москва, 1981.
77. Вопросы методики расследования преступлений: учебное пособие. – Свердловск, 1976.
78. Воробьев Г. А. Тактика и психологические особенности судебных действий. – Краснодар, 1986.
79. Гаврилов А. К. Следственная тактика. – Волгоград, 1984.
80. Гаврилов А. К., Закатов А. А. Очная ставка. – Волгоград, 1978.
81. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. – Киев, 1984.
82. Гуковская Н. И., Долгова А. И. и др. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. – Москва: Юридическая литература, 1974.
83. Гусаков А. Н., Фимошенко В. Н. Следственная тактика. – Екатеринбург, 1993.

84. Гутман Ю. А. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений. – Москва, 1976.
85. Давлетов А. К. Очная ставка на предварительном следствии. – Ленинград, 1961.
86. Давыдов Г. П. Тактика следственных действий. – Москва, 1959.
87. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. – Москва, 1975.
88. Драпкин А. Я., Долинин В. А. Тактика отдельных следственных действий: учебно-практическое пособие / МВД России. – Екатеринбург: Екатеринбургская высшая школа, 1994.
89. Дремов В. Г. Показания несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе: автореф. канд. диссерт. – Москва, 1970.
90. Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – Минск, 1973.
91. Дулов А. В. Судебная психология. – Москва, 1975.
92. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск, 1979.
93. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. – Москва, 1971.
94. Закатов А. А. Тактика допроса и очной ставки / Криминалистика. Т. 2. – Волгоград, 1994.
95. Закатов А. А., Гаврилов А. К. Очная ставка. – Волгоград, 1978.
96. Звирбуль Ю. В. Юридическая психология. – Москва, 1995.
97. Зеленский В. Д. Организация расследования преступлений. – Краснодар, 1991.
98. Зорин Г. А. Психологический контакт при производстве допроса. – Гродно, 1986.
99. Ильченко Ю. А. Психологические проблемы следственной тактики. – Краснодар, 1990.
100. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – Москва, 1982.
101. Каневский Л. Л. Тактика допроса свидетелей по делам несовершеннолетних / Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981.
102. Карацев К. М. Основные процессуальные и криминалистические положения допроса обвиняемого. – Алма-Ата, 1969.
103. Кертэс И. Л. Тактика и психологические основы допроса. – Москва, 1965.
104. Комарков В. С. Тактика допроса. – Харьков, 1975.
105. Комиссаров А. Н. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. – Саратов, 1980.
106. Коновалова В. Е. Тактика производства очной ставки. – Харьков, 1955.

107. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение. – Волгоград, 1988.
108. Котов Д. П., Шиханцев Г. Г. Психология следователя. – Воронеж, 1976.
109. Коченов М. М., Осипова Н. Р. Психология показаний малолетних и участие психолога в допросе / Проблемы психологии следственной деятельности. – Красноярск, 1986.
110. Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – Москва: Юрист, 1999.
111. Криминалистика / Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – Москва: Высшая школа, 1994.
112. Криминалистика / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванива. – Москва: Юридическая литература, 1993.
113. Криминалистика / Под ред. Н. П. Яблокова. – Москва: Юрист, 2000.
114. Криминалистика / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – Санкт-Петербург, 2001.
115. Ландо А. С. Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1977.
116. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. – Москва, 1966.
117. Леви А. А., Пичкалева Г. И., Селиванов Н. А. Получение и проверка показаний следователем. – Москва: Юридическая литература, 1987.
118. Леоненко В. В. Судебное производство по делам о преступлениях несовершеннолетних. – Киев, 1987.
119. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977.
120. Лившиц Е. М. Тактика следственных действий / Е. М. Лившиц, Р. С. Белкин. – Москва: Новый юрист, 1997.
121. Лившиц Ю. Д. Допрос свидетелей и потерпевших при производстве дознания. Очная ставка. – Москва, 1962.
122. Лосев Д. М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых и подозреваемых: автореф. канд. диссерт. – Москва, 1982.
123. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий. – Киев, 1989.
124. Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики. – Москва: Юридическая литература, 1980.
125. Максимов В. С. Теория и практика очной ставки на предварительном следствии. – Свердловск, 1975.
126. Михайлов В. А. Наука и техника на службу предварительного следствия. – Волгоград, 1990.
127. Найденов В. В. Руководство для следователей. – Москва, 1981.
128. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. – Москва, 1997.

129. Очередин В. Т. Содержание предмета доказывания по делам несовершеннолетних / Укрепление законности предварительного расследования в условиях перестройки. – Волгоград, 1990.
130. Пантелеев И. Ф. Ошибочные рекомендации в теории уголовного процесса и криминалистики // Социалистическая законность. – Москва. 1974. № 7.
131. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике. – Минск, 1968.
132. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск, 1973.
133. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск, 1978.
134. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учебное пособие. – Москва: БЕК, 1998.
135. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователя. – Москва, 1967.
136. Ратинов А. Р., Ефимов И. И. Психология допроса обвиняемого. – Москва, 1988.
137. Рыжаков А. П. Следственные действия и инные способы собирания доказательств. – Москва: Филинъ, 1997.
138. Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве. – Казань: Издательство Казанского университета, 1990.
139. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – Москва, 1978.
140. Сергеев Л. А. Планирование расследования. – Москва, 1975.
141. Сердюк Л. В. Насилие. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. – Москва, 2002.
142. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): учебное пособие / МВД СССР. ВСШ. – Волгоград, 1984.
143. Следственные действия: криминалистические рекомендации, типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – Москва: Юрист, 1999.
144. Соловьёв А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии. – Москва, 2001.
145. Соловьев А. Б. Очная ставка на предварительном следствии. – Москва, 1970.
146. Соловьев А. Б. Перекрестный допрос и очная ставка / Настольная книга судьи. – Москва, 1972.
147. Соловьёв А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. – Москва, 2002.
148. Сорокин В. В. Некоторые вопросы психологии допроса несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых //

Криминалистика и судебная экспертиза. Киев. 1979. Вып. 19.
149. Справочник следователя. Практическая криминалистика: следственные действия / Под ред. Н. А. Селиванова. – Москва, 1990.
150. Уголовно процессуальный закон с изменениями, внесёнными по состоянию на 21 декабря 2006 года. – Рига: Biznesa informacijas birojs, 2007.
151. Шахриманьян А. И. Психологические основы отдельных следственных действий. – Москва, 1972.
152. Шейфер С. А. Познавательное значение следственных действий и их система // Вопросы борьбы с преступностью. Москва, 1972. Выпуск 15.
153. Шестеров А. Г. Психология допроса свидетелей и потерпевших. – Ташкент, 1974.
154. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операции в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983.
155. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань, 1983.

PRIEDAI

1 priedas. **Veido išraiškos sergant**

1 lentelė. **Veido ypatumai sergant įvairių organų sistemų ligomis** (pagal V. Kuprijanovą ir G. Stovičeką, 1988)

Širdies-kraujagyslių sistema	Cianozė: nosies galiukas, ausies kaušeliai, lūpos. Odos spalva: rausvai violetiniai skruostai su cianotinėms lūpomis ir nosies galiuku (mitralinė stenozė); blyški, matomos gleivinės blyškios su cianoze (plautinio kamieno ar plautinės arterijos trombozė); gelsva ir gelsvos skleros (sunkus kraujotakos nepakankamumas); kava su pienu (septinis endokarditas). Stenokardijos priepuolis: staigus odos išblyškimas, veidą išpila šaltas prakaitas, akyse mirties baimė.
Virškinimo sistema	Žarnyno ligos: oda sausa, blyški, šerpetojanti. Gleivinės blyškios, būdingos žaizdelės aplink burną, lūpos sausos. Liežuvis avietinis (kardinolo liežuvis) ir/ar apveltas, speneliai palyginti, dantenos kraujuojančios. Kepenų ir tulžies latakų ligos: 1. Gelta (*icterus*) – dažniausiai gelsvos akių skleros, vėliau oda ir matomos gleivinės; 2. Ksantelazmos – poodinės cholesterino sankaupos. Dažniausiai viršutinio voko odoje, nespecifinis požymis; 3. Kapiliarinės žvaigždutės (panašios į voro kojytes) – 0,5–1 cm. veido bei kaklo odoje; 4. Lygus, ryškiai avietinis liežuvis; 5. Opelės aplink burną, kraujuojančios dantenos. Kacheksija (išsekimas) – daugumos sunkių ligų terminalinėse stadijose. Iškritę galvos plaukai, visiškai sunykęs veido riebalinis audinys (įdubę skruostai), paryškėję pagrindinės veido struktūros: atsikišę skruostikauliai, nosis, antakiai, akys įdubusios. Oda dažniausiai pilkšvos spalvos, sausa, plona, primena pergamentą. Požymiai būdingi ir kitoms šios sistemos organų ligoms.

1 lentelės tęsinys.

Urogenitalinė sistema	Veidas labai blyškus, pastoziškas, vokai paburkę, akių plyšiai susiaurėję (*facies nephritica*).
Endokrininė sistema	Skydliaukės hiperfunkcija: didelės, plačiai atmerktos akys, egzoftalmas. Asmuo retai mirksi. Veide – sustingusi baimės išraiška. Oda lygi, šilta, drėgna, plaukai ploni, minkšti. Skydliaukės hipofunkcija (miksedema): veidas platus, apvalus, raukšlės išsilygina, akių plyšiai susiaurėję. Būdinga abejingumo išraiška. Oda sausa, pleiskanojanti, šalta, gelsvo atspalvio. Plaukai reti, būdingas plaukų iškritimas antakių išoriniuose galuose. Nerišli kalba, žemas balsas. Hipofizės hiperfunkcija (akromegalija): antakių lankai atsikišę, nosis, lūpos, liežuvis, smakras neproporcingai dideli. Diastema – padidėję tarpai tarp dantų.
Kraujodaros sistema	Anemijos: įvairaus atspalvio odos blyškumas, ypač pastebimas matomose gleivinėse. Oda sausa, šerpetojanti, plaukai lūžinėja.
Nervų sistema	Motorinių galvinių nervų pažeidimas: 1. Akies judinamasis nervų: pažeidimo pusėje ptozė, akis nukrypusi į lateralinę pusę ir į apačią, negalima į akies pasukti į viršų ir į vidų, išnykusi vyzdžio reakcija į šviesą. 2. Skridininis nervų: akies obuolys truputį nukrypsta į vidų bei viršų, jo negalima pasukti į išorę nei žemyn, o žiūrint žemyn – vaizdas dvejinasi. 3. Atitraukiamasis nervų: akis nukrypusi į vidų, jos negalima pasukti į išorę, vaizdas dvejinasi. 4. Veidinis nervų: negalima suraukti ir pakelti tos pusės antakio, užmerkti akies, *lagophtalmus*, lūpų kampas nusviręs, negili nosies-lūpų raukšlė, negalima pašvilpti, palaikyti pilnos burnos oro. Parkinsono liga: hipomimija – „veidas – kaukė“, sumažėjusi kalbos moduliacija ir intonacija.

2 lentelė. **Moters veidas** (pagal V. Kuprijanovą ir G. Stovičeką, 1988)

Kaukolės sandara	Kaukolės tūris sudaro 4/5 vyro galvos tūrio. Veidas apvalesnis, kakta statesnė, akiduobės santykinai didesnės, kaulai plonesni, proporcingai mažesnio dydžio, mimikos raumenys mažiau paryškėję, veido reljefas lygesnis.
Akys	Didesnės, viršutinis vokas grakščių linijų, kiek dengia viršutinį ragenos kraštą, oda aplink vokus plona, išoriniai akių kampai ryškūs. Antakiai plonesni, aukšti, blakstienos ilgesnės, plonesnės.
Burna, nosis	Nosis mažesnė negu vyro, burna harmoninga, įdubimas tarp nosies pertvaros ir viršutinės lūpos ryškesnis, kramtomieji raumenys mažiau išreikšti, apatinis žandikaulis mažiau išsivystęs, smakras apvalesnis.
Žvilgsnis	Tiesus; žiūri tiesiai pašnekovui į akis
Oda	Plona, lygi, švari
Senėjimas	Raukšlės – ne visada koreliuoja (ypač aplink išorinį akies kampą). Pagrindinė lokalizacija: nosis-lūpos, viršutinė lūpa, aplink akis, ausies kaušeliai. Mimika tampa mažiau išraiškinga, ryškumas mažėja.
Alkoholizmas	Rausvai cianotinis odos atspalvis, paryškėjęs kapiliarų tinklas. Skleros blyškios, gelsvos. Ryškios, gilios raukšlės. Žvilgsnis praranda išraiškingumą (griežtas ar niūrus).

2 priedas. **Konstituciniai veido ypatumai**

Pagal I. Pentry[306] skirstomi 4 konstituciniai veido tipai: adrenalinis, tireoidinis ir du tarpiniai. Klasifikacijos pagrindas – genetiškai nulemtas asmens endokrininis statusas. Adrenalinis tipas pagal funkciją priklauso motoriniam tipui, tireoidinis – sensoriniam. Abu ribiniai tipai dar skirstomi į stiprų bei silpną, kurie yra visiškai determinuoti vidaus sekrecijos liaukų veiklos intensyvumo.

3 lentelė. **Veido tipai**

Stiprus motorinis tipas Kakta: nuolaidi, sudaro ~1/3 veido aukščio, platūs smilkiniai, raumeningi antakiai. Akys: vidutinio dydžio. Viršutinis vokas siekia rainelės kraštą, apatinis – vyzdį. Akys plačiai atmerktos, blizgančios, žvilgsnis greitas, besiskverbiantis. Nosis: plati nugarėlė per visą ilgį. Burna: labai plati, viršutinė lūpa kiek siauresnė už apatinę. Smakras: apvalus, raumeningas. Veido mimika išraiškinga ir ekspresyvi dėl gerai išvystytų mimikos raumenų.	**Stiprus sensorinis tipas** Kakta: beveik vertikali, sudaro 1/3 veido aukščio, nežymiai išlenktas. Antakiai siauri, nežymiai išlenkti. Akys: didelės, vidutinio gylio, plačiai atmerktos. Viršutinis vokas siekia rainelę, apatinis – nesiekia. Žvilgsnis skaidrus, ekspresyvus. Nosis: ~1/3 veido, tiesi ar išlenkta plati nugarėlė. Burna: judri. Lūpos sučiauptos. Smakras ryškiai išgaubtas.
Tarpinis motorinis tipas Veidas: kampuotas. Kakta: nuolaidi, vidutinio dydžio, plokšti smilkiniai. Antakiai: išsikišę. Akys: vokai dengia rainelės dalį, vokų plyšys vizualiai siauresnis.	**Tarpinis sensorinis tipas** Veidas: ovalios formos. Kakta: vingiuota iš profilio, beveik vertikali, sudaro 1/3 veido aukščio. Smilkiniai plokšti. Antakiai: neatsikišę, lanko formos.

[306] Žr.: Daktaravičienė E., Juodkaitė G. ir kt. Akių ligos. – Vilnius: Mokslas, 1992; Kišonas A., Povilaitis K. ir kt. Ausų, nosies, gerklų ligos. – Vilnius: Danielius, 1994; Василенко В. Х., Гребнева А. Л. и др. Пропедевтика внутренних болезней. – Москва: Медицина, 1974.

3 lentelės tęsinys.

Žvilgsnis įtemptas, įtarus. Nosis: siaura nugarėlė per visą ilgį. Burna: pusiau pravira, viršutinė lūpa siauresnė už apatinę. Smakras: raumeningas, ryškių kontūrų.	Akys: didelės, matoma skleros juostelė tarp rainelės ir apatinio voko. Žvilgsnis gyvas, išraiškingas. Nosis: riesta. Burna: išraiškinga, lūpos sučiauptos. Smakras: ovalus.
Silpnas motorinis tipas Veidas: kampuotas. Kakta: žema su atsikišusiais antakiai. Akys: siauros, žvilgsnis pasyvus. Nosis: siaura nugarėlė, šnervės plačios, storos. Burna: pusiau pravira, storos lūpos, mažai judrios.	**Silpnas sensorinis tipas** Veidas: apvalus, putlūs skruostai. Kakta: žema, beveik vertikali, sudaro mažiau 1/3 veido aukščio. Akys: nedidelės, skleros juostelė matoma palei visą rainelę. Nosis: trumpa, riesta. Šnervės plačios. Burna: sučiaupta, lūpos storos.

4 lentelė. **Akių ir aplinkinių audinių vystymosi ydos**

Anoftalmija **Megalokornea**	Vienos ar abiejų akių nebuvimas. Paveldima yda, būdinga beveik tik vyramas. Ragenos skersmuo didesnis negu 13 mm.
Mikrokornea	Įgimta yda. Ragenos skersmuo mažesnis negu 10 mm.
Koloboma	Trikampio formos voko defektas (dažniausiai viršutinio voko viduryje). Trikampio pagrindas būna laisvajame voko krašte.
Žvairumas (*strabismus*)	Pastovus ar periodinis vienos akies nukrypimas nuo bendro fiksacijos taško.
Blefarofimosis	Vokų plyšys siauras ir trumpas.
Šaltas miežis *(chalasion)*	Lėtinis kremzlės (Meibomo) laikos ir jos aplinkinių audinių uždegimas. Mazgelis voke.

4 lentelės tęsinys.

Voko ptozė	Viršutinio voko keliamojo raumens (*m. levator palpebrea superioris*) hipofunkcija ar afunkcija pasireiškia viršutinio voko nusileidimu.
Epikantas	Pusmėnulio pavidalo odos klostė medialiniame abiejų akių kampe, dažnai kartu su voko ptoze ir kitais sklaidos trūkumais.
Ankyloblefaron	Sklaidos anomalija. Suaugę vokų kraštai (dažniausiai atskirais saitais).

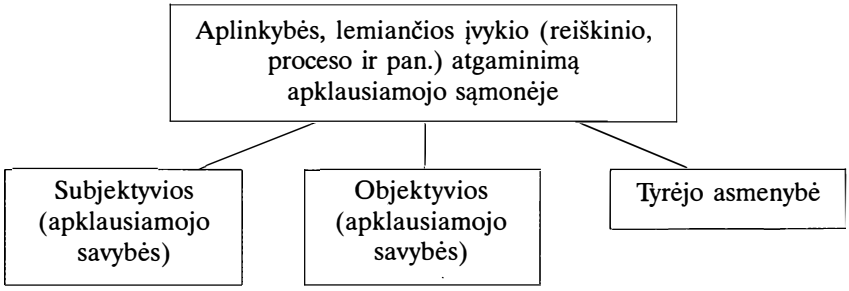
5 lentelė. **Išorinės ausies ydos**

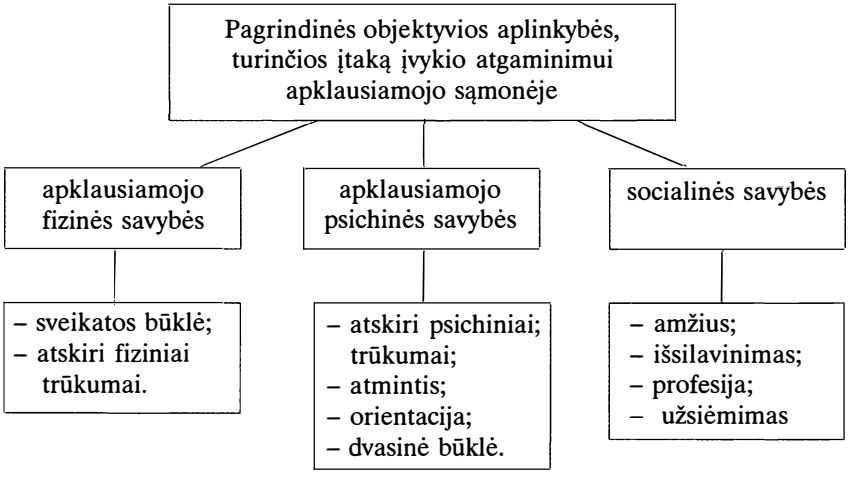
Anotia	Išorinės ausies nebuvimas.
Mikrotija	Mažas ausies kaušelis su išorinės klausos landos atrezija.
Makrotija	Labai didelis ausies kaušelis.

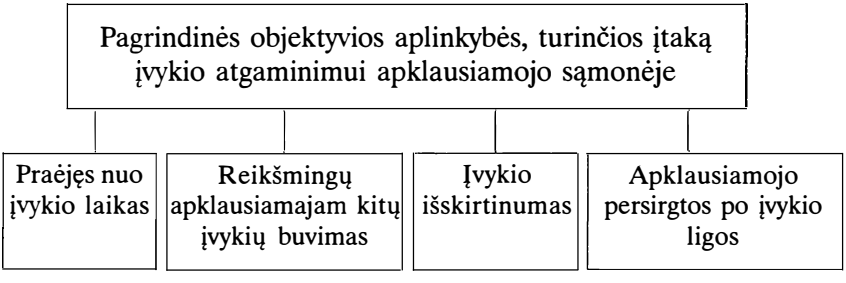
6 lentelė. **Burnos ydos**

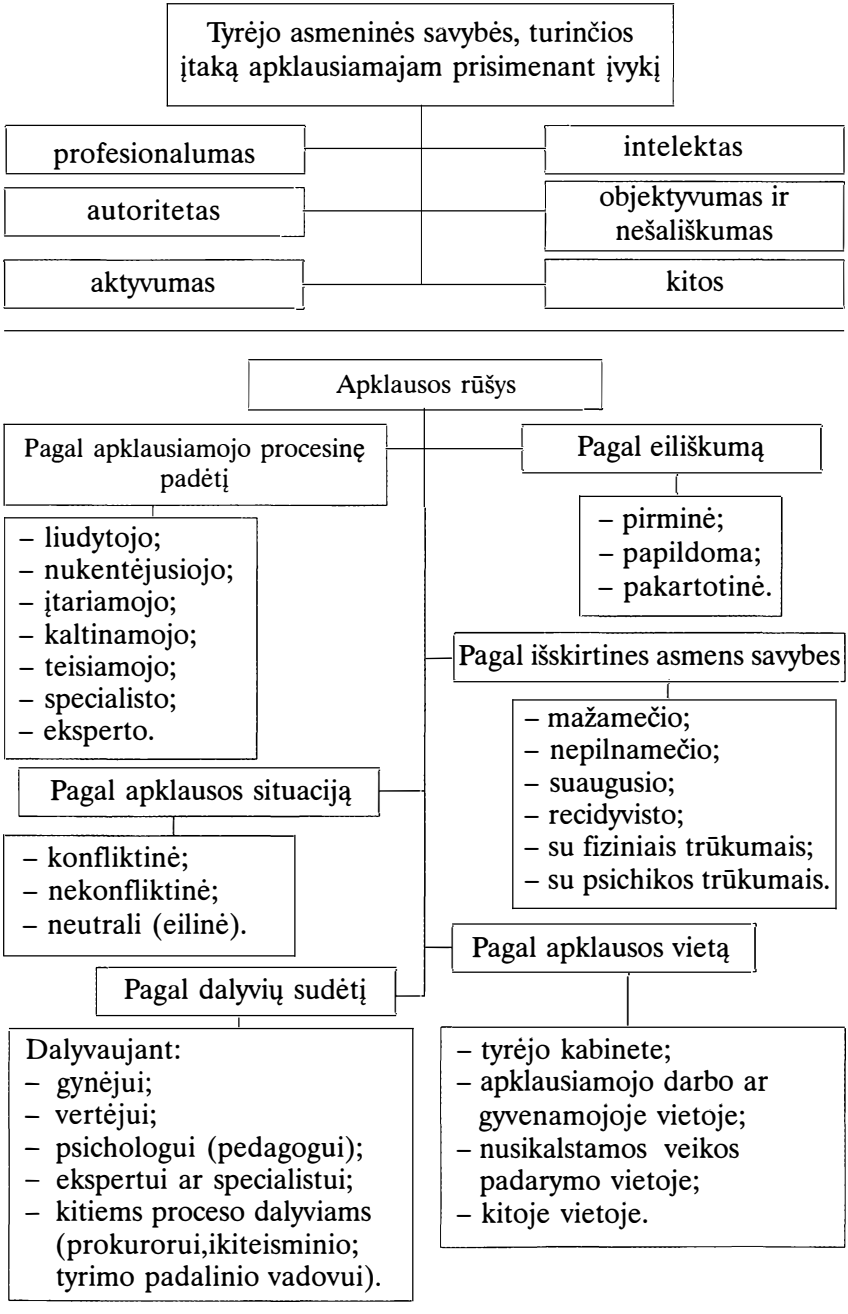
Makrostomija	Įgimtas apsigimimas: ypač didelė burna
Mikrostomija	Įgimtas apsigimimas: ypač maža burna. Visiškas burnos neišsivystymas – atrezija.
Lūpos nesuaugimas (kiškio lūpa)	Vidurinės viršutinės lūpos užuomazgos nesuaugimas su viena ar abejomis lateralinėmis užuomazgomis. Išorėje matosi viršutinio žandikaulio defektas, einantis nuo šnervės iki viršutinės lūpos. Dažnai būna kartu su gomurio nesuaugimu (vilko gomurys).

3 priedas. **Schemos**

Tyrėjo asmeninės savybės, turinčios įtaką apklausiamajam prisimenant įvykį
profesionalumas
autoritetas
aktyvumas
intelektas
objektyvumas ir nešališkumas
kitos
Apklausos rūšys
Pagal apklausiamojo procesinę padėtį
– liudytojo;
– nukentėjusiojo;
– įtariamojo;
– kaltinamojo;
– teisiamojo;
– specialisto;
– eksperto.
Pagal apklausos situaciją
– konfliktinė;
– nekonfliktinė;
– neutrali (eilinė).
Pagal dalyvių sudėtį
Dalyvaujant:
– gynėjui;
– vertėjui;
– psichologui (pedagogui);
– ekspertui ar specialistui;
– kitiems proceso dalyviams (prokurorui,ikiteisminio; tyrimo padalinio vadovui).
Pagal eiliškumą
– pirminė;
– papildoma;
– pakartotinė.
Pagal išskirtines asmens savybes
– mažamečio;
– nepilnamečio;
– suaugusio;
– recidyvisto;
– su fiziniais trūkumais;
– su psichikos trūkumais.
Pagal apklausos vietą
– tyrėjo kabinete;
– apklausiamojo darbo ar gyvenamojoje vietoje;
– nusikalstamos veikos padarymo vietoje;
– kitoje vietoje.

Apklausos etapai
Pasirengimo
Atlikimo
Fiksavimo
Analizės
Psichologinio kontakto užmezgimas
Laisvo pasakojimo stadija
Klausimų stadija

Burda, Ryšardas; Kuklianskis, Samuelis

Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika).
Bu299 – Mokomasis metodinis leidinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007. – P. 284.

Bibliogr. 265 p.

ISBN 978-9955-19-068-4

Studijos autoriai prof. habil. dr. Samuelis Kuklianskis ir doc. dr. Ryšardas Burda siekia kompleksiškai išnagrinėti apklausos taktiką, remiasi kriminalistikos, psichologijos, kriminologijos, pedagogikos mokslų pagrindais ir dėsniais, pateikia teorines nuostatas, dalijasi savo darbo Lietuvos generalinėje prokuratūroje ir Tardymo valdyboje prie Vilniaus vyriausiojo policijos komisariato patirtimi.

UDK 340.6(474.5)

Ryšardas Burda, Samuelis Kuklianskis

Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)

Mokomasis metodinis leidinys

Redaktorė *Vesta Adomaitienė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2007 07 20. 13,1 leidyb. apsk. l.
Tiražas 300 egz. Užsakymas Nr. 4 255
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.lt
Spausdino UAB „Baltijos Kopija“, Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt